

T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İSLAM HUKUKU VE ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUK AÇISINDAN
SAVAŞLARDA SİVİLLERİN HUKUKİ STATÜLERİ

YÜKSEK LİSANS

Bilal BAYER

ARALIK-2025

GÜMÜŞHANE

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**İSLAM HUKUKU VE ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUK AÇISINDAN
SAVAŞLARDA SİVİLLERİN HUKUKİ STATÜLERİ**

**THE LEGAL STATUS OF CIVILIANS IN ARMED CONFLICTS FROM THE
PERSPECTIVE OF ISLAMIC LAW AND INTERNATIONAL
HUMANITARIAN LAW**

YÜKSEK LİSANS

Bilal BAYER

**ARALIK-2025
GÜMÜŞHANE**

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**İSLAM HUKUKU VE ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUK AÇISINDAN
SAVAŞLARDA SİVİLLERİN HUKUKİ STATÜLERİ**

**THE LEGAL STATUS OF CIVILIANS IN ARMED CONFLICTS FROM THE
PERSPECTIVE OF ISLAMIC LAW AND INTERNATIONAL
HUMANITARIAN LAW**

YÜKSEK LİSANS

Bilal BAYER

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Yavuz GÖNAN

**ARALIK-2025
GÜMÜŞHANE**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum “**İslam Hukuku Ve Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Savaşlarda Sivillerin Hukuki Statüleri**” isimli bu tezimin, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, alıntı yaptığım tüm çalışmaları kaynakçada belirttiğimi ve Gümüşhane Üniversitesi’nin lisanslı kullanıcısı olduğum intihal yazılım programı ile Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nün belirlediği kıstaslara uygun olarak raporladığımı taahhüt ederim. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği’nin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

04/12/2025

.....

Bilal BAYER

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın gerçekleşmesinde bilgi ve deneyimleriyle bana rehberlik eden, her aşamasında akademik katkı ve desteklerini esirgemeyen kıymetli danışman hocam sayın Dr. Öğretim Üyesi Yavuz GÖNAN'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, lisansüstü eğitimim boyunca engin ilmî birikimleri ve değerli önerileriyle ufkumu genişleten diğer hocalarıma da şükranlarımı sunarım. Bunun yanı sıra, bu akademik süreçte beni motive eden, her zaman cesaretlendirici yaklaşımı ve samimi desteğiyle yanımda olan Fen Bilimleri öğretmeni Dr. Selçuk Arabacı'ya da içten teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Akademik sürecim boyunca anlayışları, sabırları ve sürekli destekleriyle yanımda olan eşime ve varlıklarıyla bana güç veren çocuklarıma gönülden teşekkür ederim. Hayatımın her döneminde maddî ve manevî desteklerini esirgemeyen, bugünlere gelmemde büyük katkıları olan anneme ve babama, ayrıca her zaman yanımda hissettiğim aileme de sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bilal BAYER
GÜMÜŞHANE – 2025

ÖZET

Tarihin derinliklerinden bu yana, savaş ve silahlı mücadelelerin sebep olduğu tahribat, toplumların karşı karşıya kaldığı evrensel bir mesele olarak kendini göstermiştir. Ne var ki, uluslararası camianın geçmişten gerekli dersleri almadığı görülmektedir; zira günümüzde bile silahlı mücadeleler hâlâ sürmektedir. Bu mücadele sahnelerinde siviller; hastalıklara, sakatlanmalara hatta ölümlere maruz kalmaktadır. Günümüz stratejileri ve yıkım gücü yüksek silahlar, temel insan haklarının korunmasını ve devam ettirilmesini giderek zorlaştırmaktadır. Bu durum karşısında uluslararası toplumlar bir araya gelerek savaşların nasıl yürütülmesi gerektiğine dair anlaşmalar ve normatif düzenlemeler yapmışlardır. Uluslararası insani hukuk, savaş dönemlerinde hem savaşanların hem de sivillerin temel haklarını savunan bir hukuk dalı olarak belirginleşmiştir. Bu hukuk dalının temel ilkeleri doğrultusunda, koruma mekanizmaları geliştirilmiş ve imzalanan antlaşmalarla pekiştirilmiştir. İslam dini, çatışma zamanlarında insan onuruna ve temel haklara saygı göstererek, sivilleri, savaşa katılmamış bireyleri ve savaşmayı bırakmış olanları koruma altına alır. İnsani hukukla paralel bir biçimde, İslam savaş hukuku da savaş esnasında sivillere verilen zararı minimize etmeyi amaçlar. Kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve savaş dışı kalan kişilerin korunması önceliklidir. İslam, savaşın çeşitlerini ve her birinin hukuki boyutlarını ve sonuçlarını titizlikle ele alır. Bu tez, savaşın evrilen yapısını ve modern çatışma ortamlarında sivillerin karşılaştığı tehlikeleri inceleyecek ve bu çerçevede iki hukuk sisteminin sunduğu çözümleri karşılaştırmalı olarak analiz edecektir. Son olarak, tez, sivillerin korunması konusunda uluslararası toplumun ve devletlerin üstlendikleri sorumlulukları sorgulayacak ve savaş hukukunun bu alandaki güncel zorluklarını aydınlatmaya çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: İnsan hakları, İslam hukuku, İnsancıl hukuk, Savaş hukuku, Sivil.

SUMMARY

Since the earliest periods of history, the destruction caused by wars and armed conflicts has remained a universal problem for human societies. Despite the lessons of the past, armed conflicts continue today, and civilians frequently suffer from disease, disability, displacement, and death. Modern weaponry and contemporary military strategies have further complicated the protection of fundamental human rights during conflict. In response, the international community has developed legal regulations governing the conduct of hostilities. As a result, international humanitarian law has emerged as a distinct legal framework aimed at safeguarding the essential rights of both combatants and civilians within the law of armed conflict. Through various international treaties, mechanisms for the protection of civilians have been strengthened. Islamic law also places great emphasis on the preservation of human dignity and the protection of civilians, non-combatants, and those who have ceased to participate in hostilities. Parallel to humanitarian law, the Islamic law of warfare seeks to minimize harm to civilians and attaches particular importance to the protection of women, children, the elderly, and other vulnerable groups. This thesis examines the changing nature of warfare and the increasing risks faced by civilians in modern conflict environments. It further provides a comparative analysis of the approaches of international humanitarian law and Islamic law regarding the protection of civilians, while also discussing the responsibilities of the international community and states in ensuring compliance with these legal and moral obligations.

Keywords: Human rights, Islamic law, Humanitarian law, Law of armed conflict, Civilian.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	III
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI.....	IV
TEŞEKKÜR.....	V
ÖZET.....	VI
SUMMARY	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	XII
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	3
1.2. Araştırmanın Amacı	4
1.3. Araştırmanın Metodu	4
1.4. Araştırmanın Kaynakları	5
2. İSLAM SAVAŞ HUKUKU VE ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUK.....	8
2.1. İslam Savaş Hukuku	8
2.1.1. Savaş İle İlgili Kavramlar	9
2.1.1.1. Harb.....	9
2.1.1.2. Kıtıl.....	11
2.1.1.3. Fetih	12
2.1.1.4. Nefir-i Âmm.....	13
2.1.1.5. Gaza.....	14
2.1.1.6. Cihâd	14
2.1.2. Meşru (Haklı) Savaşlar ve Hukuki Gereklere	16
2.1.2.1. Mevcut Bir Savaşın Devamı	16
2.1.2.2. Savunma Savaşı	17
2.1.2.3. Dinin Yüceliğini Göstermek Maksudıyla Savaş	19
2.1.2.4. Adaleti Sağlamak ve Zulme Karşı Koymak Amacıyla Savaş.....	20
2.1.2.5. Cezalandırma Savaşı	20
2.1.2.6. Diplomatik Savaş	21
2.1.3. Daru'l İslam ve Daru'l Harb	22
2.1.4. Savaşın Etik ve Hukuki İlkeleri	25
2.1.4.1. Savaş Öncesi ve Savaş Esnasında Gözetilen İlkeler	26
2.1.4.1.1. Savaştan Önce İslam'a Davet	25

2.1.4.1.2. İtidal/Ölçü/Denge	28
2.1.4.1.3. İşkence İle Öldürme Yasağı	29
2.1.4.1.4. İbadethanelerin Korunması	30
2.1.4.1.5. Mülkiyetin, Çevrenin ve Hayvanların Korunması	31
2.1.4.2. Savaş Sonrasında Gözetilen İlkeler	35
2.1.4.2.1. Cesetlere Müsle Yasağı	35
2.1.4.2.2. Savaş Esirlerine İnsani Muamele ve Zulüm Yasağı	37
2.1.5. İslam Savaş Hukukunun Tarihsel Süreç İçindeki Seyri	41
2.1.6. İslam Savaş Hukukunun Hukuki ve Normatif Temelleri	46
2.2. Uluslararası İnsancıl Hukuk	51
2.2.1. Kavram Sorunu ve Tanımı	52
2.2.1.1. Kavram Sorunu	52
2.2.1.2. Tanımı	54
2.2.2. Silahlı Çatışma Kavramı	58
2.2.3. Silahlı Çatışma Türleri	60
2.2.3.1. Uluslararası Silahlı Çatışmalar	60
2.2.3.2. Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmalar	62
2.2.4. Cenevre Hukuku-Lahey Hukuku	63
2.2.5. Jus Ad Bellum-Jus İn Bello Ayrımı ve Haklı Savaş Kuramı	65
2.2.6. Uluslararası İnsancıl Hukukun Hukuki ve Normatif Temelleri	67
2.2.6.1. Uluslararası Sözleşmeler	68
2.2.6.2. Uluslararası Teamül Hukuku	69
2.2.6.3. Genel Hukuk İlkeleri	69
2.2.6.4. Yardımcı Kaynaklar	70
2.2.7. Uluslararası İnsancıl Hukukun Tarihsel Süreç İçindeki Seyri Ve Sivil Halkın Korunması İçin Geliştirilen Hukuki Mekanizmalar	70
2.2.7.1. 1949 Cenevre Sözleşmelerine Kadar Olan Dönem	70
2.2.7.2. 1949 Cenevre Sözleşmeleri ve Sonrası	78
2.2.7.3. 1977 Cenevre Ek Protokolleri ve Sonrası	80
2.2.8. Uluslararası İnsancıl Hukukun Sivillerin Haklarına İlişkin Temel Prensipleri	82
2.2.8.1. İnsancılık İlkesi	84
2.2.8.2. Askeri Gerekliklik İlkesi	85
2.2.8.3. Orantılılık İlkesi	87
2.2.8.4. Ayırt Etme İlkesi(Sivilleri Koruma İlkesi)	88
2.2.8.5. Gereksiz Acıya Sebebiyet Vermeme İlkesi	90

2.3. İslam Hukuku ve Uluslararası İnsancıl Hukukta Siviller.....	91
2.3.1. İslam Savaş Hukukunda Sivil Kategorileri,Hukuki Statüleri ve Statü Kaybı	93
2.3.1.1. Sivil Kategorileri.....	93
2.3.1.1.1. Kadınlar ve Çocuklar	93
2.3.1.1.2. Çok Yaşlı İhtiyarlar ve Din Adamları.....	95
2.3.1.1.3. İşçiler ve Hizmetçiler	97
2.3.1.1.4. Hastalar,Yaralıları ve Bunamışlar	98
2.3.1.2. Sivillerin Hukuki Statüleri	100
2.3.1.3. Sivil Statüsünün Kaybı.....	103
2.3.2.Uluslararası İnsancıl Hukukta Sivil Kategorileri,Hukuki Statüleri ve Statü Kaybı	105
2.3.2.1. Sivil Kategorileri.....	105
2.3.2.1.1. Kadınlar ve Çocuklar	105
2.3.2.1.2. Yaşlılar,Engelliler ve Malüller.....	109
2.3.2.1.3. Sağlık ve Din Görevlileri	109
2.3.2.1.4. Gazeteciler ve Savaş Muhabirleri	111
2.3.2.1.5. Sivil Savunma Personeli	113
2.3.2.1.6. Yabancılar	115
2.3.2.1.7. Mülteciler	116
2.3.2.2. Sivillerin Hukuki Statüleri	117
2.3.2.3. Sivil Statüsünün Kaybı.....	120
3.İSLAM SAVAŞ HUKUKU VE ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUK MUKAYESESİ.....	127
3.1. Temel İlkeler Bağlamında Mukayese	127
3.1.1. Ayrım İlkesi(Sivillerin ve Sivil Nesnelerin Korunması İlkesi).....	127
3.1.2. Orantılılık İlkesi	130
3.1.3. Askeri Gereklik İlkesi	132
3.1.4. İnsancılık İlkesi	134
3.2. İslam Hukukundaki Eman Kurumu İle Uluslararası İnsancıl Hukuktaki Güvence ve Himaye İlkelerinin Mukayesesini	136
3.3. Jus Ad Bellum ve Jus İn Bello Perspektifinden Mukayese	140
3.4. Savaş Suçları Bağlamında Mukayese	143
3.5. Tarihsel Bağlamda Mukayese	152
3.6. Otonom Silah Sistemlerinin Kullanımı Noktasında Mukayese	154
3.6.1. İslam Hukuku Perspektifi.....	156

3.6.2. Uluslararası İnsancıl Hukuk Perspektifi	158
3.6.3. Öneri.....	159
4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	162
KAYNAKÇA.....	166
ÖZGEÇMİŞ	182

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

(cc)	: Celle celâluhû
(sav)	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
Akt.	: Aktaran
b.y.	: Basım yeri yok
Bk. / bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
Ed. / ed.	: Editor
Erişim	: Erişim Tarihi
EYUCM	: Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi
ICC	: International Criminal Court-Uluslararası Ceza Mahkemesi
ICRC	: Uluslararası Kızılhaç Komitesi
IHL	: International Humanitarian Law- Uluslararası İnsancıl Hukuk
İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
ö.	: Ölüm tarihi
t.s.	: Tarih yok
Trc. / trc.	: Tercüme eden
UCM	: Uluslararası Ceza Mahkemesi
UİTH	: Uluslararası İnsancıl Teamül Hukuku
UOSÇ	: Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışma
v.d.	: Ve diğerleri

1. GİRİŞ

Savaş, insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. İnsanoğlu yeryüzünde varlık mücadelesine başladığı andan itibaren, istemese de sosyal hayatın bir parçası olarak hasmane tutumlarla karşı karşıya kalmıştır. Tarihin hemen her döneminde bireyler ve topluluklar çeşitli nedenlerle anlaşmazlığa düşmüş; bu anlaşmazlıklar çoğu zaman devletlerarası boyuta taşınarak savaşlara dönüşmüştür. Nitekim bilinen uygarlıkların tarih sahnesine çıkışı da çoğunlukla savaş yoluyla olmuş, tarih sahnesinden silinişleri de yine savaşların gölgesinde gerçekleşmiştir. Her türlü yıkıcılığına rağmen savaş, insanlık tarafından “kaçınılmaz bir gerçek” olarak kabul edilmiş ve tarih boyunca farklı biçimlerde yeniden yorumlanmıştır.¹

Kur'an-ı Kerim'de zulmün yeryüzüne hâkim olduğu dönemlerde Allâh'ın, adaleti tesis etmek üzere peygamberler gönderdiği ve iyilikle kötülük arasındaki mücadelenin insanlık tarihi boyunca devam ettiği anlatılmaktadır. Hz. Musa'nın Firavun'a, Hz. İbrahim'in Nemrut'a,² Talut'un Calut'a karşı mücadelesi³ ya da Hz. Muhammed'in (sav) İslam'ı tebliğ ederken karşılaştığı direnişler,⁴ savaş olgusunun aynı zamanda hak-batıl mücadelesinin bir parçası olduğunu göstermektedir. Bu nedenle savaş, hem tarihsel hem de dini açıdan kaçınılmaz bir gerçeklik olmakla birlikte, hukuk ve ahlak sınırları içerisinde düzenlenmesi gereken bir olgudur.

İslam hukukunda savaş hukuku, devletlerarası ilişkilerin önemli bir boyutunu teşkil eder. Müslüman devletlerin gayrimüslim devletlerle olan ilişkileri, gerek barış gerekse savaş dönemlerinde uygulanacak hukukî kurallar çerçevesinde ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir. İslam savaş hukuku, savaşın amacını tahrip ve zulüm olarak değil; adaletin tesis edilmesi ve zulmün ortadan kaldırılması olarak tanımlar.⁵ Bu bağlamda sivil halkın korunması, aşırılıktan kaçınılması, teslim olan düşmana merhamet gösterilmesi ve gereksiz yıkımdan uzak durulması İslam savaş hukukunun temel ilkelerindendir.⁶

Ne var ki özellikle 11 Eylül 2001 sonrası dönemde İslam'ın savaş anlayışı Batı kamuoyunda yanlış yorumlanmıştır. İslam'ın doğası gereği saldırgan olduğu, Müslümanların şiddete ve teröre yöneldiği iddia edilmiş; cihad kavramı yalnızca askeri

¹ Ahmet Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 49-56.

² Saffat, 37/83-100; Enbiya, 21/51-71.

³ Bakara, 2/247-252.

⁴ Ali İmran, 3/12, 13; Tevbe, 9/48; Furkan, 25/29; Tarık, 86/15.

⁵ Abdullah Yücel, *İslam Savaş Hukuku ve Cihad Kavramı* (İstanbul: Azim Dağıtım, 2021), 30.

⁶ Ahmed Al-Dawood, “Islamic law and international humanitarian law: An introduction to the main principles”, *International Review of the Red Cross* 99/3 (2017), 1001-1015.

mücadeleye indirgenerek terörle özdeşleştirilmiştir.⁷ Bu bakış açısı, İslam savaş hukukunun uluslararası insancıl hukuk ile bağdaşmadığı yönünde önyargılar doğurmuştur. Oysa tarihsel bağlam içinde incelendiğinde İslam savaş hukukunun, modern insancıl hukukta yer alan kuvvet kullanma yasağı, sivillerin korunması ve barışçıl çözüm yolları gibi ilkelerle önemli ölçüde örtüştüğü görülmektedir.⁸

Uluslararası insancıl hukuk da benzer şekilde, savaşların tamamen ortadan kaldırılamadığı dünyada en azından doğuracağı acıları sınırlamayı hedeflemiştir. İki dünya savaşının ardından geliştirilen Cenevre Sözleşmeleri ve teamül haline gelmiş kurallar, çatışmalarda sivillerin, savaş esirlerinin, yaralıların ve doğal çevrenin korunmasını öngörmektedir.⁹ Ancak devletlerin egemenlik anlayışı, bu kuralların ihlal edilmesini beraberinde getirmiş; çoğu kez ihlaller askeri gereklilik gerekçesiyle örtbas edilmeye çalışılmıştır.¹⁰

Burada İslam savaş hukukunun üstünlüğü ortaya çıkmaktadır. Zira İslam hukuku, insan onurunu korumayı yalnızca savaş sonrası bir düzenleme olarak değil, ilahi kaynaklı bir emir olarak görür. Savaşta sivillere, kadınlara, çocuklara, yaşlılara, din adamlarına ve ibadethanelere dokunulmaması; çevrenin tahrip edilmemesi; işkence, toplu katliam ve zorla göç ettirme gibi uygulamaların kesin biçimde yasaklanması, 1400 yıl öncesinden itibaren açık bir şekilde ortaya konmuştur. Bu ilkeler, uluslararası insancıl hukukun çok daha geç dönemde ortaya koyduğu prensiplerden hem kapsam hem de bağlayıcılık açısından üstündür. Çünkü İslam hukukundaki emirler yalnızca hukuki değil, aynı zamanda ahlaki ve dini sorumluluk boyutu da taşır.

Sonuç olarak, savaş insanlık tarihi boyunca kaçınılmaz bir gerçeklik olarak varlığını sürdürmüş, ancak hem dini hem de hukuki normlarla sınırlandırılmaya çalışılmıştır. İslam savaş hukuku ile uluslararası insancıl hukuk, temel ilkeler itibariyle birçok ortak noktaya sahiptir. Her iki sistem de savaşın sınırlandırılması, sivillerin korunması ve insani değerlerin muhafazası amacını taşır. Bununla birlikte, İslam savaş hukukunun insancıl hukuka göre üstünlüğü, ilahi kaynağa dayanması, daha erken dönemde sistematik bir çerçeve sunması ve insan onurunu mutlak bir değer olarak koruma anlayışında kendini gösterir.

⁷ A.A. Owoade, “A Critical Analysis of the Status and Rights of Non-Combatants under Islamic International Law”, *Nnamdi Azikiwe University Journal of International Law and Jurisprudence* 10/1 (2019), 124.

⁸ Najm Abbood Mahdi, “Comparative Study of Categories Protected During Armed Conflict in Islamic Law and International Humanitarian Law”, *International Journal of Religion* 5/11 (2024), 8229-8242.

⁹ Oğuz Demiralp, “Uluslararası İnsancıl Hukuk: Kökenleri ve Gelişimi”, *Uluslararası Suçlar Ve Tarih* 22 (2021), 21-28.

¹⁰ Gökhan Güneysu, “Askeri Gereklilik İlkesi Ve Uluslararası İnsancıl Hukuk”, *Ankara Barosu Dergisi* 4 (2012), 101.

Bu yönüyle İslam savaş hukuku, modern insancıl hukuk düzeninin boşluklarını doldurabilecek evrensel bir referans niteliği taşımaktadır. Özellikle Müslüman toplumlarda insancıl hukuka riayet konusunda yaşanan sorunların çözümünde, İslam hukukunun köklü savaş ahlakı ilkeleri yeniden hatırlanmalı ve uluslararası normlarla uyumlu şekilde uygulanmalıdır. Böylece hem İslam dünyasında hem de küresel ölçekte daha insani, adil ve barışçıl bir hukuk düzeni inşa edilebilecektir.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Bu tez, İslam hukuku ve uluslararası insancıl hukuka göre savaşlarda sivillerin hukuki statülerini incelemektedir. Çalışmanın temel amacı, savaşın doğurduğu insani sorunları iki farklı hukuk sistemi çerçevesinde ele almak, sivillerin korunmasına dair ortak ve farklı yönleri ortaya koymaktır. İslam savaş hukuku, vahiy temelli normatif yapısı ve erken dönemde geliştirdiği savaş ahlakı ilkeleriyle sivillerin can, mal ve onur dokunulmazlığını korumayı esas alırken; uluslararası insancıl hukuk, özellikle 19. ve 20. yüzyılda yaşanan yıkıcı savaşların ardından sözleşmeler ve teamüller yoluyla aynı hedefe ulaşmayı amaçlamıştır. Bu nedenle iki hukuk sisteminin mukayesesi, yalnızca akademik bir katkı sunmakla kalmayacak, aynı zamanda günümüzde yaşanan çatışmalara hukuki ve ahlaki perspektiften çözüm üretme potansiyeli de taşıyacaktır.

Tezin önemi birkaç noktada toplanabilir. İlk olarak, uluslararası kamuoyunda sıkça dile getirilen “İslam’ın şiddet ve saldırganlıkla özdeşleştirilmesi” yönündeki önyargılara karşı, İslam savaş hukukunun insancıl niteliklerinin ortaya konulması hedeflenmektedir. İkinci olarak, günümüzdeki silahlı çatışmaların büyük bölümünün Müslüman coğrafyalarda meydana gelmesi, bu bölgelerde hem İslam hukukunun hem de uluslararası insancıl hukukun daha etkin bir şekilde uygulanmasının önemini artırmaktadır. Üçüncü olarak, iki hukuk sistemi arasında kurulacak köprülerin, uluslararası insancıl hukukun evrenselliğine katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir.

Bu bağlamda çalışmanın hem teorik hem de pratik bir önemi vardır. Teorik açıdan, İslam hukuku ile uluslararası insancıl hukuk arasındaki etkileşimin ortaya konulması, savaş hukuku literatürüne yeni bir bakış açısı kazandıracaktır. Pratik açıdan ise, sivillerin korunmasına yönelik ilkelerin daha iyi anlaşılması ve uygulanması, çağdaş çatışmalarda yaşanan insani trajedilerin önlenmesine katkı sağlayacaktır. Böylelikle bu tez, hem akademik camiaya hem de uygulayıcılara yol gösterici olmayı hedeflemektedir.

Nitekim modern savaşların niteliği değişmiş; hibrit savaşlar, asimetrik çatışmalar ve devlet dışı silahlı aktörlerin yükselişi, mevcut hukuki düzenlemelerin yetersizliklerini daha görünür hâle getirmiştir. Özellikle İslam dünyasında sivillerin sistematik biçimde

hedef alınması, hem uluslararası insancıl hukukun hem de Müslüman toplumların tarihsel mirasının ne kadar hayati olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, savaşlarda sivillerin korunmasına ilişkin kuralların şekillenmesinde İslam hukuku ile uluslararası insancıl hukukun teorik düzeyde pek çok noktada örtüştüğünü, ancak uygulamada İslam hukukunun hem tarihsel önceliğini hem de üstünlüğünü ortaya koymaktır. Araştırmada, her iki hukuk sistemi çerçevesinde korunan grupların belirlenmesine ilişkin temel ilkeler ve bu gruplara tanınan hukuki statünün kapsamı ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

Bunun yanında, günümüzde daha yaygın hâle gelen uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda hangi kişi ve toplulukların koruma altında olduğu sorusu da incelenecektir. Zira bu tür çatışmalarda klasik savaş hukuku düzenlemeleri çoğu zaman yetersiz kalmakta, bu da İslam hukukunun değer temelli yaklaşımı ile uluslararası insancıl hukukun kurumsal çerçevesinin birlikte değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Araştırmanın bir diğer hedefi, iki hukuk sistemi arasındaki etkileşimi ortaya koyarak sivillerin korunmasına ilişkin daha bütüncül ve insan merkezli bir perspektif geliştirmektir. Bu çerçevede çalışma, İslam'ın intikam ve kan dökme dini olduğu yönündeki yanlış kanaatlere bilimsel veriler ışığında cevaplar üretmeyi; kamuoyunda İslam'ın “terörle özdeşleşmiş bir din” olarak algılanmasının önüne geçmeyi amaçlamaktadır.

Bunlara ek olarak, İslam'ın rahmet dini olduğu ve savaş hâlinde bile ahlaki ilkeleri koruyan bir düzen sunduğu ortaya konulacaktır. İslam hukukunda savaşın amacı kan dökmek ya da maddi hırsları tatmin etmek değil; zulmü ortadan kaldırmak, masumların canını korumak ve adaletin tesisini sağlamaktır. Nitekim Hz. Peygamber'in yürüttüğü savaşların, masum insanlara karşı değil; zorbalar, işgalciler ve haddi aşanlara karşı yapıldığı görülmektedir. Benzer şekilde, İslam tarihi ve medeniyetinde de savaşların maddi çıkar uğruna değil, yüksek insani ve manevi hedefler doğrultusunda gerçekleştirildiği dikkat çekmektedir.

1.3. Araştırmanın Metodu

Bu araştırma, hukuki analiz, tarihsel inceleme ve karşılaştırmalı yöntemleri bir arada kullanan multidisipliner bir yaklaşımı esas almaktadır. Çalışmanın birincil kaynaklarını, İslam hukukunun temel metinleri, uluslararası antlaşmalar, teamül hukuku, bilimsel eserler ile uluslararası yargı organlarının kararları oluşturmaktadır. Ayrıca,

konunun kavramsal boyutunun zenginleştirilmesi amacıyla akademik makaleler, tezler ve raporlar gibi ikincil kaynaklardan da yararlanılmıştır. Çalışmada betimleyici yöntem tercih edilmiştir. Bu yöntem aracılığıyla insan hakları, insancıl hukuk ve silahlı çatışma hukuku gibi temel kavramlar üzerine kapsamlı bir literatür taraması yapılmış; bu kavramların İslam hukuku açısından nasıl değerlendirildiği ise ayrı bir bölümde ele alınmıştır. Araştırmanın mukayeseli niteliği gereği, İslam savaş hukuku ile uluslararası insancıl hukukun savaş ilkeleri bağlamında karşılaştırılması, yalnızca teorik bir tartışma değil; aynı zamanda hukuki ve ahlaki değerlerin evrensel düzeyde yeniden inşasına katkı sağlayacak bir çaba olarak kurgulanmıştır. Bilimsel çalışmalarda karşılaştırmalı yöntem, farklı hukuk sistemlerinin derinlemesine anlaşılmasına imkân tanıdığı gibi, her iki sistemin güçlü yönlerini ortaya çıkararak birbirini tamamlayıcı katkılar da üretmektedir. Bu bağlamda yöntem, benzerliklerin ve farklılıkların tespit edilmesini sağlayarak, mevcut uygulamalardaki boşlukların fark edilmesine ve yeni normatif açılımların geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır.

İslam hukuku, yüzyıllar boyunca şekillendirdiği zengin miras, sistematik yapı ve evrensel ilkeler sayesinde yalnızca kendi dönemini değil, modern hukuk sistemlerini de etkileyen kadim bir geleneği temsil etmektedir. Ancak bu birikim, uzun süre uluslararası hukuk düzleminde yeterince değerlendirilmemiş ve büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Oysa İslam savaş hukukunun sahip olduğu normatif derinlik, insan onurunu esas alan yaklaşım ve savaşın hem ahlaki hem de hukuki sınırlarını belirleyen ilkeler, çağdaş insancıl hukuktan asırlar önce inşa edilmiştir.

Dolayısıyla karşılaştırmalı analizler aracılığıyla İslam savaş hukukunun yeniden ele alınması, onun evrensel hukuk düzenine yapabileceği katkıların görünür kılınmasına vesile olacaktır. Böylece İslam hukuku, yalnızca tarihî bir gelenek olarak değil; aynı zamanda uluslararası hukukta aktif ve geçerli bir referans sistemi olarak yeniden konumlandırılabilir.

1.4. Araştırmanın Kaynakları

Uluslararası hukuk ya da insancıl hukukun İslam hukukundaki karşılığı “siyer” kavramıdır. Bu nedenle İslam hukukunda “siyer” adıyla zengin bir literatür oluşmuştur. İlk örnekler, Hz. Peygamber’in (sav) söz, davranış ve uygulamalarını aktaran hadis kitaplarındaki “siyer” bölümlerinde karşımıza çıkar. Bu bölümlerde özellikle Hz. Peygamber’in (sav) savaşlarına dair aktarımların yoğunlukta olması, çalışmamız açısından son derece önemli veriler sunmaktadır. Bu bağlamda, Muhammed b. Hasan Şeybânî’nin (ö. 189/805) kaleme aldığı *es-Siyeru’l-kebir* ve *es-Siyeru’s-sağir* adlı eserleri

ile Şemsüleimme Serahsî'nin (ö. 483/1090) yazdığı *Şerhü's-Siyerî'l-kebîr* bu alandaki en temel kaynaklar arasında yer almaktadır. Ayrıca Ebü'l-Hasan Maverdî'nin (ö. 450/1058) *el-Ahkâmü's-sultâniyye* isimli eseri de öncü çalışmalar arasında zikredilmelidir.

Savaş konusuna ilişkin birçok ayet de yönlendirici niteliktedir. Özellikle Bakara, Enfâl ve Tevbe surelerinde yer alan ayetler, savaş hukukunun temel meselelerine ışık tutmuştur. Bunun yanı sıra Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), Ebû Dâvud (ö. 275/889) ve Tirmizî'nin (ö. 279/892) hadis külliyatlarında savaş ve cihadla ilgili çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210), Nevevî (ö. 676/1277), İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) ve Zebîdî (ö. 893/1488) gibi âlimlerin eserlerinde de cihad, gazâ ve siyer başlıkları altında konuya dair önemli bilgiler yer almaktadır. Klasik fıkıh literatüründe ise Serahsî'nin *el-Mebsût*, İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *el-Muvatta'*, İbn Kudâme'nin (ö. 682/1283) *el-Muğnî* ve Mevsilî'nin (ö. 683/1284) *el-İhtiyâr* adlı eserlerinde savaş hukukuna ilişkin hükümler kapsamlı bir şekilde işlenmiştir.

Yakın dönemde ise bu alanda pek çok müstakil eser kaleme alınmıştır. Bunlardan bazıları Vehbe Zuhayli'nin *İslam Hukukunda Savaş*, Majid Khadduri'nin *İslam'da Savaş ve Barış*, Ahmet Yaman'ın *İslam Devletler Hukuku – Uluslararası İlişkiler ve İslam Devletler Hukukunda Savaş*, Mevdudi'nin *Cihad – İslam'da Savaş Hukuku*, Ebû Zehra'nın *İslam'da Beşeri Münasebetler*, Abdullah Yücel'in *İslam Savaş Hukuku ve Cihad Kavramı*, Osman Güreser'in *İslam'da Savaş Ahlakı* isimli eserleridir. Ayrıca Ayşe Nur Tütüncü'nün *İnsancıl Hukuka Giriş*, Fatma Taşdemir'in *Uluslararası İnsancıl Hukuk*, Özden Sav'ın *Uluslararası İnsancıl Hukuk*, Kenan Dülger'in *Devletin Uluslararası İnsancıl Hukukun İhlalinden Doğan Sorumluluğu* ve Hüseyin Pazarcı'nın *Uluslararası Hukuk* isimli çalışmaları da modern literatürde dikkat çekmektedir.

Uluslararası insancıl hukuk üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, makalelerin kitap ve tezlere kıyasla daha fazla olduğu görülmektedir. Veri tabanlarında yapılan araştırmalar, farklı konulara odaklanan yaklaşık iki yüze yakın makale ve kitap bölümünün mevcut olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye'de ise YÖK Tez Merkezi verilerine göre “insancıl hukuk” veya “uluslararası insancıl hukuk” başlığı altında otuz dokuz tez çalışması yapılmıştır. Ancak bu alanda İslam hukuku ile mukayeseli çalışmalara sınırlı şekilde rastlanmaktadır. Örneğin, Sercana Yüce Akkaya'nın *İslam Hukukuna Göre Uluslararası İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları* ile Usame Yolcu'nun *İslam Hukuku Perspektifinden Uluslararası İnsancıl Hukukta Korunan Kişiler* adlı tezleri bu alandaki tek örneklerdir.

Yapılan literatür taraması, çalışmaların büyük ölçüde teorik ve normatif analizlerle sınırlı kaldığını ve kapsamlı olmadığını göstermiştir. Bu çalışma, İslam savaş hukukunu yalnızca klasik kaynaklar üzerinden değerlendirmekle yetinmeyip, onu uluslararası insancıl hukukla çok boyutlu bir biçimde karşılaştırması bakımından mevcut literatürdeki benzer araştırmalardan ayrılmaktadır. Literatürde yer alan çalışmalar çoğunlukla her iki hukuk sistemini genel ilkeler düzeyinde ele alırken, bu tez; İslam hukukunda savaş kavramları, meşru savaş türleri, sivillerin hukuki statüsü ve statü kaybı, temel ilkelerin mukayesesi, savaş suçlarının iki hukuk sistemindeki karşılığı ve modern silah teknolojilerinin değerlendirilmesi gibi alt başlıklarda kapsamlı ve derinlemesine bir inceleme sunmaktadır. Çalışmanın bir diğer özgün yönü, İslam savaş hukukunu yalnızca tarihsel ya da normatif bir yapı olarak değil, uluslararası insancıl hukuku tamamlayıcı bir sistem olarak ele almasıdır. Bu doğrultuda, İslam hukukunun ilahi kaynağı ve ahlaki sınırları gereği, modern insancıl hukuktan daha üstün, insana ve onuruna odaklı bir hukuk düzeni sunduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca tez, klasik İslami ilkelerin çağdaş savaş biçimleri ve teknolojilerine (örneğin otonom silah sistemleri, hibrit savaşlar vb.) nasıl uygulanabileceğini ortaya koyarak alana özgün bir bakış açısı kazandırmaktadır. Tüm bu yönleriyle çalışma, hem kavramsal hem de normatif düzlemde İslam savaş hukukunun çağdaş uluslararası insancıl hukuk bağlamında yeniden yorumlanmasına katkı sağlamakta ve literatürde daha önce bu ölçüde bütüncül olarak ele alınmamış bir inceleme alanı sunmaktadır.

2. İSLAM SAVAŞ HUKUKU VE ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUK

2.1. İslam Savaş Hukuku

İslam'ın temeli barış ve huzura dayanmaktadır. İslam, bu barış ve huzuru korurken, fitrata uygun şekilde hem bireyler arası ilişkileri düzenleyen hem de insanın Allâh ile olan bağını gözetken kurallar ve düzenlemeler sunmuştur. İlk insandan beri yeryüzünde süregelen kargaşa ve savaş, doğal olarak İslam'da da ele alınmıştır. İslam, bu olumsuz durumu tamamen yok saymak yerine, onun varlığını kabul ederek yol açabileceği zararları ve sorunları en aza indirmeye çalışmıştır.¹¹ Hicretin başlamasıyla birlikte, zulme ve baskıya karşı gösterilen tevazu, sabır ve tevekkül dönemi yerini cihada ve savaşa bırakmıştır. Bu süreçte Müslümanlar, Allâh'ın iznini beklemiş ve Hac Suresi 39. ayette yer alan, *"Saldırıya uğrayan Müslümanlara, zulme maruz kaldıkları için savaş izni verildi. Allâh, onları zafere ulaştırmaya elbette kadirdir."* buyruğu doğrultusunda, İslam tarihinde silahlı mücadeleyle birlikte savaş hukukunun da temelleri atılmıştır.¹²

Savaş, düşmanla çarpışmayı ve muharebe meydanlarında mücadele etmeyi ifade eder.¹³ İslam hukukuna göre savaş, Allâh'ın insanlığın maslahatını en iyi şekilde gözetken ve onların mutlak yararını amaçlayan en son ve en mükemmel iradesi olan İslam'ın insanlara ulaşmasını engelleyen güçlere karşı, Allâh yolunda can, mal, dil ve diğer tüm imkânlarla mücadele etmek ve bu uğurda tüm gayreti sarf etmektir.¹⁴

Şecaat ve cesaretle savaşa atılan cengâver ve bahadır kimse için *"harb"* kelimesi kullanılır.¹⁵ Aynı kökten türeyen *"mihrab"* kelimesi ise şiddetli savaşan yiğit kişi anlamına gelir. Camilerde imamın durduğu yerin *"mihrab"* olarak adlandırılması da, oranın şeytanla, nefsin arzularıyla mücadele edilen bir makam¹⁶ olmasıyla ilişkilidir. Ayrıca savaş, *"iki veya daha fazla devlet arasında gerçekleşen silahlı çatışma"* şeklinde de tanımlanmıştır.¹⁷

¹¹ Üsâme Yolcu, *İslam Hukuku Perspektifinden Uluslararası İnsancıl Hukukta Korunan Kişiler* (İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 51.

¹² Ahmet Özel, *İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirleri* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 25.

¹³ Vehbe Zuhayli, *İslam Hukukunda Savaş*, Çev. İsmail Bayer, (İstanbul: İhtar Yayıncılık, 1996), 13.

¹⁴ Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, 49.

¹⁵ Yücel, *İslam Savaş Hukuku ve Cihad Kavramı*, 17.

¹⁶ Ebu'l Kasım Hüseyin Bin Muhammed Er Ragıb el-İsfahani, *El-Müfredat Fi Garibi'l-Kuran* (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1961), 112.

¹⁷ Yücel, *İslam Savaş Hukuku ve Cihad Kavramı*, 17.

2.1.1. Savaş İle İlgili Kavramlar

İslam, insanın canını, aklını, dinini, malını ve neslini korunması gereken kutsal ve dokunulmaz değerler olarak kabul etmiştir. Bu nedenle, bu değerleri korumak amacıyla önleyici tedbirler ve hükümler getirmiş, onlara zarar verecek her türlü kötülüğü yasaklamıştır. Haksız yere bir cana kıymayı, tüm insanlığı öldürmek gibi değerlendirmiş; bir canı kurtarmayı ise tüm insanlığı yaşatmak gibi görmüştür.¹⁸ Toplumsal gerçekleri de dikkate alan İslam, olası anlaşmazlık ve savaş durumlarında, öncelikli olarak savaş yerine barışın tercih edilmesini emretmiştir.¹⁹ Ancak İslam, kâfirlerin sınırı aşması, Müslümanların topraklarını işgal etmesi veya buna teşebbüs etmesi, barış tekliflerini reddetmesi ya da İslam dininin özgürce yaşanmasını engellemesi gibi meşru sebepler doğrultusunda savaşı haklı görmüştür. Ayrıca, bazı İslam hukukçuları, İslam'ın davetinin açıkça engellenmesini ve insanların Müslüman olmalarının önüne set çekilmesini de savaşı meşru kılan nedenler arasında saymışlardır.²⁰ *“Savaşta inkâr edenlerle karşılaştığınızda boyunlarını vurun; sonunda onlara üstün geldiğinizde onları esir alın. Sonra ya karşılıksız bırakırsınız yahut bedel alarak. Ki böylece savaş ağır yüklerini indirsın (sona ersin). İşte böyle; Allâh dileseydi onları bizzat cezalandırırdı, fakat sizleri birbirinizle denemek istiyor. Allâh, yolunda öldürülenlerin amellerini asla boşa çıkarmayacaktır.”*²¹ Kur'an-ı Kerim'in, böyle bir savaş ortamında silahlı çatışmayı “Harb” ve “Kıtal” terimleriyle ifade ettiğini ve İslam hukukunda bunun genellikle “cihâd” kavramı ile tanımlandığını görmekteyiz.

“Cihâd” kelimesi geniş bir anlam yelpazesine sahip olmakla birlikte, İslam hukukunda silahlı mücadeleye dair yaygın olarak “*harb*”, “*kıtal*”, “*fetih*”, “*gazâ*” ve “*nefir*” gibi terimler kullanılmaktadır. Cihad kavramının doğru anlaşılabilmesi için, Kur'an ve sünnette geçen Cihâd ile ilgili kavramların anlamlarının ve fıkhîteki yerlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle, “cihâd” teriminin anlamı ile “harb”, “kıtal”, “gazâ”, “nefir” kavramları arasındaki ilişkiler ele alınacaktır.

2.1.1.1. Harb (حرب)

Kelime anlamı itibarıyla “barışın zıddı, savaş”²² anlamına gelen *harb* kelimesi, sözlükte “mızrakla vurmak, öfkelenmek, savaş, çatışma, helak olma ve yazık olma” gibi anlamlara sahiptir. Türkçedeki “savaş” teriminin Arapça karşılığı olarak kullanılmaktadır.

¹⁸ Mâide, 5/32.

¹⁹ Nisâ, 4/90; Enfâl 8/61

²⁰ Ahmet Özdemir, *İslam Hukukunda Uluslararası Kamu Düzeni ve Savaş Hukuku* (Ankara: Murat Kitapevi, 2017), 130.

²¹ Muhammed, 47/4

²² İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab* (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.), 2/815-816.

Bir fıkıh terimi olarak ise, "Milletlerarası ilişkilerde ortaya çıkan krizlerin, diplomatik girişimler, ara buluculuk ve tahkim gibi barışçıl yöntemlerle ya da misilleme, abluka ve ekonomik ambargo gibi yaptırımlarla çözülememesi halinde başvurulmuş en sert ilişki biçimi"²³ şeklinde tanımlanmıştır.

Harb veya Muharebe kavramları, bir tarafın diğerine üstünlük sağlamak veya onu yenmek amacıyla iki kişi ya da düşman grup arasındaki güç mücadelesini ifade eder. Bu mücadele yalnızca askerî değil, aynı zamanda fikrî, ekonomik, siyasi, kültürel, medya gibi farklı alanlarda da gerçekleşebilir. Örneğin, düşmanı zayıflatmak ve mağlup etmek amacıyla strateji ve taktik kullanarak aralarında anlaşmazlık çıkarmak da harb kavramı kapsamında değerlendirilir.²⁴ Peygamberimizin “*Harb hile/taktiktir.*”²⁵ hadisine bakıldığında, harb kavramının bir milletin veya ülkenin var olma mücadelesinde düşmana karşı geliştirdiği strateji ve taktikleri kapsadığı görülmektedir. Bu bağlamda, harb kavramının “kıtal”a kıyasla daha geniş ve kapsamlı bir anlama sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Kur’an-ı Kerim’in birçok ayetinde harb kelimesi çeşitli manalar teşkil etmektedir. Örneğin Kur’an-ı Kerim’deki “*Eğer bunu (faizle ilgili yasakları) yapmazsanız, Allâh ve Resulü tarafından ilan edilmiş bir harp ile karşı karşıya olduğunuzu bilin.*”²⁶ mealindeki faizle ilgili ayette geçen “harp” terimi, birçok mealde genellikle “savaş” olarak tercüme edilse de, Kur’an’daki faizle ilgili diğer ayetlerle birlikte değerlendirildiğinde, bu “harp” teriminin, sıcak savaş veya silahlı çatışma anlamına gelmediği; aksine, faizli sisteme karşı alınması gereken tavır ve önlemlere işaret ettiği anlaşılmaktadır. Bir başka örnek, Allâhu Teâlâ, Yahudilerin savaşın ateşini körüklemek için gösterdikleri sürekli çabayı anlatırken, “harp” kelimesini zikretmiştir: “*Her ne zaman savaş için bir ateş yaksalar, Allâh onu söndürmüştür.*”²⁷

Yukarıdaki âyet-i kerîmede “harp” kelimesi savaş anlamında kullanılmıştır ve burada savaş, yakılan ateşe benzetilmiştir. Yahudiler her ne za man kötü bir eylemde bulunup güçlerini birleştirerek Resûl’e karşı savaş hazırlığı yapsalar, Allâhu Teâlâ onların yaktığı ateşi söndürüyor, onları perişan ederek kahrediyor, güçlerini zayıflatıyor ve kurdukları tuzakları kendi başlarına çöktürüyordu.²⁸

²³ Ahmet Yaman, “Savaş”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara, 2009b), 36/189.

²⁴ Alimcan Buğda, “İslam Hukuk Literatüründe Savaş Kavramları ve Cihad”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 37 (2021), 198.

²⁵ Buhârî, “Cihâd”, 56.

²⁶ Bakara, 2/275-279.

²⁷ Mâide, 5/64.

²⁸ Nihat Haznevi, *İslam Hukukunda Meşruiyet Sınırları Bağlamında Savaş Ahkâmı* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 10.

2.1.1.2.Kıtal (قتال)

Cihâd terimiyle bağlantılı bir başka kavram ise 'kıtal'dır. Arapça kökenli olan kıtal kelimesi, sözlük anlamı olarak 'savaş, çarpışma ve muharebe'²⁹ gibi anlamlar taşır. Terim anlamında ise, tıpkı 'harb' kelimesinde olduğu gibi, Türkçedeki 'savaş' terimiyle eşdeğer olarak kullanılmaktadır.³⁰

"Katl" (öldürmek) ve "kıtâl" (savaşmak) kavramları arasında bir fark bulunmaktadır. Savaşılması caiz olan her kişinin öldürülmesi de caiz değildir. Bu nedenle, birbiriyle savaşan iki topluluktan birine karşı, o topluluk mümin olsa ve öldürülmesi helal olmasa bile, Allâh'ın emrine dönene kadar savaşılır. "Katl" (öldürmek) zorunlu olarak herkesle savaşmayı ifade etmez. Bu durum açıkça göstermektedir ki "kıtâl" (savaşmak) ve "katl" (öldürmek) kavramları birbirinden farklıdır. Şüphesiz, "kıtâl" (savaşmak) için verilen izin, "katl" (öldürmek) için verilen izinden daha geniştir; çünkü "katl" (öldürmek) yalnızca belirli durumlar ve özel şartlar altında söz konusu olabilir.³¹

Allâh Teâlâ âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: *"Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allâh'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın. Eğer dönerse aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın. Şüphesiz ki Allâh, adil davrananları sever."*³²

Yüce Allâh, bu ayet-i kerimede, müminlerden iki grup arasında herhangi bir sebeple savaş çıktığında, öncelikli olarak her iki tarafı da Allâh'ın hükmüne uymaya ve onun içeriğine razı olmaya davet etmemiz gerektiğini bildirmiştir. İşte bu, 'ıslah' olarak adlandırılır. Eğer taraflardan biri bu davete uymayıp direnç gösterir, haddi aşar, Allâh'ın hükmünü kabul etmez ve reddederse, diğer taraf ise bu çağrıya uyarsa; hükmü reddeden ve haddi aşan gruba karşı, onlar Allâh'ın hükmüne dönüp O'na itaat edene kadar savaşmamız gerekir. Şayet asi grup savaşın ardından Allâh'ın hükmüne razı olmayı kabul ederse, o zaman yapılması gereken, benzer bir çatışmanın yeniden yaşanmaması için iki grup arasında adaleti sağlamaktır.³³

Kıtal kelimesi, her ne kadar harp terimiyle eş anlamlı kabul edilse de, harp kavramına kıyasla daha çok sıcak savaş ve çarpışma anlamında kullanılmaktadır. Kıtal, Allâh rızası için gerçekleştirilen savaşları ifade edebileceği gibi, dünyevi menfaatler

²⁹ Elşad Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları* (İstanbul: İSAM, 2010), 37; İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, 5/3528.

³⁰ Yaman, "Savaş", 36/189.

³¹ Muhammed b. Salih Useymîn, *eş-Şerhu'l Mumti' ala Zadi'l-Müstakni* (el-Memleketü'l- Arabiyyetu's- Suudiyye: İbni Cevzi Yayinevi, 2007), 2/48.

³² Hucurât, 49/9

³³ Ahmed b. Mustafa Meragi, *Tefsiru'l-Meraği* (Mısır: Mustafa el-Babi el-Halebi Kitabevi, 1946), 26/131.

uğruna yapılan savaşlar için de kullanılabilir. Buna göre, kıtal terimi Allâh rızası için yapılan sıcak savaş anlamında kullanıldığında cihâd kavramının kapsamına girerken, dünyevi çıkar ve menfaatler uğruna yapılan savaşlar bu kapsamda değerlendirilmez. Bu nedenle, Muhammed Hayr Heykel, savaşların bazılarının cihâd olarak kabul edilebileceğini, bazılarının ise cihâd sayılmayacağını ifade etmektedir.³⁴

Harb terimi, silahlı ya da silahsız düşmana karşı yapılan mücadeleyi ifade ederken, kıtal terimi yalnızca silahlı sıcak savaş ifade etmektedir. Bu nedenle, harb terimi kıtal teriminden daha geniş bir anlam alanına sahiptir. Ancak her iki terim de Allâh rızası için kullanıldığında cihâd kavramına girerken, Allâh rızası gözetilmediğinde cihâd kapsamı dışında kalmaktadır.

2.1.1.3.Fetih (فتح)

Arapça'da 'fe-te-ha' kökünden türeyen 'fetih' kelimesi, anlam olarak 'yol gösterme, hüküm verme, galibiyet ve zafere ulaşma' gibi anlamlar taşır.³⁵ Terim olarak, 'Müslümanların ülke veya şehirleri, tevhid inancını yayma amacıyla fethedip İslam devleti yönetimine dâhil etmeleri'³⁶ gibi anlamlar taşır.

Fetih kelimesi, Müslümanların gayrimüslimlerden aldıkları toprakları, tarihte ve günümüzdeki diğer istilâ ve sömürü savaşlarından ayırmak için kullanılmıştır. Bu terimin kaynağı ise, Müslümanların geçmiş ve gelecekteki maddî-mânevî zaferlerini konu alan Fetih suresidir.³⁷ Fahreddîn Râzî, bu sûredeki 'fetih' kelimesinin, Mekke'nin fethi, Rum topraklarının fethi, Hudeybiye antlaşması, İslam'ı delil, hüccet ve kılıçla yaymak ve hak ile batıl arasındaki hükmün ortaya çıkması gibi hem maddî hem de manevî anlamlara geldiğini belirtmiştir. Ayrıca, tercihini Mekke'nin fethi, Hudeybiye sulhu ve İslam'ın ayet, hüccet, beyan ve burhanla yayılmasından yana olduğunu ifade etmiştir.³⁸ Bu açıklamadan, İslam fetihlerinin temel amacının 'i'lâ-yi kelimetullah' yani Allâh'ın kelimesini yüceltmek olduğu ve savaş, sulh, beyan, burhan ve hüccet gibi yöntemlerle İslam'ın fethedilen bölgelerde yayılmasının hedeflendiği³⁹ anlaşılmaktadır. Bu bağlamda fetih, Müslümanların İslam'ın tüm insanlara özgürce ulaşmasını sağlamak için gösterdiği çaba ve İslam adaletini dünyada egemen kılma arzusu, yani genel anlamda 'i'lâ-yi kelimetullah' ideali olarak kabul edilmiştir. 'İ'lâ-yi kelimetullah' anlayışını en iyi yansıtan örneklerden biri, Fatih Sultan Mehmet'in 1461 yılında Trabzon Rum Devleti'ni Osmanlı

³⁴ Buğda, "İslam Hukuk Literatüründe Savaş Kavramları ve Cihad", 199.

³⁵ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, 5/3337-3338.

³⁶ Mustafa Fayda, "Fetih" *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12/467.

³⁷ Fayda, "Fetih", 12/467-469.

³⁸ Buğda, "İslam Hukuk Literatüründe Savaş Kavramları ve Cihad", 200.

³⁹ Fayda, "Fetih", 12/467-469.

topraklarına katmak üzere sefere çıkarken Sârâ Hatun'a verdiği cevaptır. Fatih Sultan Mehmet, Trabzon seferi sırasında Erzurum'a ulaştığında Uzun Hasan'ın annesi Sârâ Hatun'u yanına alıp birlikte Trabzon'a ilerledi. Bulgar Dağı'na vardıklarında, Sârâ Hatun kendisine, 'Hey oğul! Bir Trabzon için bunca zahmete katlanmak neden?' diye sordu. Sultan Mehmed ise şu karşılığı verdi: 'Ana! Bu zahmet Trabzon için değil, İslam dini uğrunadır. Ahirette Allâh'ın huzuruna vardığımızda mahcup olmamak içindir. Çünkü bizim elimizde İslam kılıcı vardır. Eğer bu zahmete katlanmazsak, bize gazi demek anlamsız olur.'⁴⁰

İslam dininin savaşımlardan temel beklentisi, İslam'ın ulaşmadığı bölgelere dini tebliğ ederek oradaki insanların Müslüman olmasını sağlamaktır. Bu nedenle, İslam tarihçileri, İslam'ın benimsediği savaşı istilâ, tecrit, toplu imha ve sömürü gibi diğer savaş türlerinden ayırt etmek için özellikle 'fetih' terimini kullanmışlardır. Ancak, Müslümanların kendi aralarındaki güç mücadelesi hiçbir zaman fetih olarak nitelendirilmemektedir.⁴¹

2.1.1.4. Nefir-i Âmm (نفير عام)

Kelime olarak *nefr* terimi, heyecan verici bir durum sebebiyle ani bir şekilde bir yerden çıkmak veya korkuyla kaçmak anlamlarında kullanılmaktadır.⁴² “Nefir” kelimesi, devlet başkanının halkı savaşa çağırması anlamına gelen “*istinfâr*” terimiyle ve Türkçedeki “*seferberlik emri*” ile aynı anlama gelmektedir. Seferberlik emri ise “*halkı harekete geçirme*” anlamını taşımaktadır.⁴³ Fıkıhta "nefir-i âmm" terimi, bir Müslüman beldesinin düşman istilasına tehdidiyle karşı karşıya kaldığı ve yalnızca muvazzaf askerlerin bu tehdidi durdurmada yetersiz kaldığı durumlarda, tüm Müslümanların seferber edilmesini ifade eder.⁴⁴

Nefir (seferberlik) hali, nefir-i hâs (kısımlı seferberlik) ve nefir-i âmm (genel seferberlik) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu doğrultuda, nefir kavramı ülkenin genel durumu ve ihtiyaçlara bağlı olarak genişleyebilmektedir. Nefir, kıtal gibi fiziki savaş durumlarında geçerli olduğu gibi, günümüzde Müslüman ülkeler ve toplumlar ile gayrimüslim ülkeler ve toplumlar arasında psikolojik, teknolojik, ekonomik ve kültürel alanlarda yaşanan mücadele ve mücadeye bağlamında da harp kapsamında

⁴⁰ Hüseyin Nihal Atsız, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014), 198.

⁴¹ Buğda, “İslam Hukuk Literatüründe Savaş Kavramları ve Cihad”, 201.

⁴² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 6/4497-4499.

⁴³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Azim Yayınları, 1992), 4/344.

⁴⁴ Ömer Nasûhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kâmusu* (Ankara: Gündüz Yayınları, 1996), 3/486-487.

değerlendirilebilecek bir kavramdır.⁴⁵ Nefir (seferberlik), Müslüman ülkelerin ve toplumların gayrimüslimlere karşı hem maddi hem de manevi açıdan kalkınması ve güçlenmesi amacıyla ilan edilir. Müslümanlar bu çağrıya Allâh rızası için uyup hareket ettiklerinde, bu durum cihâd kapsamında değerlendirilir. İslam tarihinde ilk nefir-i âmm (genel seferberlik), Hz. Peygamber döneminde Tebük Gazvesi sırasında gerçekleşmiştir. Bu gazvenin zorluk ve meşakkat içermesi sebebiyle, Hz. Peygamber askerlerin buna uygun hazırlık yapmasını istemiş, ayrıca tüm Müslüman kabilelerine haber göndererek savaşa hazırlanmalarını ve Medine'ye gelmelerini talep ederek nefir-i âmm ilan etmiştir.⁴⁶

2.1.1.5. Gazâ (غزاة)

Gazâ kelimesi, kelime anlamı olarak “kastetmek, amaçlamak, savaşmak, akın yapmak, düşmana karşı savaşmak ve onu yenmek için mücadele etmek” gibi anlamlara gelir.⁴⁷ Terim olarak ise özellikle Osmanlılarda, din uğruna yapılan savaşları ifade eden ve bir fetih ideolojisine dönüşen mücadeleleri tanımlamak için kullanılmıştır.⁴⁸ *Gazâ* terimi, başlangıçta genel anlamda savaş için kullanılmışken, zamanla anlam daralmasına uğrayarak İslamiyet'i yayma, gayrimüslimler tarafından işgal edilen Müslüman topraklarını geri alma ve Müslümanların yönetimindeki toprakları veya nüfuz alanını genişletme amacıyla yapılan akınlara katılma ve savaşma anlamını kazanmıştır. *Gazâ* terimi, yalnızca “i'lâ-yi kelimetullah” amacıyla yapılan savaşı ifade eder ve bu yönüyle kıtalden ayrılır. Kıtâl, hem Allâh rızası hem de dünyevi menfaat için gerçekleştirilen sıcak savaş kapsarken, *gazâ* sadece Allâh rızası için yapılan mücadele ve bu uğurda çıkılan sefer anlamına gelir. Bu nedenle Osmanlılar, cihâd yerine *gazâ* kelimesini tercih etmiştir.⁴⁹

2.1.1.6. Cihâd (الجهاد)

Cihad, rubaî olan “جاهد” fiilinin mastarıdır. Kelimenin sülasi kökü

“جهد” olup, bunun mastarı “الجهد” dur.⁵⁰ Anlamı, “güç ve çaba harcamak, bir işi başarmak için tüm imkânları seferber etmektir.”⁵¹

⁴⁵ Alimcan Buğda, “İslam Savaş Hukûkunda Nefir-i Âmm (Genel Seferberlik)”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/34 (2019), 353-384.

⁴⁶ İsmail Yiğit, “Tebük Gazvesi” *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40/228.

⁴⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5/3253-3254.

⁴⁸ Buğda, “İslam Hukuk Literatüründe Savaş Kavramları ve Cihad”, 201.

⁴⁹ Cemal Kafadar, “Gazâ” *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları 1996), 13/427-429.

⁵⁰ Yasin Yılmaz, “Cihad Kavramı ve Hz. Peygamber'in (sav) Mekke ile Medine'deki Uygulamaları”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 22 (2013), 287.

⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/807.

Şer'i anlamda ise "kişinin canıyla, malıyla, diliyle ve diğer imkânlarıyla gücü yettiğince Allâh yolunda mücadele etmesi ve bu uğurda büyük bir kararlılıkla çaba göstermesidir."⁵² Lisânü'l-Arab'da "el-cehdu" kelimesi "meşakkat ve takat" anlamında geçmektedir.⁵³ Bazı dilciler, her iki kelimenin benzer anlamlar taşımasına rağmen, "el-cühd"ün⁵⁴ "el-cehd"e⁵⁵ kıyasla daha fazla meşakkat ve zorluk ifade ettiğini belirtmiştir. Kur'an-ı Kerim'de her iki kelime de yer almaktadır.⁵⁶

Terim olarak cihadın geniş ve dar olmak üzere iki anlamı bulunmaktadır. Geniş anlamda cihâd, yukarıda da ifade edildiği gibi Allâh'ın rızasını kazanmak, dinini yüceltmek ve yardım etmek için tüm çabanın sarf edilmesidir.⁵⁷ Bu kapsamda cihâd, bireysel ve toplumsal hayatın fikir, siyaset ve ekonomi gibi her alanını içine alır. Burada mücadele edilen düşman yalnızca fiziksel bir düşman olmayıp nefis, şeytan, münafıklar ve kâfirler gibi unsurları da kapsar. Dolayısıyla cihâd; kalp, nefis, mal, dil ve günümüzde kalem gibi çeşitli yollarla gerçekleştirilebilir. Her Müslüman, ulaşmak istediği hedef doğrultusunda gücü nispetinde çaba gösterir.⁵⁸

Cihâd kelimesi dar anlamda çoğunlukla savaş kavramıyla ilişkilendirilir. İslam hukukçularının eserlerinde "cihâd " başlığı altında ele alınan konular, nefisle mücadeleyi değil, kâfirlerle yapılan savaşları ifade etmektedir. Fukaha, cihadın özel anlamını, "Allâh'ın dinini yüceltmek amacıyla inatçı ve muharip kâfirlerle savaşmak için çaba göstermek"⁵⁹ şeklinde tanımlamıştır.

Günümüzde Oryantalistler ve bazı Müslümanlar, cihadı yalnızca savaş olarak algılamaktadır. Oysa yukarıda açıklanan farklı türleri göz önünde bulundurulduğunda, cihadın yalnızca savaşla sınırlı olmadığı, aksine birçok farklı anlam içerdiği anlaşılmaktadır. Cihada ve onun çeşitli boyutlarına bütüncül bir açıdan bakıldığında, savaşın cihadın yalnızca bir yönü olduğu görülmektedir. Cihadın gerçek anlamını tam olarak kavrayabilmek için, bu kavrama dâhil olan tüm unsurların birlikte ele alınması gerekir. Dolayısıyla, bireylerin veya toplumların "biz cihad ediyoruz" diyebilmeleri için, sayılan cihad çeşitlerini kendi yaşamlarında tam anlamıyla uygulamaları gerekmektedir. Aksi takdirde, doğru bir cihad anlayışından söz etmek mümkün olmayacaktır.

⁵² Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, 57.

⁵³ Yılmaz, "Cihad Kavramı ve Hz.Peygamber'in (sav) Mekke ile Medine'deki Uygulamaları", 287.

⁵⁴ el-Cühd kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de Tevbe, 9/79 da geçmektedir.

⁵⁵ el-Cehd kelimesi Kur'an-ı Kerim'de, Mâide, 5/53; En'âm, 6/109; Nahl, 16/38; Nur, 24/53 ve Fatır, 35/42. ayetlerde geçmektedir.

⁵⁶ İsfahani, *El-Müfredat Fi Garibi'l-Kuran*.

⁵⁷ Zuhayli, *İslam Hukukunda Savaş*, 15.

⁵⁸ Mustafa b. Saad Ruheybani, *Metelib Uli'n-Nuha* (Dimeşk: el-Mektebu'l İslami Yayınları, 1994), 2/501.

⁵⁹ Ahmet b. Ali b. Muhammed İbni Hacer el-Askalani, *Fethu'l-Bari Şerhu Sahihi'l-Buhari* (Beyrut: Daru'l-Marife, 1959), 2/6.

Allâh (cc) yolunda cihad, en büyük ibadetlerden biri olup, yüce hedefler, güzel amaçlar ve sayısız hikmetler doğrultusunda meşru kılınmıştır. İslam'da cihadın amacı, kan dökmek, yıkım yapmak veya şehirleri harap etmek değil; zulmü, haksızlığı, fitneyi ve fesadı ortadan kaldırmak, Allâh'ın kelimasını yüceltmek ve insanları tevhid inancında birleştirerek hem dünya hem de ahiret saadet ve refahını sağlamaktır.⁶⁰

Kadisiye Savaşı'nda Pers ordusunun komutanı Rüstem, Müslümanların bu topraklara neden geldiğini sorduğunda, Ribî b. Âmir (ra) şu şekilde cevap vermiştir: "Allâh bizi, insanları kullara kulluktan kurtarıp yalnızca O'na ibadet etmeye, dünya sıkıntısından ferahlığa, diğer dinlerin baskısından İslam'ın adaletine ulaştırmak için göndermiştir. Biz, Allâh'ın diniyle insanlara rehberlik etmek ve onları O'nun yoluna davet etmekle görevlendirildik."⁶¹

Bu durumda asıl amaç, daveti korumak ve bu yolda karşılaşılan engelleri ortadan kaldırmaktır. İslam, hiç kimseye baskı yapmaz ve kimseyi istemediği bir inancı kabul etmeye zorlamaz. Böylece inanç özgürlüğü İslam'da güvence altına alınmıştır. Ancak bazıları bunu yanlış anlayarak, "Müslümanlar kılıç zoruyla insanları İslam'a girmeye mecbur etti." şeklinde düşünebilir. Eğer bu iddia doğru olsaydı, "cizye" uygulamasının varlığından söz etmek mümkün olmazdı. Cizye, İslam dinine girmeyi kabul etmeyen gayrimüslimler için getirilmiş bir uygulamadır. İslam, onları Müslüman olmaya zorlamamış, aksine tam bir inanç özgürlüğü tanımıştır. İnançları ve ibadethaneleri saygı görmüş, kendi aralarında dinlerinin hükümlerini uygulamalarına izin verilmiştir.⁶²

2.1.2. Meşru (Haklı) Savaşlar ve Hukuki Gerekçeleri

İslam'a göre bir savaşın meşru sayılabilmesi için, dünya menfaati gözetilerek değil, fedakârlık ruhuyla ve yalnızca Allâh'ın kelimasını yüceltme amacıyla yapılması gerekmektedir. Bu şartın sağlanması ise aşağıdaki hususlardan birine uygun olmasına bağlıdır.⁶³

2.1.2.1. Mevcut Bir Savaşın Devamı

Bu, herhangi bir nedenle duraksayan bir savaşın yeniden başlaması anlamına gelir. Tarafların herhangi bir barış anlaşması yapmadan ayrılması ya da belirli bir süre için karşılıklı anlaşmayla savaşın geçici olarak durdurulması gibi durumlar buna örnek olarak

⁶⁰ Özdemir, *İslam Hukukunda Uluslararası Kamu Düzeni ve Savaş Hukuku*, 114-135.

⁶¹ Haznevi, *İslam Hukukunda Meşruiyet Sınırları Bağlamında Savaş Ahkâmı*, 28.

⁶² Şevki Ebu Halil, *el-İslam fî Kafesi'l-İttihâm* (Dimeşk: Fikir Yayınevi, 1983), 104.

⁶³ Yücel, *İslam Savaş Hukuku ve Cihad Kavramı*, 83.

gösterilebilir.⁶⁴ Kur'ân-ı Kerim'de bu hususta şu açıklamayı görüyoruz: "*Başkalarına zarar verilmesi haram olan aylar çıktığı zaman artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün. Onları esir olarak yakalayın, onları hapsedin, onların bütün geçit yerlerini tutun. Eğer tövbe ederler, namazı kılarlar ve zekâtı verirlerse yollarını serbest bırakın. Allâh çok bağışlayıcıdır çok merhamet edicidir.*"⁶⁵

Serahsî, bu ayeti tefsir ederken, "Haram olan aylar çıktığı zaman" ifadesinin, "Herhangi bir grupta yapılan anlaşma süresinin sona ermesi"⁶⁶ anlamına geldiğini belirtmiştir. Buna göre, belirlenen süre tamamlandığında savaşın devam etmesi meşru kabul edilir.

2.1.2.2. Savunma Savaşı

Meşru müdafaa, bir kişinin kendisine veya başkasına yönelik haksız ve halen devam eden bir saldırıyı bertaraf etmek amacıyla gerçekleştirdiği savunmadır. Müdafaa'nın meşru sayılabilmesi için, saldırının hem maddi hem de manevi varlık ve menfaatlara-can, mal, haysiyet ve şeref gibi-yönelmiş olması, ayrıca bu saldırının haksız ve hukuka aykırı nitelikte bulunması gerekmektedir.⁶⁷ Böyle bir saldırıya maruz kalan yöneticilerin, devletini ve milletini savunması, her türlü tehdide karşı savaşarak koruması en doğal hakkıdır.⁶⁸ Hz. Muhammed de kendi haklarını ihlal edenlere, topraklarına tecavüz edenlere ve İslam Devleti'ni yok etme amacıyla saldıran müşriklere karşı meşru müdafaa hakkını kullanmıştır. Bu hakkın kullanımı, özellikle Uhud ve Hendek savaşlarında açıkça görülmektedir.⁶⁹

Savunma savaşının iki şekli düşünülebilir. Birincisi, düşmanın İslam toprağını istila ettiği zaman, ikincisi bilfiil istila etmediği halde tahammül edilmez bir şekilde hareket ettiği zaman.⁷⁰ Bunlardan birincisi açıktır. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyruluyor: "*Size savaş açanlara karşı Allâh yolunda siz de savaşın. (savunma savaşı yapın, ancak) aşırı gitmeyin. Şüphe yok ki Allâh aşırı gidenleri sevmez.*"⁷¹ Bu ayet gereğince Müslümanlarla savaşıldığında ve Müslümanların zulme maruz kaldığı durumlarda kendilerini savunmak üzere savaşmaları caizdir.⁷² İnsan, maruz kaldığı haksızlıklara ölçülü ve aynı şekilde karşılık verdiğinde adaletli davranmış olur; ancak

⁶⁴ Yücel, *İslam Savaş Hukuku ve Cihad Kavramı*, 83.

⁶⁵ Tevbe, 9/5

⁶⁶ Şemsü'l-Eimme Muhammed ibn Ahmed ibn Ebu Sehl es-Serahsi, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir* (Mısır: Câmiâtü'd-Devli'l-Arabiyye, 1971), 1/93.

⁶⁷ Kenan Mehdi Yaqoob, "İslam Ceza Hukukunda Feragat Nedenleri (İbaha)", *Atlas Dergisi* 5/22 (2019), 681.

⁶⁸ Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, 80-81.

⁶⁹ Osman Güreşer, *İslam'da Savaş Ahlakı* (İstanbul: Safa Yayınları, 2023), 37.

⁷⁰ Yücel, *İslam Savaş Hukuku ve Cihad Kavramı*, 85.

⁷¹ Bakara, 2/190

⁷² Mevdudi, *Cihad, İslam'da Savaş Hukuku* (İstanbul: Şafak Yayınları, 1992), 63.

arzularına yenik düşüp, içindeki şehvet ve öfke duygularının yönlendirmesiyle hareket ettiğinde sınırı aşarak hem kendisine hem de başkalarına haksızlık etmiş olur.⁷³ İkinci duruma örnek olarak, Medine'ye hicret ettikten sonra Mekkeliler tarafından tekrar baskıya maruz kalan Peygamberimiz ve diğer Müslümanlara, düşmanla savaş izninin verilmesi gösterilebilir. Bu bağlamda, Yüce Allâh bir ayet-i kerimede şöyle buyurmaktadır: “*Ey müminler! Yeminlerini bozan, o Peygamberi yurdundan sürüp çıkarmayı planlayan ve ilk önce kendileri sizinle savaşmaya başlamış olan bir kavimle savaşmayacak mısınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Eğer gerçekten iman etmiş iseniz her şeyden önce Allâh'tan korkmalısınız.*”⁷⁴

Peygamberimiz öncelikle insanları Kur’ân aracılığıyla tevhid inancına davet etti. Ancak, onlar bu daveti reddederek Peygamberimizi ve Müslümanları öldürmeye teşebbüs ettiler. Bedir Savaşı'nda da saldırıyı ilk başlatan taraf onlar oldu.⁷⁵ Bedir'den Hudeybiye'ye kadar barış ve sükûnet sağlanamadı; savaş hali devam etti. Sonunda Hudeybiye'de, onların taleplerine uygun bir anlaşma yapıldı. Fakat bu anlaşmayı bozan ve ilk saldırıyı gerçekleştiren yine onlar oldu.⁷⁶ Kısacası, o dönemde yaşanan tüm savaşların başlamasına sebep olan taraf onlardı. Çünkü meşru savaş gerekçelerinden sayılan yeminleri bozma, Resûlullah'ı yurdundan çıkarma arzusu ve haksız yere savaşa başlama gibi eylemler hep onların tarafından gerçekleşmiştir.⁷⁷

Tüm bunlara ek olarak, Hz. Peygamber, savunma savaşının türlerini önemli ve dikkate değer bir hadis-i şerifinde sıralayarak şöyle buyuruyor: “Bir kimse kendini müdafaa halinde dövüşürken öldürülürse şehittir, bir kimse kendi ailesini müdafaa ederken öldürülürse şehittir ve bir kimse Allâh yolunda öldürülürse şehittir.”⁷⁸

Osmanlı Devleti'nin meşru müdafaa hakkını, antlaşma ihlalleri veya saldırıya uğrama tehlikesi gibi gerekçelere dayandırarak dinî ve geleneksel meşruiyet çerçevesinde ortaya koyduğu savaşlarda, gerek öncesinde gerekse savaşın seyri ve sonrasında insani değerlere özen gösterdiğine dair erken dönemden birçok örnek mevcuttur.⁷⁹ Bu örneklerden birine göre, ilk büyük Osmanlı fetihlerinin gerçekleştiği XIV. yüzyılda, yani I. Murad döneminde, 1361 yılında Edirne Kalesi kuşatılmıştır. Bu sırada Osmanlı askerlerinin şehir dışındaki Rum bağ ve bahçelerinden meyve ve üzüm yedikleri rivayet

⁷³ Ömer Çaha, *Açık Toplum Yazıları* (Ankara: Liberte Yayınları, 2019), 220-221.

⁷⁴ Tevbe, 9/13

⁷⁵ Mustafa Soycan, “Hz. Peygamber'in Savaşlarının Ahlaki Boyutu”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/1 (2022), 487.

⁷⁶ Macid Hadduri, *İslam Hukukunda Savaş ve Barış* (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1999), 211-214.

⁷⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/2470.

⁷⁸ Yücel, *İslam Savaş Hukuku ve Cihad Kavramı*, 88.

⁷⁹ Hasan Doğan, “Osmanlı Savaş Hukukunda Sivillere Yönelik Benimsenen Genel Siyaset (1853-1920)”, *Belleten* 87/309 (2023b), 602.

edilmektedir. Ancak askerlerin bu davranışı yağma amacıyla değil, yalnızca açlıklarını gidermek için gerçekleştirdikleri belirtilmektedir. Hatta tükettikleri ürünlerin bedelini ağaçların veya kütüklerin diplerine bıraktıkları, Edirne Rumları arasında anlatılan hikâyelerde yer almaktadır.⁸⁰

2.1.2.3. Dinin Yüceliğini Göstermek Maksadıyla Savaş

Hz. Peygamber'in (sav), dinini yayma yöntemi incelendiğinde bazı önemli hususlar öne çıkmaktadır: “davete hazırlık, kadro oluşturma, topluma açılma ve devletleşme (Medine dönemi).”⁸¹ Bu süreçte, Ensar ile Muhacirler arasında kardeşlik anlaşması yapılarak, İslam'ı benimseme sürecinden geçen bireylerden bir kadro oluşturulmuştur. Hz. Peygamber (sav) Medine'ye hicret ettikten sonra Yahudiler ve müşrik Araplarla yaptığı Medine Vesikası ile davete zemin hazırladı.⁸² Bununla birlikte, Suffe'de verilen eğitim sayesinde yetişmiş bireylerle kadronun bilgi ve kültür düzeyi yükseltildi. Ayrıca, çevredeki kabilelerle yapılan dostluk anlaşmaları sayesinde topluma açılım sağlandı. Bu üç aşama tamamlandıktan sonra devletin temelleri atıldı.⁸³

Hz. Peygamber (sav), dinin yüceliğini ve güzelliklerini insanlara göstererek onları İslam'a davet etme yöntemini benimsemiştir. Çünkü her ne şartta olursa olsun, savaş veya baskı yoluyla birinin dinini değiştirmeye zorlanmasının doğru olmadığı bilincindeydi.⁸⁴ Bu nedenle İslam âlimleri de zorla din değiştirmenin yanlış olduğunu ittifakla kabul etmişlerdir.⁸⁵ Savaş hiçbir zaman dine davet yöntemlerinden biri olmamış ve olamaz. Bu nedenle silahlı mücadele, dinin özünden bir parça değil, var olan barışı korumaya yönelik bir araç olarak değerlendirilmelidir.⁸⁶ İnsanların inançlarını özgürce seçebilmesi için iradelerinin baskıdan uzak olması gereklidir. Aksi takdirde, dışarıdan Müslüman görünen ancak içten fitne dolu kişiler ortaya çıkar (Abdullah b. Ubey İbn Selul gibi). Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus şudur: “Cihad, İslam'ı zorla kabul ettirme yöntemi değil, dinin varlığını reddeden ve yayılmasını engelleyen engelleri ortadan kaldırma çabasıdır.”⁸⁷ Yani savaş, insanları dine sokmak için değil, dini ortadan kaldırmaya veya yaşanmasını engellemeye çalışan unsurlara karşı verilen bir mücadeledir.⁸⁸

⁸⁰ Doğan, “Osmanlı Savaş Hukukunda Sivillere Yönelik Benimsenen Genel Siyaset (1853-1920)”, 602.

⁸¹ Yılmaz, “Cihad Kavramı ve Hz. Peygamber'in (sav) Mekke ile Medine'deki Uygulamaları”, 297.

⁸² İbrahim Halil Er, *Hz. Muhammed'in Savaşları* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 20.

⁸³ Yılmaz, “Cihad Kavramı ve Hz. Peygamber'in (sav) Mekke ile Medine'deki Uygulamaları”, 297.

⁸⁴ Nahl, 16/125; Bakara, 2/256

⁸⁵ Zuhayli, *İslam Hukukunda Savaş*, 66-72.

⁸⁶ Muhammed Ammara, *Laiklik ve Dini Fanatizm Arasında İslam Devleti* (İstanbul: Denge Yayınevi, 1991), 159.

⁸⁷ Bekir Topaloğlu, “Din” *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/323.

⁸⁸ Mevdudi, *Cihad, İslam'da Savaş Hukuku*, 58; Hadduri, *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*, 77; Zuhayli, *İslam Hukukunda Savaş*, 115.

2.1.2.4. Adaleti Sağlamak ve Zulme Karşı Koymak Amacıyla Savaş

İslam hukukuna göre meşru savaş türlerinden biri de, bir gayrimüslim devletin egemenliği altında zulme uğrayan ve hakları ihlal edilen Müslüman azınlığın yardım talebi üzerine başlatılan savaştır.⁸⁹ Bu tür savaşların hukuki temelini oluşturan dayanak ise şu ayet-i kerimede yer almaktadır: “*Size ne oluyor da: "Rabbimiz! Bizi halkı zalim olan bu şehirden çıkar, katından bize bir sahip çıkan gönder, katından bize bir yardımcı lütfet" diyen zavallı çocuklar, erkekler ve kadınlar uğrunda ve Allâh yolunda savaşmıyorsunuz?*”⁹⁰

Bu ayet-i kerimede bahsedilenler, Mekke'de ağır zulüm ve eziyete maruz kalan Müslümanlardır. Cenab-ı Hak, onların dualarını kabul ederek Peygamberi aracılığıyla Mekke'nin fethini nasip etmiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki, mazlumları zalimlerin elinden kurtarmak ve toplum üzerinde Allâh Teâlâ'nın hükümlerini uygulamak amacıyla yapılan savaş meşru kabul edilebilir. Ancak, zulüm ve baskı yoluyla toprak işgal etmek için savaşmak asla meşru değildir.⁹¹

Bir başka ayet-i kerimede şöyle buyruluyor: “*İman edip hicret eden ve Allâh yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya, işte onlar birbirlerinin velileridir. İman edip hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar, onların velayetleri size ait değildir. Eğer din konusunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavme karşı olmadıkça, yardım etmek üzerinize borçtur. Allâh, yaptıklarınızı hakkıyla görendir.*”⁹²

Bu durumda, henüz hicret etmemiş müminler ile düşman arasında bir savaş çıkarsa ve onlar yardım talep ederse, kendilerine destek verilmesi gerekir. Ancak, arada bir anlaşma bulunan bir topluma karşı bu müminlere yardım ederek anlaşmayı ihlal etmek caiz değildir.⁹³

2.1.2.5. Cezalandırma Savaşı

Aslında bir iç mesele olmakla birlikte, meşru savaş türleri arasında yer alması sebebiyle burada cezalandırma savaşına da değinmek önem arz etmektedir. İslam yönetimi, kendisine karşı ayaklanan veya devletten bağımsız bir güç haline gelen ayrılıkçıların düşmanca tutumlarını cezalandırmak amacıyla savaş ilan edebilir.⁹⁴

⁸⁹ Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, 86.

⁹⁰ Nisa, 4/75

⁹¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/1393.

⁹² Enfâl, 8/72

⁹³ Nasıru'd-Dîn Ebu'l-Hayr Abdullah ibn Ömer ibn Muhammed el-Beydâvî, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil* (Beyrut: Daru't-Tibaati'l Âmire, 1303), 1/486.

⁹⁴ Yücel, *İslam Savaş Hukuku ve Cihad Kavramı*, 91-94.

Muhammed Hamidullah, İslam Devletler Hukuku üzerine yaptığı tezde, devlete karşı bir güç oluşturan toplulukların bazı fiilleri işlemesi durumunda cezalandırma savaşının meşru sebepler arasında yer aldığını belirtir.⁹⁵ Bunlar; münafıklık,⁹⁶ dinden dönme, herhangi bir dini yükümlülüğün zorunluluğunu inkâr etme, isyan,⁹⁷ ezan ve cemaatle namaz gibi İslam'ın sembol niteliğindeki ibadetlerini tamamen terk etme, karşı tarafın anlaşmayı bozması,⁹⁸ Müslümanları münafık ilan edip onlara karşı silaha sarılan Haricîlik.⁹⁹

2.1.2.6. Diplomatik Savaş

Hz. Muhammed'in (sav) siyasetinde, savaş dışında düşmanla mücadele etmenin ve propaganda usulüyle düşmanı etkisiz hale getirmenin önemli bir yeri vardır. Nitekim Hendek Savaşı sırasında, Medine'yi kuşatan düşmanla anlaşmaya çalışan Medineli Yahudiler arasında bir anlaşmazlık çıkararak, savaşın en kritik anında büyük bir tehlikeyi bertaraf etmeyi başarmıştır.¹⁰⁰

Bir diğer önemli strateji ise, Hz. Muhammed'in "*harb hiledir*"¹⁰¹ hadisidir. Bu söz, stratejik zekânın ve diplomatik yolların savaşın galibiyetine önemli ölçüde etki ettiğini ifade eder. Peygamberimiz, savaşlarda düşmana karşı yanıltıcı taktikler kullanarak, düşmanın moralini bozmak ve dikkatini dağıtmak gibi diplomatik stratejiler uygulamıştır.¹⁰² Bedir Savaşı'na çıkmadan önce yaşanan bir olay, bunun en güzel örneklerinden biridir. Peygamberimiz, Bedir Savaşı'na giderken bir Arap şeyhine rastladı ve ona Muhammed ve Kureyş hakkında ne gibi haberler duyduğunu sordu. Şeyh, "Kim olduğunuzu söylerseniz, ben de duyduklarımı anlatırım." dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz, "Önce sen bize haber ver, sonra biz de sana bilgi veririz." buyurdu. Şeyh, "Aldığım bilgilere göre Kureyş, şu gün Mekke'den yola çıkmış ve bugün şu bölgede (Kureyş'in bulunduğu yer için) bulunuyor. Muhammed ise şu gün Medine'den ayrılmış olup bugün (Peygamberimizin bulunduğu yer için) şu konumda yer alıyor." dedi. Ardından, "Şimdi siz kimsiniz?" diye sordu. Peygamber Efendimiz, "Biz sudanız." buyurdu ve eliyle Irak tarafını işaret etti. Sonrasında oradan ayrıldı. Şeyh, "Acaba Irak suyu mu, yoksa başka bir su mu?" diye düşünerek anlamaya çalıştı ve ne olduğunu

⁹⁵ Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, 87.

⁹⁶ Tahrim, 66/9

⁹⁷ Hucurat, 49/9

⁹⁸ Tevbe, 9/12

⁹⁹ Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, 87.

¹⁰⁰ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1966), 2/279.

¹⁰¹ Ebü'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el-Lahmi Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağîr* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslamî, 1405b), 1/61.

¹⁰² Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, 125-128.

anlayamadı. Oysa Peygamberimizin kastettiği, “Biz bir damla sudan yaratıldık.” anlamına gelen derin bir mecazdı.¹⁰³ Buna göre, savaş sırasında düşmanın bilgi edinmesini engellemek amacıyla dolaylı ve mecâzi ifadeler kullanmak, yanıltıcı taktikler uygulamak caizdir. Hz. Peygamber’in izlediği diplomatik savaş stratejisini; düşman saflarında bölünme oluşturmak, düşmanın bir kısmının desteğini kazanmak ve yeni Müslüman olanların onurunu korumak şeklinde değerlendirebiliriz.¹⁰⁴

2.1.3. Dâru’l-İslam Ve Dâru’l-Harb

İslam’ın ilk dönemlerinde Müslümanlar, bugün “devlet” kelimesiyle ifade edilen anlamı karşılamak için “دار/dâr” kelimesini kullanıyorlardı.¹⁰⁵

Kur’an’da 16 kez çoğul, 32 kez tekil olmak üzere toplam 48 yerde geçen “دار/dâr” kelimesi, bazen “الآخره”¹⁰⁶, “السلام”¹⁰⁷, “عاقبة”¹⁰⁸, “الفاستين”¹⁰⁹, “عقبى”¹¹⁰, “سوء”¹¹¹, “البوار”¹¹², “نا”¹¹³, “هم”¹¹⁴, “كم”¹¹⁵ gibi kelimelere eklenerek, bazen “المتقين”¹¹⁶, “القرار”¹¹⁷ gibi zamirlere, bazen hiçbir kelimeye eklenmeden yalın¹¹⁸ halde geçer ve dünya, ahiret, yurt, belde, cennet, cehennem anlamlarına gelir.¹¹⁹

İslam hukuku literatüründe “dâr” kelimesi, *Müslüman veya gayrimüslim bir yöneticinin egemenliği altındaki bölgeyi* ifade eder.¹²⁰

Fıkıh kaynaklarına göre, bir ülke veya bölgenin kime ait olduğu, orada yürürlükte olan hükümler ve egemenliğin kimde olduğu kriterlerine göre belirlenir. Eğer bir ülkede uygulanan hükümler İslami, yönetim ve hâkimiyet de Müslümanların elindeyse, o ülke Müslüman ülkesi olarak kabul edilir. Buna karşılık, yürürlükteki hükümler gayri İslami

¹⁰³ Yücel, *İslam Savaş Hukuku ve Cihad Kavramı*, 97-98.

¹⁰⁴ Yücel, *İslam Savaş Hukuku ve Cihad Kavramı*, 99-100-101.

¹⁰⁵ İhsan el-Hindî, *Ahkâmü’l-harb ve’s-selâm fî Devleti’l-İslam* (Dimeşk: Dârü’n-Nemir, 1993), 7.

¹⁰⁶ Bakara, 2/94; En’âm, 6/32; A’râf, 7/169; Yusuf, 12/109; Nahl, 16/30; Kasas, 28/77 ve 83; Ankebût, 29/64; Ahzâb, 33/29.

¹⁰⁷ En’âm, 6/127; Yunus, 10/25.

¹⁰⁸ En’âm, 6/135; Kâsas, 28/37.

¹⁰⁹ A’râf, 7/145.

¹¹⁰ Ra’d, 13/22, 24 ve 42.

¹¹¹ Ra’d, 13/25; Mü’min, 40/52.

¹¹² İbrahim, 14/28.

¹¹³ Nahl, 16/30.

¹¹⁴ Mü’min, 40/39.

¹¹⁵ Hûd, 11/65; Bakara, 2/84; Nisâ, 4/66; Mümteherine, 60/8-9.

¹¹⁶ A’râf, 7/78 ve 91; Ra’d, 13/31; Ankebût, 29/37; Bakara, 2/85 ve 243; Âl-i İmrân, 3/195; Enfâl, 8/47; Hûd, 11/67 ve 94; Hac, 22/40; Ahzâb, 33/27; Haşr, 59/2 ve 8.

¹¹⁷ Bakara, 2/246.

¹¹⁸ Haşr, 59/9; İsrâ, 17/5.

¹¹⁹ Muhammed Çuçok, “İslam Hukuk Literatüründe Dâru’l-İslam Ve Dâru’l-Harbın Sınırları”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2016), 206.

¹²⁰ Muhammed Emin İbn Âbidîn, *Reddû’l-Muhtar ale’d-Dürri’l-Muhtar Şerhu Tenviri’l-Ebsar* (Mısır: Darü’l-Ma’rife, 1966), 6/275.

olup yönetim ve hâkimiyet gayrimüslimlerin elinde ise, o ülke gayrimüslim ülkesi sayılır.¹²¹

İslam hukukçuları, egemenlik ve yönetimi temel alarak dünyayı İslam ülkesi ve gayrimüslim ülkesi olmak üzere ikiye ayırmıştır.¹²²

Kur'an-ı Kerim'de dünyanın egemenlik ve yönetim açısından ikiye ayrılacağı açıkça belirtilmemekle birlikte, ayetler dikkatle incelendiğinde, yeryüzünde insanların baskı ve zulme maruz kaldığı, dini vecibelerini yerine getiremediği bölgeler olduğu gibi, baskı ve zulmün olmadığı, dinin özgürce yaşanabildiği bölgelerin de bulunduğu anlaşılmaktadır.¹²³ Söz konusu ayetlerden, yeryüzünde Allâh'a ve dinine bağlı yaşayan insanlara zulmeden ve zulmetmeyen, ibadetlerini yerine getirmelerine engel olan ve olmayan iki farklı bölgenin bulunduğu anlaşılmaktadır. Böylece Kur'an'ın, dünyanın iki kısma ayrılabilceğine işaret ettiği görülmektedir.

İslam hukuku literatüründe, Müslümanların yönetimi altındaki ülkeyi ifade etmek için genellikle "*dârulİslam*", gayrimüslimlerin yönetimi altındaki ülkeyi ifade etmek için ise "*dârulharb*" terimleri kullanılmaktadır.¹²⁴

Kur'an ve hadislerde dârulİslam olarak kabul edilecek bir yerin şartları ve özellikleri açıkça belirtilmediğinden, İslam hukukçuları, hangi özelliklere sahip bir yerin dârulİslam sayılacağı konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Hanefilere göre dârulİslam, Müslümanların yönetimi altındaki ve İslamî hükümlerinin açıkça uygulandığı yerdir.¹²⁵

Mâlikîlere göre dârulİslam, düşman saldırılarından güvenli olan yerdir. Eğer bir yer, düşman saldırılarından korunamıyorsa, o yer Müslümanlara ait topraklar içinde olsa bile dârulİslam olarak kabul edilmez.¹²⁶

Şâfiîler, toprakların Müslümanların eline nasıl geçtiği ve Müslümanların bu topraklarda yerleşip yerleşmediğini göz önünde bulundurarak, dârulİslam sayılacak yerleri üç grupta toplamışlardır: Sadece Müslümanların yaşadığı yerler. Örneğin günümüzdeki Mekke ve Medine gibi şehirler. Müslümanlar ve gayrimüslimlerin bir arada yaşadığı yerler. Bu yerler, ister Basra ve Bağdat gibi Müslümanlar tarafından inşa edilmiş olsun, ister antlaşmalarla elde edilmiş olsun fark etmez. Sadece gayrimüslimlerin yaşadığı

¹²¹ Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmet es-Serahsi, *el-Mebsut* (Beyrut: Dârü'l-Me'rife, 1989), 10/114.

¹²² Vehbe ez-Zuhayli, *Âsâru'l-harp fi'l-fikhi'l-İslamî* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1998), 167.

¹²³ İlgili ayetler için Bkz. Nisa, 4/75-97-98; Hac, 22/39-41

¹²⁴ Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b.Ahmed İbn Kudame, *el-Mugnî* (Riyad: Dârü Âlemi'l-Kütüb, 1997), 8/351; Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ud el-Kâsânî, *Bedaiü's-sanâi' fi tertibi's-şerâi* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 7/131; Şemsuddin eş-Şeyh Muhammed Urfe ed-Dusûkî, *Hâşiyetü'd-Dusûkî ale's-şerhi'l-kebîr* (Kahire: Dârü İhyâ'i 'l-Kütübi 'l-'Arabiyya, ts.), 1/364; Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref en-Nevevi, *Ravzatü't-tâlibîn* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 4/500.

¹²⁵ Kâsânî, *Bedaiü's-sanâi' fi tertibi's-şerâi*, 7/131.

¹²⁶ Dusûkî, *Hâşiyetü'd-Dusûkî ale's-şerhi'l-kebîr*, 1/364.

yerler.¹²⁷ Bu yerlerin Müslümanlara savaş yoluyla veya sulh yoluyla geçmesi arasında bir fark yoktur. Müslümanlara sulh yoluyla geçen yerlerin mülkiyetinin kime ait olduğu da önemli değildir. Sadece gayrimüslimlerin yaşadığı yerler ise, başlangıçta cizye karşılığında gayrimüslimlere bırakılan ve hiçbir Müslüman'ın yerleşmediği topraklar ya da ilk başta Müslümanların yaşadığı, ancak daha sonra istila veya başka bir sebepten dolayı Müslümanların göç ettiği ve gayrimüslimlerin yerleştiği topraklardır.¹²⁸

Hanbelîlere göre dârulİslam, Müslümanlar tarafından inşa edilen Bağdat, Basra, Kûfe gibi şehirler ile Müslümanlar tarafından fethedilen Şam gibi yerlerdir.¹²⁹

Fukahanın dârulİslam ile ilgili yaptıkları tanımların ortak noktaları şunlardır:

- a. **Yönetim:** Ülkenin idaresi ve hâkimiyeti Müslümanların elinde olmalıdır.
- b. **Emniyet:** Ülke halkı, canı, malı ve ırzı konusunda iç ve dış tehditlerden korkmadan güven içinde yaşamalıdır.¹³⁰

Bir ülkenin dârulİslam olarak kabul edilmesi için belirtilen iki unsurun gerekli olduğu, İslam'ın ilk yıllarındaki Mekke ve Medine'nin durumlarından da anlaşılmaktadır. Müslümanlar, hicretten önce Mekke'de ve az bir kısmı Habeşistan'da yaşamaktaydılar. Ancak Mekke'de Müslümanlar, bağımsız bir toplum veya ayrı bir yapı oluşturamamışlardı. Maruz kaldıkları zulüm ve baskılar nedeniyle bazen Müslüman olduklarını bile açıkça söylemekten çekiniyorlardı. O dönemde, namaz gibi dini vecibeleri ya gizlice yerine getiriyorlar ya da birinin himayesinde, bazen de müşriklerin göz yummasıyla yerine getirebiliyorlardı. Can ve mal güvenlikleri yoktu ve korku içinde yaşıyorlardı. Bu nedenle, bu dönemde Mekke'yi bir dârulİslam olarak kabul etmek mümkün değildir. Çünkü Müslümanlar, Mekke'de hem siyasî açıdan söz sahibi değillerdi hem de emniyet içinde yaşamıyorlardı.¹³¹

Fukaha, dârulİslam tanımında olduğu gibi *dârulharb* tanımında da farklı görüşler belirtmiştir. Hanefîlere göre dârulharb, gayrimüslim liderlerin emirlerinin geçerli olduğu ülkedir. Mâlikîlere göre dârulharb, gayrimüslimlerin hukukunun uygulandığı ülkedir. Mâlikîler, bir ülkenin dârulharb olarak kabul edilmesi için yalnızca gayrimüslimlerin hukukunun uygulanmasının yeterli olduğunu belirtmiş, yönetimle ilgili ise açık bir tanım getirmemişlerdir. Şâfiîlere göre dârulharb, gayrimüslimlerin sulh antlaşması yapmadan fethettikleri ve daha önce dârulİslam olmayan yerlerdir. Hanbelîlere göre dârulharb, gayrimüslimlerin hukukunun egemen olduğu ülkedir.¹³²

¹²⁷ Nevevi, *Ravzatü't-tâlibîn*, 4/500.

¹²⁸ Nevevi, *Ravzatü't-tâlibîn*, 4/500.

¹²⁹ İbn Kudame, *el-Mugnî*, 8/351.

¹³⁰ Çuçak, "İslam Hukuk Literatüründe Dâru'l-İslam Ve Dâru'l-Harbın Sınırları", 211.

¹³¹ Ahmet Özel, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1984), 72-73.

¹³² Çuçak, "İslam Hukuk Literatüründe Dâru'l-İslam Ve Dâru'l-Harbın Sınırları", 212.

2.1.4. Savaşın Etik ve Hukuki İlkeleri

İslam hukuk sistemi, diğer medeniyetlerden yüzyıllar önce savaş ve barış kavramlarını ele alan kapsamlı ve hacimli eserler ortaya koymuş, bu konularda ayrıntılı değerlendirmeler sunmuştur. Belirlediği kurallar ve çizdiği çerçeve ile savaşın doğasında bulunan şiddeti keyfiliğe ve zulme dönüştürmemek adına hukukî ve ahlâkî ilkelerin kesinlikle gözetilmesini zorunlu kılmıştır. Savaş sırasında ve sonrasında her türlü eylemi meşru sayan yaklaşımları ve düşünce sistemlerini reddederek, bu hassas alanı belirli sınırlarla çerçevelemiştir. İslam hukukuna göre savaş, hem gerekçeleri hem de uygulanma biçimi açısından zulme dönüşmemelidir. Bu çerçevede, İslam hukukunun savaşta gözetmeyi hedeflediği ilkeler, savaş öncesi, savaş esnası ve savaş sonrası olmak üzere iki temel aşamada ele alınabilir.¹³³

2.1.4.1. Savaş Öncesi ve Savaş Esnasında Gözetilen İlkeler

Savaş öncesinde ve savaş sırasında uyulması gereken temel hukukî ve ahlâkî ilkeler şu şekilde sıralanabilir.

2.1.4.1.1. Savaştan Önce İslam'a Davet

Savaş kararı ve ilanı, temel olarak devlet başkanının yetki alanına girer ve bireysel olarak bu konuda hareket edilmesi mümkün değildir. Çatışma başlamadan önce düşmanın İslam'ı kabul etmeye veya Müslümanların egemenliğini tanımaya davet edilmesi, savaş ilanı sürecinin vazgeçilmez ilk adımıdır.¹³⁴

İslam orduları, bir düşman bölgesini kuşattıklarında, savaşa başlamadan önce o bölge halkını İslam'a davet ederler. Eğer bu topluluğa daha önce İslam daveti ulaşmamışsa, onları İslam'ı kabul etmeye çağırarak vaciptir.¹³⁵ Bazı İslam hukukçularına göre ise, davet edilmeden savaşa başlamak caizdir; çünkü İslamiyet dâruharbde de yayılmış olup, bu yayılma davetin ulaşması anlamına gelir.¹³⁶ Ancak, bazı âlimler bunu caiz görmez ve böyle bir hareketin günah olacağını belirtirler. Onlara göre, bir bölgede İslam'ın yayılmış olması, tüm halkın bundan haberdar olduğu anlamına gelmez. Eğer daha önce kendilerine İslam daveti ulaşmışsa, tekrar davette bulunmak vacip değil, ancak bir hatırlatma ve uyarı niteliğinde müstehab kabul edilir.¹³⁷ Eğer bu teklifi kabul

¹³³ Hüseyin Akyüz. "Nebevi Öğretide Harb Ahlakı" *İslam Düşüncesinde Savaş Ahlakı*, Edt. Osman Mutluel ve Yasin Bostan, (Ankara: Eskiye Yayınları, 2024), 45-58.

¹³⁴ Ebûbekir Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatîb el-Bağdâdî, *Kitâbu Esmâi'l Mubheme fî Enbâi'l-Muhkeme* (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1997), 84.

¹³⁵ Zuhayli, *İslam Hukukunda Savaş*, 54-55.

¹³⁶ Hadduri, *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*, 104.

¹³⁷ Abdullah b. Mahmud el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr* (Mısır: El-Mektebü'l-İslamiyye, 1951), 4/119.

etmezlerse, kendilerine cizye ödeyerek İslam devletinin himayesi altına girme seçeneği sunulur. Ancak, İslam'a davet ve cizye teklifinin Müslümanlar açısından savaş açısından bir risk oluşturması durumunda (örneğin, düşmanın savaş hazırlığı yapması veya uygun savaş zamanının geçmesi gibi), bu tekliflerin yapılmasına gerek görülmeden doğrudan savaşa başlanabilir.¹³⁸

Savaş başlamadan önce İslam'a davetin gerekli görülmesinin sebebi, Peygamber Efendimiz'in (sav) hiçbir toplulukla onları önce Allâh ve Resulüne davet etmeden savaşmamış olmasıdır. Nitekim İbn Abbas (ra)'tan rivayet edilen bir hadis-i şerifte de şöyle buyrulmuştur: "Resûlullah (sav), İslam'a davet etmeden hiçbir kavimle savaşmadı."¹³⁹

Bu davetin uygulamalı bir örneğini İran'a karşı yapılan savaşta görmek mümkündür. Şöyle ki, İran'daki putperestlere karşı savaş başlatıldığında, Selman-ı Farisi şöyle dedi: "Bekleyin, önce onları Resûlullah 'tan (sav) öğrendiğim şekilde İslam'a davet edeyim." Ardından onların yanına giderek şu teklifi sundu: "Sizi İslam'a davet ediyoruz. Eğer Müslüman olursanız, bizim sahip olduğumuz haklara siz de sahip olacak, bize yüklenen sorumluluklar size de yüklenecektir. Eğer Müslüman olmayı kabul etmezseniz, aşağılanmış bir şekilde cizye ödemelisiniz. Bunu da reddederseniz, sizinle savaşırız." İranlılar ise şu cevabı verdiler: "İslam'ı kabul etmeyiz, cizye de ödemeyiz. Savaşa gelince, biz de sizinle savaşırız." Bunun üzerine Selman (ra), onları üç kez davet etti. Kabul etmemeleri üzerine ordusuna "Hücum!" emrini verdi.¹⁴⁰

Gayrimüslim bir düşman ordusu, aniden İslam yurduna saldırır ve onları İslam'a davet etmek zaman kaybına yol açarak düşmanın cesaretini artıracaksa, davet süreci beklenmeksizin doğrudan savaşa başlanır. Çünkü bu durumda savaş, meşru müdafaa niteliği taşıdığı için geciktirilmesi mümkün değildir.¹⁴¹

Hiz. Peygamber'in savaş öncesi davetine Büreyde b.Husayb'in rivayet ettiği şu hadis-i şerif de örnek olarak gösterilebilir: "Hz. Peygamber (sav) bir ordu veya seriye komutanı atadığında, komutana Allâh'tan korkarak sakınmasını (takva sahibi olmasını) ve beraberindeki Müslümanlara da hayırda bulunmalarını tavsiye ederdi. Ardından şu şekilde buyururdu: 'Allâh'ın adıyla ve O'nun yolunda savaşın. Allâh'ı inkâr eden kâfirlerle mücadele edin. Gazâ yapın ancak ganimete hıyanet etmeyin, haksızlık yapmayın, ölümlerin bedenlerine zarar vermeyin, burun ve kulaklarını kesmeyin. Çocukları öldürmeyin! Müşrik bir düşmanla karşılaştığında, ilk olarak onları üç şeyden birine davet

¹³⁸ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar Şerhu Tenviri'l-Ebsar*, 4/129.

¹³⁹ Yücel, *İslam Savaş Hukuku ve Cihad Kavramı*, 110.

¹⁴⁰ Ya'kub b. İbrahim b. Habib El-Ensari El-Kufi Ebu Yusuf, *Kitabu'l Harac* (Bulak, 1302), 118.

¹⁴¹ Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kâmusu*, 3/488.

et. Hangisini kabul ederlerse onu kabul et ve sonrasında onlara müdahale etme. İlk olarak İslam'a davet et, eğer kabul ederlerse (olumlu cevap verirlerse) o zaman kabul et ve onlardan elini çek. Sonrasında onları kendi yurtlarından ayrılarak muhacirlerin yaşadığı bölgeye göç etmeye davet et. Eğer bunu kabul ederlerse, muhacirlere verilen tüm ödüller ve yükümlülüklerin onlara da uygulanacağını kendilerine bildir. Hicret etmeyi reddederlerse, şunu bilmeleri gerekir ki, onlar Müslüman bedevîler gibi sayılacaklar ve Allâh'ın mü'minler için belirlediği hüküm onlara da uygulanacaktır. Bu durumda, ganimet ve fey'den onlara bir pay verilmeyecektir. Ancak Müslümanlarla birlikte cihada katılırlarsa, o zaman ganimete ortak olabilirler. Eğer İslam'a daveti kabul etmezlerse, onlardan cizye talep et. Bu isteği kabul ederlerse, hemen kabul et ve onları serbest bırak. Ancak bunu reddederlerse, Allâh'tan yardım dile ve onlarla savaş. Eğer bir kale halkını kuşattığında, onlar sana Allâh ve Elçisi'nin ahdi ve emânını talep ederse, bunu kabul etme; onlara, kendin ve arkadaşların için bir emân tanı. Çünkü sizin kendi ahdinizi veya arkadaşlarınızın ahdini bozmanız, Allâh ve Elçisi'nin ahdini bozmaktan daha kolaydır. Eğer bir kale halkı sana, Allâh'ın hükmünü uygulamayı isterse, onlara Allâh'ın hükmünü uygulama; bunun yerine kendi hükmünü uygula. Çünkü Allâh'ın onlar hakkında vereceği hükmün doğru olup olmadığını bilemezsin.”¹⁴²

Savaşa dair birçok ilkeyi bir arada açıklayan bu kapsamlı hadis-i şerif¹⁴³ davet etme ilkesine dair detaylı bir yaklaşımı ortaya koymaktadır. Buna göre, davet edilen düşman, sadece İslam'ı kabul etmekle sınırlı olmayan farklı seçeneklere de sahip olabilir. Ancak bu seçeneklerin tamamını reddedip çatışmayı tercih ederse, o zaman düşmanla savaşmak meşru hale gelmektedir.

Mekke'nin fethinden sonra, Hâlid b. Velîd komutasında Benî Cezîme'ye bir seriyye gönderilmiş, ancak halkın İslam'ı kabul ettiklerini ifade ettikleri yerel sözlerin Müslümanlar tarafından doğru şekilde anlaşılmaması sonucunda bazı esirlerin ölümüyle trajik bir olay meydana gelmiştir. Hz. Peygamber (sav) durumu öğrendiğinde büyük bir üzüntü yaşamış ve "Allâh'ım, Hâlid'in yaptıklarından uzağım!" demiştir. Ardından Hz. Ali'yi kabileye göndererek: "Bu kavme git, durumlarını incele ve (onlara karşı uygulanan) cahiliye dönemine ait uygulamaları ortadan kaldır" diyerek meydana gelen zararın telafi edilmesini sağlamıştır.¹⁴⁴

¹⁴² Hasan Doğan, "İslam Hukuku Bakımından Savaşta Gözetilen Hukukî Ve Ahlâkî İlkeler", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 64 (2023a), 198-199.

¹⁴³ Süleymân b. Eşas Ebû Davûd, *Sünen*, çev. B. Çetiner (İstanbul: Dâru Sahnûn-Çağrı yayınları, 1992), 83-86.

¹⁴⁴ Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabî, 1994), 72-73.

2.1.4.1.2. İtidal/Ölçü/Denge

İtidal, ölçü ve denge, sadece savaşla ilgili değil, hayatın her alanında İslam'ın teşvik ettiği değerlerdir. Müslümanların Kur'an-ı Kerim'de "vasat ümmet" olarak tanımlanması¹⁴⁵ itidale uymak, adaleti sağlamak, aşırılık yerine dengeyi ve ölçüyü benimsemek olarak anlaşılmalıdır.¹⁴⁶

İtidal, ölçü ve denge ile ilgili çeşitli bağlamlarda Kur'an-ı Kerim'de ayetler bulunmaktadır.¹⁴⁷ Genel olarak ölçülü olmak ve dengeyi korumak, Kur'an-ı Kerim'de Allâh-evren ve Allâh-insan ilişkileri çerçevesinde ele alınmıştır. Ölçü ve itidal, hem yaratılıştaki Allâh'ın oluşturduğu ilahi dengeyi hem de insanlara yönelik bir emri ifade etmektedir.¹⁴⁸ Âlemdeki düzen ve ahenk, Allâh'ın adaletine ve koruduğu dengeye bağlıdır. Ayrıca, faziletler arasında orta yol, adaleti ifade eder; kişinin yaşamında ölçü ve dengeyi uygulayabilmesi ise onu adaletli bir insan yapar. Bu bağlamda, kişi önce kendisine, sonra çevresine karşı ölçülü olmakla yükümlüdür ve bu ölçü, adalet temeline dayanmaktadır.¹⁴⁹

Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde, itidalin karşıtı olarak aşırılığa sapmak ve haddi aşmak anlamında kullanılan çeşitli kavramlar bulunmaktadır. Bunlardan biri de "gulûv"¹⁵⁰ kelimesidir; bu kelime, haddi aşmak, itidal sınırlarını zorlamak ve söz veya davranışla aşırılığa düşmeyi ifade etmektedir.¹⁵¹

Hz. Peygamber (sav) bir hadislerinde şöyle buyurmuşlardır: "...Ey insanlar! Dinde aşırılıktan (gulûv) sakının. Çünkü sizden önce yaşayan topluluklar, dinde aşırılığa kaçtıkları için helâk oldular."¹⁵²

İtidalden sapmakla ilgili diğer kavramlar ise "adv" kökünden türetilmiş olan ve genellikle "sınırı aşmak" şeklinde çevrilebilecek olan "i'tidâ" ve "taaddî"dir.¹⁵³

İslam, itidali öğütlerken haddi aşmayı ve aşırılığa yönelmeyi kesinlikle reddetmektedir. Aşırılığa karşı gösterilen sert duruşun yanı sıra, denge, ölçü ve özellikle adaletin hedeflendiği gerçeği, savaş bağlamında da büyük önem taşır. İtidal, hem savaş öncesinde hem de savaş sonrasında Müslümanları sınırlayan bir kırmızı çizgidir.¹⁵⁴

¹⁴⁵ Bakara, 2/143

¹⁴⁶ Doğan, "İslam Hukuku Bakımından Savaşta Gözetilen Hukukî Ve Ahlâkî İlkeler", 200.

¹⁴⁷ Rahman, 55/7-9; Kamer, 54/49; En'âm, 6/152.

¹⁴⁸ Mehmet Demirtaş, "İslam Düşüncesinde 'Ölçülü ve Dengeli Olmak' Bir Değer Olarak Nasıl Ele Alınmıştır?", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (2017), 199.

¹⁴⁹ Ebû Âlî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb el-Hâzin İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlâk*, çev. Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihat Tunç (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2013), 149-150.

¹⁵⁰ Doğan, "İslam Hukuku Bakımından Savaşta Gözetilen Hukukî Ve Ahlâkî İlkeler", 201.

¹⁵¹ Gulûv, özellikle Hz. İsa konusunda ilahlık isnadı ile haddi aşan Kitap ehlinin uyarıldığı Nisâ Suresi, 4/171 ve Mâide, 5/72-75 ayetlerinde zikredilmektedir.

¹⁵² Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *Sünen* (İstanbul: Dâru Sahnûn-Çağrı yayınları, 1992), 2/1008.

¹⁵³ Huseyn b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 553.

¹⁵⁴ Doğan, "İslam Hukuku Bakımından Savaşta Gözetilen Hukukî Ve Ahlâkî İlkeler", 201.

Savaşta haddi aşmaktan bahseden ve itidale vurgu yapan ayet-i kerimede, 'itidâ kelimesine yer verilmiştir: “Sizinle savaşanlara karşı Allâh yolunda savaşın. Haddi aşmayın. (Çünkü) Allâh, haddi aşanları sevmez.”¹⁵⁵ Görüldüğü gibi, İslam dini ve hukuk sistemi, saldırıya orantılı bir şekilde karşılık verilmesi ilkesini benimsemektedir. Diğer bir ayeti kerime ise şu şekildedir: “Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın. Allâh’tan korkun ve bilin ki Allâh muttakilerle beraberdir.”¹⁵⁶

Hiz. Peygamber’in (sav) bu konuda şu şekilde buyurduğu rivayet edilmiştir: "Allâh, her konuda güzellik ve iyilikle hareket etmenizi emretmektedir. Bu yüzden öldürürken bile en güzel ve en doğru şekilde öldürünüz." Hiz. Peygamber (sav) savaşta itidali vurgulayan bir başka hadisinde ise şöyle buyurmuştur: "Öldürme konusunda en affedici olan insanlar Müslümanlardır."¹⁵⁷

2.1.4.1.3. İşkence İle Öldürme Yasağı

Savaş sırasında düşmana zarar vermek insanın doğal eğilimlerinden biridir. Aynı şekilde, intikam almak da öfkeyi yatıştıran bir unsur olarak görülür. Zafer kazanıldığında ise nefis, intikam duygusuyla hareket ederek yakma ve işkence gibi sert yöntemlere yönelmeye meyledebilir. Hiz. Peygamber’in (sav) yaşadığı dönemde, Arap Yarımadası da dâhil olmak üzere dünyanın birçok yerinde savaşlar, belirli kurallara bağlı olmaksızın vahşet içeren öldürme eylemleri şeklinde gerçekleşmekteydi. Sınır tanımayan acımasız zihniyetlerin yönettiği ordular tarafından gerçekleştirilen katliamlar, akıl almaz öldürme yöntemleri ve işkence teknikleri, yeryüzünün dört bir yanında görülmekteydi.¹⁵⁸

Örneğin, İslamiyet’ten önce Arap toplumunda seber uygulamasının oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Seber, ele geçirilen düşmanın bağlanarak ok atışları için hedef haline getirilmesi veya art arda kılıç darbeleriyle öldürülmesi anlamına gelmektedir.¹⁵⁹ Hiz. Peygamber (sav) insanların, düşman dahi olsalar, eğlence ve vahşet görüntülerine malzeme edilmesini kesin bir şekilde yasaklamıştır. Nitekim sahabîlerden Abdurrahman b. Hâlid, bir savaş sırasında esirler almış ve onları bu şekilde öldürmüştür. Bunun üzerine, Ebû Eyyûb el-Ensârî bu olayı duyunca kendisine şöyle demiştir: “Hiz. Peygamber’in (sav) böyle bir öldürme yöntemini kesinlikle yasakladığını bizzat kendisinden duydum. Allâh’a yemin ederim ki, bir tavuğu bile bu şekilde öldürmeyi doğru bulmam.” diyerek Abdurrahman b. Hâlid’i uyarmıştır. Bu sözler üzerine

¹⁵⁵ Bakara, 2/190

¹⁵⁶ Bakara, 2/194

¹⁵⁷ Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, 149.

¹⁵⁸ Mevdudi, *Cihad, İslam’da Savaş Hukuku*, 205-248.

¹⁵⁹ Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l Kâmûs* (Beyrut: Daru’l-Fikr, 1994), 490.

Abdurrahman büyük bir pişmanlık duymuş ve günahının affedilmesi için kefarete olarak dört köleyi azat etmiştir.¹⁶⁰

Resûlullah (sav) insani duyguların etkisiyle, Müslümanlara büyük düşmanlık besleyen, eziyet eden ve insanları Allâh'ın yolundan alıkoyan iki kâfirin ateşle yakılmasını emretmiştir. Ancak, daha sonra bu cezayı uygulamadan önce, ateşle cezalandırmanın yalnızca Allâh'a ait bir yetki olduğunu belirterek bu uygulamayı yasaklamıştır.¹⁶¹

2.1.4.1.4. İbadethanelerin Korunması

Müslümanların savaş nedeniyle kilise ve havralara zarar vermeleri kabul edilmemiştir. Aksine, insanların ibadet etmelerine engel olan durumların ortadan kaldırılması ve ibadethanelerinin korunması için mücadele edilmesi teşvik edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde buyrulmaktadır: *“Eğer Allâh, insanların bir kısmını bir kısmı ile def etmeseydi, manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allâh'ın adı çok anılan mescitler yıkılırdı.”*¹⁶²

Hiz. Peygamber (sav) bu konuda gösterdiği duyarlılıkla, örneğin Hayber'in fethi sonrasında ele geçirilen Tevrat nüshalarının imha edilmesini değil, sahiplerine geri verilmesini emretmiştir.¹⁶³

Hiz. Peygamber (sav) Cenab-ı Allâh'ın emri doğrultusunda, yalnızca Mescid-i Dırâr konusunda istisnai bir yaklaşım sergilemiştir. Münafıkların, Müslümanlar arasında fitne çıkarmak ve toplumu bölmek amacıyla inşa ettikleri bu yapıyı, Tebuk Seferi dönüşünde içinde namaz kılması için kendisine davette bulunduklarında, Hiz. Peygamber inen ayetler neticesinde yıktırmıştır. Olayın iç yüzünü izah eden ayetler şöyledir: *“Bir de zararlı faaliyetlerde bulunmak, küfre yardım etmek, mü'minler arasına ayrılık sokmak için ve öteden beri Allâh ve Resûlü'ne karşı savaşanlara üs olsun diye bir mescit yapanlar vardır. Bunlar: ‘İyilikten başka bir maksadımız yoktu.’ diye yemin de edecekler. Fakat bunların kesinlikle yalancı olduklarına Allâh şahittir.”*¹⁶⁴ Onun içinde asla namaz kılma. İlk günden temeli takva (Allâh'a karşı gelmekten sakınmak) üzerine kurulan mescit (Kuba Mescidi), içinde namaz kılmana elbette daha lâyıktır. Orada temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allâh da tertemiz olanları sever.”¹⁶⁵

¹⁶⁰ Doğan, “İslam Hukuku Bakımından Savaşta Gözetilen Hukukî Ve Ahlâki İlkeler”, 205.

¹⁶¹ İsrâfil Balcı, “Mürtedlerin Yakılarak Öldürüldüğüne Dair Rivayetlerin Tahlili”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/1 (2006), 29.

¹⁶² Hacc, 22/40

¹⁶³ Muhammed Hamidullah, *İslam Devletleri Genel Hukukunun Başlangıçtaki Teori ve Pratiği*, çev. Kemal Kuşçu (İstanbul: İslam Hukuku Etütleri, 1984), 126.

¹⁶⁴ Tevbe, 9/107

¹⁶⁵ Tevbe, 9/108

2.1.4.1.5. Mülkiyetin, Çevrenin ve Hayvanların Korunması

Kur'an-ı Kerim'deki birçok ayette,¹⁶⁶ yeryüzü ve gökyüzündeki her şeyin, âlemlerin yaratıcısı olan Allâh'a ait olduğu ve insanların, O'nun yeryüzündeki temsilcileri olarak bu emaneti korumakla sorumlu oldukları belirtilmektedir. Bu nedenle, yeryüzünde fesat ve bozgunculuk çıkarmak, Kur'an'da pek çok ayetle kınanmış ve bu eylemlerin büyük bir azapla cezalandırılacağı ifade edilmiştir: *"İnsanların hakkı olan şeyleri kismayın. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın."*¹⁶⁷ *"Allâh'a verdikleri sözü kuvvetle pekiştirdikten sonra bozanlar, Allâh'ın riayet edilmesini emrettiği şeyleri (akrabalık bağlarını) terk edenler ve yeryüzünde fesat çıkaranlar; işte lânet onlar içindir. Ve kötü yurt (cehennem) onlarındır."*¹⁶⁸ *"İnkâr edip de (insanları) Allâh yolundan alıkoyanlar var ya, işte onlara, yapmakta oldukları bozgunculuklar sebebiyle, azaplarını kat kat artıracğız."*¹⁶⁹ Bu ayetlerde bozgunculuğun, haddi aşmanın ve fitne-fesat çıkarmanın yasaklandığı ve ağır cezalarla cezalandırılacağı yer almıştır.¹⁷⁰

Çevre, yalnızca ekin, ağaç veya bitki örtüsünden ibaret değildir. Hava, su kaynakları, hayvanlar ve diğer tüm unsurlar da bu kapsamda ele alınmalıdır.¹⁷¹ Savaş, insanların ölümüne yol açmanın yanı sıra, çevre, doğa, bitki örtüsü ve hayvanlar üzerinde de olumsuz etkiler bırakmaktadır. Savaş, insanların ölümü ve şiddet görmesi etrafında şekillenen bir kavram olduğundan, çevresel unsurların da zarar görmesi kaçınılmazdır. Silahlanma yöntemleri ve teknolojiye ileriye gidenlerle birlikte bu durum daha da ciddi bir hal almıştır. Tarih boyunca bilinen fiziksel zararların yanı sıra, yeni teknolojilerle atmosfer, iklim ve hava koşullarının değiştirilmesi, denizlerde ve yer altındaki yapay hareketlilikler, ayrıca canlı ve cansız unsurların biyolojik ve kimyasal olarak tahrip edilmesi gibi farklı etkiler ortaya çıkmıştır.¹⁷²

Savaş sırasında doğanın etkilenmesi elbette kaçınılmazdır, ancak burada özellikle üzerinde durulan nokta, savaş nedeniyle çevrenin keyfi ve orantısız bir şekilde tahrip edilmesidir. Bu bağlamda, Kur'an-ı Kerim'de savaşla ilgili haddi aşma yasağının, çevrenin ve hayvanların tahrip edilmesini de kapsadığı söylenebilir. Hasan el-Basrî, haddi

¹⁶⁶ Casiye, 45/27; Fetih, 48/14; Zümer, 39/63; Tevbe, 9/116.

¹⁶⁷ Şuara, 26/183

¹⁶⁸ Ra'd, 13/25.

¹⁶⁹ Nahl, 16/88.

¹⁷⁰ Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azîm* (Kahire: el-Tevfikiyye li't-Türâs Yayıncılık, 2009), 4/264-349.

¹⁷¹ Çevre, 9.8.1983 tarihli ve 2872 Sayılı Çevre Kanunu'nun 2. maddesinde, "Canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşimde bulundukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam" olarak tanımlanmıştır.

¹⁷² Hüseyin Pazarcı, "Uluslararası Hukuka Göre Çevrenin Savaş Sırasında Korunması", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 47/1 (1992), 105.

aşma konusunda gereksiz yere ağaçları yakmayı ve hayvanları öldürmeyi de örnek olarak zikretmektedir.¹⁷³

Kâfirlerin inek, deve, koyun, at, katır ve eşek gibi hayvanlarının öldürülmesi konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Hanefî, Hanbelî ve Maliki mezheplerine göre, bu hayvanların müşriklerin gücünü artırmasını engellemek veya onları kızdırmak amacıyla öldürülmesi ve yakılması caizdir.¹⁷⁴

Müslümanlar, kâfirlerin binek hayvanlarını ele geçirdiklerinde, bu hayvanların faydasını Müslümanlar için kullanabilirler. Eğer bunu başaramazlarsa, müşriklerin faydasını kesmeyi ve onları kızdırmayı tercih edebilirler. Bu durum, hayvanların kesilip topluca yakılmasıyla sağlanır. Çünkü yalnızca kesilmesi, müşriklerin etlerinden yararlanmalarına izin verir. Bu durumu engellemek için hayvanların topluca yakılması gerekir. Ancak, hayvanların kesilmeden yakılması caiz değildir.¹⁷⁵ Çünkü bu durum işkence kapsamında değerlendirilir. Nitekim Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Ateşle yalnız Rabbi azap eder.”¹⁷⁶

İkinci görüş Şafî mezhebinin görüşüdür. Buna göre at vb. düşmanların üzerinde savaştıkları dışında hayvanların öldürülmesi caiz değildir.¹⁷⁷ Cabir bin Abdullah’tan rivayet edilen bir hadisle, Resûlullah (sav) herhangi bir hayvanın hapsedilip öldürülmesini kesinlikle yasaklamıştır.¹⁷⁸

Resulullah’ın hiçbir hayvanı öldürdüğü kesinlikle sabit olmamıştır. Aksine, bunun tam tersi durum sabit olmuştur. Bu nedenle, ruh sahibi hiçbir canlının, yalnızca belirli bir ihtiyaç dışında, öldürülmemesi gerektiği sonucuna varılmaktadır. Hz. Ebubekir’in Yezid bin Ebu Sufyan’ı Şam’a gönderirken: “... Meyve veren ağaçları kesme, ayakta duran binaları yıkma! Develeri ve koyunları yalnızca gıda olarak yemek dışında bir sebeple öldürme! Arıları yakma ve boğma!” şeklindeki talimatları, bu konu hakkında büyük bir öneme sahiptir.¹⁷⁹

İslam dini, özel mülklerimizi korumamızı emretmiş ve bunları gereksiz yere kullanıp tahrip etmeyi yasaklamıştır. Bu mülkler arasında ağaçlar, evler, fabrikalar ve arabalar gibi varlıklar bulunur. Savaş sırasında düşmana ait özel eşyalar ve savaş mallarına ilişkin hüküm ise düşman mallarının üç gruba ayrılmasıyla belirlenir.¹⁸⁰

¹⁷³ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Ravâi’u l-Beyân Tefsîru Âyâtî l-Ahkâm mine l-Kur’ân* (Dimeşk: Mektebetü’l Gazâlî, 1980), 233.

¹⁷⁴ Kâsânî, *Bedaiü’s-sanâi’ fî tertibi’s-şerâi*, 7/102; Serahsî, *el-Mebsut*, 10/37; İbn Kudame, *el-Mugnî*, 9/291.

¹⁷⁵ Serahsî, *Şerhu’s-Siyerî l-Kebîr*, 1/1045.

¹⁷⁶ Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, 145.

¹⁷⁷ Muhammed b. İdris eş-Şafî, *el-Umm* (Beyrut: Daru’l-Maarif, 1990), 4/272.

¹⁷⁸ Müslim b. el-Haccac Ebu’l-Hasan el-Kureyşî en-Nisaburi Müslim, *Sahihi Müslim* (Beyrut: Daru İhyai Turasi Arabi, 1955), 3/1550.

¹⁷⁹ Mâlik b. Enes el-Esbahî, *el-Muvatta* (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslamî, 1997), 577.

¹⁸⁰ İbn Kudame, *el-Mugnî*, 9/291.

1- Savaşta ihtiyaç duyulması nedeniyle kesilmesi veya yok edilmesi caiz olan mallar. Bunlar düşmanların geçmişte savaşlarda kullandıkları mallardır. Örneğin, kale ve içindeki kılıç, zırh, mancınık gibi unsurlar bu kapsamda değerlendirilir. Günümüzde ise savaş için kullanılan hava, kara ve deniz sahaları ile savaşta doğrudan kullanılmayan ancak gerektiğinde hazır tutulan cephanelik ve yakıt depoları gibi unsurlar da bu kategoriye girer. Bu tür mallar, Müslümanlar ile düşmanları arasındaki savaşın sonucunu etkileyebilecek önemli unsurlardır.

Bu tür malların yok edilmesi, Müslümanlar için bir fayda sağlayabilir. Ayrıca, savaşın gidişatını Müslümanlar lehine değiştirme ihtimali de bulunmaktadır.¹⁸¹

2- Kesilip yok edilmesi caiz olmayan mallar. Yok edilmeleri durumunda Müslümanlara zarar verecek, korunmaları halinde ise fayda sağlayacak mallardır. Örneğin, geçmişte hayvanlara yem sağlayan ağaçlar günümüzde savunma amaçlı kullanılabilir veya meyvelerinden faydalanılabilir. Benzer şekilde, su depolarının tahrip edilmesi yolların kapanmasına, su taşkınlarına ve boğulmalara yol açabilir. Aynı şekilde, petrol kuyularının ya da gıda ve içecek depolarının harap edilmesi de benzer sonuçlar doğurabilir. Müslümanların kontrolü altına alabileceği silah fabrikaları, köprüler ve ambulansların yok edilmesi, Müslümanlara zarar vereceği için haram olduğunda görüş birliği vardır.¹⁸²

3- Bu iki gruba girmeyen diğer özel mallar, Müslümanlara zarar vermeyen ancak düşmanların öfkesini artırıp onlara zarar verebilecek mallardır. Bunlar savaş amaçları için doğrudan kullanılmayan varlıklardır. Örneğin, uzak mesafedeki gıda depoları ve köprüler bu kategoriye girer. Ayrıca, bu malların yok edilmesi düşmana karşı zafer kazanılmasına engel teşkil etmez. Fakihler, bu tür malların yok edilip edilmemesi konusunda iki farklı görüşe sahiptir. Birinci görüş, düşmanın savaşta kullanmadığı malların yok edilmesinin caiz olmadığı yönündedir. Bu görüş, Evzâî (ö. 774), Leys bin Sa'd (ö. 791) ve Ebû Sevr (ö. 854) gibi fakihler tarafından savunulmuştur. Onlar, ağaçların kesilmesini ve kamu düzeninin bozulmasını uygun görmemişlerdir.¹⁸³ Bu görüşü savunanların dayandığı delillerden biri, Hâlid bin Zeyd'in rivayetine göre Resûlullah'ın (sav) şu hadisidir: "Ağaç kesmeyin, hurma ağaçlarına zarar vermeyin ve evleri yıkmayın."¹⁸⁴

Allâh (cc), savaşla doğrudan ilişkisi olmayan bu malların sadece yok edilmek amacıyla talan edilmesini yasaklamıştır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de şöyle

¹⁸¹ İbn Kudame, *el-Mugnî*, 9/291.

¹⁸² İbn Kudame, *el-Mugnî*, 9/292.

¹⁸³ İbn Kudame, *el-Mugnî*, 9/219.

¹⁸⁴ Ebu Bekr Ahmed b. El-Hüseyn b. Ali el-Beyhaki, *es-Sünen-u'l-Kübra* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 9/154.

buyrulmaktadır: “Yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesat çıkarmayın.”¹⁸⁵ Bir başka ayette ise şöyle buyurulmuştur: “Dönüp gittiğinde, yeryüzünde fesat çıkarmak, ekini ve nesli yok etmek için uğraşır. Oysa Allâh, bozgunculuğu sevmez.”¹⁸⁶

İkinci görüşe göre, düşmanların savaşta kullanmadığı malların yok edilmesi caizdir. Bu görüş, Ebû Hanife, İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve İmam Ahmed bin Hanbel’in de içinde bulunduğu fukahanın görüşüdür.¹⁸⁷ Fakihler, ağaçların kesilmesi ve yapıların tahrip edilmesinin caiz olduğuna dair çeşitli deliller öne sürmüşlerdir. Bunlardan biri, Resûlullah’ın (sav) Benî Nadir’in hurma bahçelerini yakıp kesmesi olayına dayanmaktadır. Bu durum müşrikleri rahatsız etti ve Resûlullah’a (sav) şöyle seslendiler: “Ey Ebû Kasım! Sen fesadı istemezdin, peki neden hurma ağaçlarını kesiyorsun?” Bu söz, Peygamberimiz (sav) ve sahabeye ağır geldi, hatta bunun fesat olup olmadığı konusunda tereddüde kapıldılar.¹⁸⁸ Bu konuda bir yasak olup olmadığını düşündükleri sırada şu ayet nazil oldu: “Hurma ağaçlarından her neyi kesip veya kökleri üzerinde dikili bıraktıysanız, hepsi Allâh’ın izniyledir. Bu da fasıkları rezil etmek içindir.”¹⁸⁹ Bu ayet, hem ağaçların kesilmesini hem de bırakılmasını Allâh’ın izniyle caiz kılmıştır.

Diğer bir örnek, Hayber’deki Yahudilere ait hurma ağaçlarının kesilmesidir. Hayber gazası, Yahudilerin Müslümanlar aleyhine yürüttüğü propagandayı engellemek, Medine’nin kuzeyindeki düşman durumundaki Yahudileri etkisiz hale getirmek ve bölgeyi Kureyş ile yapılacak yakın gelecekteki mücadele sırasında tehlikesiz duruma getirmek gibi sebeplerle gerçekleştirilmiştir.¹⁹⁰ Müslümanlara karşı başlatılan soğuk savaş ve tehlikeli bir unsur olan Yahudilerin etkisiz hale getirilmesi hedefi, bu harekâtın meşru gerekçelerle yapıldığının bir kanıtıdır. Hayberlilerin Medine’de kaybettikleri ve Hayber’de buldukları meyve bahçeleri, tek ekonomik kaynakları olduğu için, Hz. Peygamber bu durumu bildiğinden hurma ağaçlarının kesilmesi, etkili bir yöntem olarak kullanılmıştır.¹⁹¹ Bu yöntemin etkili bir yaptırım olarak uygulanması, daha büyük kayıplar verilmeden barışı sağlama amacına yöneliktir. Düşmanın ekonomik gücünü zayıflatmak, etkili bir strateji olacağından, Hz. Peygamber’in emriyle yaklaşık dört yüz hurma ağacı kesilmiştir. İki taraf arasında sık ağaçlarla dolu hurma bahçelerinin

¹⁸⁵ Bakara, 2/60.

¹⁸⁶ Bakara, 2/205.

¹⁸⁷ Serahsi, *Şerhu’s-Siyerî’l-Kebir*, 1/44; Şafii, *el-Umm*, 4/306; İbn Kudame, *el-Mugnî*, 8/453.

¹⁸⁸ Serahsi, *el-Mebsut*, 10/52.

¹⁸⁹ Haşr, 59/5.

¹⁹⁰ Beyhaki, *es-Sünen-u’l-Kübra*, 9/230-233.

¹⁹¹ Veysel Nargül, “İslam Hukukunda Çevrenin Savaş Sırasında Korunması”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 23 (2014), 231.

bulunması ve düşman askerlerinin bu ağaçların arasında siper alabileceklerinden korkulması, bu uygulamanın meşru olmasını sağlamaktadır.¹⁹²

2.1.4.2. Savaş Sonrasında Gözetilen İlkeler

2.1.4.2.1. Cesetlere Müsle Yasağı

Müsle, bilinen savaş yöntemlerinin dışında, boyna vurma, burun kesme, el veya ayak kesme, göz çıkarma, kemikleri kıracak ya da kan akıtacak şekilde darbe vurma gibi eylemlerle bedenin yaratılışını bozmaktır.¹⁹³

Fakihler, cesetlere müsle uygulamanın hükmü konusunda iki farklı görüşe sahiptir. Birinci görüşe göre, başlangıçta misilleme olarak müsle yapmak caiz görülmüştür.¹⁹⁴ Ancak daha sonra Allâh (cc), müşrikler Müslüman cesetlerine yapsa bile bunu yasaklamıştır. Bu görüş, Malikîler ve Şafîîler tarafından benimsenmiştir.¹⁹⁵

Bu görüşü savunanların başlıca delilleri şunlardır: Uhud Savaşı'nda Ensar'dan altmış dört, Muhacirlerden ise altı kişi şehit düştü. Şehitler arasında Hz. Hamza da vardı. Düşman, bazı şehitlerin cesetlerine zarar vererek uzuvlarını kopardı ve onlara hakarete bulundu. Bunun üzerine Ensar, "Bir gün bize de böyle bir fırsat geçerse, biz de aynı şekilde hatta daha fazlasını yapacağız." dediler.¹⁹⁶ Ancak Mekke'nin fetih günü şu ayet nazil oldu: *"Eğer ceza verecekseniz, size yapılanın aynısıyla karşılık verin. Sabrederseniz, bu elbette sabredenler için daha hayırlıdır."*¹⁹⁷ Allâh (cc), bu ayetle onlara yalnızca kendilerine yapılan kadar işkence etmelerine izin vermiş, ancak daha fazlasını yasaklamıştır. Daha sonra ise işkenceden tamamen vazgeçmelerini ve sabrı tercih etmelerini emretmiştir. Nitekim ayet-i kerimede şöyle buyurulmuştur: *"Sabrederseniz, andolsun ki bu sabredenler için daha hayırlıdır. Sabret! Senin sabrın ancak Allâh'ın yardımını iledir."* Böylece Allâh (cc), müminler zafere ulaşsa bile daha önce caiz kıldığı müsleyi bu ayetle yasaklamıştır.¹⁹⁸ Hz. Peygamber, katıldığı bütün savaşlarda bu ilkenin gereğini yerine getirerek evrensel insani değerlerin yerleşmesine öncülük etmiştir. Onun bu tutumu, öfke ve nefretin nesilden nesile aktarılabilen bir duygu olduğunu; bunu aşmanın tek yolunun ise İslam ahlakı ve hukuku çerçevesinde hareket etmekle mümkün olabileceğini göstermektedir. Hz. Muhammed'in (sav) bu örnek

¹⁹² Nargül, "İslam Hukukunda Çevrenin Savaş Sırasında Korunması", 231.

¹⁹³ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar Şerhu Tenviri'l-Ebsar*, 4/131.

¹⁹⁴ Ahmet Özel, *İslam ve Terör* (İstanbul: Küre Yayınları, 2007), 89-96.

¹⁹⁵ Haznevi, *İslam Hukukunda Meşruiyet Sınırları Bağlamında Savaş Ahkâmı*, 67.

¹⁹⁶ Doğan, "İslam Hukuku Bakımından Savaşta Gözetilen Hukukî Ve Ahlâkî İlkeler", 211.

¹⁹⁷ Nahl, 16/126.

¹⁹⁸ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Maverdi, *el-Havi'l-Kebir* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 14/175. Akt. Haznevi, *İslam Hukukunda Meşruiyet Sınırları Bağlamında Savaş Ahkâmı*.

davranışlarının yüceliği, modern çağdaki savaşlarda yaşananlar dikkate alındığında çok daha iyi anlaşılmaktadır.¹⁹⁹

Başka bir rivayete göre, Abdullah bin Yezid, Resulullah'ın (sav) nehba²⁰⁰ ve müsle yapmayı yasakladığını aktarmıştır.²⁰¹

Hiz. Peygamber (sav), düşman tarafından cesetlerin geri verilmesi yönündeki taleplere olumlu yaklaşmıştır. Hendek Savaşı sırasında, Müslümanların bulunduğu bölgeye geçmeye çalışırken hendeğe düşen ve Hiz. Ali'nin müdahalesiyle öldürülen Nevfel b. Abdullah el-Mahzûmî'nin bedeni, on bin (bazı rivayetlere göre on iki bin) dirhem karşılığında geri istenmiş, ancak Hiz. Peygamber (sav), herhangi bir bedel almadan teslim edilmesini emretmiştir.²⁰²

Müsle konusunda bir diğer görüşe göre, cesetlere müsle yapmak ve başlarını bir beldeden diğerine taşımak genel olarak caiz değildir. Ancak, müşrikleri öfkelenmek veya Müslümanların moralini yükseltmek gibi bir maslahat söz konusu olduğunda, bunun caiz olabileceği belirtilmiştir. Bu görüş, Hanbelîler ve Hanefîler tarafından benimsenmiştir.²⁰³

Bu görüşü savunanlar da çeşitli deliller öne sürmüştür. Bunlardan biri şöyledir: Amr bin Âs, İskenderiye'yi kuşattığı sırada, bir Müslüman şehit olmuş ve müşrikler onun başını keserek kendi kavimlerine götürmüştü. Buna öfkelenen Amr bin Âs, “Onlardan birini yakalayıp başını kesin ve mancınıkla geri atın” diye emir verdi. Bu uygulama üzerine, İskenderiye halkı Müslüman şehidin başını geri göndermek zorunda kaldı.²⁰⁴

Abdullah bin Mesud'un şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Resûlullah'a (sav) Ebu Cehil'in başını getirdim ve 'Ey Allâh'ın Resulü, işte Ebu Cehil'in başı' dedim. Resûlullah (sav) 'Allâh'tan başka ilah yoktur' buyurdu ki bu, onun yemin etme şekliydi. Ben de aynı şekilde 'Allâh'tan başka ilah yoktur, bu Ebu Cehil'in başıdır' dedim. Bunun üzerine Resûlullah (sav) 'Bu, bu ümmetin firavunudur' buyurdu.”²⁰⁵ Resûlullah (sav), yapılan bu işlemi yasaklamamış ve reddetmemiştir.

İnsan, hem ruhu hem de bedeniyle bir bütün olarak değerli ve onurlu bir varlıktır, aynı zamanda dokunulmazlığa sahiptir. Bu dokunulmazlık ve saygıya karşı yapılacak her türlü saldırıya karşı İslam hukuku, ciddi ve caydırıcı cezalar öngörerek, insan hayatına ve

¹⁹⁹ Mustafa Soycan, “Uhud Savaşı Özelinde Hiz. Peygamber'in Kriz Yönetimi”, *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 9/2 (2025), 367.

²⁰⁰ Nehba, kişiyi tanınmaz hale sokmak. Bkz. İbni Hacer el-Askalani, *Fethu'l-Bari Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, 5/120.

²⁰¹ Cenap Çakmak ve Gökhan Güneysu, “Exploring foundational convergence between the Islamic law of armed conflict and modern international humanitarian law: Evidence from al-Shaybani's Siyar al-Kabir”, *International Review Of The Red Cross* 102/915 (2020), 1171.

²⁰² Doğan, “İslam Hukuku Bakımından Savaşta Gözetilen Hukukî Ve Ahlâkî İlkeler”, 211.

²⁰³ Haznevi, *İslam Hukukunda Meşruiyet Sınırları Bağlamında Savaş Ahkâmı*, 69.

²⁰⁴ İbn Kudame, *el-Mugnî*, 8/326.

²⁰⁵ Taberani, *el-Mucemu'l-Kebir* (Kahire: Mektebetu İbn Teymiye Yayınları, 1985a), 9/84.

varlığına verdiği önemi vurgulamaktadır. Bir insanın bedeni, ister hayatta ister ölü olsun, her zaman aynı değere sahiptir.²⁰⁶ Nitekim bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmaktadır: “Ölüye ait kemiği kırmak, dirinin kemiğini kırmakla aynıdır.”²⁰⁷ Cenazenin saygınlığı, kişinin Müslüman olup olmaması ya da düşman olup olmamasıyla ortadan kalkmaz. Dolayısıyla düşman cenazelerine zarar vermenin, eziyet etmenin İslam’ın ruhuna uygun olmadığı; Müslim-gayri müslim her insanın cenazesinin değerli kabul edildiği görülmektedir. “Eğer ceza vermek isterseniz size yapılanın aynıyle mukabele edin. Sabrederseniz, andolsun ki bu sabredenler için daha iyidir”²⁰⁸ ayeti, her ne kadar misliyle muamele yapılması haram olmayıp caiz olsa da, sabretmenin mendupluğuna işaret eder. Bazı fukahanın müslenin caiz olmaması yönünde sundukları deliller, düşmanın Müslüman cesetlerine müsle yapmadığı durumlar için geçerlidir. Ancak eğer düşman bunu yaparsa, o zaman misliyle muamele caiz olabilir. Bu konuda Bakara Suresi’ndeki ayet delil olarak gösterilebilir: “*Kim size saldırırsa, size saldırdığı gibi siz de ona saldırın, fakat ileri gitmeyin.*”²⁰⁹ Bu ayette Yüce Rabbimiz, bize kötülük eden ve düşmanlık besleyen kimseleri cezalandırırken, misliyle karşılık vermeyi caiz kılmıştır. Düşmana aynı şekilde mukabele etmek meşru görülmüştür.²¹⁰

2.1.4.2.2. Savaş Esirlerine İnsani Muamele ve Zulüm Yasağı

Lügatte esir, (الاسار) “el isar” kökünden türetilmiş, kayış manasındadır. Çünkü onlar kayışla veya iple sağlam bir şekilde bağlanıyorlardı. Esir savaşta alınan ve hapsedilen kimse demektir.²¹¹ Kur’an-ı Kerim’de geçen ‘bağı sıkı biçimde bağlamak’ ifadesi, esir alma anlamına da işaret etmektedir: “İnkâr edenlerle savaşta karşılaştığınızda boyunlarını vurun. Nihayet onları iyice etkisiz hale getirdiğinizde, (esir alarak) bağlarını sıkıca bağlayın. Savaş sona erdiğinde ise ya karşılıksız serbest bırakın ya da fidye karşılığında salıverin.”²¹²

İslam, insan özgürlüğünün korunmasını teşvik etmiş ve bu özgürlüğü kısıtlayan etkenler üzerinde durmuştur. Savaşlar da bu etkenlerden biridir. Savaşlarda her iki tarafta da çok sayıda esir bulunurdu. Geçmişte esirler ya idam edilir ya da kurban edilirdi. Bazıları ise köle olarak alınıp satılırdı. Persler ve Romalılar, esirlere sert ve acımasız yöntemlerle muamele eder, işkenceye maruz bırakır, cezalandırır ve çarmıha

²⁰⁶ Ahmed Al-Dawood, “Islamic law and international humanitarian law: An introduction to the main principles”, *International Review of the Red Cross* 99/3 (2017), 1009.

²⁰⁷ İbn Mâce, *Sünen*, 516.

²⁰⁸ Nahl, 16/126

²⁰⁹ Bakara, 2/194.

²¹⁰ Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, 26.

²¹¹ Ahmet Özel, “Esir” *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/382.

²¹² Muhammed, 47/4.

gererlerdi.²¹³ Cahiliye dönemi Araplarının da bu uygulamalardan etkilendiği ve esirlere karşı merhametten uzak bir tutum sergilediği bilinmektedir. Ancak İslam'ın gelişiyle birlikte esirlere yönelik hukuki düzenlemeler getirilmiş ve muameleler merhamet ve şefkat esasına dayalı hale gelmiştir.²¹⁴ Müslümanların eline geçen kâfir esirlere karşı merhametli davranılması emredilmiştir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de: “Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler.”²¹⁵ buyrulmuştur. Bu ayette Allâh (cc), esire -müşrik olsa bile- yemek veren kişiyi övgüyle anmaktadır.

İslam, esirler için belirli hükümlere yer vermiştir. Bu kurallar konusunda Fukaha, bazı meselelerde görüş birliğine varırken, bazı konularda ise farklı görüşler ortaya koymuştur. Bu ihtilafın temel nedeni, konuyla ilgili iki ayetin farklı yorumlanmasıdır. “(Savaştan) inkâr edenlerle karşılaştığınızda boyunlarını vurun. Onları tamamen etkisiz hale getirdiğinizde ise ellerini sıkıca bağlayın (esir alın). Sonrasında ise (esirleri) ya karşılıksız olarak ya da fidye karşılığında serbest bırakın.”²¹⁶ Diğer ayet: “Yeryüzünde düşmanı tamamen bastırıp hâkimiyet sağlanmadan, hiçbir peygamberin esir alması uygun değildir. Siz geçici dünya nimetlerini arzuluyorsunuz, oysa Allâh sizin ahireti kazanmanızı istemektedir. Allâh, mutlak kudret sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. Eğer Allâh'ın daha önce belirlediği bir hüküm olmasaydı, aldığınız fidye sebebiyle size büyük bir azap isabet ederdi.”²¹⁷ Birinci ayet, imamın esirleri ya karşılıksız ya da fidye karşılığında serbest bırakabileceğini göstermektedir. İkinci ayette, düşman üzerinde tam bir hâkimiyet sağlanmadan esir alınmasının ve buna bağlı olarak fidye elde etme düşüncesinin eleştirildiği ifade edilmektedir.

Hanefî, Şafii, Hanbeli ve Maliki mezhepleri, esirlerin öldürülmesinin caiz olduğunu kabul etmektedir.²¹⁸ Ancak bu hüküm, devlet başkanının Müslümanların menfaatine olacağını değerlendirmesi durumunda geçerlidir. Bu konuda çeşitli deliller öne sürmüşlerdir. “Yeryüzünde düşmanı tamamen bastırıp hâkimiyet sağlanmadan, hiçbir peygamberin esir alması uygun değildir.” Bu ayet-i kerimede, askerî üstünlük tam olarak sağlanmadan esir almanın ve dünya menfaatine yönelmenin doğru olmadığı vurgulanmaktadır. Bu konudaki bir diğer delil, “Müşrikleri gördüğünüz yerde onlarla savaşın.”²¹⁹ ayetidir. Buna göre, “Artık bundan sonra (esirleri) ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverin.”²²⁰ ayetinin hükmünün neshedildiği kabul edilmektedir.

²¹³ Haznevi, *İslam Hukukunda Meşruiyet Sınırları Bağlamında Savaş Ahkâmı*, 45.

²¹⁴ Zuhayli, *Âsârü'l-harp fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 406.

²¹⁵ İnsan, 76/8.

²¹⁶ Muhammed, 47/4.

²¹⁷ Enfâl, 8/67-68.

²¹⁸ Şafii, *el-Umm*, 4/305; İbn Kudame, *el-Mugnî*, 9/221.

²¹⁹ Tevbe, 9/5.

²²⁰ Muhammed, 47/4.

Esirlerin öldürülebileceğine dair ileri sürülen bir diğer gerekçe ise şudur: Esirin can güvenliği, ya ona emân verilmesi ya da Müslüman olması durumunda sağlanabilir. Eğer bu iki durumdan biri mevcut değilse, belirli şartlar altında öldürülmesi caiz olabilir. Çünkü esirler, muharip olma durumlarını kaybetmişlerdir; sadece Müslümanların elinde tutuldukları için savaşa katılamaz hale gelmişlerdir. Bu yüzden öldürülmeleri, fesadı ortadan kaldırma anlamına gelir.²²¹ Diri olarak salıverilmeleri, Müslümanların aleyhine olacak, aynı zamanda kâfirlerin güçlenmesine yol açacaktır. Öldürülmeleri, Müslümanları bu düşmanlıklardan kurtaracaktır.²²²

Kanaatimize göre, esirlerin başlangıçta öldürülmemesi gerektiği açıktır. "Artık bundan sonra (esirleri) ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverin." ayeti gereği, esirler ya fidye karşılığı ya da karşılıksız olarak serbest bırakılmalıdır. Ancak, Müslüman liderler bu konuda Müslümanların menfaatine göre hareket edebilirler. İslam'a ve Müslümanlara zulmeden kişilerle karşılaşıldığında, esirlerin öldürülmesi hususunda karar verme yetkisine sahiptir. Resulullah'ın Bedir Savaşı'nda Ukbe bin Ebi Muayt gibi bazı esirlerin öldürülmesini emretmesi buna örnektir.²²³ Benzer şekilde, düşman tarafı Müslüman esirlerini öldürürse, Müslüman yönetici de aynı şekilde misliyle karşılık verme hakkına sahiptir. Ancak, eğer düşman Müslüman esirleri öldürmüyorsa, o zaman onların esirlerini öldürmek uygun olmaz.

Fukahadan bazıları *"Yeryüzünde düşmanı tamamen bastırıp hâkimiyet sağlanmadan, hiçbir peygamberin esir alması uygun değildir. Siz geçici dünya nimetlerini arzuluyorsunuz, oysa Allâh sizin ahireti kazanmanızı istemektedir."* ayetini delil göstererek, bu ayetin indirilme sebebinin Resulullah'ın esirleri öldürmeyip fidye karşılığı serbest bırakması olduğunu savunmuşlardır. Ancak bu ayetin nüzul sebebi farklıdır. Aslında ayet, Resulullah'ın esirler hakkında karar verirken acele etmesi nedeniyle indirilmiştir. Zira bu, Müslümanlar ile kâfirler arasındaki ilk karşılaşma olup, Müslümanların şanın artması, egemenliklerinin pekişmesi ve güçlerinin yayılması açısından, esirlerin öldürülmesi daha uygun bir karar olabilirdi.²²⁴ Ayeti kerimede Allâh (cc) şöyle buyurmuştur: *"Şimdi vurun onların boyunlarının üstüne. Vurun onların bütün parmaklarına."*²²⁵

²²¹ Serahsi, *Şerhu's-Siyerî'l-Kebir*, 1/1025.

²²² İbn Kudame, *el-Mugnî*, 8/377.

²²³ Hasan Telli, "Müşriklerin Liderlerinden Ukbe b. Ebû Muayt ve Hz. Peygamber'e Karşı Mücadelesi", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2021), 854.

²²⁴ Ebu Abdullah Şemseddin Kurtubi, *el-Camiu li'ahkâmi'l-Kur'an* (Kahire: Daru'l-Küttübü'l-Mısriyye Yayınları, 1964), 8/48. Akt. Haznevi, *İslam Hukukunda Meşruiyet Sınırları Bağlamında Savaş Ahkâmı*

²²⁵ Enfâl, 8/12.

“Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün.”²²⁶ ayeti, esirlerin öldürülmesini ifade etmez. Bu ayette yalnızca savaş sırasında düşmanı öldürmekten bahsedilmektedir. Ayet, Müslümanları savaşa katılmaya teşvik amacıyla indirilmiştir; esirlerin öldürülmesini desteklemek için değildir.

"Artık bundan sonra (esirleri) ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverin.”²²⁷ ayetinin, “Onları bulduğunuz yerde öldürün.”²²⁸ ayetiyle mensuh olduğu iddia edilse de, aslında her iki ayet de mensuh değildir. Aksine, ikisi arasında bir çelişki bulunmamakta ve her ikisi de muhkemdir. “Onları bulduğunuz yerde öldürün.” ayeti, Müslümanlara savaş açanlara yönelik inmiştir ve esirlerin öldürülmesini ifade etmez. Bu ayet, yalnızca savaş sırasında düşmanların öldürülmesinden bahseder. Ayrıca bu ayet, Müslümanların savaşa teşvik edilmesi amacıyla indirilmiştir ve esirlerin öldürülmesinden söz etmez.

Peygamber Efendimiz (sav), birçok hadisinde ve sünnetinde esirlere karşı insani, adil ve şefkatli bir yaklaşım sergilemiş ve bu tutumu ile ashabına örnek olmuştur. Bedir Savaşı’ndan sonra, Hz. Peygamber (sav) esirleri giydirmiş, aç olanlara yemek vermiş ve fidye olarak belirlenen 4000 dirhemi ödeyemeyecek durumda olan esirlere, on Müslümana okuma-yazma öğretilmeleri karşılığında serbest bırakılacaklarını müjdelemiştir.²²⁹

Kur’an ve Sünnet doğrultusunda İslam medeniyeti savaş esirlerine son derece insani, ahlaki ve onurlu bir şekilde yaklaşmış, onları işkence, zarar ve her tür istismardan korumuştur. Kahire Deklarasyonu’nun 3. Maddesi’nde, “Savaş esirleri beslenme, barınma ve giydirilme hakkına sahiptir. Ölü bedenlerin parçalanması yasaktır. Savaş esirlerinin değişimi ve savaş nedeniyle ayrılan ailelerin ziyaret edilmesi ya da yeniden bir araya gelmeleri sağlanmalıdır”²³⁰ şeklinde belirtilerek, bu yüksek insani anlayış tüm dünyaya sunulmuştur. İslam tarihinde esirlere yönelik bu yüksek anlayışın bir sonucu olarak toplu şekilde Müslüman olanlar görülmüştür. Huneyn Savaşı’nda esir alınan binlerce kişinin karşılıksız olarak serbest bırakılması, Hevâzin kabilesinde İslam’ın hızla yayılmasına yol açmıştır.²³¹

²²⁶ Tevbe, 9/5.

²²⁷ Muhammed, 47/4.

²²⁸ Tevbe, 9/5.

²²⁹ İhsan Süreyya Sırma, *Müslümanların Tarihi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 28.

²³⁰ Yolcu, *İslam Hukuku Perspektifinden Uluslararası İnsancıl Hukukta Korunan Kişiler*, 101.

²³¹ Celaledin Vatandaş, *Hz. Muhammed’in Hayatı ve İslam Daveti* (İstanbul: Pınar Yayıncılık, 2012), 460.

2.1.5. İslam Savaş Hukukunun Tarihsel Süreç İçindeki Seyri

Hız. Peygamber ve sahabe, peygamberliğin başlangıcından itibaren on dört yıl boyunca müşriklerin çeşitli işkence ve eziyetlerine sabretmişlerdi. Müşrikler, Resulullah'tan (sav) sürekli mucizeler talep ediyorlardı. Ancak bu talepleri, gerçeği arzulamalarından değil, inatçılıklarından kaynaklanıyordu.²³²

Kureyş ile süregelen bu gergin ortamda, Nebi aleyhisselam müşrikleri "hikmet" ve "güzel öğüt" ile İslam'a davet ediyordu. Yönteminde taviz vermek, sabırsızlık göstermek, saldırganlığa karşılık vermek veya savaşa başvurmak yer almıyordu. İslam'ın ilk yıllarında, yöntem tamamen savaşı reddetmek üzerine kuruluydu.²³³ Kur'an bu konuda bize şöyle seslenmektedir: *"Biz, gökleri, yeri ve her ikisi arasında bulunanları ancak hakka ve hikmete uygun olarak yarattık. Kıyamet günü mutlaka gelecektir. Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörü ile muamele et."*²³⁴ *"Rabbine andolsun, onların hepsine yapmakta olduklarını mutlaka soracağız. Ey Muhammed! Şimdi sen, sana emrolunanı açıkça ortaya koy ve Allâh'a ortak koşanlara aldırış etme. Şüphesiz biz, Allâh ile beraber başka ilâh edinen alaycılara karşı sana yeteriz. İlerde bilecekler."*²³⁵

Hicret gerçekleşmiş olmasına rağmen müşriklerin Müslümanlara yönelik tutumu değişmemiştir. Müslümanlar, içinde bulundukları zorlu durumdan kurtulmak için savaşa izin veren yeni vahiyleri beklemekteydiler. Hicretten yaklaşık bir yıl sonra meşruiyet kazanan savaş, daha önce yetmiştenden fazla ayetle yasaklanmıştı. Kur'an, savaşa izin verirken belirli meşru gerekçeler ortaya koymuş ve savaş anlayışını belli esaslara dayandırmıştır. Bu esaslar; zulmü önlemek, dinde ortaya çıkan ya da çıkabilecek fitneleri engellemek, İslam davetçilerine yönelik saldırıları durdurmak ve yaşanan yeri savunmaktır.²³⁶ Savunma savaşının bu gerekçelerini Kur'an şu şekilde dile getirmektedir: *"Kendilerine savaş açılan Müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihad için izin verildi. Şüphesiz ki Allâh'ın onlara yardım etmeğe gücü yeter. Onlar, haksız yere, sırf, "Rabbimiz Allâh'tır" demelerinden dolayı yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allâh'ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi olmasaydı, içlerinde Allâh'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler muhakkak yerle bir edilirdi. Şüphesiz ki Allâh, kendi dinine yardım edene mutlaka yardım eder. Şüphesiz ki Allâh, çok kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir."*²³⁷

²³² Zuhayli, *İslam Hukukunda Savaş*, 39.

²³³ Zuhayli, *İslam Hukukunda Savaş*, 40.

²³⁴ Hicr, 15/85

²³⁵ Hicr, 15/92-93-94-95

²³⁶ Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, 78-89; Yücel, *İslam Savaş Hukuku ve Cihad Kavramı*, 83-97; Zuhayli, *İslam Hukukunda Savaş*, 40-41.

²³⁷ Hac, 22/39-40

İbn Abbas, savaşla ilgili ilk inen ayetin bu olduğunu belirtir.²³⁸ “Şüphesiz Allâh’ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, Allâh katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır. İşte bu, Allâh’ın dosdoğru kanunudur. Öyleyse o aylarda kendinize zulmetmeyin. Fakat Allâh’a ortak koşanlar sizinle nasıl topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekûn savaşın. Bilin ki Allâh, kendine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.”²³⁹ Bu ayet de âlimler arasında "kılıç ayeti" (seyf ayeti) olarak bilinmektedir.²⁴⁰

İslam savaş hukukunu İslam hukukunun gelişim evreleriyle bağdaştırırsak; Kur’an, Sünnet ve sahabenin uygulamalarıyla şekillenen, sonrasında Tabiûn, müçtehit imamlar ve klasik fıkıh literatüründe sistematikleşen,²⁴¹ fakat modern dönemde uluslararası hukuk, devlet yapıları ve yeni savaş biçimleri nedeniyle yeniden yorumlanma ihtiyacı duyan dinamik bir alandır.²⁴² Temel hedefleri daima insan onurunu korumak, zulmü engellemek ve savaş halinde ölçülülüğü sağlamaktır.

Bu dönemleri İslam savaş hukukuna sundukları katkı bakımından inceleyecek olursak, Hz. Peygamber (sav) dönemi vahyin indiği 610 yılından Hz. Peygamber’in (sav) 632 yılı vefatına kadar olan süreyi kapsar. Bazı kaynaklarda bu dönem şöyle anlatılır: “Hz. Peygamber (sav) dönemi, fıkıh tarihinin en önemli evresidir; çünkü bu dönemde yasama ve uygulamalar, vahye dayanarak veya vahyin denetimi altında tamamlanmış ve böylece sonraki dönemler için temel bir kaynak ve örnek teşkil etmiştir.”²⁴³

Bu dönem, 610 yılında başlayıp 622’de gerçekleşen Medine’ye hicrete kadar süren Mekke Dönemi ve hicretin ardından Hz. Peygamberimizin (sav) 632’de vefatına kadar devam eden Medine Dönemi olmak üzere ikiye ayrılır. Her iki dönemin kendine özgü özellikleri ve ele aldığı konular farklılık göstermektedir. Mekke Dönemi’nde sosyal ilişkilerin düzenlenmesinden ziyade inanç, ibadet ve ahlak konularına ağırlık verilmiş ve bu süreç, fıkıh temelli bir toplumun altyapısını oluşturma niteliği taşımıştır. Medine Dönemi’nde, Din-Allâh-birey ilişkilerinin yanı sıra sosyal hayatın düzenlenmesine de önem verilmiştir. Bu dönemde, ibadetle ilgili ayrıntılı hükümlerin yanı sıra cihad, aile ve miras konularına dair düzenlemeler getirilmiş; ayrıca anayasa, ceza muhakemesi usulü, muamelat, savaş ve barış kuralları ile devletlerarası ilişkileri kapsayan çeşitli hüküm ve

²³⁸ Zuhayli, *İslam Hukukunda Savaş*, 41.

²³⁹ Tevbe, 9/36

²⁴⁰ Zuhayli, *İslam Hukukunda Savaş*, 42.

²⁴¹ Hüseyin Okur, “İslam Hukuk Tarihinde Yaşamayan Sünnî Mezhepler ve Fuat Sezgin’in Tasnifi”, *FSM İlmi Araştırmalar İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi* 14 (2019), 399-434.

²⁴² Yolcu, *İslam Hukuku Perspektifinden Uluslararası İnsancıl Hukukta Korunan Kişiler*, 68.

²⁴³ Karaman, *İslam Hukuku Tarihi*, 2-3.

kaideler belirlenmiştir. Bu düzenlemeler arasında Medine Vesikası gibi önemli metinler de yer almaktadır.

İslam savaş hukukunun şekillenmesinde Hz. Peygamber'in (sav) katıldığı savaşlar büyük bir önem taşımaktadır. Hz. Peygamber'in (sav) bizzat yer aldığı gazvelerdeki²⁴⁴ tutum ve sözleri ile seriyye²⁴⁵ komutanlarına verdiği talimatlar, daha sonra İslam savaş hukukunun temel ilkelerini oluşturmuştur.²⁴⁶ Bu çerçevede, kin, nefret ve intikam duygularıyla hareket ederek işkence yapmak, ölünün bedensel bütünlüğüne zarar vermek, uzuvlarını koparmak gibi insan onuruna aykırı ve aşırıya kaçan eylemler yasaklanmış ve kınanmıştır.²⁴⁷

Hız. Peygamber'in (sav) savaşlardaki ölçüsü, İslam'ın belirlediğı prensiplere dayanmaktadır. Bu ölçü, yeryüzünde fitne, bozgunculuk ve zulmü ortadan kaldırmak, toplumsal ilişkilerde adaleti tesis etmek amacıyla savaşmak ve Kur'an'ın ifadesiyle "Din Allâh'ın oluncaya kadar"²⁴⁸ mücadele etmektir.²⁴⁹ Hız. Peygamber'in (sav) Müslümanlara, savaşa başlamadan önce karşı tarafı önce İslam'a davet etmelerini, eğer kabul etmezlerse hicreti önermelerini, hicreti de kabul etmezlerse cizye vermelerini istemelerini ve son çare olarak onlarla savaşmalarını tavsiye etmesi, İslam'ın savaşmak yerine barışı ön planda tuttuğunun bir kanıtıdır.²⁵⁰ Başka bir Hadis-i Şerif'te, Hız. Peygamber (sav) Hâlid b. Velîd'i ordu komutanı olarak bir sefere gönderirken, yanındakilerden birine "Koş, Hâlid b. Velîd'e söyle, kadınları, köleleri ve çocukları öldürmesin." şeklinde bir talimat vermiştir. Bu, Hız. Peygamber'in insan haysiyetine ne kadar büyük önem verdiğini gösterir.

İslam tarihinde Hız. Peygamber'in bu şekilde göstermiş olduğı şefkat ve merhamet, İslam savaş hukukunun genel çerçevesinin oluşturmuştur.²⁵¹

Hız. Peygamber'in vefatından sonra Hız. Ebubekir'in hilafet makamına geçmesi ile birlikte İslam hukuku açısından önemli bir dönem başladı. Hız. Peygamber (sav) hayatta iken, ortaya çıkan problemler Kuran ve Sünnet gibi iki temel kaynağı dayalı olarak çözümleniyordu ve başka bir kaynağı ihtiyaç duyulmuyordu. Ancak Hız. Peygamber (sav) vefat ettikten sonra vahiy kesilmiş ve hukuki sorunlara çözüm bulabilmek için yalnızca

²⁴⁴ Resulullah'ın bizzat katıldığı savaşlar. Bkz. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2010), 156.

²⁴⁵ Resulullah'ın bizzat katılmayıp görevlendirdiğı kumandanlarla sevk ve idare ettiğı savaşlar. Bkz. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 156 .

²⁴⁶ Akyüz, "Nebevi Öğretide Harb Ahlakı" *İslam Düşüncesinde Savaş Ahlakı*, 48-49

²⁴⁷ Maide, 5/2

²⁴⁸ Bakara, 2/193

²⁴⁹ Ahmet Akıncı, *İslam Hukukuna Göre Savaşta Uyulacak Kurallar* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 37.

²⁵⁰ Ahmet Özdemir, *İslam Devletler Hukukunda Uluslararası Kamu Düzeninin Savaş Yoluyla Sağlanması* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008), 159.

²⁵¹ Akyüz, "Nebevi Öğretide Harb Ahlakı" *İslam Düşüncesinde Savaş Ahlakı*, 48

Kuran ve Sünnetle yetinmek yeterli olmamış, bu kaynakların yanı sıra genel prensiplere ve farklı yorum yöntemlerine başvurulması zorunlu hale gelmiştir. Bu sebeple, Kuran ve Sünnete dayalı ilk içtihat faaliyetlerinin başladığı bu dönemde, Tabiûn ve Müçtehit imamlar dönemi başta olmak üzere sonraki dönemler, hukuki meselelerde çözüm üretme konusunda örnek teşkil etmiştir.²⁵²

Hiz. Ebubekir döneminde, ridde²⁵³ olaylarının ve zekât vermemekte ısrar eden kişilerin sayısının artmasıyla İslam Devleti'nde iç savaşılar başlamış, buna karşılık Hiz. Ebubekir, ordu komutanı olarak atadığı kişilere bazı öğütlerde bulunmuştur. Hiz. Ebubekir'in; "Size on konuda öğüt veriyorum: Kadınları, çocukları, yaşlıları ve güçsüzleri öldürmeyin. Meyve veren ağaçları kesmeyin. Hiçbir şehri yıkmayın. Sadece yemek amacıyla koyun ya da deve öldürün. Hurma ağaçlarını yakmayın ya da su altında bırakmayın. Ganimetten çalmayın ve korkaklık göstermeyin." şeklindeki talimatları Hiz. Peygamber döneminde oluşturulan savaş hukukunun devam ettiğini gösterir.²⁵⁴

Hiz. Ali'nin Nehcü'l-Belâga adlı eserinde benzer bir şekilde şu ifadeler yer almaktadır: "Allâh'ın izniyle düşman bozguna uğradığında, geriye kaçanı öldürmeyin. Yakaladığınız tutsakları yaralamayın. Yere düşüp yaralananları öldürmeyin. Size veya emirlerinize hakaret etseler bile, kadınlara zarar vermeyin."²⁵⁵

Hilafetinin ilk yıllarında, Muaviye'nin isyanı sonucu iki ordu arasında Sıffin bölgesinde gerçekleşen savaşta, Hiz. Ali kesin bir zafer kazandıktan sonra, düşman askerlerine suya ulaşma konusunda emân (güvence) vermiştir. Bu tutum, savaş hukukunun uygulanışı açısından Hiz. Ali'nin merhametini ve insancıl bakış açısını göstermektedir.²⁵⁶

Bu ve benzeri örneklerden açıkça görüldüğü gibi, Sahabe, Hiz. Peygamber'den öğrendiklerini ve duyduklarını en doğru şekilde koruyarak bir sonraki nesillere aktarmışlardır. Hulefa-i Raşidin ile başlayan içtihat dönemi, sonraki dönemde de devam etmiştir.

Emevî asrı olarak bilinen Tabiûn dönemi dinin siyasete alet edildiği tipik bir dönemdir. Bu dönemde İslam'ın temel prensiplerinden biri olan istişare usulü terk edilmiş ve hilafet makamı giderek saltanata dönüşmüştür. İstişarenin ortadan kalkmasıyla birlikte, zalim yöneticiler tahta geçmiş ve onların döneminde Müslümanların yüzyıllar

²⁵² M.Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Beta Yayınları, 2014), 46.

²⁵³ Müslüman olduktan sonra dinden dönen. Bkz. Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 481.

²⁵⁴ H.M. Zawati, "Jus in bello: Civilians' fundamental rights under Islamic and public international law", *The Hague, The Netherlands: Hague Academic Press*, (2010), 173.

²⁵⁵ Veysel Nargül, "İslam Savaş Hukukunun Temel İlkeleri Ekseninde Nehcü'l-Belâga", *İnanç. Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 8/3 (2011), 147.

²⁵⁶ Ahmet Lütfi Kazancı, *Tahlihsiz Halife Emirül'l-Müminin Hiz. Ali* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2011), 318.

boyunca nefretle anacağı büyük hatalar işlenmiştir. Ayrıca, bu süreçte uygulanan Mevali politikası sebebiyle Arap olmayan topluluklar ağır vergilerle baskı altına alınmış, fethedilen bölgeler savaşlar sırasında harap edilmiş ve bu tutumlar gayrimüslim toplumların İslam'a karşı soğumasına yol açmıştır. Özellikle Türklerin İslamiyet'i kabulü bu nedenle gecikmiştir.²⁵⁷ Ancak Ömer b. Abdülaziz gibi adaletli halifeler yönetimi devraldığında, toplumlar rahat bir nefes almış ve İslam'a girişler hız kazanmıştır.

Ömer b. Abdülaziz, adaletli yönetimi, sahabeyi örnek alan tavrı ve barışçıl faaliyetleriyle öne çıkmıştır. Gayrimüslimlere yönelik adaletli tutumu, İslam'a davet mektupları ve barışçıl tebliğ faaliyetleri, onun İslam hukukunun gelişimine ve sonraki müçtehit imamlar dönemine zemin hazırlamasını sağlamıştır.²⁵⁸

İbn Sa'd'ın rivayetleri arasında, Ömer b. Abdülaziz'in gayrimüslimlerin İslam'a ısınmalarını sağlamak amacıyla maddi yardımda bulunduğu dair bilgilere rastlanmaktadır. Ömer b. Abdülaziz, bu uygulamasıyla bir yandan Emevî Devleti sınırları içindeki kabileleri birleştirip kaynaştırmaya çalışırken, diğer yandan da uzak bölgelerdeki milletlerin İslam'ı kabul etmelerini arzulamaktaydı. Bu doğrultuda, komşu devletlere İslam'a davet mektupları gönderdiği çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir.²⁵⁹ Kaynaklar, Emevî Devleti halifeleri arasında İslam'ı barışçıl yollarla yayma idealinin tek temsilcisinin Ömer b. Abdülaziz olduğu konusunda fikir birliği içindedir.²⁶⁰

Müçtehit imamlar dönemindeki İslam âlimleri de kapsamlı eserler kaleme almışlardır. Özellikle eğitim alanında büyük değişimler yaşanmış, mezhep imamlarının eserleri etrafında sistematik bir eğitim yöntemi gelişmeye başlamıştır.²⁶¹

Taklit ve taknîn (kanunlaştırma) dönemi olarak bilinen süreçte de²⁶² İslam hukukunun ana kaynaklarına yazılan şerh ve haşiyeler, yetişen âlimler, kaleme alınan eserler ve İslam fıkhnın uygulandığı devletlerin sayısı göz önüne alındığında, bu dönemde hukuki alanda bir istikrarın sağlandığı açıkça görülmektedir.²⁶³

²⁵⁷ Güreser, *İslam'da Savaş Ahlakı*, 122.

²⁵⁸ İsmail Yiğit, "Ömer b. Abdülaziz" *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 34/54.

²⁵⁹ Mevlüt Koyuncu, *Emevî Halifesi Ömer b. Abdülaziz Ve Devri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 1987), 113-114.

²⁶⁰ Koyuncu, *Emevî Halifesi Ömer b. Abdülaziz ve Devri*, 114.

²⁶¹ Saffet Köse, *İslam Hukukuna Giriş* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2015), 159.

²⁶² Yolcu, *İslam Hukuku Perspektifinden Uluslararası İnsancıl Hukukta Korunan Kişiler*, 78.

²⁶³ Akif Dursun, *Tasavvuf Fıkıh İlişkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020), 36.

2.1.6. İslam Savaş Hukukunun Hukuki ve Normatif Temelleri

İslam hukukunun kaynakları arasında ilk sırada Kur'an-ı Kerim yer alır; çünkü vahye dayalı bir din olan İslam'ın temel kaynağı, Allâh'tan gelen vahiy olan Kur'an-ı Kerimdir. İkinci sırada ise Allâh'ın emir ve yasaklarını insanlara bildirmekle görevli olan Hz. Peygamber'in (sav) sözleri, davranışları ve takrirlerinden (onaylarından) oluşan Sünnet bulunur.²⁶⁴ İslam hukukunda, doğrudan etkili olmaları ve tüm hükümlerin onlardan kaynaklanması nedeniyle Kur'an ve Sünnet'e *asli kaynak* denir. Diğer kaynaklar ise, Kur'an ve Sünnet'in hükümlerine ulaşmaya yardımcı oldukları için *tali (tabi) kaynaklar* olarak adlandırılır. Bu kaynaklardan biri İcma'dır. Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonra hukuki bir meselenin çözümünde Müslüman müçtehitlerin oybirliğiyle karar vermesi anlamına gelen icmâ, mezhepler tarafından da temel kaynaklar arasında kabul edilmiştir. Diğer önemli bir kaynak ise kıyastır. Kıyas, Kitap, Sünnet veya icmâda hükmü bulunmayan bir meseleyi, aralarındaki illet birliği nedeniyle bu kaynaklarda hükmü belirtilen bir meseleyle karşılaştırarak çözümlemektir. Bu açıdan bakıldığında, gerekli illet birliği sağlandığında birçok hukuki mesele kıyas yoluyla çözüme kavuşturulabilir.²⁶⁵

İslam dininin temel esaslarını içeren, insan hayatının her alanına dair hüküm ve kurallar barındıran ilahi bir kitap olan Kur'an-ı Kerim'de; bireysel yaşamla ilgili hükümlerle birlikte toplum ve devlet düzenine ilişkin kurallar da yer alır. Kur'an-ı Kerim'de insan onurunun korunması, barışın teşvik edilmesi, mahkûmlara insanca muamele edilmesi, savaşın istenmemesi ancak haklı sebeplerle savaştan kaçınılmaması ve sözleşmelere riayet edilmesi gibi savaş ve devletler hukukuna dair birçok ayet bulunmaktadır.²⁶⁶ Bununla birlikte, İslam'ın bir barış dini olduğu birçok ayette açıkça vurgulanmıştır.²⁶⁷ İslam dini, beş temel değeri korumak amacıyla savaşa izin vermiştir. Bu değerler; neslin, aklın, nesebin, dinin, malın ve canın korunmasıdır. İslam âlimleri, *Mekâsıdu's-Şerîa* (şeriatın temel amaçları) kavramını üç ana kategoriye ayırmışlardır: Zaruriyyât (en temel prensipler), Hâciyyât (zorunlu olan durumlar) ve Tahsiniyyât (kolaylaştırıcı durumlar). Zaruriyyât kapsamında korunması gereken bu beş temel unsur yer almakta olup, bu sınıflandırma fıkhi hükümlerin dayanağını ve gerekçesini oluşturmaktadır.²⁶⁸

²⁶⁴ Ahmed Al-Dawood, "Islamic law and international humanitarian law: An introduction to the main principles", *International Review of the Red Cross* 99/3 (2017), 998.

²⁶⁵ Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 51-126.

²⁶⁶ Enfâl, 8/15-16-61; İsrâ, 17/70; Maide, 5/32; Hucurât, 49/9-10; Muhammed, 47/4; Nahl 16/91.

²⁶⁷ Bakara, 2/190-208; Enfâl, 8/61; Nisâ, 4/114; Yunus, 10/25; Nahl, 16/125; Hucurât, 49/9-10.

²⁶⁸ Ertuğrul Boynukalın, *İslam Hukukunda Gaye Problemi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1988), 92-97.

İslam tarihinin ilk yıllarında, Mekke döneminde Hz. Peygamber (sav) ve ashabı Kureyşlilerin baskı ve zulmüne maruz kalmış, hatta bazı sahabe ağır işkencelere uğramıştır. Sahabe, yaşadıkları zulmü Hz. Peygamber'e (sav) anlattıklarında, O, "Sabredin, ben henüz savaşmakla emrolunmadım" diyerek Allâh (cc) tarafından henüz savaşa izin verilmediğini bildirmiştir. Ancak Medine'ye hicretten sonra inen Hac Suresi'nin 39 ve 40. ayetleriyle Müslümanlara savaş izni verilmiş ve böylece İslam'ın tebliğ mücadelesi farklı bir aşamaya geçmiştir. Öte yandan, savaş izninin verilmesi, kontrolsüz ve barbarca bir saldırı yetkisi değil; belirli kurallar ve düzenlemelere bağlı bir durumu ifade ediyordu. *"Size savaş açanlara karşı Allâh yolunda savaşın, ancak aşırıya kaçmayın. Şüphesiz Allâh, aşırı gidenleri sevmez."*²⁶⁹ ayeti, bu konuda önemli ilkeler ortaya koymaktadır. Bu ayette geçen "Allâh yolunda savaşın ancak aşırılığa kaçmayın" ifadesi, Hasan el-Basrî'nin yorumuna göre; işkence yapmamak (müsle), ganimetten hırsızlık etmemek, savaşmayan kadın, çocuk, yaşlı, rahip ve inzivaya çekilmiş din adamlarını öldürmemek, ağaçlara zarar vermemek ve bir amaç dışında hayvanları katletmemek anlamına gelmektedir.²⁷⁰

Kur'an-ı Kerim'de dikkat çeken bir başka konu emân (güvence) talep edenlerin durumudur.²⁷¹ Ayette şöyle buyrulmaktadır: *"Ey iman edenler! Allâh yolunda savaşa çıktığınızda dikkatli olun ve iyi dinleyin. Size selam verene, dünya hayatının geçici menfaatine tamah ederek 'Sen mümin değilsin' demeyin. Çünkü Allâh katında birçok ganimet vardır. Daha önce siz de böyleydiniz, fakat Allâh size lütufta bulundu. Bu nedenle iyi anlayıp dinleyin. Şüphesiz Allâh, yaptığınız her şeyden haberdardır."*²⁷² Başka bir ayette ise şöyle buyrulmuştur: *"Eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, Allâh'ın sözünü işitmesi için ona koruma sağla, sonra onu güvenli bir şekilde kendi yerine ulaştır. Çünkü onlar, gerçeği bilmeyen bir topluluktur."*²⁷³ Bu ayetlerin tefsirinde, Müslümanlara selam vermekten kastın barış talebi olduğu ve emân dileyip teslim olana saldırılmaması gerektiği açıklanmıştır.²⁷⁴

Kur'an-ı Kerim'de, kimle yapılırsa yapılsın antlaşmalara sadık kalınması²⁷⁵ ve verilen sözlerin yerine getirilmesi özellikle vurgulanmıştır.²⁷⁶ Nitekim Hz. Peygamber (sav), Hudeybiye Antlaşması'nı imzaladığında taraflara on yıl sürecek bir barış ortamı sağlanmış ve bu barışın devamı için her iki tarafın da sorumluluklarını yerine getirmesi

²⁶⁹ Bakara, 2/190.

²⁷⁰ İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azîm*, 1/267.

²⁷¹ Hadduri, *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*, 164.

²⁷² Nisa, 4/94.

²⁷³ Tevbe, 9/6.

²⁷⁴ İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azîm*, 4/63-64.

²⁷⁵ Yücel, *İslam Savaş Hukuku ve Cihad Kavramı*, 132.

²⁷⁶ İsrâ, 17/34; Nisa, 4/90

gerektiği belirtilmiştir.²⁷⁷ Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de, savaşı sonlandıranlara karşı çatışmanın devam ettirilmemesi ve barış görüşmeleri yapılarak huzurun sağlanması da birçok ayette belirtilmiştir.²⁷⁸

Kur'an'da savaşla ilgili hükümler olduğu kadar, barışla ilgili hükümler de oldukça fazladır. Bunlardan biri, Zuhur Suresi'nin 89. ayetinde yer alan "Şimdilik onları hoş gör ve 'size selam olsun' de. Yakında bilecekler." ifadesidir. Ayetin tefsirinde ise, İslam'ı inkâr edenlerin kendi hallerine bırakılması, farklı inançlara sahip kişilerle barış içinde birlikte yaşanması ve insanları zorla İslam'a davet etmek için savaşılması gerektiği vurgulanmaktadır.²⁷⁹

İslam Savaş hukukunun dayandığı ikinci kaynak Sünnet'tir. Kur'an'da savaşla ilgili ayetler, Müslümanlara yöneltilen fiilî tehdit ve saldırıları bertaraf etmek amacıyla indirilmiştir. Bu ayetler, savaş hukukunu ve savaşın kurallarını düzenlemektedir. Hz. Peygamber'in gerçekleştirdiği savaşlar da bu prensiplerin uygulanmasından ibarettir. Nitekim O, hiçbir zaman Müslümanlara karşı düşmanca bir tavır sergilemeyen ve ciddi bir tehdit oluşturmeyen kavimlere savaş açmamıştır. Hz. Peygamber (sav), vefatına kadar hayatının her alanında ashabına örnek olmuştur. Ashabının tamamı, O'nun her sözüne büyük bir saygı ile itaat etmiş, dinlemiş ve kaydetmiştir. Zira Yüce Allâh, Kur'an-ı Kerim'de: *"Resûlullah'a itaat eden, Allâh'a itaat etmiş olur. Yüz çevirenlere gelince, seni onlara bekçi olarak göndermedik."*²⁸⁰ buyurmuş ve müminlerin Hz. Peygamber'e (sav) ve O'nun sünnetine uymalarını emretmiştir. Sünnet, İslam savaş hukukunun önemli bir parçasını oluşturur. Hz. Peygamber (sav) tarafından bizzat katılınan gazveler ve ordu komutanı atayarak gönderdiği seriyyelerde, savaş esnasında ve sonrasında gerçekleştirilen uygulamalar, ilgili hadisler ve Sünnet, hadis kitaplarında *Cihad* başlığı altında toplanmıştır. Bu kapsamda savaş ganimetleri, barış görüşmeleri, şehitliğin fazileti, cihada teşvik, savaşta korunması gereken kişiler, zarar verilmesi yasak olan yerler, müslenin yasaklanması, esirlerin durumu, barışın esas olması, savaşın başlangıcı ve sonu, esir takası gibi konular, Cihad bahislerinde ele alınmıştır.

Hz. Peygamber hiçbir zaman savaşı haksız gerekçelerle başlatan taraf olmamış, hatta düşmanın sebep olduğu çatışmaların başlangıcında dahi barışı tesis etmeye gayret etmiştir. Nitekim: "Ey insanlar! Düşmanla karşılaşmayı arzu etmeyin, Allâh'tan esenlik dileyin. Onlarla karşılaştığınızda sabırlı olun. Biliniz ki cennet, kılıçların gölgesi

²⁷⁷ Esra Atmaca, *Hudeybiye Seferi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 70.

²⁷⁸ Bakara, 2/192-193; Enfâl, 8/39.

²⁷⁹ Hayreddin Karaman vd., *Kuran Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 788.

²⁸⁰ Nisa, 4/80.

altındadır.”²⁸¹ mealindeki hadis, Hz. Peygamber’in bu konudaki yaklaşımını açıkça ortaya koymaktadır.²⁸²

İslam keyfi öldürmeyi açıkça yasaklar. İslam’da esas olan barıştır. Eğer savaş kaçınılmaz hale gelirse, Hz. Peygamber’in (sav) sünnetinde bu konuda yol gösterici talimatlar mevcuttur.²⁸³ Resûlullah (sav), bir orduya veya birliğe komutan tayin ettiğinde, öncelikle ona Yüce Allâh’tan sakınmasını ve beraberindeki Müslümanlara iyi davranmasını tavsiye ederdi. Ardından şöyle derdi: “Allâh yolunda, Allâh’ın adıyla savaşın. Allâh’ı inkâr edenlerle çarpışın. Savaşın, fakat ganimet malına ihanet etmeyin. Ölümlere (uzuvlarını keserek) müsle yapmayın. Çocukları, kadınları ve yaşlıları sakatlamayın veya öldürmeyin.”²⁸⁴

Hz. Muhammed (sav), hem savaş hem de barış dönemlerinde sözleri ve davranışlarıyla ashabına örnek olmuş, onlardan Allâh’ın rızasını gözeterek cihad etmelerini istemiştir. Ayrıca, barışı sağlamak ve korumak amacıyla savaşmalarını, savaşa ise yalnızca son çare olarak başvurmalarını öğütlemiştir.

İslam savaş hukukunun beslendiği kaynaklardan bir diğeri siyerdir. “Siyer” kavramı, “siret” kelimesinin çoğulu olup, sözlükte tutum veya davranış anlamına gelir.²⁸⁵ Bu terim, Hz. Peygamber’in (sav) uluslararası ilişkilerdeki tutum ve uygulamalarının, bu hukuk alanının ayrıntılı kurallarının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynadığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Siyer, İslam hukukunun temel alanlarından biri olarak kabul edilmiş; diğer İslami hukuk dallarında olduğu gibi, siyer kuralları da Hz. Peygamber’in (sav) gayrimüslimlerle olan ilişkilerinde sergilediği örnek davranış ve uygulamalara uygun şekilde geliştirilmiştir.²⁸⁶ Hz. Peygamber (sav), düşmanlarıyla savaşlara katılmış, elçiler ve heyetler göndermiş, dönemin hükümdarlarına mektuplar yazmış, gelen heyetleri kabul etmiş, takipçilerini yönetmiş ve bizzat uluslararası nitelikteki antlaşmaların müzakerelerinde bulunmuştur. Ayrıca ganimetlerin paylaşımı, savaş esirleri ve düşman mallarının tasarrufu gibi konularla da ilgilenmiştir. Onun tüm bu tutum ve uygulamaları, Kur’an’da yer alan genel ilkelerle birlikte Siyerin temelini oluşturmuştur.²⁸⁷ Bu nedenle, siyer kavramı İslam âlimleri ve hukukçuları tarafından günümüzde uluslararası hukuk veya uluslararası ilişkiler hukuku olarak adlandırılan

²⁸¹ Müslim, Cihad ve Siyer, 20; *Buhârî*, Cihad, 156.

²⁸² Nargül, “İslam Savaş Hukukunun Temel İlkeleri Ekseninde Nehcü’l-Belâğa”, 128.

²⁸³ Mustafa Ağırman, “Hz. Peygamber’in Katıldığı Savaşlarda Sivillerin Korunması Meselesi”, *Ekev Akademi Dergisi* 1/1 (1997), 119.

²⁸⁴ Owoade, “A Critical Analysis of the Status and Rights of Non-Combatants under Islamic International Law”, 127.

²⁸⁵ Miebaka Nabiebu, “A Comparative Study Of Islamic And International Humanitarian Law”, *Pinisi Journal Of Social Science* 2/2 (2023), 51.

²⁸⁶ Çakmak ve Güneysu, “Exploring foundational convergence between the Islamic law of armed conflict and modern international humanitarian law: Evidence from al-Shaybani’s Siyar al-Kabir”, 116.

²⁸⁷ Nabiebu, “A Comparative Study Of Islamic And International Humanitarian Law”, 51.

konuları ifade etmek üzere kullanılmıştır.²⁸⁸ İmam Serahsî, el-Mebcut adlı eserinde, siyeri tanımlayarak, Müslümanların barış antlaşmaları yapmış ya da yapmamış oldukları kişilerle, özellikle de Dâru'l-Harb'de yaşayan gayrimüslimlerle nasıl ilişki kurmaları gerektiğini açıklar. Bu bağlamda siyer, barış ve savaş zamanlarında yabancı vatandaşlarla ilgili muamelelerin yanı sıra, Ehl-i Zimmet (İslam devletinin gayrimüslim vatandaşları), Murteddîn (mürtetler) ve Ehl-i Bağy (asiler veya ayrılıkçılar) gibi gruplara yönelik hükümleri düzenleyerek İslam hukukunun önemli bir parçası haline gelmiştir.²⁸⁹

Siyer literatüründe İslam savaş hukuku ile ilgili birçok önemli eser kaleme alınmıştır. Bu alanda yazılan ilk eserlerden biri, Şam ulemasından Evzaî'nin (ö. 774) kaleme aldığı *Siyerü'l-Evzaî*'dir. Kaynaklarda, Evzaî'nin bu eseri, İmam Muhammed'in yazdığı *Siyerü'l-Sağir*'i gördükten sonra eleştiri amacıyla yazdığı belirtilir. İmam Muhammed'in, İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin görüşleri doğrultusunda kaleme aldığı *es-Siyerü'l-Sağir* adlı eseri, bir mecliste gören Evzaî, bunun kime ait olduğunu sormuştur. "Iraklı Muhammed'in (İmam Muhammed) eseridir" denildiğinde ise, "Irak ehline ne oluyor ki böyle bir alanda eser yazıyorlar? Onların bu konuda (siyer) bilgileri yoktur" diyerek bu esere karşılık olarak *Siyerü'l-Evzaî*'yi yazmıştır. Daha sonra, İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin öğrencisi İmam Ebû Yusuf, Evzaî'nin bu konudaki görüşlerine karşılık olarak *el-Redd alâ Siyer el-Evzaî* adlı eserini yazmıştır.²⁹⁰

Bu alandaki en önemli eser, İmam Muhammed'e devletler hukukunun kurucusu unvanını kazandıran *es-Siyerü'l-Kebir*dir ve hukuk tarihinde devletler hukukuna dair meseleleri ele alan ilk kapsamlı eser olarak kabul edilir.²⁹¹ Joseph Hammer von Purgstall, bu eseri inceledikten sonra, Batı kaynaklarında devletler hukukunun temellerini atan Hugo Grotius'a atıfta bulunarak İmam Muhammed'i "Müslümanların Hugo Grotius'u" olarak nitelendirmiştir.²⁹²

İmam Muhammed'in bu eserine, Şemsü'l-Eimme Serahsî *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr* adıyla bir şerh yazmış ve İmam Muhammed'in görüşlerini ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır.²⁹³ Bu şerh, 1825 yılında Mehmed Munib Ayıntabî (ö. 1823) tarafından *Terceme-i Şerhi Siyeri'l-Kebîr* adıyla Türkçeye çevrilmiştir.²⁹⁴ Yaklaşık yüz yıl sonra,

²⁸⁸ Omar Yousaf, "‘IHL’ as ‘Islamic Humanitarian Law’: A Comparative Analysis of International Humanitarian Law and Islamic Military Jurisprudence Amidst Changing Historical Contexts", *Florida Journal of International Law* 24/2 (2012), 446.; Nabiebu, "A Comparative Study Of Islamic And International Humanitarian Law", 51.

²⁸⁹ Yousaf, "‘IHL’ as ‘Islamic Humanitarian Law’: A Comparative Analysis of International Humanitarian Law and Islamic Military Jurisprudence Amidst Changing Historical Contexts", 446.

²⁹⁰ Yolcu, *İslam Hukuku Perspektifinden Uluslararası İnsancıl Hukukta Korunan Kişiler*, 92.

²⁹¹ Ahmet Yaman, "es-Siyerü'l-Kebîr" *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009a), 37/327.

²⁹² Macid Khadduri, *The Islamic Law of Nations: Shaybānī's Siyar* (Baltimore: Johns Hopkins Üniversitesi Yayınları, 1966), 56.

²⁹³ Çakmak ve Güneysu, "Exploring foundational convergence between the Islamic law of armed conflict and modern international humanitarian law: Evidence from al-Shaybani's Siyar al-Kabir", 1161.

²⁹⁴ Khadduri, *The Islamic Law of Nations: Shaybānī's Siyar*, 56.

1917-18 yıllarında Haydarabad'ta dört cilt halinde yayımlanan bu eser, 1989-91 yılları arasında Muhammed Hamidullah (ö. 2002) tarafından Fransızcaya çevrilerek dünya literatürüne kazandırılmıştır. Serahsî'nin şerhi, günümüz Türkçesine M. Sait Şimşek ve İbrahim Sarmış tarafından *İslam Devletler Hukuku* adıyla yeniden tercüme edilmiş ve 2001 yılında beş cilt olarak yayımlanarak İslam dünyasına sunulmuştur.²⁹⁵ İmam Muhammed'in es-Siyerü'l-Kebir adlı eseri, devletler kamu hukuku alanında önemli bir kaynak olarak kabul edilir. Bu eser, devletlerarasındaki anlaşmazlıkların savaş veya barış yoluyla çözümünü, sınır ihtilaflarını ve savaş sırasında yapılmasına izin verilen ya da yasaklanan eylemleri ele alır. Ayrıca ordu komutanlarına verilen talimatlar, bayraklar ve ayırt edici flamalar, vatandaşlık hakları gibi konular da eserde yer almaktadır. Bunun yanında, savaş öncesinde düşmana barış teklifinde bulunulması ve İslam'a davet çağrısının yapılması gerektiği de vurgulanmıştır.²⁹⁶

2.2. Uluslararası İnsancıl Hukuk

Savaş, ilkçağlardan günümüze kadar, özellikle Yunan site devletlerinin varlığıyla başlayan ve modern ulus devletlerin ortaya çıkışıyla devam eden bir olgu olmuştur. Devletlerarasındaki savaşlar, başlangıçta belirli kurallar çerçevesinde düzenlenmeye çalışılmış ve keyfi uygulamalardan kaçınılması hedeflenmiştir. Sonrasında ise savaşların tamamen sona erdirilmesi için çeşitli projeler geliştirilmiştir.²⁹⁷ Bu projelerden biri de Alman filozof Immanuel Kant'ın yazdığı "Ebedi Barış Üzerine Felsefi Bir Deneme" adlı eseridir.²⁹⁸ Bu eserinde Kant özetle şunları ifade etmektedir:

Hiçbir devlet savaşta, ileride barış akdedeceği zaman, devletlerin birbirlerine karşılıklı güven duymalarını imkânsız kılacak yollara başvurmamalıdır. Bu yollara örnekler düşman ülkesinde katiller, zehirleyiciler kullanmak, kapitülasyonlara aykırı hareket etmek, düşman tebaasını kendi devletine karşı ihanete kışkırtmak gibi eylemlerdir. ...savaş içinde bile düşmanın düşünce tarzı hususunda biraz güvenin kalması gerekir, aksi halde savaş sona erse bile ebedî barışa ulaşmak imkânsız olacaktır.²⁹⁹

Savaşta güç kullanımına sınırlama getirme fikri, aslında savaş tarihi kadar eskidir. Savaş tarihi, insanlık tarihiyle paralel kabul edildiğinde, insanların uzun bir süredir savaşların yol açtığı acıları önlemek amacıyla çeşitli öneriler geliştirdikleri gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, Kant'ın 1795'te yayımlanan eserinden önce, savaşta

²⁹⁵ Yaman, "es-Siyerü'l-Kebir", 328.

²⁹⁶ Yaman, "es-Siyerü'l-Kebir", 328.

²⁹⁷ Ayşenur Tütüncü, *İnsancıl Hukuka Giriş* (İstanbul: Beta Yayınları, 2012), 13-17.

²⁹⁸ Enver Bozkurt, "Kant'ın Ebedi Barış Üzerine Denemesinin Günümüze Yansıması", *Anayasa Yargısı Dergisi*, 23/1 (2007), 501-523.

²⁹⁹ Immanuel Kant, *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme*, çev. Yavuz Abadan, Seha L.Meray (Ankara, 1960), 13.

güç kullanımına sınırlamalar getirme, savaşı tamamen yasaklama ya da savaşa başvurma gerekçelerini daraltma konusunda en bilinen düşünürler arasında Hugo Grotius ve Jean-Jacques Rousseau gibi isimler de fikirler ileri sürmüşlerdir.³⁰⁰

Eski dönemlerde daha çok örf ve âdet hukuku çerçevesinde şekillenen bu kuralların yazılı hale getirilmesi ancak uzun yıllar sonra mümkün olabilmıştır. Bu kuralların kodifiye edilmesindeki gecikme ve kuralların kapsamı ile anlamlarının farklı toplumlar ve kültürlerin etkisiyle değişmesi, insancıl hukuk kurallarının benzer yönlerine rağmen farklı terimlerle ifade edilmesine yol açmıştır.

2.2.1. Kavram Sorunu ve Tanımı

2.2.1.1. Kavram Sorunu

Uluslararası insancıl hukukla ilgili literatüre göz atıldığında, bu alana dair çeşitli terimlerin kullanıldığı gözlemlenmektedir. Birinci Dünya Savaşı'na kadar "Harp Hukuku" ve "Savaş Hukuku" olarak bilinen ve bu terimlerle literatürde yer bulan uluslararası hukuk dalı, Milletler Cemiyeti'nin ve daha sonra Birleşmiş Milletler'in kurulmasıyla birlikte, savaşın belirli nedenlere dayandırılması veya yasaklanmaya yönelik çabalar doğrultusunda kavramsal olarak değişiklikler göstermiştir.³⁰¹

İnsancıl hukuk, uluslararası insancıl hukuk, savaş hukuku, insani hukuk ve silahlı çatışmalar hukuku gibi terimler, devletlerarasındaki silahlı çatışmaları düzenleyen kuralları tanımlamak için geçmişte kullanılmış ve hâlâ kullanılmaktadır.³⁰²

Terim çeşitliliğinin, insancıl hukuk üzerine yapılan araştırmaları zorlaştırdığı ifade edilebilir. Araştırmalarda, yazarların öncelikle hangi terimi tercih ettiklerini ve bu terimin kapsamını nasıl tanımladıklarını açıklamak zorunda kaldıkları dikkat çekmektedir.

Geleneksel savaş kavramının reddedilmesi, yeni ve farklı silahlı çatışma türlerinin ortaya çıkması ve bu yaklaşımların uluslararası toplumda kabul görmesiyle birlikte *Silahlı Çatışmalar Hukuku* kavramı önem kazanmıştır. Ayrıca, Cenevre Sözleşmeleri'nin kabul edilmesi ve Uluslararası Kızılhaç Derneği'nin bu sözleşmelerin geliştirilmesine öncülük etmesiyle *Uluslararası İnsancıl Hukuk* kavramı daha fazla önem kazanmış ve kabul görmüştür.³⁰³

³⁰⁰Ekrem Yılmaz, *Uluslararası İnsancıl Hukukun Gelişiminde Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 4.

³⁰¹Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri 4.Kitap* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2020), 144-145.

³⁰²Yılmaz, *Uluslararası İnsancıl Hukukun Gelişiminde Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi*, 5.

³⁰³Önder Sav, *Uluslararası İnsancıl Hukuk* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2020), 1.

Silahlı çatışmalar üzerine çalışanlar genellikle *Savaş Hukuku* ve *Silahlı Çatışmalar Hukuku* terimlerini tercih ederken, insancıl hukuk ve sivillerin korunması gibi konulara odaklananlar ise daha çok *İnsancıl Hukuk* terimini kullanmayı tercih etmektedir.³⁰⁴

Bir görüşe göre 1856 tarihli *Paris Bildirgesi* ile,³⁰⁵ genel kabul gören bir başka görüşe göre 1864 tarihli *Savaş Alanındaki Orduların Yaralıların Durumunun İyileştirilmesi Sözleşmesi* ile³⁰⁶ uluslararası hukukun kapsamına giren silahlı çatışmaları düzenleyen kurallar, 1960'lı yıllara kadar *savaş hukuku* olarak adlandırılmıştır. 1949 Cenevre Sözleşmelerinde dahi *uluslararası insancıl hukuk* kavramına yer verilmemiştir.³⁰⁷

İnsanlık, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonucunda ciddi yıkımlara ve büyük can kayıplarına maruz kalmıştır. Bu savaşların yol açtığı acılar, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında insan hakları anlayışının gelişmesiyle birlikte, insancılık ilkesini ön plana çıkarmış ve insani değerlere uygun hareket etme ile insanı yalnızca insan olduğu için koruma düşüncesini daha belirgin hale getirmiştir. Bireylerin korunmasına verilen önemi vurgulamak amacıyla, 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerinin ardından bu alan için *uluslararası insancıl hukuk* terimi kullanılmaya başlanmıştır.³⁰⁸ Uluslararası insancıl hukuk terimini ilk kez 1953 yılında Uluslararası Kızılhaç Komitesi kullanmıştır.³⁰⁹

Modern dünyada, taraflardan birinin ya da bazen her iki tarafın da devlet statüsüne sahip olmadığı durumlarda dahi, bireyler üzerinde savaşla benzer etkiler yaratan silahlı çatışmalar yaşanmaktadır. Terörist gruplar veya devlet statüsüne sahip olmayan topluluklar da bu tür silahlı çatışmalarda rol oynayabilmektedir. Bu tür durumlarda taraflar devlet olmadığından savaş olarak adlandırılmasa da, siviller açısından yarattığı acı verici sonuçlar bakımından savaştan farkı bulunmamaktadır ve bu durumlarda savaş hukukunun uygulanması gerekebilir. Bu nedenle, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası sistemde *savaş* kavramı yerine *silahlı çatışma* ifadesi de kullanılmaya başlanmıştır.³¹⁰

³⁰⁴ Hasan Serdar Hoş, *Haklı Savaş ve İnsancıl Hukuk* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2020), 89.

³⁰⁵ Özden Sav, *Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Savaş ve Barış Hukuku* (Ankara, 2015), 17.

³⁰⁶ Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri 4.Kitap*, 127.

³⁰⁷ Christopher Greenwood, *Historical Development and Legal Basis* (New York: The Handbook of International Humanitarian Law, 2008), 11.

³⁰⁸ Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk* (Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2014), 530.

³⁰⁹ Yılmaz, *Uluslararası İnsancıl Hukukun Gelişiminde Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi*, 6.

³¹⁰ Tütüncü, *İnsancıl Hukuka Giriş*, 53.

Bazı yazarların, *insancıl hukuk* terimi ile *savaş hukuku* terimini zaman zaman eş anlamlı olarak kullandıkları görülmektedir. Ancak bazı yazarlar, bu iki terimi dar anlamda ele alarak aralarında bir ayrım yapmayı tercih etmektedir.³¹¹

1899 ve 1907 tarihli *Lahey Sözleşmeleri*, silahlı çatışmalarda kullanılabilecek araç ve yöntemleri sınırlandırmakta, savaşan tarafların hak ve yükümlülüklerini tanımlamakta ve askeri harekâtın yürütülmesine dair düzenlemeler getirmektedir. Bu nedenle, Lahey Sözleşmeleri'yle belirlenen kuralları tanımlamak için *savaş hukuku* terimi kullanılmaktadır.³¹²

1864, 1906, 1929 ve 1949 tarihli *Cenevre Sözleşmeleri*, çatışmalara katılmayan siviller ve çatışma dışında kalan esirler gibi bireylerin korunmasına ilişkin kurallar içermekte ve silahlı çatışmaların olumsuz etkilerini hafifletmeyi hedeflemektedir. Bu nedenle, Cenevre Sözleşmeleri'yle belirlenen kuralları tanımlamak için *insancıl hukuk* terimi kullanılmaktadır.³¹³

İnsancıl hukukun ortaya çıkışı ve gelişiminde öncü bir rol oynayan *Uluslararası Kızılhaç Komitesi*, 1956 yılından itibaren yürüttüğü çalışmalarında, insancıl hukuk teriminin geniş anlamda kullanıldığında yalnızca Cenevre Hukuku'nu değil, aynı zamanda Lahey Hukuku'nu da kapsadığını ifade etmektedir.³¹⁴ Ancak bazı yazarlar, savaş hukuku ile insancıl hukuku dar anlamda ele alarak bir ayrım yapmış,³¹⁵ kimi yazarlar bu terimleri birbirinin yerine eş anlamlı olarak kullanmıştır.³¹⁶ Bazı yazarlar ise, geniş anlamda insancıl hukuk kavramının savaş hukukunu tamamen karşılamadığı düşüncesiyle silahlı çatışmalar hukuku terimini kullanmayı tercih etmişlerdir.³¹⁷

Günümüzde, yabancı literatüre bakıldığında insancıl hukuk genellikle *International Humanitarian Law* (IHL) olarak adlandırılmakta; bunun yanı sıra *Law of Armed Conflict*, *Humanitarian Law*, *Law of War* ve *Use of Force* gibi terimler de kullanılmaktadır. Uluslararası İnsancıl Hukuk dalının gelişiminde önemli bir rol oynayan Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin de Uluslararası İnsancıl Hukuk terimini tercih ettiği gözlemlenmektedir.³¹⁸

Literatürde, silahlı çatışmalar hukuku, savaş hukuku ve insancıl hukuk terimlerinin aynı hukuk dalını ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle, bu çalışmada da daha önce eş anlamlı olduğu ifade edilen terimler birlikte kullanılmıştır.

³¹¹ A.Emre Öktem, *Terörizm İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları* (İstanbul: Derin Yayınları, 2011), 71.

³¹² Öktem, *Terörizm İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları*, 71.

³¹³ Öktem, *Terörizm İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları*, 71.

³¹⁴ Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, 531.

³¹⁵ Öktem, *Terörizm İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları*, 72.

³¹⁶ Tütüncü, *İnsancıl Hukuka Giriş*, 1.

³¹⁷ Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, 531.

³¹⁸ Yılmaz, *Uluslararası İnsancıl Hukukun Gelişiminde Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi*, 9.

2.2.1.2. Tanımı

İnsancıl kelimesi, insana değer veren, insanı seven anlamlarına gelir.³¹⁹

İnsancıl hukukta ise, insani değerlere bağlı olma, insanlığa değer verme anlamında kullanılmaktadır. Bu nedenle, insancıl hukuk teriminin tercih edilmesi, insani değerlere verilen önemin altını çizmektedir.

Tarih boyunca her dönemde ve her toplumda, savaşların temel amacı düşmana zarar vererek galip gelmek olmuştur. Bu amaca ulaşmak için her türlü yöntem meşru kabul edilmiştir. Ancak zamanla gelişen savaş teknolojileri, tarafların birbirlerine verdikleri zararları kontrol edilemez bir şekilde artırmış ve bu zararlar insanlık açısından rahatsız edici boyutlara ulaşmıştır. Bu durum, savaşın sınırlarını ve savaş sırasında uyulması gereken kuralları belirlemek amacıyla devletler arasında antlaşmalar yapılmasını beraberinde getirmiştir.³²⁰

Savaş, insanlık tarihinin başlangıcından bu yana farklı yoğunluklarla varlığını sürdüren ve muhtemelen insanlığın ilk kolektif faaliyeti olarak kabul edilen bir olgudur. Savaş dönemlerinde en fazla zarar gören kesim ise sivillerdir. Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte sivillerin savaşlardan etkilenme oranı giderek artmıştır. Baktığımızda 2. Dünya Savaşı'nda yaşanan kayıpların yaklaşık dörtte üçü sivillerden oluşmaktadır.³²¹

İnsancılık, silahlı çatışmaların yarattığı olağanüstü ve yıkıcı durumlara daha ılımlı bir yaklaşım sergileyerek yanıt vermektedir. Fakat silahlı çatışmalar doğaları gereği acı ve ıstırapı beraberinde getirmektedir. Tarih boyunca insanlar sorunlarını barışçıl yollarla çözememiş ve savaşmaya yönelmekten kaçınmamışlardır. Bu durum, savaşın bir gerçeklik olarak kabul edilmesi ve yol açtığı vahşetin belirli kurallarla sınırlandırılması gerekliliğini doğurmuştur. İnsancıl hukuk kuralları, savaş zamanında dahi asgari insani değerlerin korunmasını amaçlamaktadır. Bu da savaşın bile belirli sınırlarının olduğunu göstermektedir. İnsan, doğası gereği sürekli bir çatışma ortamında yaşayamaz; er ya da geç savaşın sona erdirilmesi, yaraların sarılması ve meydana gelen yıkımın telafi edilmesi gerekir. Bu süreç, insancıl hukuk kurallarıyla mümkün hale gelmektedir.³²²

İnsancıl hukuk, genel tanıma göre silahlı çatışmalarda taraflar arasındaki mücadelenin belirli sınırlar içinde tutulmasını, savaşanlarla sivillerin ayrımını yaparak siviller üzerindeki yıkıcı etkileri azaltmayı hedefleyen bir hukuk dalıdır. Aynı zamanda,

³¹⁹ TDK Güncel Türkçe Sözlük
<https://sozluk.gov.tr/?ara=insanc%C4%B1l>

³²⁰ Melike Batur Yamaner, *Silahlı Çatışmalarda Sivillerin Korunması* (İstanbul: Arıkan Basım Yayım Dağıtım, 2007), 1.

³²¹ Hasan Serdar Hoş, *Haklı Savaş ve İnsancıl Hukuk* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 95; Batur Yamaner, *Silahlı Çatışmalarda Sivillerin Korunması*, 1.

³²² Jonathan Crowe ve Kylie Weston-Scheuber, *Principles of International Humanitarian Law* (Massachusetts: Edward Elgar Publishing Limited, 2013), 3; Batur Yamaner, *Silahlı Çatışmalarda Sivillerin Korunması*, 1.

sivil statüsündeki kişilere uygulanması gereken asgari davranış kurallarını ve sağlanacak yardımları düzenlemektedir.³²³ Başka bir tanıma göre, insancıl hukuk; uluslararası silahlı çatışmaların veya uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmaların yol açtığı insani sorunları çözmeyi amaçlayan uluslararası antlaşma ve teamül kurallarından oluşur. Bu kurallar, silahlı çatışmalardan etkilenen veya etkilenme riski taşıyan kişi ve varlıkların korunmasını sağlamaktadır.³²⁴

İnsancıl hukuk, savaş hukuku ya da silahlı çatışma hukuku olarak da bilinir ve savaş ya da silahlı çatışmaya hiç katılmamış veya artık katılamayacak durumda olan kişilerin korunmasını hedefler. İnsancıl hukuk, uluslararası hukukun bir dalını oluşturur ve sözleşmelere ya da teamüllere dayanabilir. Bu kurallar, devletlerin askeri ihtiyaçları ile sivillerin korunması prensibi arasında bir denge sağlamayı amaçlamaktadır.³²⁵

ICRC'nin (Uluslararası Kızılhaç Komitesi) tanımına göre insancıl hukuk, silahlı çatışmalarda doğrudan yer almamış veya artık yer almayan bireyleri koruyan; çatışan tarafların savaş yöntemleri ve araçları üzerindeki kullanım haklarını sınırlayan; silahlı çatışmaların etkilerini azaltmayı hedefleyen, sözleşmelere ya da örf ve adet hukukuna dayalı uluslararası hukuk kurallarıdır.³²⁶

İnsancıl hukuk, devletler, silahlı kuvvetler, mağdurlar ve yardım kuruluşları gibi tüm aktörlerin sahip olduğu ve uyması gereken kuralları belirler. İnsancıl hukuk, savaşma hakkı anlamına gelen jus ad bellumu değil, savaş sırasında geçerli olan kurallar ve haklar anlamına gelen jus in belloyu düzenlemektedir. Bu durum, insancıl hukukun uluslararası aktörlerin güç kullanıp kullanamayacağını ya da uluslararası hukukun güç kullanımını meşru gördüğü durumları düzenlemediğini; çatışma yaşandığında sivillerin ve diğer unsurların korunması ile çatışmanın en az zararla atlatılması için uyulması gereken asgari kuralları belirlediğini göstermektedir.³²⁷ Bu hukuk sivil-savaşan ayrımı yaparak savaşın vermiş olduğu etkiyi azaltmayı amaçlar.

İnsancıl hukukun amacı, silahlı kuvvet kullanımını tamamen yasaklamak değil, çatışmalarda kullanılan kuvvetin belirli sınırlar içinde tutulmasını sağlamaktır. Aynı zamanda, siviller, çatışmaya katılmayanlar, savaş esirleri ve yaralıların silahlı çatışmanın olumsuz etkilerinden korunmasını hedefler.³²⁸ Silahlı çatışma esnasında, savaşanlar dahi

³²³ Süleyman Dost, "Uluslararası İnsancıl Hukukta Hainlik Yasağı, Meşru Savaş Hileleri ve Casusluk", *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 8/1 (2018a), 27-55.

³²⁴ Rezzan Katılmış, *Yeni Çatışmaların Yarattığı Sorunlar ve İnsancıl Hukuk* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 5.

³²⁵ Tütüncü, *İnsancıl Hukuka Giriş*, 1.

³²⁶ Nils Melzer, *International Humanitarian Law A Comprehensive Introduction* (ICRC, 2016), 17.

³²⁷ Oya Akbulut, "Uluslararası İnsan Hakları ve Uluslararası İnsancıl Hukukun Bir Kesişim Noktası: "Yaşam Hakkı", *İstanbul Barosu Dergisi* 86/5 (2012), 290.

³²⁸ Shane Darcy, *Judges, Law and War: The Judicial Development of International Humanitarian Law* (New York: Cambridge University Press, 2014), 4.

insancıl hukukun koruması altındadır. Örneğin, karşı tarafın savaşılarını öldürmek tamamen yasaklanmamış olsa da onlara karşı kullanılacak silah türleri belirli kısıtlamalara tabidir.³²⁹

Uluslararası Adalet Divanı da insancıl hukukun en temel amacının sivil hayatı korumak olduğunu bir danışma görüşünde vurgulayarak bu yaklaşımı desteklemiştir.³³⁰

Uluslararası Kızılhaç Komitesi, insancıl hukukun çatışmaya katılmayan siviller, sağlık personelleri ve afet çalışanlarını korumayı; savaş esirleri ve yaralı askerler gibi çatışma dışı kalmış bireylerin güvenliğini sağlamayı; sivillerin evlerini, hayvanlarını, mahsullerini ve su kaynaklarını zarar görmekten korumayı; ayrıca sağlık çalışanlarının, sağlık araçlarının ve hastanelerin saldırıya uğramasını önlemek için belirgin ve korunabilir hale getirilmesini amaçladığını ifade etmiştir.³³¹

İnsancıl hukukun uygulanması, savaş zamanı ve koşullarıyla sınırlıdır; ancak bu sınırları pratikte belirlemek oldukça zordur. Savaşın tanımlanmasındaki güçlükler nedeniyle, geçmişte olduğu gibi günümüzde de bu kurallara uymama eğilimi devam etmektedir. Bu durum, insancıl hukuk kurallarının uygulanma sürecinin uzamasına ve sivillerin zarar görmemesi için gereken müdahalenin gecikmesine yol açmaktadır. Ayrıca, uluslararası camiada ihlaller meydana geldiğinde insani müdahale mekanizmasının ya işlememesi ya da müdahale edildiğinde insani gerekçelerden ziyade farklı gerekçelerle hareket edildiği izleniminin oluşması bir diğer sorundur.³³² İnsani müdahale, bir devletin başka bir devlete karşı, ciddi insan hakları ihlallerini durdurmak amacıyla güç kullanmasıdır. Bu müdahale, insan hakları ihlallerinin gerçekleşmesi ve çok sayıda insanın acı çekmesi durumunda, hedef ülkedeki insanları koruma amacıyla bir devletin veya devletler grubunun oluşturduğu örgütler aracılığıyla gerçekleştirilir. Özetle, insani müdahale, insanları yaşadıkları acılardan kurtarmayı hedefleyen bir güç kullanımını ifade eder.³³³

Sonuç olarak, insancıl hukukun iki temel amacından bahsedilebilir. İlk amacı, savaşanlar ile savaşımayanlar arasında ayrım yaparak savaşımayanların çatışmanın

³²⁹ Darcy, *Judges, Law and War: The Judicial Development of International Humanitarian Law*, 5.

³³⁰ “The Court would emphasize that both Israel and Palestine are under an obligation scrupulously to observe the rules of international humanitarian law, one of the paramount purposes of which is to protect civilian life.” İşgal Altındaki Filistin Topraklarına Duvar İnşa Edilmesinin Hukuki Sonuçları, Danışma Görüşü, 9 Temmuz 2004, General List No. 131, para. 162. <http://www.icj-cij.org/files/case-related/131/131-20040709-ADV-01-00-EN.pdf> (Erişim tarihi: 14.11.2024).

³³¹ Nuray Kaya Gürpınar, *Uluslararası Nitelikte Silahlı Çatışmalar Bakımından Uluslararası İnsancıl Hukukun Uygulama Anının Tespiti Sorunu* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 4.

³³² Hoş, *Haklı Savaş ve İnsancıl Hukuk*, 2011, 98.

³³³ Yücel Tuncer, *İnsani Müdahale: Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası İlişkilerde İnsani Müdahale Aktörleri ve Uygulama* (İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 3.

etkilerinden mümkün olduğunca korunmasını sağlamaktır. İkinci amacı ise, çatışma esnasında yalnızca gerekli ölçüde ve seviyede şiddet kullanımını temin etmektir.³³⁴

2.2.2. Silahlı Çatışma Kavramı

İnsancıl hukuk, silahlı çatışmalarda kuralları düzenleyen uluslararası hukukun bir dalı olarak tanımlanabilir. Bu nedenle, insancıl hukukun işleyişini ve felsefi temellerini kavrayabilmek için öncelikle silahlı çatışma ve savaş kavramlarını anlamak gereklidir. Çünkü silahlı çatışmaların türüne bağlı olarak uygulanacak hukuk kuralları ve bu kuralların ait olduğu hukuk sistemi farklılık göstermektedir. İnsancıl hukuk kuralları, ancak bir silahlı çatışmanın mevcut olması durumunda uygulanabilir hale gelmektedir.³³⁵

Savaş ve silahlı çatışma tanımlarında yoğun bir şiddet unsuru vurgulanır. Şiddet, katılık, sertlik ve kaba kuvvetin kullanımı anlamına gelir. Türkçeye Arapça kökenli *şedit* kelimesinden geçmiştir. Bu kelimenin Arapçadaki anlamı da “şiddetli” dir.³³⁶

Genel olarak, aşırı duygusal tepkileri, sert tutumları, kaba kuvveti, saldırganlığı, gücün kötüye kullanılmasını, yıkıcı ve yok edici davranışları, silahlı saldırıları ve hem bireylere hem de topluma zarar veren tüm eylemleri şiddet olarak tanımlamak mümkündür.

Savaş ve silahlı çatışma, kolektif şiddetin yaşandığı bir toplumsal durumdur. Bazen bu kavramlar birbirinin yerine kullanılmakta ve tanımlamada zorluklara yol açmaktadır.³³⁷

Birleşmiş Milletler Şartı’na göre, savaş de facto bir durum olarak kabul edildiği için uluslararası hukuk belgelerinde kapsamlı bir tanımı yapılmamaktadır. Ancak genel anlamda, savaş, devletlerarasında ya da bir devletin sınırları içinde belirli bir yoğunluğa ulaşan ve belli bir amacı olan şiddet eylemleri olarak tanımlanabilir.³³⁸ Birleşmiş Milletler sisteminin kabulü ve kuvvet kullanmanın yasaklanmasından önce, yüzyıllar boyunca savaş, devletlerin egemenliklerinin bir sonucu olarak değerlendirilmiş ve devletlerin savaşa başvurma hakkı doğal bir durum olarak kabul edilmiştir. Ancak II. Dünya Savaşı’nın ardından, savaşın niteliği değişmiş ve eylemlerinin bir devlete atfedilemeyeceği devlet dışı aktörlere uluslararası insancıl hukuk kurallarının uygulanıp uygulanamayacağı tartışılmaya başlanmıştır.³³⁹ Çünkü artık klasik anlayıştan farklı olarak, yalnızca devletlerarasında değil, devlet dışı silahlı örgütler arasında ya da bu

³³⁴ Gökhan Güneysu, *Çevrenin Silahlı Çatışmalar Esnasında Korunması* (Ankara: Adalet Yayınları, 2014), 21.

³³⁵ Tütüncü, *İnsancıl Hukuka Giriş*, 53-55.

³³⁶ Artun Ünsal, “Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi”, *Cogita Dergisi* 6-7 (1996), 29.

³³⁷ Tütüncü, *İnsancıl Hukuka Giriş*, s. 54.

³³⁸ Haldun Yalçınkaya, *Savaş: Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı* (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2008), 19.

³³⁹ Simge Denli, *Uluslararası İnsancıl Hukuk Bakımından Silahlı Çatışmalarda Sivillerin, Objelerin ve Çevrenin Korunması* (Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 35.

örgütlerle devletlerarasında da çatışmalar yaşanmaktadır. Bu çatışmalarda da insancıl hukukun uygulanabilirliğinin sağlanması zorunlu hale gelmiştir.³⁴⁰ Bu devletlerdeki iç çatışmalar, uluslararası hukukta yeni normların ortaya çıkmasını ve mevcut normların yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmıştır.³⁴¹

Savaş kavramı, II. Dünya Savaşı sonrasında sömürgecilikten kurtuluş mücadelesi veren ülkelerde yaşanan silahlı çatışmalar ve bir ülke içinde farklı silahlı gruplar arasında meydana gelen çatışmalarla birlikte değişime uğramıştır.³⁴² II. Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası toplum, 'savaş' kavramını kullanmayı bırakarak yerine 'silahlı çatışma' terimini benimsemiştir. Silahlı çatışma, savaştan daha geniş bir kapsam sunmakta olup, her savaş bir silahlı çatışma olarak kabul edilse de, her silahlı çatışma savaş olarak değerlendirilemez.³⁴³

Cenevre Sözleşmesi'nde savaş kavramı ile birlikte silahlı çatışma kavramına da yer verilmiştir. Bunun sebebi, devletlerin birbirlerine karşı güç kullanırken savaşa girmediklerini, yalnızca meşru savunma yaptıklarını veya eylemlerinin sadece basit bir takipten ibaret olduğunu iddia etme olasılıklarını azaltmaktır.³⁴⁴ Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Tadic kararında kullandığı "Devletlerarasında silahlı kuvvete başvurulması veya hükümet yetkilileri ile organize silahlı gruplar arasında veya bir devlet içindeki bu tür gruplar arasında uzun süreli silahlı şiddet olması durumunda silahlı çatışma (armed conflict) vardır." ifadesi silahlı çatışmanın genel tanımını yapmaktadır.³⁴⁵ İnsancıl hukuk, bu tür silahlı çatışmaların başladığı andan itibaren geçerlidir. Bu sayede yalnızca düşmanlıkların sona ermesini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda genel bir barış sağlanana kadar ya da iç çatışmalarda barışçıl bir çözüm elde edilene kadar uygulanmaya devam eder. Bu süreçte, insancıl hukuk, savaşan devletlerin tüm topraklarında veya iç çatışmalarda, fiilen savaş olup olmadığına bakılmaksızın, bir tarafın kontrolündeki tüm bölgelerde geçerli olmaya devam eder.³⁴⁶

Çatışmaların, ister devletlerin tarihsel olarak aralarındaki uyuşmazlıkları çözme amacıyla başvurdukları klasik savaş niteliğinde, ister günümüzde kuvvet kullanma

³⁴⁰ Gonca Ünal, *Silahlı Devlet-Dış Aktörlerin Uluslararası İnsancıl Hukuk Bağlamında Sorumluluğu* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 84.

³⁴¹ Denli, *Uluslararası İnsancıl Hukuk Bakımından Silahlı Çatışmalarda Sivillerin, Objelerin ve Çevrenin Korunması*, 36.

³⁴² Murat Başer, *Günümüzde İnsancıl Hukuk ve İnsan Haklarının Korunması Sorunu* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012), 18-19.

³⁴³ Başer, *Günümüzde İnsancıl Hukuk ve İnsan Haklarının Korunması Sorunu*, 16-18.

³⁴⁴ Mohammed Waad Ahmed Al-Athibanee, *Uluslararası Silahlı Çatışmalarda Kadın ve Çocukların Korunması* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 14.

³⁴⁵ Mariam Nandudu, *İnsancıl Hukuk Kapsamında Afrika'daki Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmalar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 36.

³⁴⁶ Yolcu, *İslam Hukuku Perspektifinden Uluslararası İnsancıl Hukukta Korunan Kişiler*, 10.

yasağının etkisiyle evrilen silahlı çatışmalar biçiminde ortaya çıkması, insancıl hukukun uygulanabilirliğini ortadan kaldırmamaktadır.

2.2.3. Silahlı Çatışma Türleri

Hugo Grotius, savaşı özel, kamusal ve karma olmak üzere üç kategoriye ayırırken, sonraki dönemde klasik devletler hukuku silahlı çatışmaları; iki devlet arasında gerçekleşen çatışmalar, iç savaşlar ve savaş şiddetine ulaşmayan çatışmalar olarak üç grupta incelemiştir. Ancak I. Dünya Savaşı sonrası bu ayrım terk edilerek, Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokollerine dayanılarak silahlı çatışmalar, uluslararası ve uluslararası olmayan silahlı çatışmalar olarak iki ana başlık altında ele alınmıştır. Bu ayrımlara girmeyen bazı durumlar da bulunmaktadır. Devletlerin müdahaleleri ve terörizm faaliyetleri örnek gösterilebilir.³⁴⁷

Ayrıca, uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmaların zaman içinde uluslararası bir nitelik kazanması durumu da söz konusudur. Buna uluslararasılaşmış silahlı çatışma denir. Bu tür çatışmaların, Cenevre Sözleşmeleri'nden değil, devletlerin uygulamalarıyla ortaya çıktığını söylemek mümkündür.³⁴⁸ Uluslararası nitelikte olmayan bir silahlı çatışma, iki durumda uluslararasılaşmış silahlı çatışmaya dönüşebilir. Birinci durumda, meşru hükümete karşı silahlı çatışma yürüten örgütlere üçüncü devletler tarafından savaştan taraf statüsü tanınması söz konusudur. İkinci durumda ise, uluslararası nitelik taşımayan bir silahlı çatışmaya yabancı bir devletin doğrudan müdahale etmesi ya da dolaylı olarak silah ve ekipman temini yoluyla katılım sağlaması, çatışmayı uluslararasılaştırır.³⁴⁹

2.2.3.1. Uluslararası Silahlı Çatışmalar

EYUCM'nin (Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi) Tadic kararına göre, bir silahlı çatışmanın iki veya daha fazla devlet arasında gerçekleşmesi, bu çatışmanın uluslararası nitelikte olduğunu gösterir. Bu bağlamda, böyle bir çatışmada her iki tarafın da etkin olması gerekip gerekmediği sorusuna, 1958 tarihli Eski Şerh, iki devletin de aktif şekilde katılması gerektiği yönünde bir yorum getirmiştir. Ancak, 2017 tarihli Yeni Şerh'e göre, tek taraflı kuvvet kullanımı da uluslararası bir silahlı çatışmayı

³⁴⁷ Hoş, *Haklı Savaş ve İnsancıl Hukuk*, 118.

³⁴⁸ Ali İbrahim Akkutay, "Silahlı Çatışmalar Hukukunda İç Silahlı Çatışmaların Uluslararasılaşması", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 65/1 (2016), 3.

³⁴⁹ Süleyman Zahit Kara ve İslam Safa Kaya, "Uluslararasılaşmış Silahlı Çatışmalarda İşlenen Savaş Suçları: Suriye Örneği", *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 10/131-132 (2015), 42.

doğurabilir. Hatta silahlı saldırıya uğrayan devlet karşılık vermese bile, bir silahlı çatışmanın varlığından söz edilebilir.³⁵⁰

Uluslararası Silahlı Çatışma (international armed conflict) terimi, Cenevre Sözleşmelerin Ortak 2. Maddesinde de yer almış ve "bu çatışmanın nedenleri veya yoğunluğu ne olursa olsun, bir veya daha fazla devletin başka bir devlete karşı silahlı kuvvete başvurusu durumunda ortaya çıkar" şeklinde tanımı yapılmıştır.³⁵¹ Bu bağlamda, iki farklı devletin aralarındaki anlaşmazlık nedeniyle silahlı güç kullanmaları, uluslararası silahlı çatışma olarak tanımlanmıştır. Birleşmiş Milletler Kurucu Antlaşması ile kuvvet kullanma yasağı getirilmesine rağmen,³⁵² devletlerarasında büyük çaplı silahlı çatışmalar yaşanmaya devam etmiştir. Bunlara; 1947'den 1999'a kadar farklı zamanlarda yer alan Pakistan-Hindistan savaşlarını; İsrail ile Arap Devletleri arasında 1967'de yaşanan 6 Gün savaşlarını, 1980-1988 arasında yaşanan İran-Irak savaşını, 2022'de başlayan Ukrayna-Rusya örnek gösterebiliriz.

Uluslararası silahlı çatışma, savaş ilanı yapıp yapılmadığına ya da tarafların bu durumu tanıyıp tanımadığına bakılmaksızın, en az iki devletin dâhil olduğu çatışmaları ifade eder.³⁵³ Cenevre Sözleşmeleri ve 1 No'lu Ek Protokol, uluslararası silahlı çatışmalarda uygulanabilecek insancıl hukuk kurallarını içeren metinlerdir.³⁵⁴ Bu sözleşmeler ve ek protokoller, savaş esirleri, siviller, hasta ve yaralılar gibi insancıl hukukun koruma altına aldığı kişilerin çatışma sırasında uygun muamele görmesini temin etme yetkisini Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne vermiştir.³⁵⁵

Uluslararasılaşmış silahlı çatışmalar da uluslararası silahlı çatışmalar başlığı altında incelenmektedir. Uluslararasılaşmış silahlı çatışmalar genellikle bir devletin sınırları içinde meydana gelmekte ve esasen bir iç silahlı çatışmadan dönüşmektedir. Özetlemek gerekirse, devletin hükümetine karşı silahlı mücadele yürüten gruplara savaştan taraf statüsünün tanınması veya iç silahlı çatışmaya başka bir devletin müdahale etmesi, mevcut çatışmayı uluslararası bir boyuta taşımaktadır.³⁵⁶

Üçüncü bir devletin sağladığı desteğin niteliği, silahlı çatışmanın türünü ve uygulanacak uluslararası hukuk kurallarını belirlemektedir. Eğer destek doğrudan

³⁵⁰ Kaya Gürpınar, *Uluslararası Nitelikte Silahlı Çatışmalar Bakımından Uluslararası İnsancıl Hukukun Uygulama Anının Tespiti Sorunu*, 32.

³⁵¹ Tütüncü, *İnsancıl Hukuka Giriş*, 55-56.

³⁵² Selda Çiftçi, "Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma Yasağı", *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları Birikimler-V-*, (2016), 494.

³⁵³ Veysel Başpınar, "Silahlı Çatışmalar Hukukunda İç Silahlı Çatışmaların Uluslararasılaşması", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 65/1 (2016), 4.

³⁵⁴ Tütüncü, *İnsancıl Hukuka Giriş*, 56.

³⁵⁵ Denli, *Uluslararası İnsancıl Hukuk Bakımından Silahlı Çatışmalarda Sivillerin, Objelerin ve Çevrenin Korunması*, 38.

³⁵⁶ Zeynep Deniz Altınsoy, *Uluslararası Hukukta İnsan Ticareti Suçunun Silahlı Çatışmalarda Çocuklar Açısından Değerlendirilmesi* (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022), 32.

sağlanıyorsa, çatışma uluslararası nitelikte bir silahlı çatışma olarak kabul edilirken; dolaylı destek, çatışmanın uluslararası olmayan bir silahlı çatışma olarak değerlendirilmesine yol açmıştır.³⁵⁷

2.2.3.2. Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmalar

Uluslararası olmayan silahlı çatışma (UOSÇ), diğer bir ifadeyle iç silahlı çatışma veya iç savaş, tek bir devletin sınırları içinde hükümet ile bir veya daha fazla devlet dışı silahlı grup ya da bu grupların kendi aralarında gerçekleşen bir silahlı çatışma türüdür.³⁵⁸

Uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalar, uluslararası silahlı çatışmalardan farklı olarak her iki tarafın da devlet olmasını gerektirmez; aksine, taraflardan birinin mutlaka devlet dışı bir silahlı örgüt olması şartını öne sürer. Bu tür çatışmalara, Cenevre Sözleşmeleri'nin ortak 3. maddesi ile 1977 tarihli II No'lu Ek Protokol hükümleri uygulanmaktadır.³⁵⁹ Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (EYUCM), uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmaları, 'hükümet güçleri ile örgütlü silahlı gruplar arasında ya da bu grupların kendi aralarındaki uzun süreli silahlı şiddet' olarak tanımlamıştır. Ayrıca, 'Tadic Formülü' olarak bilinen içtihadında, bir silahlı çatışmanın varlığının, çatışmanın yoğunluğu ve tarafların örgütlenme düzeyi kriterlerine göre değerlendirileceğini ifade etmiştir.³⁶⁰

Cenevre Sözleşmeleri'nin ortak 2. maddesi uluslararası silahlı çatışmaları düzenlerken, ortak 3. maddesi uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmaları kapsam altına almıştır. Ortak madde 3, taraf devletlerden birinin topraklarında uluslararası nitelikte olmayan bir silahlı çatışma meydana gelmesi durumunda, bu tür çatışmalarda uyulması gereken kuralları belirlemiştir.³⁶¹

Akit Taraflar, ülkelerinde gerçekleşen uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalarda, silahlarını bırakmış olanlara, hastalık veya yaralanma gibi nedenlerle çatışma dışı kalmış kişilere ve doğrudan çatışmalara katılmayanlara Ortak 3. Madde gereğince insanca muamele etmeli ve bu kişiler arasında herhangi bir ayırım gözetmemelidir. Sivil kişilere nasıl insanca muamele ediliyorsa, aynı insani koşullar savaş esirleri için de sağlanmalıdır. Bu madde kapsamında, söz konusu kişilere yönelik yaşamlarına veya fiziksel bütünlüklerine zarar verecek saldırılar, işkence ve eziyetler

³⁵⁷ Altınsoy, *Uluslararası Hukukta İnsan Ticareti Suçunun Silahlı Çatışmalarda Çocuklar Açısından Değerlendirilmesi*, 32.

³⁵⁸ Tütüncü, *İnsancıl Hukuka Giriş*, 56.

³⁵⁹ Kenan Dülger, *Devletin Uluslararası İnsancıl Hukukun İhlalinden Doğan Sorumluluğu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014), 37.

³⁶⁰ Mehmet Emin Tatlıpınar, *İnsancıl Hukuk İhlallerinde Sorumluluk* (Ankara: Çankaya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 24.

³⁶¹ Tütüncü, *İnsancıl Hukuka Giriş*, 57.

yasaklanmıştır. Ayrıca, rehin alma, onur kırıcı ve aşağılayıcı davranışlar da bu yasaklar arasında yer almaktadır. Bu kişilerin bakım ve tedavilerinin yapılması gerekmekte olup, Uluslararası Kızılhaç Komitesi gibi yardım kuruluşları bu konuda destek sağlayabilmektedir.³⁶² Bu şekilde, tarafsız bir kurumun sivillere hizmet vermesinin engellenmesinin önüne geçilmiş olmaktadır.³⁶³

2.2.4. Cenevre Hukuku-Lahey Hukuku

İnsancıl hukukun temelini oluşturan bazı sözleşmeler, iki ana grupta sınıflandırılmıştır. Savaş sırasında sivillerin korunmasına ilişkin kurallar içeren ve İsviçre'nin Cenevre kentinde imzalanan sözleşmeler, *Cenevre Sözleşmeleri* olarak adlandırılmıştır. Diğer yandan, savaşlarda belirli silahların ve yöntemlerin kullanımını sınırlandıran kurallar içeren ve Hollanda'nın Lahey kentinde imzalanan sözleşmelere ise *Lahey Sözleşmeleri* denilmektedir.³⁶⁴ Bu bağlamda, Cenevre Sözleşmelerinin ortaya koyduğu kurallar *Cenevre Hukuku*, Lahey Sözleşmelerinin getirdiği kurallar ise *Lahey Hukuku* olarak adlandırılmıştır. Her ne kadar isimleri farklı olsa da, bu iki grup sözleşme birbiriyle ilişkili alanları düzenledikleri için yakın bir bağa sahiptir.³⁶⁵

Günümüzde uluslararası insancıl hukukun en temel metinleri *Cenevre Sözleşmeleridir*. *Cenevre Hukuku* olarak adlandırılan sözleşmelerin ilki, insancıl hukukun ilk kez hukuki normlara dönüştürülmesini sağlayan ve 1864 yılında imzalanan *Savaş Alanındaki Orduların Yaralılarının Durumunun İyileştirilmesi Sözleşmesidir*.³⁶⁶ Bu sözleşmelerin amacı, savaşın en şiddetli anlarında bile asgari insani ilkelerin uygulanmasını güvence altına almak ve hem siviller hem de çevre üzerindeki olumsuz etkileri en aza indirmektir. *Cenevre Sözleşmeleri*, iki dünya savaşının tecrübelerine dayanarak, Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin girişimleriyle hazırlanmıştır. 1949 yılında, ikinci dünya savaşının hemen ardından kabul edilen dört sözleşme ile 1977 yılında eklenen iki protokolden oluşan uluslararası bir metinler bütünüdür.³⁶⁷ Önceki uluslararası insancıl hukuk sözleşmeleri yalnızca savaşanların durumlarına yönelik düzenlemeler içerirken, *Cenevre Sözleşmeleri* sivillerin yanı sıra çatışmalara katılmayan askeri personelin durumlarını da kapsamaktadır. İlk üç sözleşme, önceki uluslararası metinlere

³⁶² Denli, *Uluslararası İnsancıl Hukuk Bakımından Silahlı Çatışmalarda Sivillerin, Objelerin ve Çevrenin Korunması*, 41.

³⁶³ Al-Athibanee, *Uluslararası Silahlı Çatışmalarda Kadın ve Çocukların Korunması*, 16.

³⁶⁴ Enes Tetik, *İnsancıl Hukukun Temel İlkeleri Bağlamında Yasaklanan Silahlar* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 23-30.

³⁶⁵ Denli, *Uluslararası İnsancıl Hukuk Bakımından Silahlı Çatışmalarda Sivillerin, Objelerin ve Çevrenin Korunması*, 7.

³⁶⁶ Başer, *Günümüzde İnsancıl Hukuk ve İnsan Haklarının Korunması Sorunu*, 5.

³⁶⁷ Fatma Taşdemir ve Gökhan Albayrak, *Uluslararası İnsancıl Hukuk: Kavramlar, İlkeler ve Yeni Gelişmeler* (Ankara: Adalet Yayınları, 2018), 31.

benzer şekilde savaşanlar, kara ve deniz savaşları ile yaralıları, hastalar ve savaş esirleriyle ilgilenirken, 1949 tarihli IV. Cenevre Sözleşmesi savaş zamanında sivillerin korunmasına odaklanmıştır. Bu sözleşme, siviller ve sivil hedefler için hukuki koruma sağlamaktadır.³⁶⁸

Lahey Hukuku olarak bilinen kurallar ise, 1899 yılında düzenlenen Lahey Konferansı'nda kabul edilen 4 ana sözleşme ve 3 ek bildirge ile şekillenmeye başlamıştır.³⁶⁹ 1907 yılında düzenlenen Lahey Barış Konferansı'nda 26 ülkenin katılımıyla imzalanan 13 sözleşme, *Lahey Hukukunun* temel taşlarındandır. *Lahey Hukuku*, daha çok savaşan tarafların çatışma esnasındaki hak ve sorumluluklarını belirlemekte; devletlerarası silahlı çatışmalarda düşmana zarar veren eylemler, kullanılan silahlar ve yöntemler üzerinde sınırlamalar getirmektedir. Bu nedenle, *Lahey Hukuku* genellikle *savaş hukuku* olarak da adlandırılmaktadır.³⁷⁰

Lahey Sözleşmesi, işgal kuvvetlerinin izin verilen faaliyetlerini önemli ölçüde sınırlandırmakla birlikte, modern hukukun gerekleri doğrultusunda işgal altındaki nüfusun refahını sağlama konusunda aktif sorumluluk üstlenmeleri gerektiğini de belirtmektedir.³⁷¹ 1899 tarihli II No'lu Lahey Sözleşmesi'nin giriş kısmına eklenen *Martens Kaydı* ile “insancılık ilkesi” ilk kez Savaş Hukuku'nda düzenlenmiştir. Bu hükme göre, savaş hukuku tam anlamıyla düzenlenene kadar halklar ve savaşan taraflar, yerleşik gelenekler, insaniyet ilkeleri ve kamu vicdanının gereklerinden çıkarılabilecek uluslararası hukuk ilkelerinin koruması ve denetimi altında kabul edilir. İnsancıl hukukun açıkça yasaklamadığı, ancak insani değerlere aykırı ve kamu vicdanını rahatsız edici eylemler, bu hükümle yasaklanmıştır. Daha sonra *Martens Kaydı*, insancıl hukukun diğer metinlerinde de yer almıştır.³⁷² 1899 ve 1907 tarihli Lahey Sözleşmelerinin Ek Düzenlemeleri'nin 22. maddesi, savaşan tarafların düşmana sınırsız bir şekilde zarar veremeyeceğini öngörmektedir. Benzer şekilde, Cenevre Sözleşmeleri'nin I. Ek Protokolü'nün 35/1. maddesi de çatışma taraflarının savaş yöntemleri veya araçlarını seçme hakkının sınırsız olmadığını düzenlemiştir. Bu hükümlerle esas amaç, çatışmanın şiddetinin sivil halka, sivil objelere ve çevreye geri dönülemez zararlar vermesini önlemek ve gereksiz acılara yol açılmasının önüne geçmektir.³⁷³

³⁶⁸ Denli, *Uluslararası İnsancıl Hukuk Bakımından Silahlı Çatışmalarda Sivillerin, Objelerin ve Çevrenin Korunması*, 14.

³⁶⁹ Başer, *Günümüzde İnsancıl Hukuk ve İnsan Haklarının Korunması Sorunu*, 52.

³⁷⁰ Yılmaz, *Uluslararası İnsancıl Hukukun Gelişiminde Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi*, 13.

³⁷¹ Theodor Meron, “The Humanization of Humanitarian Law”, *Cambridge University Press* 94/2 (2000), 246.

³⁷² Tathpınar, *İnsancıl Hukuk İhlallerinde Sorumluluk*, 43.

³⁷³ Dost, “Uluslararası İnsancıl Hukukta Hainlik Yasağı, Meşru Savaş Hileleri ve Casusluk”, 1.

İnsancıl hukukun temeli, bazı yazarlara göre ağırlıklı olarak 1864, 1906, 1929 ve 1949 yıllarında imzalanan *Cenevre Sözleşmeleri* ile şekillenen Cenevre Hukukuna³⁷⁴ ; bazı yazarlara göre ise 1899 ve 1907 yıllarında imzalanan *Lahey Sözleşmeleri* ile oluşturulan Lahey Hukukuna³⁷⁵ dayanmaktadır. Sonuç olarak her iki grup sözleşmenin de uluslararası insancıl hukukun temelini oluşturduğu ve bu iki hukuk arasında bir ayırım yapmanın mümkün olmayacağı ifade edilebilir. Hatta *Cenevre Hukuku* ve *Lahey Hukuku* öylesine iç içe geçmiştir ki, farklı görünümüne rağmen aynı bütünün parçaları olmaları nedeniyle bir madeni paranın iki yüzü olarak tanımlanmaktadır.³⁷⁶

2.2.5. Jus Ad Bellum-Jus İn Bello Ayırımı ve Haklı Savaş Kuramı

Tarih boyunca düşünürler arasında sürekli tartışma konusu olsa da, devletler genellikle egemenliklerinin bir sonucu olarak savaş yapma hakkına sahip olduklarına inanmışlardır. Antik çağdan itibaren şekillenen savaş kuralları ve Orta Çağ yazarlarının bakış açıları, savaşın nedenleri ile kullanılan yöntem ve araçlar arasında bir ayırım yapılmasına zemin hazırlamıştır. Savaş üzerine yapılan çalışmalar sonucunda *jus ad bellum* ve *jus in bello* ayrımı geliştirilmiştir.³⁷⁷ Buna göre, *jus ad bellum* kavramı savaşın haklı nedenlere dayanıp dayanmadığını, meşru müdafaa gerekçelerinin bulunup bulunmadığını, devletlerin güç kullanıp kullanamayacağını ele alırken; *jus in bello* ise savaşın gerekçesinden bağımsız olarak, savaşta kullanılan silahlar ve yöntemler üzerinde yoğunlaşır.³⁷⁸

Savaşlar, savaşa başvurma nedenleri ve savaşta kullanılan araç ve yöntemler olmak üzere iki ayrı başlıkta ele alınmakta ve incelenmektedir. *Jus ad bellum* kapsamında bir savaş değerlendirildiğinde, güç kullanımının meşru olup olmadığı incelenirken; ikinci başlıkta, yani *jus in bello* kapsamında, silahlı çatışmanın geleneksel ve pozitif hukuka uygunluğu değerlendirilmektedir.

Jus ad bellum, savaşın meşruiyetine ilişkin kuralları, yani kuvvet kullanımının ne zaman ve nasıl gerçekleşeceğini düzenleyen prensipleri ifade eder. Uluslararası hukuka göre, silahlı güç kullanımının meşru sayılıp sayılmadığını belirleyen kurallar, *jus ad bellum* kapsamında yer alır ve bu kavram, başka bir deyişle savaş yapma hakkını tanımlar.³⁷⁹

³⁷⁴ Emine Karacaoğlu, “Uluslararası İnsancıl Hukuk ve Uluslararası Kızılhaç Kızılay Hareketi”, *İnsan Hakları Yıllığı Dergisi* 16/16 (1994), 52; Öktem, *Terörizm İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları*, 70.

³⁷⁵ Sav, *Uluslararası İnsancıl Hukuk*, 56.

³⁷⁶ M. Cherif Bassiouni, “The Normative Framework of International Humanitarian Law Overlaps, Gaps and Ambiguities”, *International Law Studies*, Vol.75 (2000), 2.

³⁷⁷ Tetik, *İnsancıl Hukukun Temel İlkeleri Bağlamında Yasaklanan Silahlar*, 11.

³⁷⁸ Taşdemir ve Albayrak, *Uluslararası İnsancıl Hukuk: Kavramlar, İlkeler ve Yeni Gelişmeler*, 61.

³⁷⁹ Tütüncü, *İnsancıl Hukuka Giriş*, 12.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Birleşmiş Milletler (BM) Sözleşmesi ile kuvvet kullanma ve kuvvet kullanma tehdidi genel bir kural olarak yasaklanmıştır. BM Sözleşmesi'nin 2. maddesinin 4. fıkrası, kuvvet kullanımını ve kuvvet kullanma tehdidini açıkça yasaklarken, 51. maddesi ise meşru savunma durumunu bu yasağın bir istisnası olarak tanımlamaktadır. Modern *Jus ad bellum* anlayışı da temelde BM Sözleşmesi'ne dayanmaktadır.³⁸⁰

Jus in bello ise, bir savaş başladığında, savaş sırasında uyulması gereken kuralları kapsar. Bu kuralların uygulanabilmesi için öncelikle bir çatışmanın başlamış olması gerekir. Ancak, çatışmanın meşru olup olmamasına bakılmaksızın, eğer savaş başlamışsa *jus in bello* devreye girer. Kısaca, devletler savaş başlatırken meşru nedenlerle ve son çare olarak haklı bir savaş başlatmalı, aynı zamanda başlamış olan bu savaş sırasında sivillerin korunması ve kaynakların gereksiz yere tahrip edilmemesi için belirli sınırlamalar getirilmelidir. Bu bağlamda, *jus ad bellum* ve *jus in bello* kavramları arasında bu tür bir ilişki bulunmaktadır.³⁸¹

Geleneksel olarak savaş, hukuka aykırı bir eylem olarak görülmemiş; aksine, ahlaki gerekçeler veya devlet çıkarları temelinde meşru bir hak olarak kabul edilmiş ve bu anlayış uygulamalara yön vermiştir.³⁸² İlk dönemlerde Hristiyan öğretisi savaşı meşru kabul etmeyip barışçıl bir tutum sergilerken³⁸³ zamanla bazı yazarların görüşleri doğrultusunda öğretilerdeki değişimler, bu anlayışta farklılıklar meydana getirmiştir.³⁸⁴ Bu anlayış değişikliğiyle, savaşın meşru temellere dayandırılması ve savaşın olağan bir durum ya da doğal afet olarak kabul edilmesi çabaları, antik çağlardan 20. yüzyılın ilk yarısına kadar devam etmiştir. 20. yüzyıl sonrasında ise kavramsal değişikliklerle bu durum sürmüştür.³⁸⁵

Haklı savaş anlayışı, genel olarak Batı dünyasında Hristiyanlığın etkisiyle şekillenmiştir.³⁸⁶ Savaş, Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlığı kabul etmeden önce, kilise tarafından pasif bir şekilde yaklaşılmış ve benimsenmemiş bir durumdu. Ancak Roma İmparatoru'nun Hristiyanlığı kabul etmesi, Hristiyanlığın devletin resmi dini haline

³⁸⁰ Tütüncü, *İnsancıl Hukuka Giriş*, 13.

³⁸¹ Tütüncü, *İnsancıl Hukuka Giriş*, 13; Taşdemir ve Albayrak, *Uluslararası İnsancıl Hukuk: Kavramlar, İlkeler ve Yeni Gelişmeler*, 61.

³⁸² Enver Bozkurt vd., *Devletler Hukuku* (Ankara: Yetkin Yayınevi, 2021), 268.

³⁸³ Elif Uzun, “Haklı Savaş Düşüncesinin Batılı Kökleri: İlk Çağlardan Yirminci Yüzyıla Jus Ad Bellum Kavramı”, *Uluslararası Hukuk ve Politika* 6/21 (2010), 21.

³⁸⁴ Tetik, *İnsancıl Hukukun Temel İlkeleri Bağlamında Yasaklanan Silahlar*, 11.

³⁸⁵ Yücel Acer, *Uluslararası Hukukta Saldırı Suçu* (Ankara: Roma Yayınları, 2004), 47.

³⁸⁶ Acer, *Uluslararası Hukukta Saldırı Suçu*, 47.

gelmesi ve aralarındaki etkileşimin artmasıyla birlikte, savaşa katılma ve askeri hizmet alma gibi konularda tutum değişiklikleri yaşanmıştır.³⁸⁷

İlkel topluluklar ve antik kavimler de, savaşa başvururken kendi anlayışlarına göre haklı veya adil bir neden bulma çabası içinde olmuşlardır.³⁸⁸ Eski Yunan şehir devletlerinde birbirlerine karşı, Roma'da ise başka bir siteye veya kavme karşı savaş açılırken haklı bir sebep arandığı gözlemlenmektedir.³⁸⁹

Romalılar, savaşın meşruiyetini sağlayacak kuralların oluşturulması amacıyla yirmi üyeden oluşan bir savaş konseyi (*collegium fetialium*) kurmuş ve bu şekilde Savaş Hukuku'nu (*jus fetiale*) geliştirmişlerdir.³⁹⁰ Cicero ayrıca, savaşın yalnızca devletin güvenliğini sağlamak ya da onurunu korumak amacıyla yapılabileceğini belirtmiş ve Roma sınırlarını genişletmeyi hedefleyen savaşları, aynı zamanda barış, düzen ve adaleti yaydığı gerekçesiyle haklı savaş olarak değerlendirmiştir.³⁹¹

Savaşın haklılığına dair görüşlerini ortaya koyan bir diğer düşünür, modern uluslararası hukukun öncülerinden biri olarak kabul edilen Gentili'dir. Kraliyet profesörü olarak atandıktan sonra, dönemin gelenekleri doğrultusunda bir konuyu ele alması gereken Gentili, savaş hukukunu seçmiş ve bu alandaki çalışmalarını *De Jure Belli Libri Tres* adıyla yayımlamıştır. Yazar, çalışmalarında haklı savaşa ilişkin görüşlerine de değinmiştir. Düşünürün bakış açısına göre, savaşan tarafların her biri kendini haklı görebilir; ancak, gerçekte taraflardan biri her zaman haksızdır.³⁹²

2.2.6. Uluslararası İnsancıl Hukukun Hukuki ve Normatif Temelleri

İnsancıl Hukuk, Uluslararası Hukukun bir alt dalı olduğundan, kaynakları da Uluslararası Hukukun kaynaklarıyla aynıdır. Bu nedenle, Uluslararası İnsancıl Hukukun kaynaklarının, Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün 38. Maddesinin 1. paragrafında belirtilen Uluslararası Hukuk kaynakları olduğu söylenebilir. Hükme göre;

“Ödevi, kendisine havale edilen uyuşmazlıkları uluslararası hukuka uygun olarak çözmekle görevli olan Divan: a) Uyuşmazlık durumundaki Devletlerce açık seçik kabul edilmiş kurallar koyan, gerek genel gerek özel uluslararası antlaşmaları; b) Hukuk olarak kabul edilmiş olan genel bir uygulamanın kanıtı olarak uluslararası yapılageliş kurallarını; c) Uygar uluslarca kabul edilen genel hukuk ilkelerini; d) 59 uncu madde hükmü saklı

³⁸⁷ Fulya Ereker, “Savaşlarla Kendini Gerçekleştiren Dünya: Hegel Felsefesinde Savaş ve Ulus-Devlet”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 51 (2016), 65.

³⁸⁸ Uzun, “Haklı Savaş Düşüncesinin Batılı Kökleri: İlk Çağlardan Yirminci Yüzyıla Jus Ad Bellum Kavramı”, 22.

³⁸⁹ Tetik, *İnsancıl Hukukun Temel İlkeleri Bağlamında Yasaklanan Silahlar*, 12.

³⁹⁰ Tetik, *İnsancıl Hukukun Temel İlkeleri Bağlamında Yasaklanan Silahlar*, 13.

³⁹¹ Hoş, *Haklı Savaş ve İnsancıl Hukuk*, 21.

³⁹² Uzun, “Haklı Savaş Düşüncesinin Batılı Kökleri: İlk Çağlardan Yirminci Yüzyıla Jus Ad Bellum Kavramı”, 25.

kalmak üzere, hukuk kurallarının belirlenmesinde yardımcı araç olarak adli kararları ve çeşitli ulusların en yetkin yazarlarının öğretilerini uygular.”³⁹³

Buradan hareketle insancıl hukukun kaynakları; Uluslararası sözleşmeler, uluslararası örf ve adet kuralları (teamül), medeni milletlerce kabul edilen genel hukuk ilkeleri, yardımcı kaynaklar olarak yargı kararları ve saygın hukukçuların doktrindeki görüşleridir.³⁹⁴

2.2.6.1. Uluslararası Sözleşmeler

Uluslararası Hukukun bir parçası olduğu için, İnsancıl Hukukun temel kaynaklarının başında da sözleşmeler yer almaktadır. İki taraflı sözleşmelerin yanı sıra, çok taraflı sözleşmeler de insancıl hukukun en önemli kaynaklarını oluşturur. İnsancıl hukuka kaynaklık eden başlıca sözleşmeler ise şu şekilde sıralanabilir:³⁹⁵

- a) 1864 Cenevre Sözleşmeleri
- b) 1899 ve 1907 Lahey Sözleşmeleri
- c) 1949 Cenevre Sözleşmeleri
- d) 1977 Cenevre Ek Protokolleri

Bunlar arasında en önemli olanlar, 1949 tarihli dört Cenevre Sözleşmesi ve 1977 tarihli iki Ek Protokol'dür.³⁹⁶

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bu sözleşmeler detaylı bir şekilde incelenecektir. Bahsedilen sözleşmeler, insancıl hukuku en güçlü şekilde etkileyen ve ona temel oluşturan sözleşmelerdir. Bunun yanı sıra, uluslararası veya ikili düzeyde yapılmış pek çok diğer sözleşme de insancıl hukukun temel kaynakları arasında yer almaktadır. 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri, Birleşmiş Milletler' e üye tüm devletler tarafından onaylandığı için, bu sözleşmelerle belirlenen kuralların evrensel bir şekilde uygulanabilmesine olanak tanımaktadır. Ayrıca, 1977 tarihli iki Ek Protokol, yayımlandığı dönemde sırasıyla 171 ve 166 devlet tarafından onaylanmıştır. Bu durum, uluslararası toplumun büyük bir kısmını temsil etmekte olup, düzenlenen kuralların evrensel bir nitelik kazanmasını sağlamaktadır.³⁹⁷

³⁹³ İslam Safa Kaya, *Uluslararası Hukuk Mevzuatı* (Ankara: Adalet Yayınları, 2017), 127.

³⁹⁴ Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri 4.Kitap*, 145.

³⁹⁵ Tetik, *İnsancıl Hukukun Temel İlkeleri Bağlamında Yasaklanan Silahlar*, 6.

³⁹⁶ Darcy, *Judges, Law and War: The Judicial Development of International Humanitarian Law*, 4.

³⁹⁷ Crowe ve Weston-Scheuber, *Principles of International Humanitarian Law*, 24.

2.2.6.2. Uluslararası Teamül Hukuku

Uluslararası teamül (örf ve adet) hukuku kuralları, devletlerin aynı konular üzerinde uzun bir süre boyunca benzer şekilde yorumlar yapması ve benzer şekilde hareket etmesiyle oluşan kurallardır.³⁹⁸ Uluslararası hukukun temel kaynakları arasında gösterilen örf ve adet hukuku, Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün 38. Maddesinde insancıl hukukun ve klasik savaş hukukunun başlıca kaynaklarından biridir.³⁹⁹

İnsancıl Hukuk geliştikçe, bu alandaki düzenlemeler daha kapsamlı ve eksiksiz bir yapıya kavuşmuş, hatta bu düzenlemelerin temelini oluşturan örf ve adet hukuku kurallarını gölgede bırakacak bir seviyeye ulaşmıştır. Ancak, bu düzenlemelerin büyük bir bölümünün örf ve adet hukukundan kaynaklandığı da bilinen ve kabul edilen bir gerçektir.⁴⁰⁰ Cenevre Sözleşmeleri'nde olduğu gibi, insancıl hukuka ilişkin kuralların büyük bir bölümü, kısmen ya da tamamen mevcut örf ve adet hukukunu yansıtmaktadır.⁴⁰¹

Uluslararası örf ve adet hukukunun bir kural olarak kabul edilmesi için iki temel unsur gerektiği belirtilmektedir. İlki, kuralı destekleyen genel ve tutarlı devlet uygulaması; ikincisi ise, kuralla ilgili bir yasal zorunluluk hissinin varlığıdır. Bu unsurlar mevcut olduğunda, bir örf ve adet hukuku kuralından bahsedilebilir.⁴⁰²

İnsancıl hukukta bazı kurallar yazılı metinlerde yer almaz; bunlar, örf ve âdet (teamül) hukuku çerçevesinde gelişir. Bu tür kurallar, devletlerin açık ya da dolaylı biçimde “bu kural hukuken bağlayıcıdır” yönündeki iradelerini ortaya koymalarıyla geçerlilik kazanır. Devletlerin bu kabulü ise genellikle opinio juris olarak adlandırılan “belirli bir davranışın hukuken zorunlu olduğuna dair inanç” aracılığıyla somutlaşır.⁴⁰³

2.2.6.3. Genel Hukuk İlkeleri

Genel hukuk ilkeleri, devletlerin iç hukuk sistemlerinde bulunan ve hukukun evrensel olarak kabul görmüş ortak değerlerini içeren kurallardır.⁴⁰⁴ Genel hukuk ilkeleri terimi, uluslararası mahkemelerin yerel hukuk sistemlerinin temel ilkelerine başvurmasına imkân tanır. İnsancıl hukuka dair sözleşme ve örf-adet kurallarının yetersiz olduğu durumlarda ise genel hukuk ilkeleri devreye girebilir.⁴⁰⁵ İnsancıl hukuka dair

³⁹⁸ İlyas Doğan, *Devletler Hukuku* (Ankara: Astana Yayınları, 2020), 127.

³⁹⁹ Melda Sur, *Uluslararası Hukukun Esasları* (İstanbul: Beta Yayınları, 2022), 301.

⁴⁰⁰ Frits Kalshoven ve Liesbeth Zegveld, *Constraints on the Waging of War: An Introduction to International Humanitarian Law* (New York: Cambridge University Press, 2011), 16.

⁴⁰¹ Malcolm Nathan Shaw, *Uluslararası Hukuk* (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Yayınları, 2018), 853.

⁴⁰² Emre Öktem, *Uluslararası Teamül Hukuku* (İstanbul: Beta Yayınları, 2013), 52.

⁴⁰³ Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri 4. Kitap*, 149.

⁴⁰⁴ Tetik, *İnsancıl Hukukun Temel İlkeleri Bağlamında Yasaklanan Silahlar*, 7.

⁴⁰⁵ Yusuf Aksar, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk -II* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021), 179.

uluslararası genel hukuk ilkelerine, gereksiz acı vermemek, insanlığa aykırı muamelede bulunmamak ve ayrımcılık yapmamak gibi ilkeler örnek gösterilebilir.⁴⁰⁶

2.2.6.4. Yardımcı Kaynaklar

Uluslararası hukuk bakımından yargı kararları, yardımcı kaynaklar olarak kabul edilir ve insancıl hukukun anlaşılması ve yorumlanmasında önemli bir rol oynar.⁴⁰⁷ Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün 38. Maddesi, yargı kararlarını uluslararası hukuk açısından yardımcı bir kaynak olarak kabul etmiştir.⁴⁰⁸ İnsancıl hukuka yönelik kararlar veren birçok uluslararası ve ulusal mahkeme bulunmaktadır.⁴⁰⁹

2.2.7. Uluslararası İnsancıl Hukukun Tarihsel Süreç İçindeki Seyri ve Sivil Halkın Korunması İçin Geliştirilen Hukuki Mekanizmalar

2.2.7.1. 1949 Cenevre Sözleşmelerine Kadar Olan Dönem

İnsancıl hukukun temelleri, savaşların neden olduğu acıları azaltmak amacıyla oluşturulan ve geleneksel savaş hukuku olarak bilinen kurallara dayanmaktadır. Her ne kadar savaş tarihi insanlık tarihi kadar eski olsa da, 19. yüzyılın ortalarına kadar savaşlarda uygulanabilecek davranışları belirleyen evrensel yazılı kurallara rastlanmamaktadır. Ancak, 19. yüzyılın ortalarından itibaren başlatılan girişimler ve imzalanan sözleşmelerle savaş düzenleyen modern hukuk normları geliştirilmiş ve bu süreç, günümüzde insancıl hukuk olarak adlandırılan sistemin oluşumuna zemin hazırlamıştır.⁴¹⁰

İnsancıl hukuk, geçmişten gelen geleneksel savaş hukukunun kurallarını doğrulamış ve bu kuralları daha ileri bir seviyeye taşımıştır.⁴¹¹ Bu sayede, geçmişten gelen kuralların yazılı bir formata dönüştüğü ve modern hukuk normlarına evrildiği ifade edilebilir.

⁴⁰⁶ Sur, *Uluslararası Hukukun Esasları*, 301.

⁴⁰⁷ Shaw, *Uluslararası Hukuk*, 78.

⁴⁰⁸ Yücel Acer ve İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2022), 62.

⁴⁰⁹ Yardımcı kaynak olarak kabul edilen bazı uluslararası organlar şunlardır: 1) BM'nin resmi yargı organı olan Uluslararası Adalet Divanı. 2) Nürnberg Uluslararası Askeri Mahkemesi ve Tokyo Uluslararası Askeri Mahkemesi de dâhil olmak üzere, İkinci Dünya Savaşı sonrasında savaş suçlarını yargılamak için kurulan uluslararası askeri mahkemeler. 3) BM tarafından kurulan Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi. 4) BM iş birliğiyle bazı ülkeler için kurulan diğer ad hoc uluslararası ceza mahkemeleri, bunlara Sierra Leone Özel Mahkemesi ve Kamboçya Mahkemelerindeki Olağanüstü Daireler de dâhildir. 5) Silahlı çatışmalardan kaynaklanan konularda karar vermek amacıyla başvuru alan bölgesel insan hakları mahkemeleri, örneğin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi. 6) 2002 yılında, uluslararası hukuka göre savaş suçları da dâhil olmak üzere ciddi suçları kovuşturmak için kurulan Uluslararası Ceza Mahkemesi. Bkz. Sur, *Uluslararası Hukukun Esasları*, 321.

⁴¹⁰ Tütüncü, *İnsancıl Hukuka Giriş*, 1.

⁴¹¹ Greenwood, *Historical Development and Legal Basis*, 11.

İnsanlık tarihine bakıldığında, gerek savaş dönemlerinde gerekse barış zamanlarında ölçsüz şiddet içeren pek çok olaya rastlanmaktadır. Ancak, tarih aynı zamanda bu tür şiddet biçimlerini sınırlandırma çabalarının da var olduğunu ortaya koymaktadır. İnsanlık tarihinde her dönemde, savaşlarda yaşananlara sınır getirmek amacıyla çağdaş insancıl hukukun temelini oluşturan pek çok örf ve adet kuralı geliştirilmiştir.⁴¹² Bu kurallar, yalnızca Batı dünyasıyla veya dönemin ileri uygarlıklarıyla sınırlı kalmamış; Çin, Japon, Hint, Mısır ve İslam uygarlıklarının bulunduğu bölgelerde de benzer örf ve adetler benimsenmiştir. Bu örf ve adetler, farklı toplumların kültürlerine ve uygulanma biçimlerine göre değişiklik gösterse de, sivil ve savaşçı ayrımının yapılması ile savaşçılık onurunun korunması gibi ortak unsurlara dayanmaktadır.⁴¹³

Kimi zaman dini liderlerin öğütleri, kimi zaman büyük düşünürlerin eserleri, kimi zaman da devlet adamlarının emirleriyle savaşın şiddetini sınırlandırmaya yönelik yazılı ya da sözlü kurallar oluşturulmuştur. Savaşa insancıl bir yaklaşımın tam olarak ne zaman başladığı bilinmemekle birlikte, günümüz insancıl hukukunun oluşumuna kadar savaş kaynaklı acıları sınırlandırmak amacıyla yaklaşık 500'den fazla kuralın ortaya çıktığı kaydedilmiştir.⁴¹⁴

Antik çağ uygarlıkları, savaşın şiddetini sınırlamak amacıyla insani davranışları teşvik etmiş ve savaş esirlerine iyi muamele edilmesi, zehirli maddelerin kullanımının yasaklanması, kültürel yapıların korunması gibi kurallar oluşturmuşlardır.⁴¹⁵

Örneğin Sümerler, uzlaşma amaçlı gelen düşman elçilerine dokunulmazlık tanıma kuralını benimsemiş; Babil Kralı Hammurabi, savaş esirlerinin uygun bir fidye karşılığında serbest bırakılmasını düzenlemiştir. Hititler, düşman topraklarında yaşayanlara saygı gösterilmesi ilkesini kabul ederken, Persler yaralı düşman askerlerinin kendi askerleriyle aynı şekilde tedavi edilmesini benimsemiştir. Hint kültürüne ait Mahabharata Destanı ve Manu Kuralları, teslim olan veya artık savaşamayacak durumda olan savaşçıların öldürülmesini, zehirli ya da yakıcı okların kullanılmasını yasaklamakta ve savaş esirleri ile düşmana ait varlıkların korunmasını öngörmektedir. Grekler ise savaş mağdurlarının onuruna ve yaşam hakkına saygı gösterme anlayışını benimsemişlerdir.⁴¹⁶ Dünyanın farklı kıtalarında yaşayan büyük ya da küçük tüm insan topluluklarının, savaşın neden olduğu acıları hafifletme kaygısını paylaştığı görülmektedir.

⁴¹² Mehmet Emin Erendor, "Silahlı Çatışma Hukuku İlkelerinin Değerlendirilmesi: Askeri Gerekliklik, Gereksiz Acı ve İstirabın Önlenmesi ve Onur", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/2 (2019), 1991-94.

⁴¹³ Jean Marie Henckaerts ve Louise Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law* (New York: Cambridge University Press, 2007), 31.

⁴¹⁴ Murat Başer, *İnsancıl Hukuk Yeni Savaşlar Yapısal Sorunlar ve Korunmayan İnsan Hakları* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2014), 40.

⁴¹⁵ Başer, *İnsancıl Hukuk Yeni Savaşlar Yapısal Sorunlar ve Korunmayan İnsan Hakları*, 41.

⁴¹⁶ Greenwood, *Historical Development and Legal Basis*, 16.

Antik dönemin ardından, savaşa sınırlamalar getirmeye yönelik kurallar büyük ölçüde örf ve âdet çerçevesinde gelişmiş ve önemli ölçüde dinî kaynaklardan beslenmiştir. Bu bağlamda, günümüz insancıl hukukunun bazı temel ilkelerinin, dinî gelenekler ve özellikle İslam hukuku ile belirli ölçülerde benzerlikler taşıdığı ifade edilebilir.⁴¹⁷ İslam, kendisinden önceki dinî ve toplumsal yapılarda mevcut olan savaş örf ve âdetlerini büyük ölçüde muhafaza etmiş; bununla birlikte, bu kuralları sistematik hâle getirerek ve belirli ahlâkî sınırlamalarla güçlendirerek savaş hukukuna önemli katkılar sunmuştur.

İslam hukuku, savaş hukukuna dair dönemin ötesinde kurallar getirmiştir. Bu kurallara göre, savaşmayan kadınlara, çocuklara, kölelere, yaşlılara ve din adamlarına kötü muamele yapılması yasaklanmış; doğal varlıklar ve hayvanlara gereksiz zarar verilmesi engellenmiştir. Ayrıca, yakalanan düşman askerlerinin öldürülmesi veya onlara işkence edilmesi yasaklanmış; ölü bedenlere saygı gösterilmesi ve öldürülen düşman askerlerinin bedenlerinin yakılmaması emredilmiştir.⁴¹⁸

Aydınlanma dönemine kadar, savaşa sınır getirme düşüncesi örf ve âdet kuralları çerçevesinde gelişmiştir. Ancak, Aydınlanma döneminde yükselen akılcılık anlayışıyla birlikte, din ve gelenek kurallarının yerini özgür düşüncenin ortaya koyduğu kurallar almaya başlamıştır. Bu dönemde yazılan iki eser, insancıl hukukun oluşumuna önemli katkılar sunmuştur. Bunlardan biri, uluslararası hukukun kurucusu olarak kabul edilen Hugo Grotius'un *De Jure Belli ac Pacis, Libre Tres (Savaş ve Barış Hukuku, 1625)* adlı eseri; diğeri ise Jean-Jacques Rousseau'nun *Du Contrat Social (Toplum Sözleşmesi, 1752)* adlı çalışmasıdır.⁴¹⁹

Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku* adlı eserinde, devletlerarası ilişkilerde uygulanmakta olan ve uygulanması gereken kurallardan söz ederek, savaşın hem hazırlık aşamasında hem de icrasında geçerli olan ve tüm ulusların ortaklaşa paylaştığı bir hukuk düzeninin varlığına olan inancını ifade etmiştir.⁴²⁰ Grotius, eserinin önsözünde, Hristiyan dünyasında savaşla ilgili gözlemlediği akıl dışı düzensizlik ve silaha başvurulduğunda ilahi ya da insan yapımı tüm hukuk kurallarının çiğnenmesi durumunun, bu eseri yazmasındaki başlıca nedenlerden biri olduğunu belirtmiştir.⁴²¹ Grotius, haklı ve haksız savaş kavramlarını da incelemiş ve bir savaşın haklı olması durumunda bile hangi eylemlerin yapılabilir veya yapılamaz olduğunu tartışmıştır.⁴²²

⁴¹⁷ Öktem, *Terörizm İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları*, 68; Greenwood, *Historical Development and Legal Basis*, 17.

⁴¹⁸ Özdemir, *İslam Devletler Hukukunda Uluslararası Kamu Düzeninin Savaş Yoluyla Sağlanması*, 158-160.

⁴¹⁹ Başer, *İnsancıl Hukuk Yeni Savaşlar Yapısal Sorunlar ve Korunmayan İnsan Hakları*, 44.

⁴²⁰ Hugo Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku*, çev. Seha L. Meray (İstanbul: Say Yayınları, 2011), 24.

⁴²¹ Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku*, 25.

⁴²² Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku*, 284.

J.J. Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* adlı eseri, savaş kavramına dair derinlemesine tespitler ve tanımlar içermesi nedeniyle insancıl hukuk düşüncesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Rousseau, savaşın bireyler arasında değil, devletlerarasında bir ilişki olduğunu vurgulamış ve bu ilişkide bireylerin birbirlerine yalnızca tesadüfen düşman hale geldiğini belirtmiştir. Bu nedenle, bir devletin düşmanının bireyler değil, başka devletler olduğunu ifade etmiştir.⁴²³ Bu nedenle, saldıran devlet şiddet uygulamasını, diğer devletin tüm vatandaşlarına değil, yalnızca devleti temsil eden savaşçılara yönelik sınırlandırmalıdır.

1648 Westphalia Barışı sonrasında, ulus devletlerin ortaya çıkışı ve devletin bağımsızlığı düşüncesinin öne çıkmasıyla insancıl hukuk kuralları yeni bir dönüşüm sürecine girmiştir. Egemenliklerini koruma uğruna kural tanımayan ulus devletlerin çatışmalarına dönüşen savaş olgusunun bir sonucu olarak, savaşa sınır getirme fikri siyasetçilerin ve askerlerin vicdanına, dini öğretilere veya devletlerarası anlaşmalara bağlı olarak şekillenmiştir.⁴²⁴

Savaş hukukuna dair örf-adet kurallarının tek bir belgede derlenmesi açısından, 1863 yılında hazırlanan ve orijinal adıyla *100 Numaralı General Emirleri* olarak bilinen *Lieber Kodu*, önemli bir dönüm noktasıdır. Amerikan İç Savaşı sırasında Profesör Francis Lieber tarafından oluşturulan ve dönemin ABD Başkanı Lincoln tarafından onaylanan bu kurallar, sadece ABD ordusu için geçerli olup, orduya yönelik talimatlardan oluşmaktadır.⁴²⁵ Lieber Kodu, savaş kuralları ve geleneklerinin yazılı hale getirilmesini sağlamış ve diğer devletlerin benzer düzenlemeler yapmalarını teşvik etmiştir. Lieber Kodu ve ondan ilham alarak diğer devletlerin kendi ordularına yönelik hazırladığı talimatlar, 1874 Brüksel Konferansı'nda ortaya çıkan sözleşme taslağının temelini oluşturmuştur. Bu konferans sonunda bağlayıcı bir anlaşma kabul edilmemiş olmasına rağmen, konferansın çalışmaları, 1899 ve 1907 Lahey Sözleşmeleri ile Bildirgelerinin hazırlanmasında büyük ölçüde kullanılmıştır.⁴²⁶

Bu şekilde, Lieber Kodu'nun Lahey Hukuku'nun temelini oluşturduğu söylenebilir. Zira Lahey Hukuku, silahlı çatışmalara ilişkin kuralları askeri bir bakış açısıyla düzenleyen ve savaşçıların hakları ile yükümlülükleriyle ilgili olan bir alandır.⁴²⁷

İnsancıl hukuk tarihinde, Lieber Kodu'ndan sonraki en önemli gelişme, 1864'te imzalanan "Savaş Alanındaki Orduların Yaralılarının Durumunun İyileştirilmesi

⁴²³ Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 10.

⁴²⁴ Başer, *İnsancıl Hukuk Yeni Savaşlar Yapısal Sorunlar ve Korunmayan İnsan Hakları*, 47.

⁴²⁵ Yılmaz, *Uluslararası İnsancıl Hukukun Gelişiminde Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi*, 22.

⁴²⁶ Henckaerts ve Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law*, 31.

⁴²⁷ Greenwood, *Historical Development and Legal Basis*, 21.

Sözleşmesi” olmuştur. 1859 yılında Fransa ile Avusturya arasında gerçekleşen ve büyük kayıpların yaşandığı Solferino Savaşı sonrasında 6.000 asker ölmüş, 40.000 asker ise yaralanmıştır. Bu savaşta yaşanan acılara şahit olan ve 40.000 askerin çoğunun tedavi edilmediği için hayatını kaybettiğini gören İsviçreli işadamı Henry Dunant, bu durumdan derinden etkilenmiştir. Yaralı askerlerin tedavisi için herhangi bir sistematik çaba gösterilmediği ve bu askerlerin ölüme terkedildiği, çoğu zaman ölümlerle ya da yerel halk tarafından soyulmakla sonlanmaktadır.⁴²⁸

Dunant, İsviçre'ye döndüğünde tanık olduklarını “Bir Solferino Hatırası” adlı bir kitapta toplamış ve bu eserinde, benzer olayların bir daha yaşanmaması için her devletin, ordusunun savaş zamanındaki tıbbi ekibine yardımcı olacak bir ekip kurması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, bu ekiplerin statülerinin, tüm Avrupalı devletler tarafından kabul edilen bir uluslararası sözleşme ile tanınması gerektiğini belirtmiştir.⁴²⁹

Dunant’ın da üyesi olduğu beş kişilik bir komisyon, 1863’te Uluslararası Yaralılara Yardım Komitesi’ni kurmuş ve bu komite, 1876’da Uluslararası Kızılhaç Komitesi (ICRC) adını almıştır.⁴³⁰

Komitesi’nin kurulması, insancıl hukukun kodifikasyonu açısından önemli bir dönemi başlatmıştır. Bu süreçte, 1864 yılında ilk Cenevre Sözleşmesi kabul edilmiş ve insancıl hukuk, ilk kez uluslararası düzeyde bir düzenlemeye tabi tutulmuştur. ICRC’nin öncülüğünde 16 devletin katılımıyla bir konferans düzenlenmiş ve bu konferans sonucunda, 1864 yılında “Savaş Alanındaki Orduların Yaralıların Durumunun İyileştirilmesi Sözleşmesi” kabul edilmiştir. Toplam 10 maddeden oluşan bu sözleşme, insancıl ilkelerin barış döneminde devletler tarafından bağlayıcı olarak benimsenmesi ve sonraki benzer sözleşmelere temel oluşturması açısından büyük bir öneme sahiptir.⁴³¹

Sözleşmede benimsenen, yaralılara milliyet gözetilmeksizin yardım edilmesi, tıbbi personel ile tıbbi kuruluş ve birimlerin tarafsızlık ilkesine bağlı kalması, ayrıca beyaz zemin üzerinde ayırt edici bir Kızılhaç ambleminin kullanılması gibi prensipler, sonraki Cenevre Sözleşmelerine de dâhil edilmiştir.⁴³²

Bu sözleşmenin etkisiyle, Rusya’nın girişimiyle 1868 yılında, belirli silahların kullanımını ilk kez sınırlayan “St. Petersburg Bildirgesi” imzalanmıştır. Bu bildirge,

⁴²⁸ Greenwood, *Historical Development and Legal Basis*, 22.

⁴²⁹ Henry Dunant, *A Memory of Solferino* (Geneva, 1862), 115-117; Leyla Özcan, “Türk Kızılai Müessesesinin Milletlerarası Kızılhaç İle Olan Münasebetleri”, *İstanbul Hukuk Mecmuası* 30/3-4 (1964), 616.

⁴³⁰ *Handbook of The International Red Cross and Red Crescent Movement* (Geneva: ICRC, 2008), 29.

⁴³¹ Başer, *İnsancıl Hukuk Yeni Savaşlar Yapısal Sorunlar ve Korunmayan İnsan Hakları*, 51.

⁴³² Yılmaz, *Uluslararası İnsancıl Hukukun Gelişiminde Uluslararası Kızılhaç ve Kızılai Hareketi*, 24.

günümüzde de geçerliliğini koruyan gereksiz acıya yol açan silahların yasaklanması ilkesini getirmiştir.⁴³³

1864 Cenevre Sözleşmesi'nin ardından, 19 Ülkenin katılımıyla 1899 yılında düzenlenen Lahey Konferansı'nda üç sözleşme ve üç ek bildirge kabul edilmiştir. Bu düzenlemeler, Lahey Hukuku'nun yapısını şekillendirmiş ve savaş hukukuna ilişkin kuralları kapsamıştır. Bu sözleşme, savaş hukuku kurallarının uluslararası düzeyde ilk kez düzenlenmesini sağlamış ve evrensel bir hukuki statü kazandırmıştır. Ayrıca, sınırlı hükümlerle de olsa sivillerin korunması konusu bu sözleşme kapsamında ele alınmıştır.⁴³⁴

1899 Lahey Sözleşme ve Bildirgeleri şu düzenlemelerden oluşmaktadır:

- I numaralı Sözleşme: Uluslararası Uyuşmazlıkların Barışçıl Yollarla Çözümüne Dair Sözleşme,

- II numaralı Sözleşme: Kara Savaşındaki Kural ve Örflerle İlgili Sözleşme,

- III numaralı Sözleşme: 1864 Tarihli Cenevre Sözleşmesi'nin Deniz Savaşına Uyarlanması Hakkında Sözleşme,

- Mancınık gibi aygıtlar veya balonlardan 400 kilogramdan ağır güllerin atılmasının yasaklanması,

- Boğucu ve zehirleyici gazların kullanılmasının yasaklanması,

- Vücut içinde genişleyen mermilerin kullanımının yasaklanması.⁴³⁵

1907 yılında düzenlenen İkinci Lahey Barış Konferansı'na 26 ülke katılmış ve bu konferansta 13 adet sözleşme kabul edilmiştir.⁴³⁶

1899 ve 1907 yıllarında Lahey'de imzalanan sözleşmeler, Lahey Hukukunun temelini oluşturmakta ve bu sözleşmeler Lahey Sözleşmeleri olarak bilinmektedir. Lahey Sözleşmeleri'nin ana amacı, o döneme kadar savaşın yürütülmesine ilişkin kuralları kodifiye etmektir. Önceden örf-adet kuralları olarak uygulanmış olan savaş hukuku kurallarının yazılı hale getirilmesi ve bu kuralların evrensel bir düzeyde uygulanabilir olması hedeflenmiştir. Bu sözleşmeler, insancıl hukuka dair örf-adet kurallarını yazılı hale getirmiş olsa da, örf-adet kuralları hâlâ varlıklarını sürdürmeye devam etmektedir. Diğer bir deyişle, örf-adet kurallarını yazılı hale getiren bu sözleşme yalnızca taraflar için değil, örf-adet kuralı olarak herkes için bağlayıcıdır.⁴³⁷

⁴³³ Greenwood, *Historical Development and Legal Basis*, 23.

⁴³⁴ Denli, *Uluslararası İnsancıl Hukuk Bakımından Silahlı Çatışmalarda Sivillerin, Objelerin ve Çevrenin Korunması*, 15.

⁴³⁵ Dietrich Schindler ve Jiri Toman, *The Laws of Armed Conflicts: A Collection of Conventions, Resolutions, and Other Documents* (Geneva: Brill Nijhoff, 1988), 4.

⁴³⁶ Sözleşmeler için Bkz. Tütüncü, *İnsancıl Hukuka Giriş*, 7-8.

⁴³⁷ Yılmaz, *Uluslararası İnsancıl Hukukun Gelişiminde Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi*, 27.

1907 Lahey Sözleşmeleri'nin bazıları imzalayan devletler tarafından onaylanmadığı için resmen yürürlüğe girmemiş olsa da, sözleşmelerde yer alan hükümler zamanla örf-adet kuralı niteliği kazanmış ve bu nedenle günümüzde büyük ölçüde geçerliliğini korumaktadır.⁴³⁸

Lahey Sözleşmelerinin en dikkat çekici yönlerinden biri, insancıl hukuka *Martens Hükümü* olarak bilinen ilkenin dâhil edilmesidir.⁴³⁹ 1899 Lahey Barış Konferansı'nda bir bildirge sunan Rus temsilcisi Profesör Von Martens'ten adını alan⁴⁴⁰ 1907 tarihli Kara Savaşlarındaki Kural ve Örflere İlişkin IV nolu Sözleşme'nin giriş bölümünde yer alan bu hüküm şu şekilde ifade edilmiştir: Halklar ve muharip güçler, medeni uluslararası yerleşmiş teamüller, insanlık yasaları ve kamu vicdanının gereklerinden doğan uluslararası hukuk ilkelerinin koruması ve hâkimiyeti altında bulunmaktadır.⁴⁴¹

Martens Hükümü'ne göre, uluslararası hukukun öngöremediği durumlarda siviller ve savaşçılar, yerleşik kurallar, insancıl değerler ve kamu vicdanının gerekliliklerinden doğan insanlık ilkelerinin koruması ve güvencesi altındadır.⁴⁴² Savaşta açıkça yasaklanmayan her şeyin meşru kabul edilemeyeceği anlayışına dayanan bu hüküm, uluslararası insancıl hukuktaki boşlukları doldurmayı amaçlamış ve sonraki insancıl hukuk düzenlemelerinde de yer alarak literatürde kalıcı bir yer edinmiştir.⁴⁴³

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, insancıl hukuk alanında yapılan bu düzenlemelerin eksiklikleri ortaya çıkmıştır. Örneğin Lahey Düzenlemeleri, 7 milyon savaş esirine nasıl muamele edileceği konusunda yetersiz kalmıştır.⁴⁴⁴ Bu eksiklik, hem savaş esirlerinin sayısının fazlalığından hem de onlara uygulanması gereken muameleye dair kuralların yetersiz olmasından kaynaklanmıştır. Lahey Sözleşmeleri gereksiz acıya neden olan silahları yasaklamış olsa da, Almanya'nın zehirli gaz kullanımı, bu düzenlemelerin yetersiz kaldığını göstermiştir.⁴⁴⁵ Bunun sonucunda, Birinci Dünya Savaşı'ndan edinilen deneyimler doğrultusunda insancıl hukuk düzenlemelerinin yeniden gözden geçirilmesi ve iyileştirilmesi için çalışmalar başlatılmıştır.

Bu çerçevede, iki dünya savaşı arasındaki dönemde, ilk olarak 1899'da imzalanan “Yakıcı ve Boğucu Gazların Kullanılmasının Yasaklanması Sözleşmesi” gözden geçirilip

⁴³⁸ Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri 4.Kitap*, 131-133.

⁴³⁹ Öktem, *Terörizm İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları*, 69.

⁴⁴⁰ Rupert Ticehurst, “The Martens Clause and the Laws of Armed Conflict”, *International Review of the Red Cross* 37/317 (1997), 125-134.

⁴⁴¹ Schindler ve Toman, *The Laws of Armed Conflicts: A Collection of Conventions, Resolutions, and Other Documents*, 63.

⁴⁴² Françoise Bouchet Saulnier, *İnsancıl Hukuk Sözlüğü*, çev. Selahattin Bağdatlı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 17.

⁴⁴³ Öktem, *Terörizm İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları*, 70.

⁴⁴⁴ Fatma Taşdemir, *Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmalar Hukuku* (Ankara: Adalet Yayınları, 2009), 84.

⁴⁴⁵ Başer, *İnsancıl Hukuk Yeni Savaşlar Yapısal Sorunlar ve Korunmayan İnsan Hakları*, 55.

geliştirerek yeniden düzenlenmiş ve 1925'te “Savaşta Boğucu, Zehirleyici ve Benzer Gazların ile Bakteriyolojik Savaş Yöntemlerinin Kullanılmasını Yasaklayan Protokol” kabul edilmiştir. Ayrıca, Lahey Sözleşmeleri’nin yetersizliklerini gidermek amacıyla, 1929 yılında Yaralı ve Hastaların Durumlarının İyileştirilmesine Dair Sözleşme ile Savaş Esirlerine Uygulanacak Muameleye İlişkin Sözleşmeler yeniden düzenlenmiştir.⁴⁴⁶

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından insancıl hukukun gelişimi ve kodifikasyonuna yönelik düzenlemeler sürdürülmüş, hatta önceki düzenlemelerin yetersizliği ve savaşın yol açtığı yıkım dikkate alınarak daha kapsamlı düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır. Savaş sonrasında bu alandaki en önemli gelişmelerden biri ise Birleşmiş Milletler’in kuruluşuyla başlamıştır.⁴⁴⁷

1939-1945 yılları arasında yaşanan İkinci Dünya Savaşı ve sebep olduğu büyük yıkımın ardından, savaş kazanan devletler, uğruna mücadele ettikleri ilkelere dayalı yeni bir dünya düzeni oluşturmak için harekete geçmiştir.⁴⁴⁸ 1945 yılında, devletlerin eşit egemenliği ilkesine dayanan ve Milletler Cemiyeti’ne kıyasla daha geniş katılımlı bir yapı olarak *Birleşmiş Milletler* kurulmuştur. Bu örgütün temel amacı, uluslararası barışı ve güvenliği sağlamak ve korumaktır. Nitekim BM Antlaşması’nın giriş bölümünde, gelecek nesilleri savaşın yıkıcı etkilerinden koruma kararlılığı açıkça vurgulanmıştır.

BM’nin kuruluşuyla birlikte, son 30 yılda yaşanan iki dünya savaşının ve yol açtığı yıkımın tekrarlanmasını önlemek ve kalıcı barışı sağlamak amacıyla çeşitli somut düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Devletleri bu düzenlemeleri yapmaya yöneltten en önemli etkenlerden biri ise, 1864’ten itibaren gelişen insancıl hukuk düzenlemelerinin bu süreçte yıkımları önlemede yetersiz kalmasıdır.⁴⁴⁹

Birleşmiş Milletler Kurucu Antlaşması’nda, benzer yıkımların tekrar yaşanmaması için kuvvet kullanımına ilişkin önemli düzenlemeler getirilmiştir. Ayrıca, savaş kavramı yerine daha kapsayıcı olan “kuvvet tehdidi ve kuvvet kullanımı” terimlerine yer verilerek önemli bir değişiklik yapılmıştır.⁴⁵⁰ Bu antlaşma, yalnızca kavramsal bir farklılık getirmekle kalmayıp, uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanımını evrensel düzeyde yasaklayan ve hukuka aykırı sayan ilk antlaşma olma özelliğini taşımaktadır.⁴⁵¹ Bu düzenlemeyle kuvvet kullanımının uluslararası ilişkilerde bir yöntem olarak benimsenmesi engellenmek istenmiş ve kuvvet kullanma kavramı, yalnızca geniş

⁴⁴⁶ Yılmaz, *Uluslararası İnsancıl Hukukun Gelişiminde Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi*, 28.

⁴⁴⁷ Tetik, *İnsancıl Hukukun Temel İlkeleri Bağlamında Yasaklanan Silahlar*, 27.

⁴⁴⁸ Hoş, *Haklı Savaş ve İnsancıl Hukuk*, 2020, 105.

⁴⁴⁹ Tetik, *İnsancıl Hukukun Temel İlkeleri Bağlamında Yasaklanan Silahlar*, 28.

⁴⁵⁰ Seha L. Meray, *Devletler Hukukuna Giriş* (Ankara: Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1960), 170.

⁴⁵¹ Aksar, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk -II*, 131.

çaplı silahlı çatışmaları değil, her türlü kuvvet kullanımını kapsayacak şekilde tanımlanarak tamamıyla yasaklanmıştır.⁴⁵²

2.2.7.2. 1949 Cenevre Sözleşmeleri ve Sonrası

İnsanlık tarihinin en acı deneyimlerinden biri olan İkinci Dünya Savaşı'na kadar insancıl hukuk alanında yoğun çalışmalar yapılmasına rağmen, bu savaşın yol açtığı büyük acılar engellenememiştir. Silah sanayisindeki hızlı gelişmelerle birlikte nükleer silahların ve gelişmiş füzelerin ortaya çıkması, devletlerin savaşı kazanma hırsıyla birleşerek milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine sebep olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nda büyük bir sivil can kaybı yaşanması, insancıl hukuk düzenlemelerinin yetersizliğini bir kez daha ortaya koymuştur. Ayrıca, savaş sırasında bu kurallara uyulmaması durumunda herhangi bir cezai yaptırımın öngörülmemesi, büyük bir eksiklik olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle, uluslararası insancıl hukuk, uluslararası hukukun en zayıf yönlerinden biri olarak kabul edilmiştir.⁴⁵³

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, uluslararası toplum savaşların önlenmesi, kuvvet kullanımının yasaklanması ve savaşlarda şiddetin kısıtlanması konusunda önemli adımlar atmıştır. İnsancıl hukuk alanında, daha fazla sayıda devletin kabul ettiği daha kapsamlı sözleşmeler imzalanmaya başlanmıştır.

1949 yılında, İsviçre Federal Hükümeti'nin davetiyle, 59 devletin üst düzey yetkilileri ve ICRC'ye bağlı heyetlerin katılımıyla bir diplomatik toplantı düzenlenmiştir.⁴⁵⁴

Bu konferansın sonucunda, İkinci Dünya Savaşı'nın acı deneyimlerinden çıkarılan dersler doğrultusunda, benzer trajedilerin bir daha yaşanmaması amacıyla önceki insancıl hukuk düzenlemelerini de kapsayan dört sözleşme kabul edilmiştir. 12 Ağustos 1949 tarihinde kabul edilen bu sözleşmeler, Cenevre Sözleşmeleri⁴⁵⁵ olarak bilinir ve şu şekilde sıralanır:

- *Birinci Cenevre Sözleşmesi*, savaş sırasında karadaki yaralı ve hasta askerlerin korunmasını hedefler. Ayrıca, tıp personeli ve araçları ile din görevlilerine de koruma sağlar. Kızılhaç ve Kızılay amblemlerinin kullanımını düzenler. Sözleşme toplamda 64 maddeden oluşmaktadır.

⁴⁵² Acer, *Uluslararası Hukukta Saldırı Suçu*, 56.

⁴⁵³ Öktem, *Terörizm İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları*, 68.

⁴⁵⁴ Başer, *İnsancıl Hukuk Yeni Savaşlar Yapısal Sorunlar ve Korunmayan İnsan Hakları*, 63.

⁴⁵⁵ Melike Batur Yamaner vd., *12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri* (İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, t.y), 3; Demiralp, "Uluslararası İnsancıl Hukuk: Kökenleri ve Gelişimi", 21-28.

- *İkinci Cenevre Sözleşmesi*, savaş sırasında denizdeki yaralı, hasta ve kazazede askerlerin korunmasını ele alır. 1907 yılında Lahey’de kabul edilen deniz savaşlarına ilişkin sözleşmenin geliştirilmiş bir versiyonudur. Sözleşme 63 maddeden oluşur ve hastane gemilerini de kapsar.

- *Üçüncü Cenevre Sözleşmesi*, savaş esirleriyle ilgilidir ve 1929 tarihli sözleşmenin yerine geçmiştir. Savaş esirlerinin statüsü, Birinci ve İkinci Sözleşmelerin ışığında genişletilmiştir. Savaş esirlerinin çalıştırılması, bakımı ve tabi olabilecekleri yargılama usulleri belirli ilkelere dayandırılmıştır. Ayrıca, çatışmalar sona erdiğinde, savaş esirlerinin ülkelerine gönderilmesi ilkesi de kabul edilmiştir.

- *Dördüncü Cenevre Sözleşmesi*, sivillerin korunmasını amaçlar. Sadece savaş sırasında değil, aynı zamanda işgal altındaki topraklardaki sivillerin korunmasını da kapsar. İşgalci gücün, sivil halka karşı yerine getirmesi gereken sorumluluklar ve işgal altındaki topraklarda yaşayanlara nasıl insancıl yardım sağlanacağıyla ilgili hükümler içerir. Ayrıca, tutuklu sivillerle ilgili düzenlemeler de getirilmiştir.

Bu sözleşmelerle, savaşan ve savaşmayan taraflar arasındaki fark netleştirilmiş, savaşta yaralanan ve hastalananlara yönelik muameleler daha ayrıntılı şekilde belirtilmiş ve insanca muamelenin önemi vurgulanmıştır. Ayrıca, her türlü ayrımcılığın ve zorla çalıştırmanın yasaklanması, tıbbi deneylere tabi tutulmama, işkence ve kötü muamele yasağı, temel ihtiyaçların sağlanması gibi insancıl hukukun temel hükümleri de getirilmiştir.⁴⁵⁶

1 No’lu Sözleşme ile ICRC, insancıl hukukun uygulanmasında bağımsız ve etkin bir kuruluş olarak resmen kabul edilmiştir. Sözleşmenin 9. Maddesi ise şu şekildedir:

“İş bu Sözleşmenin hükümleri, Milletlerarası Kızılhaç Komitesi veya herhangi bir tarafsız teşkilatın, anlaşmazlık halindeki Tarafların muvafakatiyle yaralı ve hastalar ile Sağlık ve Dini Teşkilât üyelerini korumak için girişeceği insanî çalışmalara mâni değildir.”⁴⁵⁷

Sözleşmeler arasında en öne çıkanı, resmi adı *Savaş Zamanında Sivil Kişilerin Korunmasına İlişkin Sözleşme* olan IV. Sözleşmedir. Bu düzenleme, daha önce yapılmış olan uluslararası insancıl hukuk düzenlemelerinin eksikliklerini giderecek nitelikte olmuştur.⁴⁵⁸

1949 yılı öncesinde kabul edilen Cenevre Sözleşmeleri, yalnızca savaşçıları kapsayan hükümler içermekteydi ve sivilleri kapsamıyordu. Birinci Dünya Savaşı

⁴⁵⁶ Yılmaz, *Uluslararası İnsancıl Hukukun Gelişiminde Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi*, 30.

⁴⁵⁷ I, II, III nolu Sözleşmelerde 9. maddede, IV nolu Sözleşmede 10.maddede yer almaktadır.

⁴⁵⁸ Taşdemir ve Albayrak, *Uluslararası İnsancıl Hukuk: Kavramlar, İlkeler ve Yeni Gelişmeler*, 39.

sırasında, Lahey hükümleri, hava savaşından kaynaklanan tehlikeler ve düşman toprakları ile işgal altındaki bölgelerde sivillere yönelik muamele konusunda yetersiz kaldığı ortaya çıkmıştı. Ayrıca, İkinci Dünya Savaşı, savaş zamanında sivillerin korunmasına dair bir sözleşmenin eksikliğinin ne kadar yıkıcı sonuçlar doğurduğunu göstermiştir.⁴⁵⁹

1949 yılında kabul edilen Sözleşme, savaşın belirli sonuçlarına karşı nüfusun genel olarak korunmasına yönelik düzenlemeleri ve korunan kişilerin statüsü ile muamelesini belirleyen hükümleri ortaya koymaktadır. Bu düzenlemeler, çatışmanın taraflarından birinin topraklarında bulunan yabancıların durumu ile işgal altındaki topraklardaki sivillerin durumu arasında bir ayırım yapmaktadır.⁴⁶⁰

1949 Cenevre Sözleşmeleri, savaşlarda meydana gelen insancıl hukuk ihlalleriyle ilgili olarak bireysel sorumluluğu getirmiştir. Ayrıca, ihlallerin araştırılmasının devletlerin sorumluluğunda olduğunu ve devletlerin, bu ihlallerden sorumlu kişileri tespit ederek ilgili mahkemelere sevk etme yükümlülüğüne sahip olduğunu belirtmiştir. Bu sözleşmelerle, savaş halinde uygulanacak pek çok ayrıntılı düzenleme getirilmiş olsa da, bu düzenlemelerin ihlalini önlemek amacıyla bir yaptırım mekanizması kurulmamıştır.⁴⁶¹

İnsancıl hukukun temelini teşkil eden Cenevre Sözleşmeleri, zaman içinde değişen ve gelişen dünya koşullarına uyum sağlamakta yetersiz kalmış ve bu nedenle güncel gelişmelere uygun hale getirilmesi gerekmiştir. Bu ihtiyaç, sözleşmelere eklenen protokollerle karşılanmaya çalışılmıştır.

2.2.7.3. 1977 Cenevre Ek Protokolleri ve Sonrası

1949 Sözleşmelerinden sonra, dünya genelindeki silahlı çatışmalar klasik savaşlardan farklı bir boyut kazanmış, daha çok bağımsızlık mücadeleleri ve iç savaşlar şeklinde ortaya çıkmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ardından başlayan ve sömürge yönetimlerinden kurtulma süreci olarak bilinen dönemde, eski sömürgelerin bağımsızlık için verdikleri mücadeleler çeşitli silahlı çatışmalara yol açmıştır. Bu çatışmaların niteliklerinin farklı olması, insancıl hukukun uygulanmasında çeşitli zorluklara neden olmuştur.⁴⁶²

1949 Cenevre Sözleşmeleri, esas olarak devletlerarasındaki silahlı çatışmaları düzenleyen kurallar içerdiğinden, sömürgeci güçler ile bağımsızlık için savaşan silahlı gruplar arasındaki çatışmalarda yaşanan acıları önleme konusunda yetersiz kalmıştır.⁴⁶³

⁴⁵⁹ Tetik, *İnsancıl Hukukun Temel İlkeleri Bağlamında Yasaklanan Silahlar*, 34.

⁴⁶⁰ Sav, *Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Savaş ve Barış Hukuku*, 116.

⁴⁶¹ Başer, *İnsancıl Hukuk Yeni Savaşlar Yapısal Sorunlar ve Korunmayan İnsan Hakları*, 46.

⁴⁶² Sav, *Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Savaş ve Barış Hukuku*, 58.

⁴⁶³ Öktem, *Terörizm İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları*, 70.

Bu durumun nedeni, bağımsızlık hareketleri sırasında silahlı grupların sözleşmeye göre savaşan taraf sayılmaması, dolayısıyla sözleşmenin sağladığı korumadan faydalanamaması ve herhangi bir yükümlülük altına girmemesi olarak değerlendirilmiştir.

İnsancıl hukukun yetersizliğinin gözlemlendiği bir başka durum da kuvvet kullanımını sınırlayan kurallar içeren Lahey Sözleşmelerinin, nükleer teknolojiye ilerlemeyle birlikte savaş silahları ve araçlarının gelişimini durduramamış olmasıdır.⁴⁶⁴

Cenevre Sözleşmelerinin uygulanmasındaki bu eksiklikler nedeniyle, 1977 yılında sözleşmelere ek olarak iki protokol kabul edilmiştir. I No'lu Protokol⁴⁶⁵, uluslararası silahlı çatışmalarda mağdurların korunmasını, II No'lu Protokol⁴⁶⁶ ise uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalarda mağdurların korunmasını amaçlamaktadır.

I Nolu Protokol, genel olarak 1949 Sözleşmelerini tamamlayıp geliştirmeye yönelik olsa da, self-determinasyon hakkı çerçevesinde yürütülen ulusal kurtuluş mücadelelerini uluslararası çatışmalar kategorisine dâhil etmektedir. Protokolün 1. maddesinin 4. fıkrasında, "...kendi kaderini tayin hakkını kullanan halkların, sömürgeci tahakküme, yabancı işgaline ve ırkçı rejimlere karşı yürüttüğü silahlı mücadeleler de uluslararası çatışmalar kapsamına girer." ifadesi yer almakta olup, böylece uluslararası silahlı çatışmaların tarafları yalnızca devletlerle sınırlı olmaktan çıkarılmıştır.⁴⁶⁷ I Nolu Protokol ile ulusal kurtuluş mücadeleleri de uluslararası silahlı çatışmalar kapsamına alınmıştır.

Ayrıca, I Nolu Protokol'de, silahlı çatışmalarda tarafların savaş yöntemleri ve araçlarını seçme konusunda sınırsız bir hakka sahip olmadığı belirtilmiş; gereksiz acıya yol açan silahların ve savaş taktiklerinin kullanımı yasaklanmıştır.⁴⁶⁸

II Nolu Protokol, uluslararası niteliğe sahip olmayan silahlı çatışmalarda uygulanmaktadır. I Nolu Protokolün sadeleştirilmiş bir versiyonu olan bu protokol yürürlüğe girmeden önce, söz konusu çatışmalarda Cenevre Sözleşmelerinin ortak 3. maddesi geçerliydi ve ancak 1978 itibarıyla II Nolu Protokol uygulanmaya başlanmıştır.⁴⁶⁹

⁴⁶⁴ Başer, *İnsancıl Hukuk Yeni Savaşlar Yapısal Sorunlar ve Korunmayan İnsan Hakları*, 68.

⁴⁶⁵ I nolu Protokol metni için Bkz. <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?docume ntId=D9E6B6264D7723C3C12563CD002D6CE4&action=openDocument>

⁴⁶⁶ II nolu Protokol metni için Bkz. <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?docume ntId=AA0C5BCBAB5C4A8512563CD002D6D09&action=openDocument>

⁴⁶⁷ Başer, *İnsancıl Hukuk Yeni Savaşlar Yapısal Sorunlar ve Korunmayan İnsan Hakları*, 70.

⁴⁶⁸ I nolu Protokol, 35. Madde.

⁴⁶⁹ Tütüncü, *İnsancıl Hukuka Giriş*, 57.

Ortak 3. madde, tüm Cenevre Sözleşmelerinde aynı şekilde yer alan, adeta bir mini anlaşma niteliğinde düzenlenmiş ve örf-adet hukuku kuralları olarak kabul edilen hükümleri içermektedir. Bu madde, çatışma halindeki tarafların her koşulda uyması gereken asgari standartları belirlemektedir.

Ortak 3. madde, tüm silahlı grupların, silahlarını bırakmış kişilere ve çatışmalara katılmayan sivillere saygı göstermesi gerektiğini vurgulamaktadır. II Nolu Protokol ile bu maddenin kapsamı genişletilmiş, uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalara yönelik daha ayrıntılı düzenlemeler getirilmiştir. Ancak, II Nolu Protokolün uygulanma koşullarının, Ortak 3. maddeye kıyasla daha sınırlı ve katı olduğu unutulmamalıdır.⁴⁷⁰

1949 Cenevre Sözleşmeleri ve 1977 tarihli Ek Protokolleri, yaklaşık 600 madde içermekte olup, uluslararası insancıl hukukun temel belgeleri olarak kabul edilir. Bu protokollerin kabulünden sonra da insancıl hukuka kaynak teşkil eden yeni sözleşmeler hazırlanmış ve savaş yöntemleri ile araçlarının yasaklanmasına yönelik ek düzenlemeler getirilmiştir.⁴⁷¹

2.2.8. Uluslararası İnsancıl Hukukun Sivillerin Haklarına İlişkin Temel Prensipleri

İnsancıl hukuk, 1868 tarihli St. Petersburg Bildirisi'nde belirtilen ilkelere dayanarak şekillenen bir hukuk disiplini. Bu disiplin, silahlı çatışmalarda tarafların ulaşmayı hedeflediği sonuca bağlı olarak askeri gereklilikler ile insani değerler arasındaki dengeyi esas alır. Ancak, Bildirge'de yer alan "...savaşın gereklilikleri insanlığın gereksinimlerine boyun eğmelidir" ifadesi, yalnızca bu dengeyi kurmakla kalmayıp, insani kaygıları askeri gerekliliklerin önüne koyarak öncelikli hale getirmiştir.⁴⁷²

Uluslararası insancıl hukukun temel amacı, çatışmalardan doğrudan etkilenmeyen kişileri korumak ve şiddeti olabildiğince azaltmaktır. Bu hukuk disiplini, çatışan tarafların başvurabileceği savaş yöntemlerini kısıtlayarak güç kullanımının sınırlandırılmasını hedefler.⁴⁷³

Ayrıca, insancıl hukukun savaşı ve şiddeti tamamen yok etmeyi amaçlamadığını vurgulamak gerekir. Bunun yerine, yaşanan çatışma ve şiddet olaylarının ardından, düşük

⁴⁷⁰ "Uluslararası İnsancıl Hukuk, Sorularınıza Cevaplar" (ICRC & Türk Kızılayı, 2002), 20.

https://www.kizilay.org.tr/Upload/Dokuman/Dosya/82543505_77468056_uluslararasi-insancil-hukuk.pdf

⁴⁷¹ 1977 Protokolleri sonrasında insancıl hukuka dair yapılan antlaşma ve protokoller için Bkz. : "Uluslararası İnsancıl Hukuk, Sorularınıza Cevaplar", 14; Yılmaz, *Uluslararası İnsancıl Hukukun Gelişiminde Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi*, 36.

⁴⁷² Tatlıpınar, *İnsancıl Hukuk İhlallerinde Sorumluluk*, 30.

⁴⁷³ Batur Yamaner, *Silahlı Çatışmalarda Sivillerin Korunması*, 20.

bir ihtimal dahi olsa, barış ve düzenin yeniden sağlanabilmesini mümkün kılmayı hedefler.⁴⁷⁴

Kodifikasyon sürecinin son 150 yılda hız kazanmasından önce de insancıl hukuk kuralları, uygulanmalarındaki zorluklara rağmen bağlayıcı hukuk kural ve ilkeleri barındırıyordu.⁴⁷⁵ Bununla birlikte, son 150 yılda oluşturulan insancıl hukuk normlarının yalnızca kurallardan ibaret olmadığı açıktır. Bu hukuk dalını şekillendiren temel ilkeler de mevcuttur. Bazı durumlarda kurallar bu ilkeleri ortaya çıkarırken, bazı durumlarda ise ilkeler ve düşünceler yeni kuralların oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu ilkeler, hem insancıl hukuk normlarının dayandığı düşünsel temeli yansıtmakta hem de yeni kuralların geliştirilmesine ilham vermektedir.⁴⁷⁶

Devletler, yeni kurallar oluştururken bu prensipleri dikkate alarak hareket etmiştir. Bu ilkeler, insancıl hukuk kurallarını daha anlaşılır hale getirip onları desteklemektedir. Ayrıca, bu kuralların uygulanmasında da söz konusu ilkeler rehber alınmaktadır. Günümüzde ise gelişen teknolojiyle birlikte savaş yöntemleri ve araçlarının çeşitlenmesi sonucu ortaya çıkan hukuk boşluklarını doldurmak için bu ilkelerin kullanıldığı söylenebilir.

İnsancıl hukukun temel ilkelerine dair çeşitli değerlendirmeler söz konusudur. Genel olarak, uluslararası insancıl hukuk kurallarının, birbirine zıt yönlerde etkide bulunan iki temel prensip arasındaki denge gözetilerek oluşturulduğu ifade edilmektedir. Birçok insancıl hukuk kuralı, insancılık ve askeri gereklilik ilkelerinin birleşiminden ortaya çıkan dengeye dayanmaktadır.⁴⁷⁷

Daha önce de belirtildiği gibi, insancıl hukuk, askeri gerekliliklerle insancıl standartların dengelenmesiyle ortaya çıkar. Bunun nedeni, insancılık ilkesinin ön planda olduğu durumlarda, oluşturulan kuralların askeri operasyonları zorlaştırması, imkânsız hale getirmesi veya aşırı şekilde sınırlaması riskidir. Öte yandan, askeri gereklilik ilkesinin ön planda olduğu durumlarda, zafer kazanmak amacıyla her tür eylemi gerçekleştirmeye istekli savaşanlar, insancıl hukukun temel amaçlarının hayata geçirilmesini imkânsız hale getirecek ve savaşın insanlık üzerindeki yıkıcı etkilerini artıracaktır. Bu sebeple, insancıl hukuk kuralları, bu iki ilke arasındaki dengeyi sağlayarak ve kesişim noktalarını belirleyerek oluşturulmuştur.

⁴⁷⁴ Güneysu, “Askeri Gereklilik İlkesi Ve Uluslararası İnsancıl Hukuk”, 97.

⁴⁷⁵ Gökhan Güneysu, “Orantılılık İlkesi ve Uluslararası İnsancıl Hukuk”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* 14 (2013), 452.

⁴⁷⁶ Robert Kolb ve Richard Hyde, *An Introduction to the International Law of Armed Conflicts* (Oxford: Hart Publishing, 2008), 50.

⁴⁷⁷ Kolb ve Hyde, *An Introduction to the International Law of Armed Conflicts*, 37.

İnsancıl hukuk normlarının oluşturulmasında bu denge dikkate alınmış olsa da, zaman zaman bir ilkenin lehine kaymalar yaşanmıştır. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde askeri gereklilik ilkesi daha ağırlıklıydı, oysa günümüzde insancılık ilkesi daha fazla öneme sahip olmuş ve dengeyi sağlamıştır.⁴⁷⁸

Uluslararası insancıl hukuka hâkim olan temel ilkeler şu şekilde sıralanabilir:

-İnsancılık ilkesi,

-Sınırlama ilkesi,

-Askeri gereklilik ilkesi,

-Ayrım gözetme ilkesi (siviller ve savaşılanlar, askeri hedefler ve sivil hedefler arasında),

-Orantılılık ilkesi,

-Martens İlkesi,

-Gereksiz acı çekmenin yasaklanması ilkesi,

-Jus in bello ve Jus ad bellum'un birbirinden ayrılması ilkesi.⁴⁷⁹

Uluslararası insancıl hukukun temel ilkeleri, silahlı çatışmaların yürütülmesine sınırlamalar getirilmesi gerekliliğinden doğmaktadır. Bu sınırlamalar, savaşın vahşi ve yıkıcı doğasını göz önünde bulundurarak, uluslararası toplumda masum sivillerin ölümünü engellemek, yüksek yıkım gücüne sahip silahlar ve araçlarla çevre ile kültürel varlıkların tahribatını önlemek gibi ahlaki temelli istisnalar getirilmesini gerekli kılmaktadır.⁴⁸⁰

2.2.8.1. İnsancılık İlkesi

İnsancılık ilkesi, insancıl hukukun kodifikasyon sürecine öncülük etmiş ve bu alandaki en temel ilkedir. Thüerer'e göre, insancılık ilkesi, insancıl hukukun kalbidir.⁴⁸¹ İnsancılık ilkesi, savaşın kazanılması için gerekli olmayan her türlü güç kullanımını yasaklar; silahlı çatışmada yer almamış ya da artık yer almayan her bireye korunma sağlanması ve insanca muamele edilmesi gerektiğini ifade eder.⁴⁸² Bu ilke, özellikle Cenevre Hukuku'nda baskın bir ilke olup, en açık şekilde 1949 Cenevre Sözleşmelerinin

⁴⁷⁸ Kolb ve Hyde, *An Introduction to the International Law of Armed Conflicts*, 50.

⁴⁷⁹ Kolb ve Hyde, *An Introduction to the International Law of Armed Conflicts*, 50; Greenwood, *Historical Development and Legal Basis*, 35.

⁴⁸⁰ Denli, *Uluslararası İnsancıl Hukuk Bakımından Silahlı Çatışmalarda Sivillerin, Objelerin ve Çevrenin Korunması*, 20.

⁴⁸¹ Yılmaz, *Uluslararası İnsancıl Hukukun Gelişiminde Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi*, 41.

⁴⁸² Kolb ve Hyde, *An Introduction to the International Law of Armed Conflicts*, 45.

Ortak 3. maddesinde⁴⁸³ yer almıştır. Ayrıca, Cenevre Sözleşmelerinin 12. 13. ve 27. maddelerinde de bu ilkeye yer verilmiştir.⁴⁸⁴

1977 tarihli II nolu Ek Protokolün İnsani Muamele başlıklı ikinci bölümünde yer alan 4. madde,⁴⁸⁵ insancılık ilkesinin en belirgin ifadelerinden biridir.

İnsancılık ilkesi, bu maddelerde açıkça belirtilmiş olup, özellikle Cenevre Sözleşmelerinde insani muamelenin gerektirdiği her durum ve yer için yapılan ayrıntılı düzenlemelerin temelini oluşturmuş ve bu ilke üzerine pek çok kural geliştirilmiştir.

İnsancılık ilkesinin çeşitli boyutları vardır. İlk olarak, bu ilke, savaşan tarafların korunan kişilere saygı göstermesini zorunlu kılar. Buradaki saygı gösterme ifadesi, negatif bir yükümlülüğü ifade eder. Yani, savaşan tarafların bazı davranışlardan kaçınması beklenir. Bu ilke, savaşan taraflara, korunan kişilere zarar vermemeyi, kötü muamelede bulunmamayı, tehdit etmeyi ve acı verici davranışlardan kaçınmayı yükler.⁴⁸⁶

İkinci olarak, insancılık ilkesi koruma yükümlülüğünü de beraberinde getirir. Bu, pozitif anlamda bir yükümlülük olup, savaşan tarafların yerine getirmeleri gereken eylemleri ifade eder. Bu yükümlülüğün amacı, korunan kişileri silahlı çatışmaların getirdiği tehlikelerden ve eziyetlerden korumak ve onların aşırı tehlikeye maruz kalmadığından emin olmaktır. Örneğin, savaş esirleri yakalandığında, en kısa sürede savaşın sürdüğü bölgeden uzaklaştırılmalı ve güvenli bir alana nakledilmelidir.⁴⁸⁷

Üçüncü olarak, savaşan taraf, korunan kişilere din, dil, ırk, renk, cinsiyet, politik görüş gibi kriterlere dayanarak ayrımcılık yapmamalı ve onlara eşit muamele etmelidir. Ancak, objektif kriterlere dayalı olarak bazı ayrıcalıklar uygulanabilir. Örneğin, ağır yaralılar ile hafif yaralılar arasında tedavi önceliği verilirken, ağır yaralılara öncelik tanınabilir. Ayrıca, üst düzey memurlara belirli ayrıcalıklar ve öncelikler sağlanabilir.⁴⁸⁸

2.8.2. Askeri Gereklilik İlkesi

İnsancıl hukukun en temel iki ilkesi insancılık ve askeri gereklilik (military necessity) ilkesidir. Askeri gereklilik ilkesi, sınırlama (limitation) ilkesinin pratikteki somut uygulamasını temsil eder.⁴⁸⁹

Savaşan tarafların savaş araç ve yöntemlerini seçerken sınırsız bir hakka sahip olamayacaklarını belirten sınırlama ilkesi, insancıl hukuk anlayışının ortaya çıkmasına

⁴⁸³ 1949 Cenevre Sözleşmelerinin Ortak 3. Maddesi için Bkz. : “Uluslararası İnsancıl Hukuk Sorularımıza Cevaplar”, 23.

⁴⁸⁴ Kolb ve Hyde, *An Introduction to the International Law of Armed Conflicts*, 45.

⁴⁸⁵ Batur Yamaner vd. , *12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri*, 268.

⁴⁸⁶ Kolb ve Hyde, *An Introduction to the International Law of Armed Conflicts*, 45.

⁴⁸⁷ Kolb ve Hyde, *An Introduction to the International Law of Armed Conflicts*, 45.

⁴⁸⁸ Kolb ve Hyde, *An Introduction to the International Law of Armed Conflicts*, 46.

⁴⁸⁹ Yılmaz, *Uluslararası İnsancıl Hukukun Gelişiminde Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi*, 45.

yol açan kuraldır.⁴⁹⁰ Sınırlama ilkesi, Lahey Savaş Yönetmeliği'nin 22. maddesinde ve I Nolu Ek Protokol'ün 35. maddesinde belirtilmiştir.⁴⁹¹ Sınırlama ilkesi, savaşı kazanmak adına her türlü yöntem ve aracın kullanılmasının uygun olmadığı anlayışına dayanır ve savaş yöntemleri ile araçlarına getirilen sınırlamaların temelini oluşturur. Örneğin, gereksiz acı yaratacak silahların ve zehirli silahların kullanımının yasaklanmasında bu ilke etkin bir rol oynamaktadır.

Lieber Yasası'nın 14. maddesine göre, "Modern uygar ulusların anlayışına göre askeri gereklilik, savaşın sona ermesini sağlamak için kaçınılmaz olan önlemlerin gerekliliğidir." Aynı şekilde, 16. maddeye göre de "Askeri gereklilik, zulmü kabul etmez; yani acı çektirmeyi, intikam amacıyla acı vermeyi, çatışma dışında yaralama veya sakatlama yapmayı ya da zorla itiraf almak için işkence etmeyi kabul etmez. Ayrıca, zehir kullanılmasını ve bir bölgenin anlamsız bir şekilde yıkılmasını yasaklar."⁴⁹²

Savaşan tarafların eylemleri, rakiplerinin askeri gücünü zayıflatmaya odaklanmalıdır. Ancak, bu hedef doğrultusunda gereksiz acıya neden olmak, düşmanı tamamen yok etmek ya da aşırı güç kullanmak kabul edilemez. Bu ilke, insancıl hukuk çerçevesinde kalarak, yalnızca gerekli olan eylemleri gerçekleştirerek çatışmanın karşı tarafını zayıflatmayı amaçlamaktadır.⁴⁹³ Aksi takdirde, bu ilke savaş hukuku kurallarını ve yasaklarını geçersiz kılmaz.⁴⁹⁴ Düşmana gereksiz acı vermesi muhtemel silah ve teçhizat kullanılmasının yasaklanması, bu ilkenin bir diğer yansımasıdır.⁴⁹⁵

Askeri gereklilik ve insancılık ilkeleri, insancıl hukukta hassas bir denge oluşturur. Diğer taraftan, insancılık ilkesinin gereği olarak savaşlar sınırsız şekilde yapılamaz. Fakat insancılık ilkesi ön planda tutulduğunda, savaşlara tamamen karşı durulması gerektiği ortaya çıkar.⁴⁹⁶ İnsancıl hukuk ise, savaşın kaçınılmaz olduğunu kabul eden gerçekçi bir yaklaşım benimseyerek, en azından acı verici sonuçların oluşmasını engellemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, askeri gereklilik ilkesi, savaşan taraflara askeri operasyonları yürütme konusunda bir ölçüde özgürlük sağlamaktadır. Aksi takdirde, devletler vatandaşlarının menfaatlerini koruma amacı güderken, sınırsız güç kullanımı büyük acılara yol açabilir.

⁴⁹⁰ Güneysu, "Askeri Gereklilik İlkesi Ve Uluslararası İnsancıl Hukuk", 99.

⁴⁹¹ Güneysu, "Askeri Gereklilik İlkesi Ve Uluslararası İnsancıl Hukuk", 99.

⁴⁹² Denli, *Uluslararası İnsancıl Hukuk Bakımından Silahlı Çatışmalarda Sivillerin, Objelerin ve Çevrenin Korunması*, 25; Güneysu, "Askeri Gereklilik İlkesi Ve Uluslararası İnsancıl Hukuk", 100.

⁴⁹³ Gökhan Albayrak, *İnsancıl Hukukun Temel İlkeleri ve Bu İlkelerin Tarihsel Gelişim Safhaları*, *Uluslararası İnsancıl Hukuk Kavramlar İlkeler ve Yeni Gelişmeler* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2018), 21.

⁴⁹⁴ Tütüncü, *İnsancıl Hukuka Giriş*, 55.

⁴⁹⁵ Albayrak, *İnsancıl Hukukun Temel İlkeleri ve Bu İlkelerin Tarihsel Gelişim Safhaları*, *Uluslararası İnsancıl Hukuk Kavramlar İlkeler ve Yeni Gelişmeler*, 21.

⁴⁹⁶ Michael N. Schmitt, "Military Necessity and Humanity in International Humanitarian Law: Preserving the Delicate Balance", *Virginia Journal of International Law* Vol.5/4 (2010), 837.

2.2.8.3. Orantılılık İlkesi

İnsancıl hukukun temel hedeflerinden biri, silahlı çatışmaların ve savaşların yol açtığı yıkımı makul bir seviyeye çekmek ve sınırlandırmaktır. Bu sayede, bölgedeki siviller, sivil yapılar ve doğal yaşam en az zararla korunmuş olur. İşte bu noktada orantılılık ilkesi devreye girer. Silahlı çatışmaların siviller üzerindeki yıkıcı etkisi tamamen önlenemiyorsa, orantılılık ilkesinin uygulanması zorunludur. Çünkü bir yanda ayırım ilkesi gereği sivillerin savaşanlardan ayrılması ve saldırılardan korunması gerekirken, diğer yanda askeri zorunluluklar dikkate alınmalıdır. Bu iki amacı dengeleyebilmek için orantılılık ilkesi devreye girmektedir.⁴⁹⁷ Orantılılık ilkesi, farklı çıkarlar arasındaki dengeyi sağlayarak insancıl hukukun öngördüğü "sivillerin çatışmalardan en az zararla kurtulması" amacının gerçekleşmesine katkıda bulunur. I No'lu Ek Protokol'ün 57/2-a(iii) maddesi de bu ilkeye vurgu yaparak: "Elde edilmesi beklenen somut ve doğrudan askeri avantajla kıyaslandığında, aşırı düzeyde sivil can kaybına, yaralanmalara veya sivil mallara zarar verilmesine ya da bunların tümünün birlikte meydana gelmesine sebep olabilecek saldırılardan kaçınılmalıdır." ifadesiyle orantılılık ilkesinin önemini ortaya koymaktadır.⁴⁹⁸

St. Petersburg Bildirgesi'nde de vurgulanan orantılılık ilkesine göre, savaşan taraflar düşman askeri güçlerini zayıflatıp teslim olmalarını sağlamaya çalışırken, can ve mal kaybını mümkün olduğunca en aza indirmelidir.⁴⁹⁹

Orantılılık ilkesi, savaşan tarafların elde etmeyi amaçladığı çıkar ile çatışmalardan etkilenen sivillerin ve sivil varlıkların haklarını göz önünde bulundurarak, olası askeri avantaj ile en düşük düzeyde tutulması gereken zarar arasında bir denge kurmayı amaçlar.⁵⁰⁰ Yine I No'lu Ek Protokol'ün 35. maddesi incelendiğinde, savaşın taraflarının savaş yöntemleri ve araçlarını seçme konusunda sınırsız bir özgürlüğe sahip olmadığı görülmektedir. Ayrıca, gereksiz acıya neden olabilecek silah ve askeri teçhizatın kullanımı yasaklanmış olup, doğal çevreye geri dönülemez ciddi zararlar verilmesi de aynı şekilde yasaklanmıştır. Bu bağlamda, kitle imha silahları ve nükleer silahlar da bu yasağın kapsamına girmektedir.⁵⁰¹

Bakıldığında İnsancıl hukukun savaşı tamamen yasaklamadığı—veya yasaklayamadığı—ancak savaşın, çatışmaya doğrudan katılmayan kişiler ve varlıklar

⁴⁹⁷ Albayrak, *İnsancıl Hukukun Temel İlkeleri ve Bu İlkelerin Tarihsel Gelişim Safhaları, Uluslararası İnsancıl Hukuk Kavramlar İlkeleri ve Yeni Gelişmeler*, 22.

⁴⁹⁸ Katılmış, *Yeni Çatışmaların Yarattığı Sorunlar ve İnsancıl Hukuk*, 25.

⁴⁹⁹ Yılmaz, *Uluslararası İnsancıl Hukukun Gelişiminde Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi*, 47.

⁵⁰⁰ Katılmış, *Yeni Çatışmaların Yarattığı Sorunlar ve İnsancıl Hukuk*, 25.

⁵⁰¹ Saeed Bagheri, *Uluslararası İnsancıl Hukuk Ve Nükleer Silahlar* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015), 37.

üzerindeki etkilerini en aza indirmeye çalıştığı görülmektedir. Bu amaç, insancıl hukukun temel ilkeleri aracılığıyla gerçekleştirilmekte olup, söz konusu ilkeler bu hukukun özünü oluşturmaktadır.

2.2.8.4. Ayırt Etme İlkesi (Sivilleri Koruma İlkesi)

Ayırt Etme İlkesi, diğer adıyla Ayrım İlkesi, ilk olarak Hugo Grotius'un *Savaş ve Barış Hukuku* adlı eserinde ele alınmış olsa da, resmi olarak ilk kez 1868 tarihli St. Petersburg Bildirisi'nde yer almıştır.⁵⁰² Uluslararası Adalet Divanı, uluslararası ve uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda siviller ile savaşçılar arasında ayrım yapma zorunluluğunu, uluslararası insancıl hukukun "ihlal edilemez ilkelerinden" biri olarak kabul etmiştir.⁵⁰³

Uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalara ilişkin II No'lu Ek Protokol'ün 13/2. maddesine göre, "Ne sivil halk ne de sivil kişiler saldırı hedefi olacaktır. Sivil halk arasında korku yaymayı amaçlayan şiddet eylemleri veya tehditler kesinlikle yasaktır." Bu hüküm doğrultusunda, siviller silahlı çatışmalarda savaşçılardan ayrılmalı ve saldırılardan korunmalıdır. Sivil halk arasında korku yayma amacı taşıyan operasyonlar, rastgele ve sistematik bombardımanlar, şiddet eylemleri, tecavüz, işkence, kötü muamele ve katliamlar yasaklanmıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi de Afganistan, Azerbaycan, Angola, Eski Yugoslavya, Lübnan, Gürcistan, Somali, Ruanda ve Tacikistan gibi birçok uluslararası veya uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmada sivillere yönelik saldırıları kınamıştır.⁵⁰⁴

Bu ilke, insancıl hukukun özünü ve amacını en iyi yansıtan ilkelerden biridir. Çünkü insancıl hukukun temel hedefi, sivilleri ve sivil varlıkları silahlı çatışmaların yıkıcı etkilerinden koruyarak haklarını güvence altına almaktır.⁵⁰⁵ Bunu sağlamak için savaşanlar ile siviller arasında net bir ayrım yapılmalı ve siviller çatışmalardan uzak tutularak temel insan hakları korunmalı, yaşam koşulları iyileştirilmelidir. İşte ayrım ilkesi tam olarak bunu ifade etmektedir.⁵⁰⁶ Bu ilkeye göre, siviller saldırıların hedefi olamaz ve sivil yapılar da bu koruma kapsamındadır. Dolayısıyla, ayrım gözetmeksizin yapılan saldırılar insancıl hukuka aykırı sayılacaktır.⁵⁰⁷ Bu ilkenin özüne göre, silahlı

⁵⁰² Katılmış, *Yeni Çatışmaların Yarattığı Sorunlar ve İnsancıl Hukuk*, 24; Tatlıpınar, *İnsancıl Hukuk İhlallerinde Sorumluluk*, 31.

⁵⁰³ Bagheri, *Uluslararası İnsancıl Hukuk Ve Nükleer Silahlar*, 36.

⁵⁰⁴ Henckaerts ve Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law*, 7,12.

⁵⁰⁵ Zaid Ali Zaid ve Nouf Abdalla Aljasmi, "Protection Of Civilians In Areas Under The Control Of Armed Groups", *Journal Of Law And Sustainable Development* 12/4 (2024), 17-18.

⁵⁰⁶ Adem Özer, *Uluslararası İnsancıl Hukuk (Jus In Bello) Açısından Otonom Silah Sistemleri* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022), 168-176.

⁵⁰⁷ Albayrak, *İnsancıl Hukukun Temel İlkeleri ve Bu İlkelerin Tarihsel Gelişim Safhaları, Uluslararası İnsancıl Hukuk Kavramlar İlkeler ve Yeni Gelişmeler*, 16-17.

çatışmalara taraf olanlar, sivillerin ve sivil mülkiyetin zarar görmemesi için savaşımlar ile sivil halkı ve askeri hedefler ile sivil objeleri her zaman birbirinden ayırt etmelidir. Saldırımlar, sivilleri ve sivil varlıkları hedef almadan yalnızca askeri kuvvetlere ve stratejik hedeflere yöneltilmelidir.⁵⁰⁸

I No'lu Ek Protokol'ün 48. maddesine göre, sivil halkın ve sivil malların korunabilmesi için çatışma tarafları, siviller ile savaşımları ve sivil hedefler ile askeri hedefleri ayırt etmek zorundadır. Saldırımlar bu ayrıma uygun şekilde gerçekleştirilmeli ve sivil kişiler ile sivil hedefler saldırıların doğrudan hedefi olmamalıdır. Dolayısıyla, çatışmalarda sivillerin savaşımlardan ayrılması, insancıl hukukun temel amacını gerçekleştirmek ve her şeye rağmen insancıl kaygıları gözetilen bir çatışma ortamı sağlamak açısından büyük önem taşımaktadır.⁵⁰⁹ Ayrıca, madde hükmünde geçen "askeri hedefler" ifadesi, düşman kuvvetlerinin, cephaneliklerin, askeri sevkiyat noktalarının ve çatışma tarafına önemli askeri avantaj sağlayan yerlerin tamamını kapsamaktadır. Bu doğrultuda, sivil varlıklar, kültürel miras alanları, doğal kaynaklar ve çevresel unsurlar saldırıların hedefi olmamalıdır. Saldırımlar, insancıl hukuka aykırılık teşkil etmeyecek şekilde yalnızca askeri hedeflere yönlendirilmelidir. Ayrıca, siviller ile savaşımları ve sivil hedefler ile askeri hedefleri ayırt etmeyen silahların kullanımı da yasaklanmıştır. Bu nedenle, ayırım gözetmeyen savaşlar, savaşımlar ile siviller arasında ayırım yapmadıkları için insancıl hukuka aykırı olup savaş suçu niteliği taşımaktadır.⁵¹⁰

Sivil kavramını kısaca tanımlamak gerekirse, savaşan statüsüne sahip olmayan kişiler sivil olarak kabul edilir.⁵¹¹ Bu noktada, savaşan kavramının da açıklanması gerekir. Savaşan, uluslararası silahlı çatışmalarda savaşma hakkına sahip muharipleri ve uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalarda yer alan örgütlü silahlı kuvvetlere mensup savaşımları kapsayan bir terimdir.⁵¹² I No'lu Ek Protokol'ün 50/2. maddesine göre, "Sivil halk, sivil statüsündeki tüm kişilerden oluşur." Ayrıca, "Sivil halk içinde sivil tanımına uymayan bireylerin bulunması, halkın sivil niteliğini etkilemez."⁵¹³ Bu bağlamda, sivillerin korunması ilkesi, hem uluslararası hem de uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalarda geçerli olup, her iki çatışma tarafını da kapsamaktadır.⁵¹⁴

⁵⁰⁸ Dülger, *Devletin Uluslararası İnsancıl Hukukun İhlalinden Doğan Sorumluluğu*, 30; I nolu Ek Protokol m. 48.

⁵⁰⁹ Yousaf, "'IHL' as 'Islamic Humanitarian Law': A Comparative Analysis of International Humanitarian Law and Islamic Military Jurisprudence Amidst Changing Historical Contexts", 452-454.

⁵¹⁰ Tatlıpınar, *İnsancıl Hukuk İhlallerinde Sorumluluk*, 31-33.

⁵¹¹ Yousaf, "'IHL' as 'Islamic Humanitarian Law': A Comparative Analysis of International Humanitarian Law and Islamic Military Jurisprudence Amidst Changing Historical Contexts", 453.

⁵¹² Denli, *Uluslararası İnsancıl Hukuk Bakımından Silahlı Çatışmalarda Sivillerin, Objelerin ve Çevrenin Korunması*, 22.

⁵¹³ I nolu Ek Protokol m. 50/3.

⁵¹⁴ Albayrak, *İnsancıl Hukukun Temel İlkeleri ve Bu İlkelerin Tarihsel Gelişim Safhaları, Uluslararası İnsancıl Hukuk Kavramlar İlkeleri ve Yeni Gelişmeler*, 17.

Ancak uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalara ilişkin hukuki düzenlemeler, ayırım ilkesine dair detaylı kural ve tanımlar bakımından, uluslararası silahlı çatışmalara kıyasla daha sınırlı bir kapsama sahiptir.⁵¹⁵

I No'lu Ek Protokol'ün 51/4. maddesine göre, ayırım gözetmeyen saldırılar yasaklanmış olup, bu tür saldırılar madde içinde belirtilmiştir. Bu saldırılar, belirli bir askeri hedefe yöneltilmeyen saldırılar, belirli askeri hedeflere yönlendirilemeyen savaş araç ve yöntemleriyle yapılan saldırılar ile etkileri sınırlandırılmayan savaş araçları ve yöntemleriyle gerçekleştirilen saldırılar olarak tanımlanmaktadır. I No'lu Ek Protokol'ün 51/7. maddesine göre, çatışma tarafları sivillerin varlığını askeri hedeflere veya askeri operasyonlara karşı bir kalkan olarak kullanmayacaktır.⁵¹⁶ Ayrıca, sivilleri çatışmalara doğrudan ya da dolaylı bir şekilde dâhil edecek eylemler yasaklanmıştır. Uluslararası Ceza Mahkemesi kurallarını içeren Roma Statüsü'ne göre, uluslararası veya uluslararası nitelikte olmayan bir silahlı çatışmada, "sivil halka veya çatışmaya doğrudan katılmayan kişilere karşı bilinçli olarak saldırmak" savaş suçu olarak kabul edilmektedir.⁵¹⁷

Savaşçı statüsünü çeşitli nedenlerle kaybeden kişilere, bu ilke doğrultusunda savaşçı muamelesi yapılmamalı ve çatışma dışı kalan bu kişilere gerekli koruma sağlanmalıdır. Çatışma dışı kalan kişilere, düşmanca herhangi bir hareketten kaçınmaları ve kaçma girişiminde bulunmamaları koşuluyla saldırı yasaktır. Bu kapsamda, düşman tarafın eline geçen, hastalık, yaralanma veya bilinç kaybı gibi nedenlerle savunmasız hale gelen; teslim olmayı düşündüğünü açıkça belirten kişiler çatışma dışı kalmış olarak kabul edilmektedir.⁵¹⁸

Bu ilke tarafından sağlanan korumaya rağmen, sivil kişilerin ve objelerin zarar görmemesi her zaman garanti edilemeyebilir. Bu noktada orantılılık ilkesi önemli bir rol oynamaktadır.⁵¹⁹

2.2.8.5. Gereksiz Acıya Sebebiyet Vermeme İlkesi

İnsancıl hukukun bir diğer önemli ilkesi olan gereksiz acı çekilmesine neden olmanın yasaklanması, savaşın kazanılması amacıyla düşmana gereksiz eziyet ve ıstırap vermeyi, insani değerlerle çelişen savaş yöntem ve araçlarının kullanımını yasaklamaktadır. Bu ilke, savaşın amacını aşan ve insanlık dışı sonuçlar doğuran uygulamaların engellenmesini öngörmektedir.⁵²⁰ St. Petersburg Bildirgesi ve Lahey

⁵¹⁵ Tütüncü, *İnsancıl Hukuka Giriş*, 56.

⁵¹⁶ Zaid ve Aljasmi, "Protection Of Civilians In Areas Under The Control Of Armed Groups", 10.

⁵¹⁷ Henckaerts ve Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law*, 3-4.

⁵¹⁸ Tatlıpınar, *İnsancıl Hukuk İhlallerinde Sorumluluk*, 35.

⁵¹⁹ Katılmış, *Yeni Çatışmaların Yarattığı Sorunlar ve İnsancıl Hukuk*, 25.

⁵²⁰ Kolb ve Hyde, *An Introduction to the International Law of Armed Conflicts*, 49.

Sözleşmeleri'nde de bulunan bu ilke,⁵²¹ birçok anlaşmanın yapılmasına zemin hazırlamıştır.

Gereksiz acıya yol açmama ilkesi, gereksiz yaralanma ve gereksiz ıstırap kavramlarıyla bağlantılı olarak, hem savaşa başvurma sebeplerine yönelik kısıtlamalardan (*jus ad bellum*) dolaylı biçimde, hem de ayırım gözetmeksizin aşırı zarara yol açan araç ve yöntemlerin kullanımını sınırlayan kurallardan (*jus in bello*) doğrudan etkilenererek ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Bu ilke doğrultusunda, gereksiz yaralanma veya acıya neden olma ihtimali taşıyan silah, mühimmat, malzeme ve savaş yöntemlerinin kullanımı yasaklanmıştır.⁵²²

Kısaca ifade etmek gerekirse, insancıl hukukun temel ilkeleri, askeri zorunluluklar ile insani değerler arasında bir denge kurmayı ve bu dengenin sahada korunmasını sağlamayı hedefler. Bu çerçevede insancıl hukuk, doğrudan sivilleri hedef almamak şartıyla, savaşın kazanılmasına yönelik orantılı saldırılara mutlak bir yasak getirmemektedir. Savaşan ve sivilleri ayırmak, savaşın kapsamını askeri hedeflerle sınırlamak, yaralı ve esirlere insanca muamele etmek, savaşın etkilerini en aza indirmek ve zararları telafi etmek, insancıl hukukun temel ilkelerindendir.

2.3. İslam Hukuku Ve Uluslararası İnsancıl Hukukta Siviller

Sivil kavramı, insancıl hukuk literatürüne ilk kez IV. Cenevre Sözleşmesi ile dâhil olmuştur. Bu sözleşmede, savaşçı ya da muharip olmayan bireyler sivil olarak kabul edilmektedir.⁵²³ 1977 tarihli I No'lu Ek Protokol'ün 50. maddesi ise sivil tanımını dolaylı şekilde yapmaktadır. Bu maddeye göre sivil; Üçüncü Cenevre Sözleşmesi'nin 4/a-1, 2, 3 ve 6. fıkralarında belirtilenler ile aynı Protokol'ün 43. maddesinde yer alan kişi gruplarının dışında kalan bireyleri ifade eder. Aynı maddeye göre, bir kişinin sivil statüsüne sahip olup olmadığı konusunda şüphe bulunması durumunda, bu kişi sivil kabul edilecektir. 50. maddeye göre sivil halk, sivil olarak nitelendirilen tüm bireylerden oluşur ve bu topluluk içinde sivil tanımına girmeyen bazı kişilerin bulunması, halkın genel olarak sivil niteliğini ortadan kaldırmaz.⁵²⁴ I No'lu Ek Protokol'ün 50. maddesi, bir kişinin sivil olarak kabul edilmesi için ilgili devlete taraf olma ya da diplomatik temsilcilik bulundurma şartı aramaksızın, sivil nitelik taşıyan herkese özel bir koruma rejiminin uygulanmasını öngörmektedir. Dolayısıyla, adı geçen protokole taraf bir

⁵²¹ Tetik, *İnsancıl Hukukun Temel İlkeleri Bağlamında Yasaklanan Silahlar*, 72-73.

⁵²² Tetik, *İnsancıl Hukukun Temel İlkeleri Bağlamında Yasaklanan Silahlar*, 71.

⁵²³ Başer, *Günümüzde İnsancıl Hukuk ve İnsan Haklarının Korunması Sorunu*, 24.

⁵²⁴ Denli, *Uluslararası İnsancıl Hukuk Bakımından Silahlı Çatışmalarda Sivillerin, Objelerin ve Çevrenin Korunması*, 49,50.

devlette meydana gelen uluslararası silahlı çatışmalarda, sivil niteliği taşıyan tüm bireyler hiçbir ayırım gözetilmeksizin sivillere tanınan özel korumadan faydalanmalıdır.⁵²⁵

Alternatif bir tanıma göre siviller, doğrudan düşmanlık faaliyetlerine katılmamış veya fiilen silahlı çatışmanın dışında kalmış bireylerdir.⁵²⁶ Bu tanım doğrultusunda ortaya çıkan temel sorulardan biri, çatışma dışında kalan ya da bilinçli olarak çatışma dışında bırakılan kişilerin kimler olduğudur. Bu kapsama, silah bırakmış, teslim olmuş ya da artık kendini savunma imkânı bulunmayan kişiler girmektedir. Bunlar 'çatışma dışında tutulması gereken bireyler'⁵²⁷ arasında yer alırlar. Bu kişiler, her ne kadar savaşçı statüsünde sayılmasalar da, yakalanmaları hâlinde savaş esiri muamelesi görecektir ve bu statüde korunacaklardır.⁵²⁸

Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (EYUCM), 2000 tarihli Prosecutor v. Blaškić kararında sivilleri, 'silahlı kuvvetlere dâhil olmayan ya da artık bu kuvvetlerin bir parçası olmayan kişiler' olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda, bir kişinin sivil kabul edilebilmesi için çatışan taraflardan herhangi birinin silahlı kuvvetlerine mensup olmaması ya da daha önce mensup olsa dahi bu statüsünü kaybetmiş olması ve aynı zamanda doğrudan muhasamata katılım anlamına gelen düşmanca eylemlerden kaçınması gerekmektedir.⁵²⁹

İslam hukukunda da savaş esnasında sivillere zarar vermemek temel bir ilkedir. Sivil kavramı ise yalnızca kadınlar veya çocuklarla sınırlı olmayıp, fiilen çatışmalara katılmayan tüm bireyleri içine alır. Bu bağlamda, savaşta yer almayan kadınların yanı sıra, Müslüman olmamakla birlikte bir Müslümanın emanı altına giren gayrimüslimlerin de güvenlik ve korunma hakkı bulunmaktadır.⁵³⁰

Günümüz modern savaşlarında ciddi bir sorun haline gelen 'savaş sırasında sivillerin ve çevrenin korunması' ilkesi, Hz. Peygamber'in komutanlığı döneminde etkili bir şekilde uygulanmıştır. Nitekim Bedir ve Uhud savaşlarını şehir dışında gerçekleştirmiş, Hendek Savaşı'nda ise Medine'yi hendeklerle çevreleyerek sivil halkı güvence altına almıştır. Mekke'nin fethinde ise farklı bir taktik benimseyerek, düşman tarafındaki sivillerin güvenliğini de gözetmiş ve bunu başarıyla hayata geçirmiştir. Hz.

⁵²⁵ Fatma Betül Sehwala, "IV No'lu Cenevre Sözleşmesi Kapsamında Sivillerin Korunması", *Uluslararası Kriz Ve Siyaset Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2023), 326.

⁵²⁶ Tütüncü, *İnsancıl Hukuka Giriş*, 85.

⁵²⁷ Saldırıya konu edilmemesi gereken unsurlar arasında, öncelikle siviller olmak üzere; çatışmalara artık katılmayan savaşçılar, sağlık ve din görevlileri, tıbbi birimler ve araçlar, hastaneler, güvenli bölgeler, askerden arındırılmış alanlar, taraf devletlerin mutabakatıyla oluşturulan tarafsızlaştırılmış bölgeler ve savunmasız yerleşim yerleri sayılabilir. Bu tür bölgeler, çatışan tarafların kendi aralarında yapacakları özel anlaşmalarla belirlenir ve kural olarak bu alanlara yönelik saldırı gerçekleştirilmesi yasaktır. Bkz. Sur, *Uluslararası Hukukun Esasları*.

⁵²⁸ Tütüncü, *İnsancıl Hukuka Giriş*, 85.

⁵²⁹ Henckaerts ve Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law*, 19.

⁵³⁰ Ebu Yusuf, *Kitabu'l Harac*, 145; Nargül, *İslam Savaş Hukukunun Temel İlkeleri Ekseninde Nehcü'l-Belâğa*, 144.

Peygamber, yalnızca kendi toplumunun değil, düşman tarafındaki sivillerin durumunu da dikkate almıştır.⁵³¹

Tarih boyunca olduğu gibi günümüz modern savaşlarında da çoğu zaman temel amaç, düşmanın tüm unsurlarıyla yok edilmesi olmuştur. Hz. Peygamber ise bu yıkıcı anlayışı reddetmiş; savaşın gayesinin yok etmek değil, insanı yaşatmak ve ıslah etmek olduğunu hem beyanlarıyla hem de uygulamalarıyla ortaya koymuştur. Nitekim bizzat katılmadığı seferlerde dahi, görevlendirdiği komutanlara verdiği talimatlarda çocukların ve kadınların öldürülmesini, tarım alanlarının tahribini ve yerleşim yerlerinin yıkılmasını kesin bir şekilde yasaklamıştır.⁵³²

Hız. Peygamber, bir hadis-i şerifinde 'Ben rahmet peygamberiyim, ben savaş peygamberiyim' buyurarak, rahmet ve savaş kavramlarını bir arada kullanmıştır. Bu ifade, onun savaşlarının dahi merhamet ve adalet ilkeleri çerçevesinde gerçekleştiğine işaret etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in bizzat yer aldığı savaşlar, insani değerleri önceleyen adil müdahaleler olarak nitelendirilirken; insanlık tarihindeki pek çok savaş yıkım, ölüm ve felaketle sonuçlanmıştır.⁵³³

2.3.1. İslam Savaş Hukukunda Sivil Kategorileri, Hukuki Statüleri ve Statü Kaybı

Hız. Peygamber, hiçbir savaşta sivil halka yönelik doğrudan bir saldırıda bulunmamış; onların can ve mallarının korunmasına en yüksek düzeyde özen göstermiştir. Savaşlarda öldürülmesini açıkça yasakladığı kişi gruplarını ise şu şekilde sıralamak mümkündür.

2.3.1.1. Sivil Kategorileri

2.3.1.1.1. Kadınlar ve Çocuklar

İmam Ebû Hanife, İmam Şâfiî, İmam Mâlik ve İmam Ahmed b. Hanbel, savaş esnasında kadın ve çocukların öldürülmesinin caiz olmadığı konusunda görüş birliği içindedir.⁵³⁴ Bu görüşlerini şu naslarla delillendirmişlerdir: "Sizinle savaşanlara karşı Allâh yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin."⁵³⁵ Kadınlar ve çocuklar, savaşan taraflar arasında yer almazlar. Hız. Peygamber (sav), kadınların ve çocukların

⁵³¹ Mustafa Ağırman, "Hz. Peygamber'in Katıldığı Savaşlarda Sivillerin Korunması Meselesi", *Ekev Akademi Dergisi* 1/1 (1997), 121.

⁵³² Ebû Davûd, *Sünen*, 121-123.

⁵³³ Ağırman, "Hz. Peygamber'in Katıldığı Savaşlarda Sivillerin Korunması Meselesi", 122.

⁵³⁴ Muhammed b. Muhammed b. Mahmut Şemseddin er-Rumi Baberti, *el-İnaye Şerhu'l-Hidaye* (Beyrut: Daru'l-Fikr Yayınları, 2006), 5/451.

⁵³⁵ Bakara, 2/190

öldürülmesini yasaklamıştır; zira bu kişiler güçsüzdürler, çatışmaya katılmaktan ya da savaşa herhangi bir katkı sağlamaktan acizdirler. Bu nedenle onlara zarar verilmemeli; aksi bir tutum, sınırların aşılması anlamına gelir.⁵³⁶

Rebah b. Rabî' (ra) şöyle rivayet etmektedir: 'Biz Resûlullah (sav) ile birlikte bir gazvede bulunuyorduk. Resûlullah (sav), insanların bir şeyin etrafında toplandıklarını fark edince birini göndererek, 'Git bak, neden toplanmışlar?' buyurdu. Gönderilen kişi dönüp, 'Öldürülmüş bir kadının etrafında toplanmışlar' dedi. Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: 'Bu kadın savaştan biri değildi. Halid'e haber verin, kadınları ve ücretli çalışanları (mukâtepleri) öldürmesin.'⁵³⁷

İbn Ömer (ra) şöyle nakletmektedir: 'Resûlullah'ın (sav) katıldığı gazvelerden birinde öldürülmüş bir kadına rastlandı. Bunun üzerine Resûlullah (sav), kadınların ve çocukların öldürülmesini yasakladı.⁵³⁸

İmam Mâlik ve Evzâî, Resûlullah (sav)'in bu konudaki hassasiyetine dayanarak şu sonuca varmışlardır: Kadın ve çocukların savaşta öldürülmesi hiçbir durumda caiz değildir. Hatta düşman askerleri, kadın ve çocukları kendilerine kalkan yaparak arkalarına siperlenseler veya bir kaleye ya da gemiye çekilerek onları perde gibi kullansalar bile, bu durumda onların bulunduğu yere öldürücü saldırıda bulunmak ya da sığınaklarını ateşe vermek caiz olmaz.⁵³⁹

İbn Battal'ın aktardığına göre, kadınların fiziki açıdan güçsüz olmaları ve çocukların da henüz küfre düşme ehliyetine sahip olmamaları sebebiyle, tüm İslam âlimleri kadın ve çocukların kasten öldürülmesinin caiz olmadığı konusunda ittifak etmişlerdir.⁵⁴⁰

Resûlullah (sav), Hayber günü bir seriyye gönderdi ve bu birlik müşriklerle savaştı; öyle ki çocukları bile öldürdüler. Döndüklerinde, Resûlullah (sav) onlara şöyle buyurdu: 'Sizi onların çocuklarını öldürmeye sevk eden nedir?' Onlar da, 'Ey Allâh'ın Elçisi, onlar müşriklerin çocuklarıdır' diye cevap verince, Resûlullah (sav) şöyle karşılık verdi: 'Yoksa siz müşriklerin zürriyetini tercih mi ediyorsunuz? Nefsimi kudret elinde tutan Allâh'a yemin ederim ki, her doğan, kendini ifade edebilme yaşına kadar İslam fıtratı üzere doğar.'⁵⁴¹

⁵³⁶ Akıncı, *İslam Hukukuna Göre Savaşta Uyulacak Kurallar*, 48.

⁵³⁷ İbn Mâce, *Sünen*, 948.

⁵³⁸ Beyhaki, *es-Sünen-u'l-Kübra*, 8/131-132.

⁵³⁹ Akıncı, *İslam Hukukuna Göre Savaşta Uyulacak Kurallar*, 48.

⁵⁴⁰ İbnü'l-Esir el-Cezerî, *Teyşîru'l-Vüsûl ilâ Câmi'i'l-Usûl*, çev. İbrahim Canan (İstanbul: Akçağ Yayınları, t.y.), 4/21.

⁵⁴¹ Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Hamdeyiye en-Nisaburi Hâkim, *el-Müstedrek ala's-Sahihayin* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990), 2/133.

Çocuklar henüz dinî sorumluluk (mükellefiyet) taşımazlar ve esir alınıp İslam’a davet edildiklerinde, yaratılıştan gelen fitrat üzere oldukları için Müslüman olma ihtimalleri daha fazladır. Nitekim Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Her çocuk fitrat üzere doğar. Sonra anne ve babası onu Yahudi, Hristiyan ya da Mecusi yapar.”⁵⁴²

Eğer çocuk, doğru ile yanlış ayırt edebilecek bir yaşa gelmişse, esir alındıktan sonra kendisine gösterilen iyi muamele onun İslam’a yönelmesinde daha etkili olur ve bu, öldürülmesinden çok daha hayırlıdır. Nitekim Resûlullah (sav), Hz. Ali’ye şöyle buyurmuştur: “Allâh’a yemin olsun ki senin elinden birinin hidayete ermesi kumral develerinin⁵⁴³ olmasından sana daha hayırlıdır.” Bir çocuğun Müslüman olması, hem Müslümanların sayısını artırır hem de İslam toplumunun gücünü pekiştirir. Bu sebeple, müşrik olmayan kadın ve çocukların savaş sırasında öldürülmeleri caiz değildir; zira öldürülmelerine dair haklı bir gerekçe bulunmamaktadır. Nitekim Allâh Teâlâ, şu ayet-i kerime ile haksız yere cana kıymayı yasaklamıştır: “*Meşru bir hak olmadıkça, Allâh’ın dokunulmaz kıldığı canı öldürmeyin.*”⁵⁴⁴

Resûlullah’a, müşriklerden aile sahibi olanlara yönelik gece baskınlarında kadın ve küçük çocukların da fark edilmeksizin öldürüldüğü belirtilerek, bunun hükmü sorulmuştur. Hz. Peygamber bu duruma, 'Onlar da müşriklerdendir' şeklinde cevap vermiştir. Ancak İslam âlimleri, bu hadisi kadın ve çocukların düşmandan ayırt edilemeyeceği istisnai durumlara özgü bir hüküm olarak değerlendirmişlerdir.⁵⁴⁵

2.3.1.1.2. Çok Yaşlı İhtiyarlar ve Din Adamları

Yaşlanma; organizmanın hücre, doku ve sistemlerinde meydana gelen, yapısal ve işlevsel değişimlerin geri dönüşü olmayan bir şekilde gerçekleştiği bir süreçtir.⁵⁴⁶

Kur’an, yaşlılık dönemini insan hayatının en meşakkatli safhası olarak tanımlar. Allâh Teâlâ, bu dönemi ömrün en zorlu ve sıkıntılı evresi şeklinde belirtir.⁵⁴⁷ Bu döneme ulaşan kişi, hem işitme ve bilinç yetisini yitirmeye başlar hem de algılama kabiliyetiyle nefsinin arzularını gerçekleştirme gücü bakımından adeta bir çocuk seviyesine iner.⁵⁴⁸

Fukaha yaşlılar ve din adamlarının öldürülme konusunda iki görüşe ayrılmışlardır. Bazı fakihler, bu kişilerin savaşsınlar ya da savaşmasınlar öldürülmelerinin caiz olduğunu

⁵⁴² Hâkim, *el-Müstedrek ala’s-Sahihayin*, 2/133.

⁵⁴³ Arapların en çok kıymet verdiği mallar arasındadır. Bkz. Ahmet Önkâl-Nebi Bozkurt, “Deve”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/189.

⁵⁴⁴ Enam, 6/151

⁵⁴⁵ Haznevi, *İslam Hukukunda Meşruyet Sınırları Bağlamında Savaş Ahkâmı*, 37.

⁵⁴⁶ Murat Aslan ve Çiçek Hocaoglu, “Yaşlılarda İntihar Davranışı”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 6/3 (2014), 295.

⁵⁴⁷ Hacc, 22/ 5; Nahl, 16/ 70; Yâsîn, 36/ 68.

⁵⁴⁸ Gülizar Albayrak, *Hadis ve Sünnette Empati* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 117.

belirtmişlerdir. Bu görüş, Şafî mezhebine ait iki görüşten en açık ve tercih edileni olarak kabul edilir. Buna göre, ister genç ister yaşlı olsun bir rahibin öldürülmesi caizdir; aynı şekilde güçsüz yaşlılar da bu hükme dâhildir.⁵⁴⁹ Bu görüşü savunan mezhep mensupları, delil olarak şu hususlara dikkat çekmişlerdir: Kaynaklardaki genel ifadeler, tüm müşriklerin ve cizye ödeyinceye kadar ehl-i kitabın öldürülmesine dayanmaktadır. Nitekim şu ayet-i kerimede de bu durum açıkça görülmektedir: “Allâh’a ortak koşanları bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayın, kuşatın ve pusu kurarak onları gözleyin. Ancak tevbe eder, namazı kılar ve zekât verirlerse serbest bırakın. Şüphesiz Allâh bağışlayıcı ve merhametlidir.”⁵⁵⁰

Bu görüşü savunanların dayandığı bir diğer delil ise, bazı hadislerde yaşlıların öldürülmesinin emredilmiş olmasıdır. Nitekim Semure bin Cündüb’ün aktardığına göre, Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Müşriklerin yaşlılarını öldürün, küçük çocukların ise yaşamlarını bağışlayın.”⁵⁵¹

İkinci görüşe göre, din adamlarının (ruhbanların) bizzat savaşa katılmadıkları veya savaşanlara destek vermedikleri sürece öldürülmeleri caiz değildir. Fakihlerin çoğunluğu bu görüşü benimsemiştir. Hanefi, Maliki, Hanbeli mezhepleri ile Şafiiler’in bir kısmı da bu görüşü desteklemektedir.⁵⁵²

İhtiyarlar ve ruhbanların, Müslümanlara zarar veren ya da kâfirlere yarar sağlayan bir görüş belirtmemeleri, onları savaşa teşvik etmemeleri, maddi destek sağlamamaları ve fiilen savaşmamaları durumunda öldürülmelerinin caiz olmadığını savunanlar, görüşlerini şu nasla temellendirmiştir: “*Sizinle savaşanlara karşı Allâh yolunda siz de savaşın; ancak haddi aşmayın. Çünkü Allâh haddi aşanları sevmez.*”⁵⁵³

Enes b. Malik (ra)’den nakledildiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Allâh’ın adıyla, Allâh rızası için ve Allâh Resulü ’nün dini uğrunda savaşa çıkın; güçsüz yaşlıları, bulûğa ermemiş çocukları ve kadınları öldürmeyin.”⁵⁵⁴ Bu hadisten açıkça anlaşılmaktadır ki, Resûlullah (sav) savaş sırasında yaşlıların öldürülmesini yasaklamıştır. Hz. Ebû Bekir de, bir komutanına yaptığı vasiyetinde şöyle buyurmuştur: “Sakın çocukları, kadınları ve yaşlıları öldürme.”⁵⁵⁵ Bu ifadeyle Hz. Ebû Bekir, yaşlıların öldürülmesini açıkça yasaklamıştır; zira onların savaşma güçleri yoktur. Ayrıca Hz. Ebû Bekir, kendilerini ibadete adanmış kimselerin öldürülmesini de uygun görmemiştir. Bunun

⁵⁴⁹ Şafii, *el-Umm*, 4/253.

⁵⁵⁰ Teybe, 9/5

⁵⁵¹ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), 3/197.

⁵⁵² Şafii, *el-Umm*, 4/303.

⁵⁵³ Bakara, 2/190

⁵⁵⁴ Ebû Davûd, *Sünen*, 15/37.

⁵⁵⁵ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, 28.

sebebi, onların dindar olmalarından değil, savaşla ilgilerinin bulunmamasıdır. Nitekim Yezid'e yaptığı tavsiyede şu ifadeler yer vermiştir: "Allâh'a kendilerini adadıklarını söyleyen kimselerle karşılaşacaksın; onlara ve aynı durumda olanlara dokunma."⁵⁵⁶

Bizim kanaatimize göre, yaşlılar ve ruhbanlar doğrudan savaşmadıkları, savaşanlara fikir vererek yönlendirmedikleri veya fiilen destek sağlamadıkları sürece öldürülmeleri caiz değildir. Zira İslam, insan hayatını korumayı ve haksız yere kan dökülmesini önlemeyi esas alan bir dindir.

2.3.1.1.3. İşçiler ve Hizmetçiler

Fıkıh literatüründe geçen '*usefa*' ifadesiyle, savaşla doğrudan ilgisi bulunmayan işçiler kastedilmektedir. Bu gruba ayrıca çiftçiler, tüccarlar, zanaatkârlar ve benzeri hizmet alanlarında görev yapan kimseler de dâhildir. Fukaha bunların öldürülme noktasında iki görüşe ayrılmıştır.⁵⁵⁷

Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre bu kişilerin öldürülmesi caiz değildir.⁵⁵⁸

Bu mezhebin mensupları, görüşlerini destekleyen şu delile yer vermişlerdir: Rebâh b. Rebî' şöyle nakletmiştir: Resûlullah (sav) ile birlikte bir savaşta bulunuyorduk. Resûlullah (sav), insanların bir noktada toplandığını görünce, 'Neden toplandıklarına bak ve haber ver' diyerek birini gönderdi. Gidip dönen kişi, 'Öldürülmüş bir kadının etrafında toplanmışlar' dedi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (sav), 'Bu kadın savaşmıyordu, öldürülmemeliydi' buyurdu. Ravi sözlerine devamla şöyle der: O sırada ileri birliğin komutanı Halid b. Velid idi. Peygamber Efendimiz (sav), ona haber göndererek, kadınları ve savaş dışı bir görevle istihdam edilen kimseleri (emir altında olanları) öldürmemesi talimatını verdi.⁵⁵⁹

Bu hadisin işçilerin öldürülmemesi konusuna delil teşkil etmesinin nedeni, Resûlullah'ın 'Bu kadın savaşmıyordu.' ifadesidir. Zira Peygamber Efendimiz (sav), kadının öldürülmemesini savaşmamış olmasına bağlamıştır. Aynı şekilde, işçiler de fiilen savaşa katılmadıkları veya savaşçılara destek vermedikleri sürece aynı hükme tabi olurlar. Bu durum; "*Sizinle savaşanlarla siz de Allâh yolunda savaşın.*"⁵⁶⁰ ayetinin anlamını da desteklemektedir."

⁵⁵⁶ Haznevi, *İslam Hukukunda Meşruyet Sınırları Bağlamında Savaş Ahkâmı*, 41.

⁵⁵⁷ Haznevi, *İslam Hukukunda Meşruyet Sınırları Bağlamında Savaş Ahkâmı*, 42.

⁵⁵⁸ Serahsi, *Şerhu's-Siyerî'l-Kebir*, 1/1417; İbn Kudame, *el-Mugnî*, 9/313.

⁵⁵⁹ İbn Mâce, *Sunen*, 948.

⁵⁶⁰ Bakara, 2/190.

H. Ömer'in şu sözü rivayet edilmiştir: "Çiftçiler konusunda Allâh'a karşı gelmekten sakının; onlar size karşı savaşmadıkça öldürmeyin."⁵⁶¹

Hiçbir sahabenin fetihler sırasında işçi ya da zanaatkârları öldürdüğüne dair bir rivayet bulunmamaktadır. Aksine, onların bu tür kimseleri öldürmekten kaçındıkları görülmüştür. Nitekim Câbir b. Abdullah şöyle demiştir: "Onlar, müşriklerin tüccarlarını öldürmezlerdi."⁵⁶²

İşçiler ve hizmetçiler, savaşma kastı taşımayan savunmasız kimseler arasında yer alırlar. Düşmanla birlikte bulunmaları, onların öldürülmesini meşru kılmaz.⁵⁶³ Nitekim Resûlullah (sav) gönderdiği seriyyelere talimat verirken şöyle buyurmuştur: "İşçileri ve hizmetçileri öldürmeyin."⁵⁶⁴ Bu tür kişiler savaşa fiilen katılmadıkları sürece yaşam hakları korunmuştur."

Bu konudaki ikinci görüş, cizye ödemeyi reddedenlerin öldürülmesinin caiz olduğunu savunur. Bu, Şâfiî mezhebinin benimsediği görüştür. Şâfiîler bu görüşlerini; "Müşriklerin tümüyle savaşın"⁵⁶⁵ ayetine dayandırır. Onlara göre bu kişiler de müşriklerin geneli içinde yer alır. Öldürülmelerine cevaz veren temel gerekçe, küfür üzere olmaları ve İslam hükümlerini kabul etmemeleridir. Ancak eğer bu kişiler İslam'ın hükümlerini tanır ve cizye vermeyi kabul ederlerse, bu durumda onları öldürmek caiz olmaz.⁵⁶⁶

Kanaatimizce doğru olan görüş, ileri sürülen delillere dayanarak, savaşa fiilen katılmayan işçi, çiftçi, tüccar, zanaatkâr ve hizmet erbabının öldürülmesinin caiz olmadığını savunan birinci görüştür. Zira bir kişinin öldürülmesini meşru kılan unsur, küfrü değil, bizzat savaşa iştirak etmesidir. Ayrıca bu kişilerin öldürülmesi, toplumun temel ihtiyaçlarının sekteye uğramasına yol açar. Oysa İslam, yalnızca hak edene zarar verilmesine izin verir. Bahsedilen bu kişiler ise böyle bir zararı hak etmemektedir.

2.3.1.1.4. Hastalar, Yaralılar ve Bunamışlar

Müslümanlar, düşman saflarında bir hastaya rastladıklarında onu öldürmeleri caiz olabilir. Çünkü hastalığı, onun fiilen savaşmasını engellese de, onu savaşçı statüsünden çıkarmaya yetmez. Ayrıca hastalık geçici olabilir ve ileride Müslümanlara karşı tekrar savaşma ihtimali devam eder. Ancak hastalığın kalıcı olduğu ve kişinin iyileşme şansının

⁵⁶¹ Beyhaki, *es-Sünen-u'l-Kübra*, 9/155.

⁵⁶² Beyhaki, *es-Sünen-u'l-Kübra*, 9/155.

⁵⁶³ Ağırman, "Hz. Peygamber'in Katıldığı Savaşlarda Sivillerin Korunması Meselesi", 124.

⁵⁶⁴ Ebu Yusuf, *Kitabu'l Harac*, 195.

⁵⁶⁵ Tevbe, 6/36.

⁵⁶⁶ Şafii, *el-Umm*, 4/197.

bulunmadığı kanaati oluşursa, öldürülmemesi gerekir. Zira bu durumda artık savaşabilecek durumda değildir. Onun bu durumu çok yaşlı birinin durumu gibidir.⁵⁶⁷

Müslümanlar, bağı (siyasi isyancı) lerle çatışma sırasında onlardan bazılarını yaralı olarak ele geçirir ve bu kişilerin katılabileceği başka isyancı gruplar hâlâ faaliyetteyse, bu yaralıların öldürülmesinde bir sakınca görülmemiştir. Çünkü bu durumda yaralılar esir hükmündedir. Esirler öldürülebileceği gibi, kaçan isyancılar da takip edilip etkisiz hale getirilir. Bu nedenle böyle yaralıların öldürülmesi caiz sayılmıştır.⁵⁶⁸

Ancak yaralının hayatta kalma ihtimali yoksa öldürülmesi mekruh kabul edilir. Çünkü artık savaşma tehlikesi ortadan kalkmıştır. Herhangi bir grupla birleşerek tekrar savaşa katılması mümkün değildir. Bu, artık destek alabileceği bir topluluk kalmayan yenilmiş bir kişinin durumuna benzer. Bu durumda ele geçirilen kişiler öldürülmediği gibi, kaçanlar da takip edilmez; aynı şekilde yaralıların da öldürülmemesi gerekir.⁵⁶⁹

Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî ve Hanefî mezheplerinden oluşan fakihlerin çoğunluğu, savaş sırasında yaralıların öldürülmesinin caiz olduğunu belirtmişlerdir.⁵⁷⁰ Bu görüşlerini, Resûlullah döneminde onun huzurunda gerçekleşen bazı uygulamalara dayandırmışlardır. Delil olarak, savaşta yaralanan ve daha sonra İbn Mesud tarafından öldürülen Ebu Cehil bin Hişam⁵⁷¹ örneğini göstermişlerdir. Bu olayın Hz. Peygamber'in huzurunda gerçekleşmiş olması, yaralıların öldürülmesinin caiz olduğuna delil olarak kabul edilmiştir.

Hayber Gazvesi sırasında Muhammed bin Müselleme, Murahhab ile yaptığı çarpışmada onun her iki ayağını kesti. Bunun üzerine Murahhab, 'Ey Muhammed, beni öldür' dedi. Muhammed bin Müselleme ise ona, 'Sen de kardeşim Mahmud gibi ölümü tat' diye karşılık verdi. Ardından Hz. Ali gelerek kılıcıyla Murahhab'ın boynunu vurdu ve onu öldürdü. Resûlullah (sav) ise bu olaya herhangi bir itirazda bulunmadı.⁵⁷²

Bu konuda, savaş sırasında yaralıların öldürülmesinin caiz olmadığı yönünde bir görüş de mevcuttur. Nitekim bazı çağdaş âlimler bu görüşü benimsemişlerdir. Örneğin, Seyyid Sâbık Fıkhu's-Sünne adlı eserinde aklî bir gerekçeyle şu açıklamayı yapmıştır: “Şüphesiz savaş, cerrahi bir müdahale gibidir; dolayısıyla bir kişinin yaralanmasıyla savaşma tehlikesi ortadan kalktıysa, onu öldürmek meşru olmaz.”⁵⁷³

⁵⁶⁷ Akıncı, *İslam Hukukuna Göre Savaşta Uyulacak Kurallar*, 53.

⁵⁶⁸ Melikşah Aydın, “İslam Hukukuna Göre İsyân (Bağı) Suçu ve Cezası”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 23/2 (2015), 71.

⁵⁶⁹ Akıncı, *İslam Hukukuna Göre Savaşta Uyulacak Kurallar*, 53.

⁵⁷⁰ İbn Kudame, *el-Mugnî*, 9/313; Şâfiî, *el-Umm*, 4/254.

⁵⁷¹ Şâfiî, *el-Umm*, 4/254.

⁵⁷² İbnu'l Kayyim, *Zadu'l-Mead*, Akt. Haznevi, *İslam Hukukunda Meşruiyet Sınırları Bağlamında Savaş Ahkâmı*, 44.

⁵⁷³ Seyyid Sabık, *Fıkhu's-Sünne* (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1997), 2/656.

Kanaatimizce, savaş sırasında yaralanan düşman askerlerinin öldürülmesi ya da serbest bırakılması, Müslümanların içinde bulunduğu güç dengesine göre değerlendirilebilir. Şöyle ki: Eğer düşman kuvvetleri sayıca fazla ve güçlü, Müslümanlar ise azınlıkta ve zayıf durumdaysa, yaralıların öldürülmesi caizdir. Zira bu durum, düşman nezdinde bir korku oluşturur ve onların Müslümanlara karşı savaşma kararlılığını kırabilir. Aksi halde, salıverilen yaralılar iyileştikten sonra yeniden savaş cephesine dönebilir. Bu da, Müslümanlar için tehdit teşkil eder. Ancak düşman güçsüzse, yaralıların öldürülmesi uygun görülmez; aksine, onlara merhamet gösterilerek tedavi edilmeleri ve esir alınmaları tercih edilir. Böyle bir tutum, onların İslam'la tanışmalarına ve hatta Müslüman olmalarına vesile olabilir. Nitekim bu yaklaşım, Mekke'nin fethinde de görülmüş, müşriklerden bazı gruplar İslam'a girmiştir.

Bunama gibi akli melekelerini yitirmiş kişiler, zihinsel eksikliklerinden dolayı dini sorumluluk (mükellefiyet) taşımazlar; bu nedenle de öldürülmeleri caiz değildir. Nitekim Hz. Ali'den (ra) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Üç kişiden sorumluluk (kalem) kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, akli başına gelinceye kadar akıl hastasından ve buluş çağına erişinceye kadar çocuktan.”⁵⁷⁴

Müslümanlar, düşmandan olup savaşma niyeti taşımayan; sadece eline kılıç alarak kendisine yaklaşan Müslüman veya gayrimüslim herkese rastgele kılıç sallayan bunak birini görürlerse, onu öldürmektense sadece etkisiz hale getirip engellemeleri daha uygundur. Çünkü bu kişinin gerçek bir savaş amacı yoktur. Kendisi Müslüman veya gayrimüslim fark etmeksizin herkese saldırıyorsa, onun dini bir amaçla savaşmadığı anlaşılır. Bu durumda hayvan gibidir. Hayvan da belirli bir hedefe yönelmeden rastgele saldırıyorsa, öldürülmesi caiz değildir. Ancak eğer bir Müslüman üzerine yürüyüp tehlike oluşturuyor ve onun kurtulması sadece öldürülmesiyle mümkünse, o zaman öldürülmesinde sakınca yoktur. Bunaklarla ilgili hüküm budur.⁵⁷⁵

2.3.1.2. Sivillerin Hukuki Statüleri

Barış dini olan İslam, saldırganlığı reddeder ve silahlı mücadeleyi ancak zorunlu hâllerde meşru kabul eder. İslam, savaşın bir seçenek olarak gündeme geldiği ve Müslümanlara düşmanlık ya da saldırı faaliyetlerine karşı koyma izni verildiği durumlarda bile, çatışma sırasında riayet edilmesi gereken ilke ve kuralları açıkça belirlemiştir. Bu bağlamda İslam, hem savaş ilanını haklı kılan şartlara (jus ad bellum)

⁵⁷⁴ Ağırman, “Hz. Peygamber’in Katıldığı Savaşlarda Sivillerin Korunması Meselesi”, 123.

⁵⁷⁵ Akıncı, *İslam Hukukuna Göre Savaşta Uyulacak Kurallar*, 54.

hem de savaş başladıktan sonra adil biçimde nasıl yürütülmesi gerektiğine (jus in bello) ilişkin düzenlemeler ortaya koymuştur.⁵⁷⁶ Söz konusu ilkeler, çağdaş toplumların bu kurallara önem atfetmediği bir dönemde Müslümanlar tarafından sistemleştirilmiştir. Bu nedenle İslam hukuku, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki barışçıl veya düşmanca ilişkileri düzenleyen kapsamlı hükümleri kurumsal bir çerçeveye ilk kez kavuşturan hukuk düzeni olmuştur.⁵⁷⁷

İslam savaş hukukunda sivillerin korunması bazı temel ilkelere dayanmaktadır: Hayatın dokunulmazlığı,⁵⁷⁸ saldırmazlık ve aşırılıktan kaçınma⁵⁷⁹ ile adalet ve merhametle muamele.⁵⁸⁰ Kur'an ve Sünnet'te sivillerin korunmasına dair açık emirler ile İslam halifelerinin ordu komutanlarına yönelttiği talimatlar, savaşlarda sivillerin hukuki statüsünü belirleyen esas çerçeveyi oluşturmuştur. Bu duruma ilişkin bir örnek, Kanuni Sultan Süleyman'ın son dönemlerine, yani 1 Haziran 1566 tarihine rastlar. O gün Divan-ı Hümayun'da, Rumeli Beylerbeyi'ne gönderilmek üzere bir karar alınmıştır. Bu hükümde, sefere çıkıldığında ekili alanlara ve otlaklara zarar verilmemesi, sefer bölgesinde yaşayan halkın haklarının gözetilmesi ve hiç kimseden zorla ya da karşılıksız bir şey alınmaması emredilmiştir. Bu talimat, kolaylıkla kontrolden çıkma ihtimali bulunan ordunun ilerleyişi sırasında masum sivillerin zarar görmesini önlemek amacıyla verilmiştir. Ayrıca Padişah, emrinin uygulanıp uygulanmadığını denetleyeceğini belirterek Rumeli Beylerbeyi'nin görevine gereken ciddiyetle yaklaşmasını sağlamıştır.⁵⁸¹ Sivillerin haklarının korunmasına yönelik anlayışı yansıtan bir diğer örnek, Sultan II. Mustafa dönemine ait 15 Mayıs 1695 tarihli bir karardır. Divan tarafından alınan bu hüküm, Anadolu'da sefere katılan tüm idari ve askerî görevlilere hitaben kaleme alınmıştır. Emirde öncelikle, Müslüman veya gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın tüm halkın huzur ve refah içinde yaşamasının gerekliliği vurgulanmıştır. Ardından, sefer sırasında halka adalet, merhamet ve şefkatle davranılması emredilmiştir. Bu kapsamda, halktan hiçbir şeyin zorla ya da bedelsiz alınmaması ve ekili alanlara zarar verilmemesi açıkça belirtilmiştir. Emirde ayrıca zulümden uzak durulması gerektiği özellikle

⁵⁷⁶ Yousaf, “‘IHL’ as ‘Islamic Humanitarian Law’: A Comparative Analysis of International Humanitarian Law and Islamic Military Jurisprudence Amidst Changing Historical Contexts”, 449.

⁵⁷⁷ Owoade, “A Critical Analysis of the Status and Rights of Non-Combatants under Islamic International Law”, 124.

⁵⁷⁸ İsrâ, 17/33; Maide, 5/32.

⁵⁷⁹ Bakara, 2/190.

⁵⁸⁰ Enfâl, 8/61; Mümtehine, 60/8.

⁵⁸¹ Doğan, “Osmanlı Savaş Hukukunda Sivillere Yönelik Benimsenen Genel Siyaset (1853-1920)”, 603.

vurgulanmış ve bu hususu pekiştirmek amacıyla Kur'an-ı Kerim'in ilgili ayetlerine atıfta bulunularak⁵⁸² yöneticilere ahlaki öğütler verilmiştir.⁵⁸³

İslam savaş hukukunda, ağır bedensel zarara yol açabilecek veya sürekli acı ve ıstırap doğurabilecek savaş yöntemleri ve araçlarının kullanılması kesin olarak yasaktır.⁵⁸⁴ Aynı şekilde, belirli bir askerî hedefi gözetmeyen ve ayırım yapmadan etkisini gösteren savaş araçlarının (kitle imha silahları, otonom silah sistemleri) kullanımı da haram kılınmıştır.⁵⁸⁵ Nitekim Kur'an ve Sünnet, savaş sırasında çatışmaya katılmayan kişilere yönelik açık ve kesin koruma hükümleri içermektedir.⁵⁸⁶ Sivillerin kasten hedef alınması hiçbir surette caiz değildir. Müslüman savaşçılar savaş bölgelerinde bulunan sivillerin mutlak surette korunmasını sağlamakla yükümlüdür. Bu kişilerin *hayatı, malı ve özgürlüğü* İslam hukuku tarafından güvence altına alınmıştır. Ayrıca Müslüman savaşçıların, savaş şartları ne olursa olsun, kibirli, zalim veya zorba bir tavır sergilemeleri kabul edilemez.⁵⁸⁷

Kur'an ve Hadisler fiilen çatışmalara katılmayan veya buna güçleri bulunmayan kişi gruplarına yönelik saldırıyı kesin biçimde yasaklamaktadır. Bu koruma kapsamına; kadınlar, çocuklar, yaşlılar, görme engelliler, hastalar, bedensel ya da zihinsel engelli bireyler, din adamları, ayrıca savaşla doğrudan ilgisi olmayan çiftçiler, zanaatkârlar ve tüccarlar girmektedir.⁵⁸⁸

Klasik İslam hukuk kaynaklarında sivillerin statüsü, hem dinî-siyasi aidiyet (müslim, zimmî, müste'min, harbî) hem de savaşın cereyan ettiği coğrafya (dârulİslam–dârulharb) ve fiilî katılım ölçütleri çerçevesinde belirlenmiştir.⁵⁸⁹ Bu bağlamda, İslam ülkesinde yaşayan gayrimüslim tebaa yani zimmîler savaş zamanında dahi can ve mal güvenliği açısından koruma altındadır. Onlara yönelik her türlü haksız fiil, devletin hem tazmin hem de cezalandırma sorumluluğunu doğurur.⁵⁹⁰ Benzer şekilde, dârulİslama emanla giriş yapan müste'minler de eman süresince dokunulmaz sayılır ve bu kişilere karşı saldırıda bulunmak dinen yasak kabul edilir.⁵⁹¹ Düşman ülkesinde yaşayan ve

⁵⁸² "...Allâh zalimler topluluğunu doğru yola iletmez." Âl-i İmrân, 3/ 86; "O şöyle dedi, haksızlık edeni (zulmedeni) azaba uğratacağız (cezalandıracağız). Sonra o, Rab binin huzuruna çıkarılacak, Rabbi de ona, beklemediği bir ceza verecektir." Kehf, 18/87. "...Zalimlere ise, acıklı bir azap hazırlamıştır." İnsan, 76/ 31.

⁵⁸³ Doğan, "Osmanlı Savaş Hukukunda Sivillere Yönelik Benimsenen Genel Siyaset (1853-1920)", 603.

⁵⁸⁴ Najm Abboud Mahdi, "Comparative Study of Categories Protected During Armed Conflict in Islamic Law and International Humanitarian Law", *International Journal of Religion* 5/11 (2024), 8232.

⁵⁸⁵ Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, 120.

⁵⁸⁶ Abdulrashid Lawan Haruna ve U.S. Abbo Jimeta, "Similarities of International Humanitarian Law and Islamic Law of Warfare: An Appraisal of the Principle of Distinction During Armed Conflict", *Journal of Malaysian and Comparative Law* 42 (ts.), 13.

⁵⁸⁷ Owoade, "A Critical Analysis of the Status and Rights of Non-Combatants under Islamic International Law", 126.

⁵⁸⁸ Haznevi, *İslam Hukukunda Meşruiyet Sınırları Bağlamında Savaş Ahkâmı*, 35-44.

⁵⁸⁹ Yüksel Salman, "İslam Ceza Hukuku Hükümleri Açısından Kanunlar İhtilafı", *Diyanet İlmi Dergi* 58/3 (2022), 1003-1040.

⁵⁹⁰ Mevdudi, *Cihad, İslam'da Savaş Hukuku*, 338-351.

⁵⁹¹ Hadduri, *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*, 166-168.

“harbî” statüsünde olan kişilerden fiilen savaşmayanlar da salt bu sıfatlarından ötürü hedef alınamazlar.⁵⁹² Bununla birlikte, savaşın doğası gereği ortaya çıkabilecek kaçınılmaz yan zararlar, hukuken ve ahlaken farklı bir kategoride değerlendirilmiştir. Böylece İslam savaş hukukunda sivillerin hukuki statüsü, yalnızca Müslümanlara değil, farklı dinî veya siyasi aidiyetlere sahip gruplara da geniş bir koruma rejimi sağlamıştır.⁵⁹³

İslam savaş hukukunda sivillerin korunmasının temelini, onların yaşam hakkı ile beden ve onur bütünlüğünün mutlak dokunulmazlığı oluşturur.⁵⁹⁴ Bu çerçevede, masumların hayatına son vermek, mallarına veya altyapıya zarar vermek,⁵⁹⁵ tecavüz, zorla göçe maruz bırakmak ya da kuşatma esnasında gıda ve ilaç gibi hayati ihtiyaçların erişimini engellemek kesin şekilde yasaktır. Yaralıların tedavi edilmesi, cenazelerin defnedilmesi ve insani yardıma imkân tanınması ise dinî bir yükümlülük kabul edilmiştir. Bunun yanında sivillerin canlı kalkan yapılması, gece baskınlarıyla hedef alınması⁵⁹⁶ veya topluca ve geçmişe dönük olarak cezalandırılmaları⁵⁹⁷ meşru görülmemiştir. Dolayısıyla İslam hukuku, savaş esnasında sivillerin korunmasını hem hukuki hem de ahlaki düzeyde teminat altına almıştır.

2.3.1.3. Sivil Statüsünün Kaybı

Savaşçı olmayan sivil bir kişinin bu statüye bağlı korumayı yitirmesi mümkündür. Şayet bir sivil doğrudan silah kullanır, savaşanlara fiilî lojistik destek verir ya da casusluk yaparak çatışmalara doğrudan katılırsa, İslam hukukçularının çoğunluğuna göre bu kişi artık savaşçı (muharip) sayılır ve sahip olduğu hukuki koruma geçersiz hâle gelir.⁵⁹⁸

İmam Şafî ve Hanefî âlimleri, “Eğer bir kadın fiilen savaşçı olarak orduda yer almışsa, öldürülmesi caizdir” görüşünü benimsemişlerdir. Malikî mezhebinden İbn Habib ise, kadının yalnızca savaşa katılmasının öldürülmesi için yeterli gerekçe olmadığını, bunun için doğrudan öldürme kastının bulunması gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁹⁹

Fukaha bu meselede birçok delile başvurmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır: Resûlullah (sav), Benî Kurayza’dan bir kadının Kureyzaoğulları savaşında evinin damından yuvarladığı bir el değirmeni taşı ile bir Müslümanın şehid olmasına sebep

⁵⁹² Ahmet Özel, “Harbî”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 16/113.

⁵⁹³ Ahmet Güneş, “İslam Hukukunda Gayrimüslimlerin Vatandaşlık Statüleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 11 (2008), 255-268.

⁵⁹⁴ Samina Ashraf ve Mahwish Nazir, “Navigating War Zones: Safeguarding Civilian Rights to Life and Religion through International and Islamic Law”, *International Journal of Education, Culture, and Society* 1/1 (2023), 128-129.

⁵⁹⁵ Henry Iwansyah, “Islam and the Provisions of War”, *Al-Adalah* 15/2 (2018), 335-337.

⁵⁹⁶ Ahmed Al-Dawoody, “Islamic law and international humanitarian law: An introduction to the main principles”, *International Review of the Red Cross* 99/3 (2017), 1006-1016.

⁵⁹⁷ Zawati, “Jus in bello: Civilians’ fundamental rights under Islamic and public international law”, 184-186.

⁵⁹⁸ Al-Dawoody, “Islamic law and international humanitarian law: An introduction to the main principles”, 1003.

⁵⁹⁹ Akıncı, *İslam Hukukuna Göre Savaşta Uyulacak Kurallar*, 49.

olduğu için⁶⁰⁰ idam edilmesini emretmiştir. Bu olaya dair Hz. Âişe (ra) şöyle anlatır: “Kureyza oğullarından yalnızca bir kadın dışında hiçbir kadın öldürülmedi. Resûlullah (sav), Kureyza erkeklerini kılıçla infaz ederken, o kadın benim yanımda bulunuyordu; titreyerek gülüyor ve kendi kendine bir şeyler mırıldanıyordu. Derken, bir ses sahibini göremediğim bir şekilde, ‘Falanca kadın nerede?’ diyerek onun ismiyle seslendi. Kadın da ‘Benim’ diye cevap verdi. (Âişe der ki): Ona, ‘Neden bu haldesin?’ diye sordum. Kadın, ‘Ben bir şey yaptım, herhalde onun için çağrılıyorum’ dedi ve hemen alınıp boynu vurularak idam edildi. Onun bu hâline olan hayretimi hâlâ unutamıyorum. Çünkü öldürüleceğini bilmesine rağmen vücudunu sağa sola çevirerek kahkahalarla gülüyordu.”

601

Resûlullah (sav), Mekke’nin fethi sırasında Müslümanlara karşı müşrikleri kışkırtan Utbe’nin kızı Hind’in öldürülmesini emretmişti. Ancak bu kadın, henüz ceza uygulanmadan önce İslam’a girmiştir.⁶⁰²

Savaş ve çatışmalara doğrudan katılan bâğî kadınlar ve yaşlılar, esir edildiklerinde öldürülmeleri caizdir. Zira bu kişiler fiilen muharip sayılırlar. Ancak Serahsî ’ye göre, isyancı bir kadın yalnızca çatışma anında öldürülebilir; eğer savaştan bir kadın esir düşerse, geriye hiçbir isyancı kalmayana kadar hapsedilmelidir. Serahsî bu görüşünü, dinden dönen bir kadının dahi öldürülemeyeceği gerçeğine dayandırır ve bu durumda isyan eden bir kadının öldürülmesinin öncelikle caiz olamayacağını savunur.⁶⁰³

Savaşta doğrudan yer almayan, düşmana akıl vererek yardımda bulunmayan ve artık savaşa gücünü yitirmiş yaşlı kimselerin öldürülmesi caiz değildir. Ancak, eğer bu yaşlı kişi savaş yönetiminde etkili, görüşlerine başvurulana, servetiyle insanları savaşa teşvik edebilecek biri ya da bir kral ise, öldürülmeleri caiz görülmüştür.⁶⁰⁴ Çünkü bu kişiler, verdikleri talimatlar, hazırlık faaliyetleri ve savaşın yürütülmesindeki etkileriyle fiilen cephede savaşan kimselerle aynı konumda sayılırlar.⁶⁰⁵ Bu nedenle, Peygamber Efendimiz (sav), Huneyn Savaşı sırasında 120 yaşını geçmiş olan Durayd b. es-Simme’nin öldürülmesini emretmiştir. Zira Durayd, savaşın planlanmasında aktif rol almış, askerleri kışkırtmış ve fiilen savaşa dâhil olmuştur.⁶⁰⁶

⁶⁰⁰ Ağırman, “Hz. Peygamber’in Katıldığı Savaşlarda Sivillerin Korunması Meselesi”, 124.

⁶⁰¹ Mahmut Kelpetin, “Benî Kurayza Gazvesi İle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi: İbn Hişâm Örneği”, *Tarih Dergisi* 53 (2013), 9; Haznevi, *İslam Hukukunda Meşruyet Sınırları Bağlamında Savaş Ahkâmı*, 39-40.

⁶⁰² Hatice Nur Ertürk, “Cahiliye’den İslam’a Cesaret Timsali Bir Kadın Portresi: Hind Bt. Utbe”, *Siyer Araştırmaları Dergisi* 6 (2019), 66-67; Akıncı, *İslam Hukukuna Göre Savaşta Uyulacak Kurallar*, 51.

⁶⁰³ Aydın, “İslam Hukukuna Göre İsyan (Bağy) Suçu ve Cezası”, 71.

⁶⁰⁴ İbrahim Halebi, *Mülteka el-Ebhur* (İstanbul: Mahmutbey Matbaası, 1894), 184.

⁶⁰⁵ Ağırman, “Hz. Peygamber’in Katıldığı Savaşlarda Sivillerin Korunması Meselesi”, 123; Akıncı, *İslam Hukukuna Göre Savaşta Uyulacak Kurallar*, 50.

⁶⁰⁶ Nurgissa Duisenov, *Sebepler ve Sonuçlarıyla Huneyn Gazvesi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 38.

Eğer bir kadın düşmanların kraliçesi, komutanı ya da yöneticisi konumundaysa, onun öldürülmesi caiz kabul edilir. Zira böyle bir durumda onun ortadan kaldırılması, düşman topluluğunun dağılmasına neden olabilir. Benzer şekilde, düşmanların kralı küçük bir çocuksa ve onu da savaşa getirmişlerse, onun ölümü topluluğun dağılmasına yol açacaksa, bu durumda da çocuğun öldürülmesinde sakınca görülmemiştir.⁶⁰⁷

Hiz. Ebû Bekir, Yezid bin Ebû Sufyan'ı komutan olarak sefere gönderdiğinde ona verdiği on öğütten biri din adamlarına yönelikti. Şöyle demişti: “Manastırlarda kendilerini ibadete adanmış kişilerle karşılaşacaksınız; onları ibadetleriyle baş başa bırak.” Ancak bu tür kişiler zaman zaman halk arasına çıkıp onları savaşa teşvik ediyorlarsa, bu durumda öldürülmeleri caiz olur. Hiz. Ebû Bekir'in bu tavsiyesi, söz konusu kişilerin savaşa tamamen katılmaktan uzak durmaları şartına bağlıdır. Çünkü bir kişinin öldürülmesini meşru kılan şey, doğrudan savaşa katılarak Müslümanlara zarar vermesidir.⁶⁰⁸

2.3.2. Uluslararası İnsancıl Hukukta Sivil Kategorileri, Hukuki Statüleri ve Statü Kaybı

2.3.2.1. Sivil Kategorileri

2.3.2.1.1. Kadınlar ve Çocuklar

Birleşmiş Milletler'in “Olağanüstü Durumlarda ve Silahlı Çatışmalarda Kadınların ve Çocukların Korunmasına İlişkin Bildirisi”, savaş ve kriz ortamlarında en fazla etkilenen gruplar olan kadınlar ve çocuklara yönelik zararın azaltılması amacıyla birtakım yasaklamaları ortaya koymuştur. Bu bildiride, taraf devletlere söz konusu yasaklara riayet etmeleri ve sadece kadınlar ile çocukları değil, tüm sivil halkı silahlı çatışmaların yıkıcı sonuçlarından korumak adına her türlü gayreti göstermeleri yönünde çağrıda bulunmaktadır.⁶⁰⁹

Tarihin tanıklık ettiği büyük savaşlar, kadınların ne denli özel bir korumaya ihtiyaç duyduklarını açıkça gözler önüne sermiştir. Bu savaşlar sırasında binlerce kadın hayatını kaybetmiş, aynı zamanda cinsel saldırılara uğrayarak onurları ciddi şekilde zedelenmiştir.⁶¹⁰ Bu sebeple kadınlar, sivillerin korunmasına ilişkin genel kurallardan yararlandıkları gibi, yalnızca kadın olmaları nedeniyle ek bazı özel korumalarla da

⁶⁰⁷ Vehbe Zuhayli, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi* (İstanbul: Risale Yayınları, 1994), 8/185.

⁶⁰⁸ Akıncı, *İslam Hukukuna Göre Savaşta Uyulacak Kurallar*, 54-55.

⁶⁰⁹ Birleşmiş Milletler Olağanüstü Durumlarda ve Silahlı Çatışma Halinde Kadınların ve Çocukların Korunmalarına İlişkin Bildiri için (<http://cocukvakfi.org.tr/wp-content/dosya/IB/13.doc>)

⁶¹⁰ Türkan Melis Parlak, *Uluslararası Hukukta Silahlı Çatışmalarda Kadınların Korunması* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 26-36.

güvence altına alınmışlardır. Savaş zamanlarında kadınlara yönelik cinsel saldırılar yasaklanmış ve bu yasağı çiğneyenlerin cezalandırılacağı hükme bağlanmıştır. Ancak uygulamada bu yasaklara gerektiği gibi riayet edilmemiş; dolayısıyla savaşlardan en ağır şekilde etkilenen kesimin yine kadınlar olduğu görülmüştür.⁶¹¹

Uluslararası insancıl hukuk, sivillerin ırk, din, cinsiyet gibi herhangi bir ayırım gözetilmeksizin korunma hakkına sahip olduğunu açıkça belirtmiştir. Ancak silahlı çatışma ve savaş ortamlarında kadınlar yalnızca hayatlarını kaybetmekle kalmamış, aynı zamanda cinsel saldırıların da hedefi olmuşlardır. Bu nedenle insancıl hukuk, kadınları özel olarak korunması gereken gruplar arasında değerlendirmiş ve onlara yönelik özel koruma hükümleri öngörmüştür.⁶¹² Cenevre Sözleşmesi'nin Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin 27. maddesine göre, korunma altındaki kişiler; her durumda şahsi bütünlüklerine, onurlarına, aile haklarına, dini inanç ve ibadetlerine, gelenek ve göreneklerine saygı gösterilmesini talep etme hakkına sahiptir. Ayrıca kadınlar, özellikle cinsel saldırı, fuhşa zorlama ve her türlü ahlaki değeri zedeleyici eylemlere karşı korunmalıdır.⁶¹³

I Numaralı Ek Protokol'ün 76. maddesi, kadınların özel saygıya layık olduğunu vurgulamakta ve onları cinsel saldırı, zorla fuhuş ve her türlü ahlaka aykırı eyleme karşı korunması gereken bireyler olarak tanımlayarak 27. maddenin içeriğini yinelemektedir. Ayrıca, silahlı çatışmalar sırasında tutuklanan hamile kadınlar ile küçük çocuğu olan annelerin davalarına öncelik tanınmalı; haklarında ölüm cezası verilmişse, bu cezanın infazı gerçekleştirilmemelidir.⁶¹⁴

Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin 14. maddesine göre, taraf devletler işgal altındaki bölgelerde savaşın etkilerinden korunması gereken gruplar arasında yer alan yaralıları, hastaları, engellileri, yaşlıları, on beş yaşından küçük çocuklar, hamile kadınlar ve yedi yaşından küçük çocukların anneleri için sağlık ve güvenlik bölgeleri oluşturabilir. Bu hükümle birlikte, özel koruma altına alınan çocuklar ve kadınlara yönelik çeşitli güvenlik tedbirleri öngörülmüş; özellikle hamile ve küçük çocuğu olan anneler için ilave koruma önlemleri getirilmiştir. Bu kapsamda, hamile ve emziren kadınların sağlık hizmetlerinden mahrum bırakılmayacağı, ihtiyaç halinde ek gıda verileceği ve doğum yapan kadınların zorunlu haller dışında başka bir yere sevk edilmeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca, savaş süresince bu kadınların değişimi, serbest bırakılması ya da tarafsız bir

⁶¹¹ Roger Stenson Clark, *The Prosecution of International Crimes* (U.S.A.: Transaction Publishers, 1996), 257-282.

⁶¹² Mukhtar Hajizada, *Uluslararası İnsancıl Hukukta Sivillerin Korunması* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 12-13.

⁶¹³ Batur Yamaner vd. *12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri*, 131.

⁶¹⁴ Denli, *Uluslararası İnsancıl Hukuk Bakımından Silahlı Çatışmalarda Sivillerin, Objelerin ve Çevrenin Korunması*, 53-54.

ülkeye gönderilmesi için tarafların anlaşma yapma çabası içinde olmaları gerektiği ifade edilmiştir. Buna ek olarak, I Numaralı Ek Protokol'ün 70. maddesi, insani yardımlar dağıtılırken hamile kadınlara, emziren annelere ve çocuklara öncelik tanınmasını öngörmektedir.⁶¹⁵

I Numaralı Protokol'ün 75. maddesi, temel güvenceler ile yargılamalara ilişkin hükümler içermektedir. Maddenin 5. fıkrasına göre, silahlı çatışmalarla bağlantılı olarak özgürlüğü kısıtlanan kadın ve erkeklerin ayrı yerlerde tutulması esastır; kadınların ise yalnızca kadın gözetmenlerin denetiminde bulunmaları gerekmektedir. Ancak, gözaltında bulunan kişilerin aynı aileden olmaları durumunda, imkânlar ölçüsünde birlikte kalmaları sağlanacaktır. Ayrıca, özel koruma statüsündeki kişilere⁶¹⁶ mümkün olduğunca ölüm cezası verilmemesine dikkat edilmelidir.⁶¹⁷

Sözleşmenin 38. maddesi uyarınca, çatışma tarafları ellerinde bulunan küçük çocuklu annelere ve hamile kadınlara, kendi vatandaşlarına tanınan koruma haklarını sağlamalıdır. Ayrıca, doğum yapmayı bekleyen ya da emziren annelerin bakımı için gerekli tedbirler alınmalı, ihtiyaç duymaları halinde ek gıda sağlanmalı ve tıbbi tedavileri engellenmemelidir. Tutuklayan tarafın verdiği düzenli yardımlara ek olarak, kadınların kendi vatandaşı oldukları tarafça yapılan ödemelerde herhangi bir ayrımcılığa uğramamaları güvence altına alınmalıdır. Doğum yapmış kadınlar, zorunlu bir neden bulunmadıkça başka bir yere nakledilmemelidir. Savaş devam ettiği sürece, hamile kadınların ve küçük çocuk sahibi annelerin serbest bırakılması, değişimi ya da tarafsız bir ülkeye gönderilmeleri için anlaşmalar yapılması hedeflenmektedir.⁶¹⁸

Savaşlar ve silahlı çatışmalardan en fazla etkilenen gruplardan biri de çocuklardır. Çocuk kavramının kapsamını belirlemede esas alınan temel ölçüt yaş sınırıdır; bunun dışında genel kabul görmüş başka bir kriter bulunmamaktadır. Bazı ülkeler çocukluğu doğumla başlatırken, bazıları ise bu dönemi annenin hamile kalması, yani çocuğun ana rahmine düşmesiyle başlatmaktadır. Benzer şekilde, bazı devletler çocukluk sürecini bireyin belirli bir yaşa ulaşmasıyla sona erdirmektedir. Uluslararası hukukta, 2 No'lu Ek Protokol'ün 8/A maddesi, yaralanan ya da kaybolan çocuklar gibi özel durumları da kapsayarak sahipsiz çocuklara yönelik koruma getirmiştir. Cenevre Sözleşmesi'nin 41. maddesi ise 15 yaş altı bireyleri çocuk olarak tanımlamaktadır. Uluslararası Af Örgütü ve Afrika Sözleşmesi'ne göre ise 18 yaşının altındaki her birey çocuk kabul edilmektedir.

⁶¹⁵ Hajizada, *Uluslararası İnsancıl Hukukta Sivillerin Korunması*, 13-14; Denli, *Uluslararası İnsancıl Hukuk Bakımından Silahlı Çatışmalarda Sivillerin, Objelerin ve Çevrenin Korunması*, 54.

⁶¹⁶ Hamile kadınlar, küçük çocuklu anneler, 18 yaşından küçükler.

⁶¹⁷ Batur Yamaner vd. *12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri*, 235; Hajizada, *Uluslararası İnsancıl Hukukta Sivillerin Korunması*, 14.

⁶¹⁸ IV. Cenevre Sözleşmesi, madde 38.

Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne göre de, ulusal mevzuat aksi bir yaş belirlemediği sürece, 18 yaşından küçük her birey çocuk sayılmaktadır.⁶¹⁹

Özel korunmaya ihtiyaç duyan çocuklar, tüm evrensel insani sözleşmelerin sağladığı korumalardan faydalanmaktadır. Bu çerçevede, uluslararası insancıl hukuk çocukların korunmasına yönelik pek çok düzenleme içermektedir. Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi (IV. Cenevre Sözleşmesi) ve ona ek protokoller, çocuklara hem genel hem de özel koruma hükümleri getirmiştir. Çocuklar, öncelikle sivil halkın bir parçası olarak IV. Cenevre Sözleşmesi'nin koruması altındadır. Bu sözleşmenin 17, 23, 24, 25, 27, 38, 41, 50, 51, 68, 76, 81, 82, 89, 94 ve 132. maddeleri, çocukları belirli özellikleri temel alarak özel koruma kapsamına dâhil etmektedir. Özellikle 24. ve 50. maddeler uyarınca, savaş şartlarında çocukların eğitime devam edilmesi, inanç ve düşünce özgürlüklerine saygı gösterilmesi gerekmekte; işgalci devlet ise çocukların eğitime katkı sağlayan kurumların etkin bir şekilde işlemesi için çaba harcamakla yükümlüdür.⁶²⁰

I No'lu Ek Protokol, çocuklara yönelik özel koruma hükümleri içermektedir. 77. maddeye göre, çocuklar özel bir saygı çerçevesinde ele alınmalı ve her türlü ahlak dışı saldırıya karşı korunmalıdır. Taraf devletler, çocukların yaşları veya başka sebeplerle ihtiyaç duydukları bakım ve desteği sağlamaktan sorumludur. Maddenin ikinci fıkrasında, on beş yaşını doldurmamış çocukların çatışmalara katılmaması için gerekli önlemlerin alınması gerektiği, on beş yaşını geçmiş ancak on sekiz yaşını doldurmamış olanlar arasında ise askerlikte önceliğin yaşı büyük olanlara verilmesi gerektiği hüküm altına alınmıştır. Üçüncü fıkra ise, on beş yaş altındaki çocukların doğrudan çatışmalara katılmış ve karşı tarafın eline geçmiş olsalar bile bu maddenin sağladığı korumadan yararlanmaya devam edeceklerini ifade etmektedir. Diğer fıkralarda ise, çocukların tutuklanmaları veya gözaltına alınmaları durumunda, ailesiyle birlikte kalma imkânı bulunmadıkça yetişkinlerden ayrı yerlerde tutulmaları gerektiği belirtilmiş; ayrıca silahlı çatışmaya ilişkin bir suçtan ötürü ölüm cezası verilmiş olsa dahi, bu cezanın on sekiz yaşını doldurmamış kişiler hakkında infaz edilemeyeceği düzenlenmiştir.⁶²¹

İnsancıl hukuk, çatışma bölgelerinden güvenlik amacıyla uzaklaştırılan kişiler arasında çocuklara özel bir önem atfetmiştir. Bu çerçevede, IV. Cenevre Sözleşmesi'nin

⁶¹⁹ Al-Athibanee, *Uluslararası Silahlı Çatışmalarda Kadın ve Çocukların Korunması*, 10.

⁶²⁰ Hajizada, *Uluslararası İnsancıl Hukukta Sivillerin Korunması*, 15; Denli, *Uluslararası İnsancıl Hukuk Bakımından Silahlı Çatışmalarda Sivillerin, Objelerin ve Çevrenin Korunması*, 55.

⁶²¹ Al-Athibanee, *Uluslararası Silahlı Çatışmalarda Kadın ve Çocukların Korunması*, 11; Denli, *Uluslararası İnsancıl Hukuk Bakımından Silahlı Çatışmalarda Sivillerin, Objelerin ve Çevrenin Korunması*, 55; Hajizada, *Uluslararası İnsancıl Hukukta Sivillerin Korunması*, 16; Batur Yamaner vd. *12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri*, 236.

17. ve 24. maddeleri ile I No’lu Ek Protokol’ün 78. maddesi, çocukların kuşatma altındaki bölgelerden tahliyesine dair düzenlemeler içermektedir. Söz konusu maddeler, tarafların çocukların bu tehlikeli bölgelerden çıkarılabilmesi için karşılıklı anlaşmalar yapma çabası göstermesini ve tahliyelerin teşvik edilmesini öngörmektedir.

2.3.2.1.2. Yaşlılar, Engelliler ve Maluller

Silahlı çatışmalarda yaşlılar, engelliler ve maluller gibi özel hassasiyet gerektiren gruplar için de uluslararası insancıl hukuk çeşitli düzenlemeler getirmiştir. Bu durum, devlet uygulamalarıyla birlikte hem uluslararası hem de uluslararası nitelikte olmayan çatışmalar bakımından bir uluslararası teamül kuralı niteliği kazanmıştır. UİTH Cilt II, Alt Bölüm 7, Kısım A, Kural 138'e göre, “Silahlı çatışmalardan etkilenen yaşlılar, engelliler ve maluller özel saygı ve koruma hakkına sahiptir.”⁶²² Dördüncü Cenevre Sözleşmesi’nin 14. maddesi ise, barış zamanında Yüksek Akit Tarafların, çatışma halinde ise çatışmaya taraf devletlerin kendi topraklarında, gerektiğinde ise işgal altındaki bölgelerde güvenlik bölgeleri oluşturabileceğini ve bu bölgelerden yaşlılar, engelliler ile malullerin tahliyesi için anlaşmalar yapılabileceğini düzenlemektedir.⁶²³

2.3.2.1.3. Sağlık ve Din Görevlileri

Sözleşmelere eklenen protokollerle daha ayrıntılı olarak açıklanan; ibadethanelerin korunması, ibadet özgürlüğü, din ve vicdan hürriyeti ile hastaneler, tıbbi ekipmanlar ve sağlık hizmetleri gibi doğrudan “yaşam hakkı” ve “sağlık hakkı”yla bağlantılı unsurların korunmasına ilişkin düzenlemelere IV. Cenevre Sözleşmesi’nin 18 ila 23. maddelerinde yer verilmiştir. Bu maddelerde askeri sağlık personeli ve askeri din görevlileri de korunma kapsamına alınmış; I No’lu Ek Protokol ile bu kapsam daha da genişletilerek tüm askeri ve sivil sağlık çalışanlarıyla birlikte, görevli olan tüm din adamlarının –askeri veya sivil ayrımı yapılmaksızın– korunması gerektiği vurgulanmıştır.⁶²⁴ Örneğin, hastanelerin doğrudan hedef alınması kesinlikle yasaktır. Ayırt edici işaret taşıyan tıbbi nakil araçları ile doktor, hemşire, hasta bakıcı, sedye taşıyıcı, ambulans şoförü ve ilk yardım personeli gibi sağlık görevlileri korunma altındadır. Silahlı çatışmanın tarafı olan her devlet, sivil ve askeri sağlık hizmetlerinin sürekliliğini sağlamakla yükümlüdür. Bu çerçevede taraf devletler, yalnızca saldırmaktan kaçınmakla kalmayıp aynı zamanda sağlık hizmetlerini korumak ve desteklemekle de

⁶²² Henckaerts ve Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law*, 547.

⁶²³ Henckaerts ve Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law*, 549; Batur Yamaner vd., 12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri, 126.

⁶²⁴ Sehwala, “IV No’lu Cenevre Sözleşmesi Kapsamında Sivillerin Korunması”, 334.

yükümlü kılınmıştır.⁶²⁵ Ancak ayırt edici işareti bulunmayan tıbbi taşıma araçları, sivil koruma statüsünü kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilir; çünkü sözleşme yalnızca bu işaretleri taşıyan araçları güvence kapsamına almıştır.⁶²⁶ Hasta, yaralı ve engelli bireyler arasında herhangi bir ayırım yapılmaksızın korunmalı ve gerekli tedavileri sağlanmalıdır. Uluslararası Kızılhaç Komitesi (ICRC), Sözleşme'de sağlık personeli ile "askeri ve sivil sağlık kuruluşları" olarak tanımlanan tıbbi birimlere ilişkin hükümlerin uygulanışını denetleme sorumluluğunu taşımaktadır. Gerçekleştirilen denetimler sonucunda belirlenen ihlallerin, savaş suçu kapsamına girebileceği açıkça belirtilmiştir.⁶²⁷

Uluslararası İnsancıl Teamül Hukuku (UİTH) Cilt II Alt Bölüm 7 Kısım A Kural 25'e göre, yalnızca tıbbi görevleri yerine getiren sağlık personeline her koşulda saygı gösterilmeli ve bu kişiler korunmalıdır. Ancak bu personel, görevleri dışında düşmana zarar verebilecek herhangi bir eylemde bulunursa, bu koruma hakkını kaybeder. Bu kural, günümüzde 1949 tarihli I, II ve III numaralı Cenevre Sözleşmelerinde açıkça yer almaktadır. Sağlık personeli; yaralı, hasta ve deniz kazazedelerinin aranması, tahliyesi, taşınması, ilk yardım ve tedavisi, hastalıkların önlenmesi, tıbbi birimlerin yönetimi ya da sağlıkla ilgili ulaşım araçlarının işletilmesi gibi faaliyetler için geçici ya da sürekli olarak görevlendirilmiş kişileri kapsamaktadır.⁶²⁸

Asker ya da sivil ayrımı yapılmaksızın tüm din görevlileri ve ibadethaneler, IV. Cenevre Sözleşmesi kapsamında genel bir korumaya; I No'lu Ek Protokol kapsamında ise sağlık personeli ve tıbbi birimlerde olduğu gibi özel bir korumaya sahiptir. Söz konusu sözleşmelerde geçen 'din görevlileri' ifadesi, yalnızca dini hizmetleri yerine getiren ve bu görevi sürekli ya da geçici olarak üstlenen kişileri kapsar. Bu kapsamda, dini görev üstlenen kişiler, ibadet eden kimseler, ibadethaneler ve dini yayınlar, sivil statüleri gereği korunmaya tabidir.⁶²⁹

I. Cenevre Sözleşmesi'nin 24. maddesi, silahlı çatışmalarda hasta ve yaralıların aranması, taşınması ve tedavisinden sorumlu sağlık personeli ile sıhhiye birliklerinde görev yapan personelin yanı sıra, silahlı kuvvetlere bağlı din görevlilerinin (imam, rahip vb.) dokunulmazlığını güvence altına almaktadır. Bu kişiler yalnızca görevlerini ifa ettikleri sürece değil, aynı zamanda tarafsızlık ve insaniyet ilkeleri çerçevesinde hareket ettikleri müddetçe korunurlar. II. Cenevre Sözleşmesi'nin 36. maddesi ise, hastane

⁶²⁵ Alper Işık, "Uluslararası Silahlı Çatışmalar Hukukunda Hastanelerin, Tıbbi Personelin ve Tedavi Görenlerin Korunması", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 23/1 (2017), 176-183.

⁶²⁶ Leonard S. Rubenstein ve Melanie D. Bittle, "Responsibility for protection of medical workers and facilities in armed conflict", *The Lancet Journal* 375/9711 (2010), 330.

⁶²⁷ Rubenstein ve Bittle, "Responsibility for protection of medical workers and facilities in armed conflict", 330.

⁶²⁸ Henckaerts ve Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law*, 90.

⁶²⁹ Sehrawala, "IV No'lu Cenevre Sözleşmesi Kapsamında Sivillerin Korunması", 335-336.

gemilerinde görev yapan tıbbi ve dinî personelin de benzer şekilde korunacağını hüküm altına almıştır.⁶³⁰ Bu düzenlemeler, savaşın taraflarını söz konusu personelin hem fiziksel hem de meslekî dokunulmazlığına riayet etmeye zorlamaktadır. Bu bağlamda, I No'lu Ek Protokol, özellikle silahlı çatışmalarda sivillerin ve tarafsız görev icra eden dinî ve sağlık personelinin korunmasını daha kapsamlı ve ayrıntılı bir biçimde ele alarak, sivil statüdeki sağlık ve din görevlilerinin himaye kapsamını genişletmiştir.⁶³¹ Protokoldeki bu genişletici hükümler, uluslararası insancıl hukukun temel ilkeleri olan insan onurunun korunması, ayırım gözetmeme ve insani muamele ilkeleri ile de doğrudan ilişkilidir.

2.3.2.1.4. Gazeteciler ve Savaş Muhabirleri

Savaş bölgelerinde meydana gelen ihlallerin, sivillere yönelik işlenen vahşetlerin ve uluslararası insancıl hukuk kurallarının ne şekilde çiğnendiğinin kamuoyuna aktarılması; çatışmaların görünür kılınması ve hesap verebilirliğin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır.⁶³² Silahlı çatışma alanlarında görev yapan gazeteciler, bu ihlallere doğrudan tanıklık ederek, sadece bilgi akışını sağlamakla kalmaz; aynı zamanda insan haklarının temelini oluşturan ifade özgürlüğünün somut bir temsilcisi olarak görev yaparlar.⁶³³ Bu nedenle, savaş bölgelerinde gazetecilerin varlığı, çatışan taraflar üzerinde uluslararası insancıl hukuk kurallarına riayet etme yönünde dolaylı bir baskı oluşturur. Ancak silahlı çatışma ortamlarında bu kuralların zaman zaman ihlal veya ihmal edilmesi, bölgede bulunan gazetecilerin yaşamlarını ciddi şekilde tehdit edebilmektedir. Savaş muhabirleri, çoğu zaman sıradan sivillerin maruz kaldığı tehlikelerin ötesinde, daha yüksek risklerle karşı karşıya kalmaktadır. Bu sebeple uluslararası insancıl hukuk, gazetecileri genel sivil koruması kapsamında değerlendirmekle kalmayıp, aynı zamanda onların özel durumlarını dikkate alarak ilave koruyucu hükümler de öngörmüştür.⁶³⁴ Gazeteciler, yaşamlarını tehdit eden risklerin yanı sıra, keyfi tutuklamalar ve kötü muamele gibi hukuka aykırı uygulamalara da maruz kalma tehlikesi altındadır. Bu tür tehditler, gazetecilerin silahlı çatışma ortamlarında korunmasını uluslararası insancıl hukuk açısından daha da önemli hâle getirmektedir. Bu bağlamda, Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin 1949 tarihli IV. Cenevre Sözleşmesi ile 1977 tarihli I

⁶³⁰ Henckaerts ve Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law*, 97.

⁶³¹ Batur Yamaner vd. *12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri*, 191; Denli, *Uluslararası İnsancıl Hukuk Bakımından Silahlı Çatışmalarda Sivillerin, Objelerin ve Çevrenin Korunması*, 58.

⁶³² Mehmet Işık, “Çatışma Alanlarında Gazetecilik Pratiklerinin Dönüşümü ve Dijital Çağda Savaş Gazeteciliği”, *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi* 1/1 (2020), 36.

⁶³³ Süleyman Dost, “Uluslararası Silahlı Çatışmalarda Gazetecilerin ve Medya Araçlarının Korunması”, *Ankara Barosu Dergisi* 76/2 (2018b), 175.

⁶³⁴ Dost, “Uluslararası Silahlı Çatışmalarda Gazetecilerin ve Medya Araçlarının Korunması”, 175.

No’lu Ek Protokol, gazetecileri de sivil statü kapsamında değerlendirerek, onlara yönelik hukuki korumayı açıkça düzenlemektedir.⁶³⁵

I No’lu Ek Protokol’ün 79. maddesi uyarınca, silahlı çatışma bölgelerinde tehlikeli görevler üstlenen gazeteciler, 50. maddenin 1. fıkrası çerçevesinde sivil olarak kabul edilir. Bu kişiler, sivil statülerine zarar verecek herhangi bir eylemde bulunmadıkları sürece, hem Sözleşmeler hem de Protokol kapsamında korunma hakkına sahiptir. Ayrıca, Üçüncü Cenevre Sözleşmesi’nin 4/A-4 maddesinde düzenlenen, silahlı kuvvetlere akredite edilmiş savaş muhabirlerinin sahip olduğu haklara hâlel getirmeksizin, bu korumadan yararlanmaya devam ederler. Bu hükme göre, gazeteciler sivil statülerini korudukları sürece, Cenevre Sözleşmeleri ve I No’lu Ek Protokol’ün sağladığı tüm korumalardan istifade ederler.⁶³⁶

Uluslararası insancıl hukuk sözleşmeleri incelendiğinde, silahlı kuvvetlerle olan ilişkilerine bağlı olarak gazetecilerin iki farklı statüde değerlendirildiği görülmektedir: “Bağımsız gazeteciler” ve “savaş muhabirleri”.⁶³⁷ Savaş muhabiri kavramı doğrudan Cenevre Sözleşmeleri’nde düzenlenmiştir. I. ve II. Cenevre Sözleşmeleri’nin 13/4. maddelerine göre, "refakat ettikleri silahlı kuvvetlerin izni doğrultusunda hareket eden; askerî uçakların sivil mürettebatı, savaş muhabirleri, müteahhitler, askerî dinlenme hizmetlerinde görevli personel gibi kişiler" silahlı kuvvetlerin asli unsuru olmasalar dahi, bu kuvvetlere eşlik ettikleri sürece Sözleşme hükümlerinin sağladığı korumadan yararlanırlar.⁶³⁸ Bağımsız gazeteciler, çatışmalara doğrudan katılmaksızın silahlı kuvvetlere eşlik eden ve bu nedenle özel korunmaya ihtiyaç duyan bir sivil gruba dâhil olarak değerlendirilmiştir. Her ne kadar 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri’nde bu husus açıkça yer almasa da, 1977 tarihli I No’lu Ek Protokol’ün 79. maddesi, bağımsız gazetecilerin açık biçimde sivil statüsünde olduklarını ifade etmektedir. Tıpkı diğer sivillerde olduğu gibi, bağımsız gazetecilerin de sivil statülerinin tanınması için özel bir işaret taşımaları gerekmemektedir. Nitekim 79. madde, gazetecilerin kimlik kartı taşımalarını önermekteyse de, bu kartın bulunması sivil statünün kazanılması açısından zorunlu bir şart değildir. Ayrıca, I No’lu Protokol’e taraf olmayan bir devletin eline düşmeleri hâlinde bile, kimlik kartına sahip olan gazetecilere, taraf devletler nezdinde olduğu gibi sivil muamelesi yapılması gerekmektedir.⁶³⁹ Buna karşılık, I. ve II. Cenevre

⁶³⁵ Hajizada, *Uluslararası İnsancıl Hukukta Sivillerin Korunması*, s. 17; Denli, *Uluslararası İnsancıl Hukuk Bakımından Silahlı Çatışmalarda Sivillerin, Objelerin ve Çevrenin Korunması*, 59; Yolcu, *İslam Hukuku Perspektifinden Uluslararası İnsancıl Hukukta Korunan Kişiler*, 106.

⁶³⁶ Batur Yamaner vd., *12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri*, 238.

⁶³⁷ Sehwala, “IV No’lu Cenevre Sözleşmesi Kapsamında Sivillerin Korunması”, 336.

⁶³⁸ Denli, *Uluslararası İnsancıl Hukuk Bakımından Silahlı Çatışmalarda Sivillerin, Objelerin ve Çevrenin Korunması*, 59.

⁶³⁹ Dost, “Uluslararası Silahlı Çatışmalarda Gazetecilerin ve Medya Araçlarının Korunması”, 184-185.

Sözleşmeleri'nin 13. maddeleri kapsamında, *savaş muhabirleri* başlığı altında belirli gruplara özel koruma statüsü tanınmıştır. Savaş muhabirleri, çatışma ortamında görev yapabilmeleri için kendi hükümetleri tarafından resmî olarak akredite edilir. Bu kişiler, savaş muhabiri statülerini belgelemek amacıyla, bağlı oldukları (ve çatışmanın tarafı olan) hükümet tarafından düzenlenmiş kimlik belgelerini ibraz etmekle yükümlüdür. Savaş muhabirleri, silahlı kuvvetlerle birlikte hareket eden kişilerin oluşturduğu sınırlı ve özel bir grubu temsil eder. Bu kişiler çatışan birliklerle birlikte seyahat ederler; silahsızdırlar, sivil kıyafet giyerler ve çatışmalara doğrudan katılım göstermezler.⁶⁴⁰ Ancak, hükümetleri tarafından sağlanan akreditasyon sayesinde silahlı kuvvetlerle birlikte hareket etmeleri mümkün olduğu için, çatışma alanında diğer sivillere kıyasla daha fazla riskle karşı karşıya kalabilirler. Bu gruptakiler, sivil statüsünün sağladığı korumadan yararlanırlar ve bu nedenle doğrudan hedef alınamazlar. Bununla birlikte, askeri operasyonlarda askeri gereklilik ve orantılılık ilkeleri göz önünde bulundurulurken bu statüleri dikkate alınmalıdır. Savaş muhabiri olarak kabul edilmeleri için, kendilerini bu sıfatla tanımlayan ve hükümetleri tarafından verilmiş kimlik kartını taşıyan kişiler olmaları gerekmektedir.⁶⁴¹

Savaş muhabirleri ile bağımsız gazeteciler arasındaki temel fark, savaş muhabirlerine tanınan koruma kapsamının, özellikle çatışma sırasında tutuklanma veya alıkonulma gibi durumlara karşı, diğer gazetecilere kıyasla daha geniş olmasıdır. Gazetecilerin, güvenlik gerekçeleriyle gözaltına alınma ya da tutuklanma riskine sıkça maruz kalabildiği çatışma ortamlarında, bu ayrım büyük önem arz eder. Her ne kadar her iki grup da sivil olarak kabul edilse de, savaş muhabirleri düşman güçlerince yakalandıklarında savaş esiri statüsü elde ederken, bağımsız gazeteciler için böyle bir statü öngörülmemiştir.⁶⁴²

2.3.2.1.5. Sivil Savunma Personeli

Sivil savunma personeli, silahlı çatışmalarda üstlendikleri görevler dolayısıyla korunma hakkına sahip kişi kategorileri arasında yer almaktadır. Sivilleri çatışmanın yıkıcı etkilerinden korumanın en etkili yollarından biri, doğrudan bu personelin korunmasıyla sağlanmaktadır. Uluslararası insancıl hukuk, savaşın yol açtığı tehlikelerden ve hastalıklardan sivilleri korumakla görevlendirilen sivil savunma personelinin özel koruma altında olduğunu belirtmekte; bu kişilerin yürüttüğü sivil

⁶⁴⁰ Işık, “Çatışma Alanlarında Gazetecilik Pratiklerinin Dönüşümü ve Dijital Çağda Savaş Gazeteciliği”, 47.

⁶⁴¹ Dost, “Uluslararası Silahlı Çatışmalarda Gazetecilerin ve Medya Araçlarının Korunması”, 186-187.

⁶⁴² Dost, “Uluslararası Silahlı Çatışmalarda Gazetecilerin ve Medya Araçlarının Korunması”, 187.

savunma faaliyetlerinin engellenemeyeceğini ve asli görevlerinin dışında başka işlerde çalıştırılmayacağını açıkça hükme bağlamaktadır.⁶⁴³ I No'lu Ek Protokol'ün 61/1. maddesi uyarınca sivil savunmanın temel sorumluluğu; maddede sayılan insani nitelikteki görevlerin tamamını veya bir kısmını, sivil halkı tehdit eden tehlikelerden korumak, çatışmaların doğrudan yol açtığı etkilerin giderilmesine katkı sağlamak ve sivillerin hayatta kalabilmesi için gerekli asgari yaşam koşullarını temin etmek amacıyla ifa etmektedir.⁶⁴⁴

I. No'lu Ek Protokol'ün 62. maddesi, sivil savunma personeli ile bu personele ait malzeme ve tesislerin, silahlı çatışmalarda özel koruma altında olduğunu açıkça hüküm altına almaktadır. Bu koruma, yalnızca fiziksel bütünlüğü sağlamakla sınırlı olmayıp, aynı zamanda bu kişilere ve eşyalarına karşı saygı gösterilmesi yükümlülüğünü de içerir.⁶⁴⁵ Ancak bu koruma mutlak nitelikte değildir. Protokol'ün 65. maddesi, sivil savunma statüsünün kötüye kullanılması hâlinde bu korumanın kaldırılabilceğini öngörmektedir. Söz konusu hükme göre, sivil savunma personelinin ya da tesislerinin, asli görevlerinin dışına çıkarak düşmana zarar verme amacı güden faaliyetlerde bulunması, bu korumayı sona erdirme sonucunu doğurabilir. Bu durumda, taraf devletlerin saldırıdan önce açık bir şekilde uyarıda bulunmaları gerekmektedir.⁶⁴⁶ Ancak bu uyarı, sadece şekli bir formalite olmayıp, gerçek ve etkili bir uyarı niteliğinde olmalıdır. Aksi takdirde, korumanın kaldırılması keyfi bir uygulamaya dönüşebilir ve bu durum uluslararası insancıl hukukun temel ilkelerinden biri olan ayrımcılık yasağına aykırılık teşkil edebilir. Nitekim Uluslararası Kızılhaç Komitesi (ICRC) yorumlarında da belirtildiği üzere, sivil savunma faaliyetlerinin güvenilirliğini korumak ve bu kişilerin çatışma ortamında tarafsız yardım sağlama görevlerini güvenle yerine getirmelerini sağlamak için, koruma rejiminin suiistimal edilmemesi büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede, korumanın kaldırılması ancak askeri gereklilik, ölçülülük ve uyarının dikkate alınmaması gibi kriterlerin birlikte gerçekleşmesi hâlinde meşru olacaktır.

I. Protokol'ün 63. maddesinin birinci fıkrası, sivil savunma örgütlerinin işgal altındaki bölgelerde dahi faaliyetlerini sürdürmelerine açıkça izin vermektedir. Bu bağlamda, işgalci devlet, zorunlu ve hukuken meşru sebepler dışında sivil savunmaya ait bina ve ekipmanlara el koyamaz; aynı şekilde, sivil savunma personeli silahsızlandırma yetkisine de sahip değildir.⁶⁴⁷

⁶⁴³ Hajizada, *Uluslararası İnsancıl Hukukta Sivillerin Korunması*, 18.

⁶⁴⁴ Batur Yamaner vd. *12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri*, 223-224.

⁶⁴⁵ Hajizada, *Uluslararası İnsancıl Hukukta Sivillerin Korunması*, 19; Denli, *Uluslararası İnsancıl Hukuk Bakımından Silahlı Çatışmalarda Sivillerin, Objelerin ve Çevrenin Korunması*, 61.

⁶⁴⁶ Hajizada, *Uluslararası İnsancıl Hukukta Sivillerin Korunması*, 19.

⁶⁴⁷ I No'lu Protokol madde 63/1.

I. Protokol'ün 66. maddesi, çatışmanın taraflarına hem ulusal hem de uluslararası sivil savunma personeli, teşkilatları ve tesislerinin kolaylıkla tanınabilir olmasını sağlama yükümlülüğü getirmiştir. Uluslararası düzeyde görev yapacak sivil savunma personeli, turuncu zemin üzerine yerleştirilmiş mavi eşkenar üçgen şeklindeki özel bir amblem aracılığıyla ayırt edilecektir. Bu kimlik, sadece görsel amblemle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda personelin statüsünü gösteren resmi bir kimlik belgesiyle de desteklenmelidir.⁶⁴⁸

2.3.2.1.6. Yabancılar

IV. Cenevre Sözleşmesi, koruma kapsamını yalnızca çatışan tarafların vatandaşlarıyla sınırlı tutmayarak, yabancı uyruklu bireyleri de sivil statü kapsamında değerlendirerek onlara da hukuki koruma sağlamaktadır.⁶⁴⁹ Bu düzenleme, savaş sırasında yalnızca taraf devletlerin yurttaşlarının değil, taraf olmayan ya da taraflar arasında kalan yabancı sivillerin de insancıl hukuk korumasından yararlanabileceğini göstermektedir. Böylece Sözleşme, çatışmalardan etkilenen tüm bireylerin ayırım gözetilmeksizin korunmasını amaçlayan evrensel bir yaklaşımı benimsemektedir. Bu da sivillere yönelik korumanın, uyruk temelli değil, fiili sivil niteliğe dayalı olarak belirlendiğini ortaya koymaktadır.

Sözleşme, çatışma tarafının kontrolü altındaki yabancı uyruklulara ülkeyi terk etme hakkı tanımaktadır.⁶⁵⁰ Bu bağlamda, koruma altındaki yabancı kişiler, savaşın başlamasından itibaren, bu taleplerinin devletin ulusal çıkarlarıyla çelişmemesi koşuluyla, bulundukları ülkeden ayrılma hakkına sahiptir. Ayrılmalarına izin verilen bu kişiler, memleketlerine dönerken yanlarında yeterli miktarda para ve gıda maddesi götürme hakkına da sahiptir. Öte yandan, bu kişilerin ülkeden çıkışına izin verilmemesi hâlinde, söz konusu durum yargı mercilerine taşınabilir ve hukuki denetime konu olabilir.⁶⁵¹

Yabancıların yer değiştirmeleri, insan onuruna yakışır ve insani şartlar çerçevesinde gerçekleştirilmelidir. Düşman kontrolüne geçen sivillerin değişimi ya da vatana iadesi hususunda ise özel anlaşmalar yapılması tercih edilmelidir. Ancak ülkeden ayrılmamayı seçen yabancı kişiler, barış zamanında tabi tutuldukları muameleyle eşdeğer bir uygulamaya tabi olacak ve çatışmaya taraf devletin kendi vatandaşlarına tanıdığı korumadan yararlanacaklardır.⁶⁵² Bu kişiler, kendilerine ulaştırılacak yardımlardan

⁶⁴⁸ I No'lu Protokol madde 66/3, 66/4

⁶⁴⁹ SeRAWALA, "IV No'lu Cenevre Sözleşmesi Kapsamında Sivillerin Korunması", 331.

⁶⁵⁰ IV. Cenevre Sözleşmesi madde 35

⁶⁵¹ Hajizada, *Uluslararası İnsancıl Hukukta Sivillerin Korunması*, 20.

⁶⁵² Hajizada, *Uluslararası İnsancıl Hukukta Sivillerin Korunması*, 20.

faydalanabilecek; sağlık hizmetlerine erişimleri ve dini özgürlükleri teminat altına alınacaktır. Ayrıca, aynı devlete mensup vatandaşlara tanınan haklar çerçevesinde, 15 yaş altındaki çocuklar, hamile kadınlar ve 7 yaşından küçük çocukların anneleri özel koruma kapsamına dâhil edilecektir.⁶⁵³ Bu düzenleme, IV. Cenevre Sözleşmesi'nin sivillerin korunmasına ilişkin temel ilkeleriyle uyumludur. Savaş hâlinde bile, özellikle hassas grupların — çocuklar, hamileler ve küçük çocukların bakımından sorumlu anneler — özel ihtiyaçlarının gözetilmesi, insancıl hukukun özünü oluşturan ayırım gözetmeme ve özel koruma ilkelerinin bir tezahürüdür.

2.3.2.1.7. Mülteciler

Mültecilerle ilgili ilk kapsamlı düzenleme, 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi ile yapılmıştır. Ancak bu Sözleşme zamanla yetersiz bulunmuş ve mülteci tanımını daha geniş ve zamana uygun hâle getirmek amacıyla 1967 Protokolü yürürlüğe konmuştur. 1967 Protokolü'ne göre mülteci; ırkı, dini, milliyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti ya da siyasi görüşleri nedeniyle zulme uğrama tehlikesi taşıdığına dair haklı korkuları bulunan, bu sebeple vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve söz konusu devletin korumasından yararlanamayan veya bu korkular nedeniyle yararlanmak istemeyen kişidir. Aynı şekilde, vatansız kişiler için de, önceki daimî ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya korkuları nedeniyle dönmek istemeyen bireyler de mülteci statüsüne dâhildir.⁶⁵⁴

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 14. maddesi, her bireyin zulüm tehdidi karşısında başka bir ülkeden sığınma talep etme ve bu talepten doğan sığınma hakkından faydalanma hakkına sahip olduğunu belirtmektedir. Ancak bu hak, siyasal nitelik taşımayan adi suçlar ya da Birleşmiş Milletler'in amaç ve ilkelerine aykırı eylemler sebebiyle yürütülen kovuşturmalar söz konusu olduğunda kullanılamaz.⁶⁵⁵

Millî, siyasî veya dinî sebeplerle ya da silahlı çatışmaların etkisiyle ülkelerini terk ederek mülteci konumuna düşen milyonlarca insan, insancıl hukukun koruma alanı içine alınmıştır. IV. Cenevre Sözleşmesi'nin “Mülteciler” başlığını taşıyan 44. maddesi, çatışan tarafların elinde bulunan ve herhangi bir devletin korumasından yararlanamayan bireylerin, düşman yabancı statüsünde değerlendirilemeyeceğini hükme bağlamaktadır.⁶⁵⁶

⁶⁵³ IV. Cenevre Sözleşmesi madde 38

⁶⁵⁴ Eda Bozbeyoğlu, “Mülteciler ve İnsan Hakları”, *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi* 2/1 (2015), 64.

⁶⁵⁵ Bozbeyoğlu, “Mülteciler ve İnsan Hakları”, 66-67.

⁶⁵⁶ IV. Cenevre Sözleşmesi madde 44

I. Protokol'ün 73. maddesi uyarınca, taraf devletlerce kabul edilen uluslararası kuruluşlar ya da sığınılan ülkenin ulusal mevzuatına göre mülteci statüsüne sahip olduğu kabul edilen bireyler, IV. Cenevre Sözleşmesi'nin I. ve III. Bölümlerinde öngörülen nedenlerle hiçbir ayırım gözetilmeksizin korunmalıdır. Bu düzenleme, mültecilerin sivillere tanınan koruma rejimi dışında bırakılmaması gerektiğini ve onların çatışma koşullarında da insancıl hukuk güvencelerinden yararlandırılmasını güvence altına almaktadır.⁶⁵⁷ IV. Cenevre Sözleşmesi'nin I. ve III. bölümleri sivillerin genel korunma çerçevesini belirler. Bu bölümler uyarınca, savaşan tarafın kontrolündeki tüm siviller - vatandaş olsun ya da olmasın- hukuki koruma altındadır. Mültecilerin, herhangi bir devletin koruması altında olmamaları, onları bu koruma kapsamından çıkarmaz.

2.3.2.2. Sivillerin Hukuki Statüleri

İnsancıl hukuk, askeri zorunluluklarla insani ihtiyaçlar arasında bir denge kurmayı amaçlayan bir hukuk disiplini. Bu dengenin sağlanabilmesi ise öncelikle savaşçı ve sivil ayırımının net biçimde yapılmasını gerekli kılar.⁶⁵⁸ Uluslararası silahlı çatışmalarda bireylerin statüleri temel olarak üç kategoriye ayrılır: “Savaşçılar”, “Siviller” ve “Çatışma dışında kalan savaşçılar”. Bu statü ayırımının temel amacı, her bireye uygulanacak silahlı çatışma hukukunun çerçevesini belirlemektir. Bu ayırım, Lahey Sözleşmeleri ‘ne Ek Kurallar’ın 22. maddesinde de vurgulandığı üzere, savaş araç ve yöntemlerinin sınırlandırılması ilkesine dayanmakta olup, savaşçılarla siviller arasında açık bir ayırım yapılmasını ve buna uygun muamelelerde bulunulmasını öngörmektedir.⁶⁵⁹ Anılan üç statü daha önceki sayfalarda detaylı biçimde tanımlandığı için bu kısımda yeniden ele alınmayacaktır.

Uluslararası insancıl hukuk çerçevesinde, çatışma tarafları bir bölgeyi tamamen ya da kısmen işgal ettiklerinde, o bölgede bulunan sivillerin hukuki statüsüne saygı göstermek ve bu statüye aykırı herhangi bir işlemde bulunmamakla yükümlüdür. İşgalci devlet, IV. Cenevre Sözleşmesi kapsamında “korunan kişiler” olarak tanımlanan sivilleri, bu Sözleşme tarafından kendilerine tanınan haklardan yoksun bırakamaz.⁶⁶⁰ Nitekim IV. Cenevre Sözleşmesi (Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Sözleşme), esas

⁶⁵⁷ Sehwala, “IV No’lu Cenevre Sözleşmesi Kapsamında Sivillerin Korunması”, 332; Hajizada, *Uluslararası İnsancıl Hukukta Sivillerin Korunması*, 21; Denli, *Uluslararası İnsancıl Hukuk Bakımından Silahlı Çatışmalarda Sivillerin, Objelerin ve Çevrenin Korunması*, 62.

⁶⁵⁸ Gökhan Albayrak, “Uluslararası İnsancıl Hukukta İşgale İlişkin Hukuki Meseleler”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 28/2 (2020), 451.

⁶⁵⁹ Funda Keskin, “Silahlı Çatışmalar Hukukunun B.M. Kuvvetlerine Uygulanması”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 52/1 (1997), 455.

⁶⁶⁰ IV. Cenevre Sözleşmesi madde 47.

olarak silahlı çatışma ve savaş durumlarında sivillerin korunmasına ve onların haklarının güvence altına alınmasına yöneliktir.⁶⁶¹

Uluslararası silahlı çatışmalar sırasında sivillerin; kişiliklerine, onurlarına, aile bütünlüklerine, dini inanç ve ibadet özgürlüklerine, namuslarına, örf ve âdetlerine her koşulda saygı gösterilmesi gerekmektedir. Bu kişilere daima insanca muamelede bulunulmalı; özellikle şiddet, tehdit, aşağılayıcı davranışlar ve hakaretlere karşı etkin bir şekilde korunmaları sağlanmalıdır. Sivillere, ırkları, dini inançları veya siyasi görüşleri ne olursa olsun ayırım gözetilmeksizin eşit muamele edilmelidir. Kadınlar ise, özel olarak; onur kırıcı muameleye, cinsel saldırıya, tecavüze, fuhşa zorlama gibi her türlü aşağılayıcı ve müstehcen eyleme karşı korunma hakkına sahiptir.⁶⁶² Silahlı çatışmalar sırasında korunma altındaki kişilerin, işgalci devletin veya üçüncü bir devletin topraklarına sürgün edilmesi ya da sınır dışı edilmeleri kesin olarak yasaklanmıştır. Bu çerçevede IV. Cenevre Sözleşmesi'nin 49. maddesi, özellikle dikkat çekici düzenlemeler içermektedir. Maddenin birinci fıkrası, sivillerin bireysel ya da toplu şekilde zorla yerlerinden edilmesini kesin biçimde yasaklarken; ikinci fıkra, bazı istisnai hâlleri gündeme getirmektedir. Buna göre, halkın güvenliğinin sağlanması ya da zorunlu askeri gerekçelerin bulunması durumunda, kısmen ya da tamamen tahliye uygulamasına istisnai olarak izin verilebileceği kabul edilmektedir.⁶⁶³ Tahliyeyi zorunlu kılan sebepler sona erdiğinde, bireylerin asli ikametgâhlarına dönmeleri sağlanmalıdır.⁶⁶⁴

İşgalci devlet, kontrolü altına aldığı topraklardaki sağlık kurumlarını — özellikle hastaneler, tıbbi merkezler ve ilgili hizmet birimlerini — işler durumda tutmakla yükümlüdür. Bunun yanı sıra, işgal altındaki nüfusun sağlığını korumak amacıyla, bulaşıcı hastalıklar ve salgınlara karşı etkili önleyici ve tedavi edici tedbirleri almak ve uygulamak da işgalci devletin sorumlulukları arasındadır.⁶⁶⁵ İlgili madde uyarınca, işgalci devlet; kamu sağlığı ve hijyen koşullarını sağlamak amacıyla gerekli tüm tedbirleri almakla ve bu doğrultuda halkın sağlık hizmetlerine kesintisiz biçimde erişimini temin etmekle yükümlüdür. Bu düzenleme, işgalci devletin yalnızca askeri ve güvenlik alanında değil, aynı zamanda insani alanda da sorumluluk taşıdığını açıkça göstermektedir. Dolayısıyla, sağlık hizmetlerinin ihmali ya da kasıtlı olarak engellenmesi, uluslararası insancıl hukukun ağır bir ihlali niteliğinde olup, bu durumun işgalci devlete uluslararası sorumluluk yükleyeceği açıktır.

⁶⁶¹ Başer, *Günümüzde İnsancıl Hukuk ve İnsan Haklarının Korunması Sorunu*, 81.

⁶⁶² IV. Cenevre Sözleşmesi madde 27.

⁶⁶³ IV. Cenevre Sözleşmesi madde 49.

⁶⁶⁴ Hajizada, *Uluslararası İnsancıl Hukukta Sivillerin Korunması*, 30.

⁶⁶⁵ IV. Cenevre Sözleşmesi madde 56.

Sivillerin etkin bir şekilde korunabilmesi, yalnızca saldırgan tarafın değil, silahlı saldırıya uğrayan devletin de belirli yükümlülükleri yerine getirmesini gerektirir. Bu bağlamda, ilgili devletin, sivil halkı, bireyleri ve sivil nitelikli hedefleri askeri hedeflerin bulunduğu bölgelerden uzaklaştırmak için gerekli tedbirleri alması beklenir. Aynı şekilde, yoğun sivil nüfusun bulunduğu alanlara veya bu alanların çevresine askeri hedefler yerleştirmekten kaçınmalı ve sivil halkı askeri operasyonların yaratabileceği tehlikelerden korumak amacıyla ilave koruyucu önlemler almalıdır.⁶⁶⁶ Bu hüküm, sivillerin savaşın yıkıcı etkilerinden korunmasına yönelik olarak devletlere yüklenen önleyici nitelikteki sorumlulukları ortaya koymaktadır. Bu sorumluluklar yalnızca saldıran tarafı değil, aynı zamanda savunma durumundaki devleti de bağlayıcı niteliktedir. İlgili düzenleme, silahlı çatışmalarda geçerli olan *çifte yükümlülük* ilkesine dayanmaktadır. Bir taraftan saldırıyı gerçekleştiren taraf, sivilleri hedef almaktan kaçınmakla yükümlüken; diğer taraftan saldırıya uğrayan taraf da sivilleri askeri hedeflerin yakınından uzak tutarak tehlikeden korumakla mükelleftir. Uluslararası insancıl hukuk, yalnızca savaş yöntemlerini değil, aynı zamanda savaşın yönetilme biçimini de denetim altına almayı amaçladığından, bu tür yükümlülüklerin ihlali devlet sorumluluğunu doğurur ve ciddi bir hukukî hesap verebilirliği gündeme getirir.⁶⁶⁷

Uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalarda sivillere tanınan haklar, başta Cenevre Sözleşmeleri'nin Ortak 3. Maddesi ile Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışma Mağdurlarının Korunmasına İlişkin II No'lu Protokol çerçevesinde güvence altına alınmıştır. II No'lu Protokol'ün 2. maddesi, bu düzenlemelerin herhangi bir ayırım gözetilmeksizin – ırk, renk, cinsiyet, dil, din veya inanç, siyasi ya da diğer görüşler, ulusal veya sosyal köken, servet, doğum yahut benzeri başka bir statü temelinde – herkes için yalnızca insan onurunun bir gereği olarak uygulanacağını belirtmektedir. Bu kapsamda, ister özgürlüklerinden yoksun bırakılmış olsun, ister olmasın; silahlı çatışmalara fiilen katılmayan veya çatışmaya katılımını sona erdirmiş tüm bireylerin, kişisel bütünlüklerine, onurlarına, düşüncelerine ve dini inanç ile ibadetlerine saygı gösterilmesi yönünde açık ve evrensel bir koruma hakkı bulunduğu kabul edilmiştir.⁶⁶⁸ Bu Protokol uyarınca, sivil halk ile çatışmalara doğrudan katılmayan bireyler, askeri operasyonların yol açabileceği tehlikelere karşı genel koruma hakkına sahiptir.⁶⁶⁹ Bu bağlamda, özellikle insan hayatına kast eden ya da fiziksel ve ruhsal bütünlüğü ağır şekilde ihlal eden eylemler açıkça

⁶⁶⁶ I No'lu 1977 Cenevre Protokolü madde 58.

⁶⁶⁷ Detaylı bilgi için bkz. Dülger, *Devletin Uluslararası İnsancıl Hukukun İhlalinden Doğan Sorumluluğu*; Hatice Geyik, “Devletlerin İnsancıl Hukuk Kurallarının İhlali Nedeniyle Sorumluluğu”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 24/2 (2016), 57-91.

⁶⁶⁸ II No'lu 1977 Cenevre Protokolü madde 4.

⁶⁶⁹ II No'lu 1977 Cenevre Protokolü madde 13.

yasaklanmıştır. Örneğin, kimsenin hayatta kalmaması yönünde emir verilmesi, organ kesilmesi, işkence, insanlık dışı ve aşağılayıcı muamele ile her türlü bedensel ceza uygulaması uluslararası insancıl hukuka aykırıdır. Ayrıca, sivillere yönelik terör eylemleri, onur kırıcı fiiller, cinsel saldırı, tecavüz, fuhşa zorlama, ahlaka aykırı saldırılar, kölelik, köle ticareti ve yağmalama gibi fiiller de söz konusu Protokol kapsamında kesin biçimde yasaklanmış ve ciddi ihlal olarak değerlendirilmiştir.⁶⁷⁰ Bu hükümler, savaşta dahi insan onurunun mutlak bir şekilde korunması gerektiği yönündeki insancıl hukukun temel ilkesini yansıtmaktadır.

2.3.2.3. Sivil Statüsünün Kaybı

İnsancıl hukuk, silahlı çatışmalar sırasında sivilleri meşru hedef olarak kabul etmemekte ve onlara özel bir koruma statüsü tanımaktadır. Ancak bu koruma mutlak değildir. Şayet bir sivil, silaha sarılarak doğrudan çatışmalara katılır ya da fiilen düşmanca eylemlerde bulunursa, bu durum onu sivil statüsünün sağladığı hukuki güvencelerden mahrum bırakabilir.⁶⁷¹ I No'lu Ek Protokol'ün 51. maddesi, sivillerin korunmasını açıkça düzenlemiş; ancak bu korumanın, ilgili kişilerin çatışmalara doğrudan katılım göstermeleri hâlinde askıya alınabileceğini hükme bağlamıştır.⁶⁷² Maddeye göre, "doğrudan katılım", niteliği veya amacı itibarıyla düşman silahlı kuvvetlerine – personeline veya donanımına – zarar verme potansiyeli taşıyan eylemler olarak değerlendirilir.⁶⁷³

IV. Cenevre Sözleşmesi'nin 5. Maddesi de, bir sivilin millî ya da askerî güvenliği tehdit eden eylemlerde bulunması durumunda, kendisine tanınan koruma haklarının sınırlandırılabilirliğini ileri sürmüştür. Bu maddeye göre, bir kişinin bireysel olarak devletin güvenliğine zarar verecek faaliyetlerde bulunduğu dair makul şüphe mevcutsa, söz konusu kişi artık Sözleşme'nin sağladığı hak ve ayrıcalıklara dayanarak herhangi bir talepte bulunamayacaktır. Ayrıca madde, işgal altındaki topraklarda casusluk veya sabotaj faaliyeti yürütürken yakalanan bireylerin belirli haklardan mahrum bırakılabileceğini de düzenlemektedir.⁶⁷⁴

Sonuç olarak Cenevre Sözleşmesi ve I No'lu Ek Protokol'e göre sivillerin silahlı çatışmalara doğrudan katılma hakları yoktur. Olağanüstü durumlarda, yalnızca

⁶⁷⁰ II No'lu 1977 Cenevre Protokolü madde 4/2.

⁶⁷¹ Hajizada, *Uluslararası İnsancıl Hukukta Sivillerin Korunması*, 25; Sehwala, "IV No'lu Cenevre Sözleşmesi Kapsamında Sivillerin Korunması", 346; Denli, *Uluslararası İnsancıl Hukuk Bakımından Silahlı Çatışmalarda Sivillerin, Objelerin ve Çevrenin Korunması*, 87.

⁶⁷² I No'lu 1977 Cenevre Protokolü madde 51/3

⁶⁷³ Hajizada, *Uluslararası İnsancıl Hukukta Sivillerin Korunması*, 25.

⁶⁷⁴ Batur Yamaner vd. *12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri*, 123.

kendilerini veya savunmaları gereken yakınlarını korumak amacıyla silah taşımaları sivil statülerini bozmaz. Ancak doğrudan çatışmaya katılmaları halinde, sivil statüleri sona erer ve sağlanan korumalardan yararlanamazlar.⁶⁷⁵

⁶⁷⁵ Sehwala, “IV No’lu Cenevre Sözleşmesi Kapsamında Sivillerin Korunması”, 346.

3. İSLAM SAVAŞ HUKUKU VE ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUK MUKAYESESİ

Silahlı çatışmaların hukukî rejimi, tarihsel olarak hem dini hem de seküler hukuk sistemlerinde düzenlenmiştir. İslam hukukunda savaş hukukuna dair kurallar, esasen Kur'an, Sünnet, sahabe uygulamaları ve klasik fıkıh literatüründe yer almakta; bu kurallar çatışmaların gerekçeleri, tarafların hak ve yükümlülükleri ile savaşın sınırlarını belirlemektedir. Uluslararası İnsancıl Hukuk (International Humanitarian Law, IHL) ise özellikle 19. yüzyıldan itibaren gelişen ve 1949 Cenevre Sözleşmeleri ile sistematize edilen, çatışma esnasında sivillerin ve savaş dışı kalanların korunmasını amaçlayan bir hukuk dalıdır.

3.1. Temel İlkeler Bağlamında Mukayese

3.1.1. Ayrım İlkesi (Sivillerin ve Sivil Nesnelerin Korunması İlkesi)

Silahlı çatışmaların, insan onuru ve yaşam hakkı üzerinde ciddi tehditler oluşturduğu tartışmasız bir gerçektir. Bu tehdidin etkilerini sınırlamak amacıyla geliştirilen hukuk sistemleri, sivillerin korunmasına yönelik çeşitli ilkeler benimsemiştir. Bu ilkeler arasında yer alan ayrım ilkesi (principle of distinction), hem uluslararası insancıl hukukun hem de İslam savaş hukukunun temel esasları arasında yer almaktadır. Her iki hukuk sistemi de savaşın sınırsız bir şiddet ortamı olmadığını; aksine, belirli ahlaki ve hukuki kurallar çerçevesinde yürütülmesi gerektiğini vurgular. Bu doğrultuda, savaşan taraflar ile çatışmaya doğrudan katılmayan siviller arasında ayrım yapılması gerektiği fikri, her iki sistemde de ortak bir ilke olarak öne çıkmaktadır.⁶⁷⁶

Ayrım gözetme ilkesi, insancıl hukukun en temel dayanaklarından biridir. Kimi görüşlere göre Cenevre Hukuku'nun tarihsel temelini oluşturduğu ve bu nedenle diğer tüm ilkelerin öncüsü sayıldığı ifade edilmektedir.⁶⁷⁷ Ayrıca bu ilke, Uluslararası Adalet Divanı'nın nükleer silahlarla ilgili danışma görüşünde, uluslararası örf ve âdet hukukunun “temel” (cardinal) ve “ihlal edilemez” (intransgressible) kurallarından biri olarak tanımlanmıştır.⁶⁷⁸

⁶⁷⁶ Haruna ve Jimeta, “Similarities of International Humanitarian Law and Islamic Law of Warfare: An Appraisal of the Principle of Distinction During Armed Conflict”, 1.

⁶⁷⁷ İsmail Ataş, *Otonom Silah Sistemlerinin Ve Siber Saldırıların Uluslararası İnsancıl Hukukun Temel Prensiplerine Uygunluğu* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 48.

⁶⁷⁸ Çakmak ve Güneysu, “Exploring foundational convergence between the Islamic law of armed conflict and modern international humanitarian law: Evidence from al-Shaybani's Siyar al-Kabir”, 1158.

Bu ilkeye göre, silahlı çatışmalar ve yürütülen askeri operasyonlar sırasında savaşılanlar ile siviller arasında daima açık bir ayrım gözetilmelidir. Aynı şekilde, askeri hedefler ile sivil objeler arasında da fark gözetilmesi zorunludur. Ayrım gözetme ilkesine uygun olarak, gerçekleştirilen tüm saldırılar yalnızca meşru askeri hedeflere yönlendirilmelidir.⁶⁷⁹

İslam hukuku, İnsancıl Hukukun şekillenmesinde kayda değer bir etki ortaya koymuştur.⁶⁸⁰ Kur'an-ı Kerim'deki ayetler ve Hz. Peygamber'in hadislerinde, çağdaş Uluslararası İnsancıl Hukuk kurallarına karşılık gelen birçok hüküm ayrıntılı biçimde yer almakta ve bu ilkeler tarih boyunca Müslümanlar tarafından savaşlarda uygulanmıştır. Özellikle savaşımayan bireylerin korunmasına ilişkin olarak Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır: “Size karşı savaş açanlara, siz de Allâh yolunda savaş açın. Sakın aşırı gitmeyin, çünkü Allâh aşırıları sevmez.”⁶⁸¹ Bu ayet, savaş hukukunun iki temel ilkesini açık biçimde ortaya koymaktadır: İlki, Müslümanların ancak kendilerine saldıranlara karşı savaş açabileceği, dolayısıyla savaş başlatan taraf olmamaları gerektiğidir. İkincisi ise, savaşta doğrudan yer almayan sivillerin ve diğer korunmaya muhtaç grupların hedef alınmaması gerektiğidir.⁶⁸² Bu yaklaşım, Uluslararası İnsancıl Hukukun temelini oluşturan *ayrım ilkesine* eşdeğerdir.

İslam hukuku, *sadece savaşılanlar öldürülür* ilkesini esas alarak, savaşılan unsurlar ile siviller arasında açık ve kesin bir ayrım öngörmüştür. Bu ilke, teorik düzeyde kalmamış; doğrudan uygulamaya geçirilebilecek normlara dönüştürülerek sivillerin korunmasına yönelik bağlayıcı ve disipliner bir yapı oluşturulmuştur. Bu koruyucu düzenlemeler, bireysel takdirlere bırakılmamış; aksine, İslam Devleti'nin otoritesi tarafından ordu komutanlarına verilen açık emirlerle yürürlüğe konmuştur. Bu yönüyle İslam savaş hukuku, sivillerin korunmasına dair ilkeleri yalnızca prensip düzeyinde tanımlamakla yetinen uluslararası insancıl hukuktan ayrılarak, uygulamaya dönük güçlü bir mekanizma geliştirmiştir.⁶⁸³

Her ne kadar uluslararası insancıl hukuk da ayrım ilkesini temel normlardan biri olarak kabul etmiş olsa da, bu ilkenin hayata geçirilmesi çoğunlukla çatışmanın taraflarının inisiyatifine bırakılmıştır. Özellikle düzensiz çatışmaların yaşandığı ya da devlet dışı silahlı aktörlerin yer aldığı günümüz savaşlarında, bu ilkenin sıkça ihlal

⁶⁷⁹ Yousaf, “‘IHL’ as ‘Islamic Humanitarian Law’: A Comparative Analysis of International Humanitarian Law and Islamic Military Jurisprudence Amidst Changing Historical Contexts”, 452.

⁶⁸⁰ Miebaka Nabiebu, “A Comparative Study Of Islamic And International Humanitarian Law”, *Pinisi Journal Of Social Science* 2/2 (2023), 54.

⁶⁸¹ Bakara, 2/190

⁶⁸² Nabiebu, “A Comparative Study Of Islamic And International Humanitarian Law”, 54.

⁶⁸³ Najm Abbood Mahdi, “Comparative Study of Categories Protected During Armed Conflict in Islamic Law and International Humanitarian Law”, *International Journal of Religion* 5/11 (2024), 8231.

edildiği gözlemlenmektedir. Buna karşılık, İslam savaş hukukunda sivillerin korunmasına ilişkin hükümler yalnızca etik bir tavsiye düzeyinde kalmamış, doğrudan bağlayıcı askeri talimatlar olarak kurumsallaştırılmıştır. Bu çerçevede, İslam hukuku, savaş halinde sivillerin korunmasına dair yaklaşımını soyut bir değerler bütünüyle sınırlı tutmayarak, aynı zamanda zorlayıcı bir disiplin sistemi üzerinden somutlaştırmış ve bu yönüyle uluslararası insancıl hukuka kıyasla daha bütüncül ve etkili bir koruma rejimi ortaya koymuştur.

Uluslararası silahlı çatışmalarda uygulanmak üzere kabul edilen I No’lu Ek Protokol, sivil nüfusun ve sivil nesnelerin korunmasını ve saygı görmesini güvence altına almayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, çatışmanın taraflarına her zaman sivil halk ile muharip unsurların ve sivil objeler ile askeri hedeflerin birbirinden ayırt edilmesi gerektiğini vurgulamakta; askeri operasyonların yalnızca meşru askeri hedeflere yöneltilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu ilke uyarınca, siviller doğrudan düşmanlık faaliyetlerine katılmadıkları sürece korunma hakkına sahip olmaya devam ederler.⁶⁸⁴

Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda geçerli olan hukuki düzenlemeler, ayırım ilkesine ilişkin ayrıntılı kural ve tanımlar içermek bakımından sınırlı kalmaktadır. Bu bağlamda, Cenevre Sözleşmeleri’nin Ortak 3. Maddesi ile Ek Protokol II, ayırım ilkesini açık biçimde tanımlamamakta, fakat dolaylı biçimde bu ilkenin ruhunu yansıtan hükümler içermektedir.⁶⁸⁵

Açıkça görülmektedir ki, uluslararası silahlı çatışmalara uygulanan hukuk rejimi uluslararası olmayan silahlı çatışmaları kapsayan rejimden oldukça farklıdır.⁶⁸⁶ 1998 tarihli Roma Statüsü’nün 8. maddesi ve Uluslararası Kızılhaç Komitesi’nin (ICRC) 2005 yılında yayımladığı Customary International Humanitarian Law (Uluslararası İnsancıl Hukukun Teamülleri) çalışması ile bu açıklık kapatılmaya çalışılmıştır.

İslam hukukunun ilahi kökenli kaynakları, onun tüm çatışma türlerine eşit derecede uygulanabilir olmasını sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle, İslam Savaş Hukuku, ayırım ilkesinin tatbiki açısından savaşın şekline veya niteliğine göre herhangi bir farklılık

⁶⁸⁴ Haruna ve Jimeta, “Similarities of International Humanitarian Law and Islamic Law of Warfare: An Appraisal of the Principle of Distinction During Armed Conflict”, 11.

⁶⁸⁵ Uluslararası silahlı çatışmalarda (USÇ) hukuk kuralları oldukça ayrıntılıdır; sivillerin, esirlerin, yaralıların ve kültürel varlıkların korunmasına ilişkin hükümler ile orantılılık ve askeri gereklilik gibi ilkeler açıkça düzenlenmiştir. Buna karşılık, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda (UOSÇ) düzenlemeler daha sınırlıdır ve birçok konu genel insancıl ilkelere bırakılmıştır. USÇ’larda ayırım ilkesi açık biçimde tanımlanmış ve kapsamlı şekilde uygulanmaktadır (örneğin Ek Protokol I, md. 48–51). Ancak UOSÇ’larda bu ilke açık bir tanıma kavuşmamış, yalnızca dolaylı olarak korunmuştur. Dolayısıyla, bu tür çatışmalarda ayırım ilkesi, tanımı ve sınırları net çizilmemiş genel bir insani koruma prensibi olarak yer almaktadır (örneğin Ek Protokol II, md. 13). Ayrıca, USÇ’larda devletlerin yanı sıra bireyler de uluslararası ceza mahkemeleri önünde yargılanabilirken, UOSÇ’larda yargılama genellikle ulusal hukuk çerçevesinde yapılmakta ve uluslararası mekanizmaların yetkisi oldukça sınırlı kalmaktadır.

⁶⁸⁶ Haruna ve Jimeta, “Similarities of International Humanitarian Law and Islamic Law of Warfare: An Appraisal of the Principle of Distinction During Armed Conflict”, 12.

gözetmez. İster İslam'ın tebliği veya yayılması amacıyla yürütülen savaşlar olsun, ister savunma amaçlı savaşlar ya da münafıklara, ayrılıkçılara veya isyancılara karşı yapılan mücadeleler olsun, bu çatışmaların tamamı aynı kurallara tabidir. Zira bu kurallar, tüm insanlara hitap eden ve hiçbir ayrıma ya da kişisel takdire izin vermeyen ilahi bir otorite tarafından belirlenmiştir. Uluslararası insancıl hukukta ayırım ilkesi çoğunlukla çatışma koşullarında uygulanması gereken teknik bir yükümlülük olarak kabul edilirken, İslam hukukunda bu ilke insanın yaratılıştan sahip olduğu dokunulmazlık ve saygınlık esasına dayanmaktadır.⁶⁸⁷ Dolayısıyla, İslam hukukunda insani normların, özellikle de ayırım ilkesinin uygulanmasında, uluslararası nitelikteki silahlı çatışmalar ile uluslararası olmayan çatışmalar arasında herhangi bir ayırım söz konusu değildir.⁶⁸⁸

3.1.2. Orantılılık İlkesi

Orantılılık ilkesi, çağdaş savaş hukukunun temel unsurlarından biri olarak, bir askeri operasyonun sağlayacağı askeri avantaj ile bunun sivil nüfus ve sivil altyapı üzerinde doğurabileceği muhtemel zarar arasında denge kurulmasını şart koşar. Uluslararası İnsancıl Hukuk belgelerinde açıkça düzenlenen bu ilke, savaşın yıkıcı etkilerini sınırlamayı amaçlar.⁶⁸⁹ Ancak Ek Protokol II'de bu ilkenin açık bir şekilde yer almaması, özellikle uluslararası nitelik taşımayan silahlı çatışmalarda hukuki boşluklara yol açabilmektedir.⁶⁹⁰ Buna karşılık İslam hukuku, 1400 yıl öncesinden itibaren savaşın icrasına ilişkin ortaya koyduğu evrensel ahlaki ve hukuki ilkelerle, orantılılık anlayışını daha kapsamlı ve derin bir bakış açısıyla değerlendirmiş, savaşın her türünde sivil can ve mallarına yönelik gereksiz zararları kesin biçimde yasaklayarak bu alanda daha güçlü bir koruma mekanizması geliştirmiştir.⁶⁹¹

Her ne kadar İslam hukukunda 'orantılılık ilkesi' modern anlamda aynı terimle yer almasa da, bu ilkeyi şekillendiren öz ve içeriği yansıtan birçok temel prensip bulunmaktadır. Bu prensipler, savaşın yalnızca zorunluluk (zaruret) durumunda meşru kabul edilmesi ve bu durumda dahi sıkı ahlaki kısıtlamalarla sınırlandırılması anlayışına dayanmaktadır.⁶⁹²

⁶⁸⁷ İsmail Polat, "İslam'da Temel Hak Ve Özgürlüklerin İlkesel Dayanakları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/1 (2023), 203-209.

⁶⁸⁸ Haruna ve Jimeta, "Similarities of International Humanitarian Law and Islamic Law of Warfare: An Appraisal of the Principle of Distinction During Armed Conflict", 13.

⁶⁸⁹ Güneysu, "Orantılılık İlkesi ve Uluslararası İnsancıl Hukuk", 54.

⁶⁹⁰ Tetik, *İnsancıl Hukukun Temel İlkeleri Bağlamında Yasaklanan Silahlar*, 59-60.

⁶⁹¹ Çakmak ve Güneysu, "Exploring foundational convergence between the Islamic law of armed conflict and modern international humanitarian law: Evidence from al-Shaybani's Siyar al-Kabir", 1173-1174.

⁶⁹² Çakmak ve Güneysu, "Exploring foundational convergence between the Islamic law of armed conflict and modern international humanitarian law: Evidence from al-Shaybani's Siyar al-Kabir", 1173.

İnsancıl hukukta “askerî avantaj” ve “aşırı zarar”⁶⁹³ kavramlarının yorumu, büyük ölçüde savaşan tarafların komutanlarının öznel değerlendirmelerine dayanır. Bu durum, ilkenin siyasi ve askerî çıkarlar doğrultusunda istismar edilmesine zemin hazırlamaktadır. Orantılılık ilkesi, silahlı çatışmaların yürütülmesine ilişkin normatif düzenlemeler arasında en fazla yoruma açık olan ilke olup, hem teorik düzeyde hem de pratik uygulamada uluslararası insancıl hukuk çerçevesinde en karmaşık ve yanlış anlaşılmaya en müsait ilkelere biri olarak değerlendirilmektedir.⁶⁹⁴ Oysa İslam hukukunda yer alan “Ez-zararu yuzâl” (Zarar ortadan kaldırılır)⁶⁹⁵ ve “Ez-zarûrât tukadderu bi kadrihâ” (Zaruretler ancak gereği kadar uygulanır)⁶⁹⁶ gibi genel külli kaideler, orantılılık anlayışının temelini teşkil eder. Buna göre, bir zaruret sebebiyle başvurulacak eylem, bu zaruretin gerektirdiği ölçüyü aşamaz; yani askerî hedeflere ulaşırken verilecek zarar, asgari seviyede tutulmalıdır. Uluslararası insancıl hukuk, devletlerin onayına bağlı olarak yürürlükte olup, siyasi şartlara göre esnetilebilir veya görmezden gelinebilir. Buna karşılık, İslam hukuku ilahi vahye dayanır. Bu durum, Müslüman bir komutan ya da asker açısından savaş hukukunun yalnızca hukuki bir düzenleme değil, aynı zamanda ahirette hesap vereceği bir inanç meselesi olduğu anlamını taşır. Böyle bir uhrevi sorumluluk, dünyevi yaptırımlardan çok daha güçlü bir vicdani denetim mekanizması sağlar.

Uluslararası insancıl hukukun orantılılık anlayışı, savaşın kaçınılmaz bir olgu olduğu ve bu nedenle yönetilmesi gerektiği yönündeki faydacı bir kabul üzerine kuruludur.⁶⁹⁷ Buna karşılık İslam hukuku, savaşın kendisine doğrudan bir meşruiyet atfetmez; onu yalnızca fitne, işgal veya saldırı gibi daha büyük bir zulmü ortadan kaldırmak amacıyla başvurulacak son çare olarak değerlendirir.⁶⁹⁸ Buradaki temel saik, askeri etkinlik değil; adaletin sağlanması, Allâh’ın yarattığı canın ve tüm mahlûkatın korunmasıdır. Bu nedenle, İslam hukukundaki yasaklar daha kesin çizgilere sahip ve merhamet merkezlidir.

Uluslararası insancıl hukukta orantılılık ilkesi yalnızca silahlı çatışma durumlarına uygulanırken, İslam hukukunda “zararı önleme” ve “adalet” prensipleri ceza hukuku, ticaret ve aile hukuku gibi tüm alanları kapsayan evrensel ilkeler niteliğindedir. Bu kapsayıcı ahlaki yaklaşım, Müslüman bireyin barış zamanında üstlendiği ahlaki

⁶⁹³ Detaylı bilgi için bkz. Âdem Özer, “Düşmanlıkların Yürütülmesinde Orantılılık İlkesi: Teorik Ve Pratik Zorluklar”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 13/2 (2023a), 275-278.

⁶⁹⁴ Özer, “Düşmanlıkların Yürütülmesinde Orantılılık İlkesi: Teorik Ve Pratik Zorluklar”, 279.

⁶⁹⁵ Mustafa Yıldırım, *Mecelle’nin Külli Kaideleri* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 76.

⁶⁹⁶ Yıldırım, *Mecelle’nin Külli Kaideleri*, 80.

⁶⁹⁷ Özge Tanyeli Sökük, *Otonom Silah Sistemlerinin Kullanımının Uluslararası İnsancıl Hukuk Kuralları Çerçevesinde İncelenmesi* (İstanbul: İstanbul Beykent Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 41.

⁶⁹⁸ Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, 86; Hadduri, *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*, 83-90; Zuhayli, *İslam Hukukunda Savaş*, 79.

sorumlulukları savaş zamanında da sürdürmesini zorunlu kılar. Dolayısıyla savaş, ahlaki yükümlülüklerin askıya alındığı istisnai bir durum olarak görülmez.

Yalnızca teoride kalan ilkelerin tarihsel uygulamaları, İslam hukukunun üstün yönlerini somut biçimde ortaya koymaktadır. Nitekim Hz. Ebubekir'in Suriye seferine gönderdiği orduya hitaben verdiği talimatlar, modern uluslararası insancıl hukukun ayırım, orantılılık ve askeri gereklilik ilkelerinin tümünü kapsayan; üstelik bunları çok daha önce ve daha açık bir üslupla ortaya koyan bir savaş ahlakını yansıtmaktadır.

Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'ü Haçlılardan alışı, iki farklı savaş ahlakının çarpıcı bir karşılaştırmasını sunar. 1099'da Kudüs'ü ele geçiren Haçlılar, Müslüman ve Yahudi sivilleri ayırt etmeksizin katlederek tarihin en büyük kıyımlarından birini gerçekleştirmiştir. Buna karşılık Selahaddin, fetihle hiçbir katliama izin vermemiş, fidye ödeyemeyen binlerce yoksulu serbest bırakmış ve Hristiyanların kutsal mekânlarını koruma altına almıştır.⁶⁹⁹ Osmanlı'nın İstimâlet politikası⁷⁰⁰ da benzer şekilde, fethedilen topraklardaki gayrimüslimlerin can, mal ve inanç özgürlüğünü güvence altına alarak onların kısa sürede Osmanlı yönetimine bağlılık göstermesini sağlamıştır.⁷⁰¹ Bu örnekler, orantılılık ve adaletin hem ahlaki hem de stratejik bir erdem olduğunu göstermektedir.

İslam hukukunun getirdiği mutlak yasaklar, uhrevi sorumluluk anlayışı ve tarihsel uygulamalarda ortaya konan üstün ahlaki duruş, onun orantılılık ve savaş ahlakı alanında yalnızca tarihsel bir öncü değil, aynı zamanda günümüz çatışmalarına rehberlik edebilecek derinlikte ve evrensel bir kaynak olduğunu göstermektedir.

3.1.3. Askeri Gereklilik İlkesi

Askerî gereklilik ilkesi, hem modern uluslararası insancıl hukukta (UİH) hem de İslam hukukunda, savaşın seyri ve meşru eylemlerin sınırlarını belirleyen temel bir kavramdır. Uluslararası insancıl hukukta bu ilke, savaşan tarafın düşmanı zayıflatmak için askeri açıdan zorunlu ve yasaklanmamış eylemlere başvurabilmesini ifade ederken⁷⁰² İslam hukukunda ise genel anlamda zaruret prensibi⁷⁰³ çerçevesinde ele alınır. Her iki hukuk sistemi şiddetin sınırsız olamayacağını kabul etmekle birlikte, bu ilkenin felsefi

⁶⁹⁹ Detaylı bilgi için bkz. Onur Sakalar, *Haçlılar'dan Eyyübîler'e Kudüs (1099-1260)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024).

⁷⁰⁰ İstimâlet, Osmanlı Devleti'nin hoşgörüye dayalı fetih politikasını tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Bu kavram, yerli ve gayrimüslim topluluklara yumuşak ve anlayışlı davranarak onların kazanılmasını ve böylece Osmanlı egemenliğinin genişletilmesini ifade etmektedir. Veysel Öz, "Osmanlı Devleti'nde İstimâlet Siyaseti ve İstimâletnâmeler", *Edebi İslamiyat Dergisi* 5/2 (2021), 3.

⁷⁰¹ Arif Sarı, "Osmanlı Devleti'nin Safevî Tebaasına Yönelik İstimâlet ve Mülteci Siyaseti", *Amme İdaresi Dergisi* 53/3 (2020), 55.

⁷⁰² Güneysu, "Askeri Gereklilik İlkesi Ve Uluslararası İnsancıl Hukuk", 100.

⁷⁰³ Abdülkerim Zeydan, "İslam Hukukunda Zaruret Hali", Çev. Hayrettin Karaman, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 13/5 (1974), 289-302.

temelleri, kaynakları, sınırları ve tarihsel uygulamaları bakımından İslam hukukunun kendine özgü ve bazı açılardan daha üstün bir yaklaşım sunduğu görülmektedir.

İnsancıl hukukta askeri gereklilik ilkesi, ayırım gözetme, orantılılık ve ihtiyat prensipleriyle dengelenir.⁷⁰⁴ Ancak bu denge, çatışmanın somut koşullarına bağlı olarak komutanın takdirine bırakıldığından, ilkenin esnetilmesi mümkün olabilir. Buna karşılık, İslam hukukunda askeri gereklilik, naslarla belirlenmiş kesin ve mutlak yasakları (örneğin sivillerin kasıtlı öldürülmesi, işkence, tecavüz ve kutsal yerlere saldırı) hiçbir şekilde meşrulaştıramaz.⁷⁰⁵ Bu yaklaşım, Mecelle 'de yer alan "Ez-zarûrât tubîhu'l mahzurât"(zaruretler memnu' olan şeyleri mübah kılar)⁷⁰⁶ kaidesinin sınırlarıyla örtüşmektedir. Zira İslam hukukunda zaruret hali, haram bir fiili meşru hale getirmez; yalnızca cezai sorumluluğu hafifletir veya ortadan kaldırabilir. Dolayısıyla "zaruret" ilkesi, yasakların geçerliliğini kaldıran değil, istisnai durumlarda bu yasakları sorumluluk açısından yeniden değerlendiren bir prensiptir.⁷⁰⁷ Bu çerçevede İslam hukuku, askerî gerekliliği sınırsız bir izin alanı olarak değil, ahlaki ve hukuki sınırlarla belirlenmiş bir istisna durumu olarak kabul eder.

İslam savaş hukuku, savaşçıların savaş dışı kişilerden açıkça ayırt edilmesini sağlamak için çeşitli kural ve tavsiyeler sunar. Bu kapsamda, her büyüklükteki askerî birliğe yüksek ahlak ve erdem sahibi bir komutan atanması yöneticilere güçlü bir şekilde önerilir.⁷⁰⁸ Yönetici, savaş alanında uzman bir kişiyi seçmekle yükümlüdür; böylece savaş doğru bir şekilde yönetilir, gereksiz kayıplar engellenir ve askerî hedefler en etkili biçimde gerçekleştirilir. Aynı amaçla, askerî birliğin alt kademe mensupları, komutanlarının emirlerine tam itaat etmek ve saygı göstermekle yükümlüdür.⁷⁰⁹

Kur'an, sadece askerî hedeflere ulaşmak için gerekli olan ölçüde ve derecede güç kullanımına izin verir. Askerî hedefler sağlandıktan sonra, Müslüman güçlerin saldırıyı durdurması gerekir.⁷¹⁰ Kur'an birçok ayette, saldırganlarla savaşılması gerektiğini, ancak fitneden (toplumsal karışıklıktan) kaçınılmasını ve savaş yerine barışın tercih edilmesini öğütler. Nitekim bazı ayetler bu hususu açıkça ortaya koymaktadır.⁷¹¹ Ayetlerde geçen

⁷⁰⁴ Adem Özer, "Uluslararası İnsancıl Hukukta Askeri Gereklilik İlkesi ve İnsani Mülahazalar Arasındaki Denge", *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi* 4/2 (2023b), 206.

⁷⁰⁵ Yousaf, "'IHL' as 'Islamic Humanitarian Law': A Comparative Analysis of International Humanitarian Law and Islamic Military Jurisprudence Amidst Changing Historical Contexts", 444.

⁷⁰⁶ Yasin Kurban, *Mecelle ve Günümüz Hukuku* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2020), 75.

⁷⁰⁷ Yıldırım, *Mecelle'nin Külli Kaideleri*, 78-79.

⁷⁰⁸ Güreser, *İslam'da Savaş Ahlakı*, 75-76.

⁷⁰⁹ Çakmak ve Güneysu, "Exploring foundational convergence between the Islamic law of armed conflict and modern international humanitarian law: Evidence from al-Shaybani's Siyar al-Kabir", 1167.

⁷¹⁰ Niaz A. Shah, *Islamic Law and the Law of Armed Conflict: The armed conflict in Pakistan* (London and New York: Routledge Research in the Law of Armed Conflicts, 2011), 34.

⁷¹¹ Bakara, 2/191-192-193-194.

“onlar vazgeçerse” ifadesi askeri gerekliliğin sona erdiğini ve savaşmanın yasaklandığını belirtir.

Tarihi örnekler gereken güç ve şiddetin yalnızca askerî hedeflere ulaşmak için olması gerektiğini göstermektedir. Kudüs’ü barış yoluyla teslim alan Halife Hz. Ömer, şehirdeki Hristiyanlara verdiği meşhur amannameyle (güvence belgesi) canlarının, mallarının, kiliselerinin ve haçlarının korunacağını garanti altına almıştır. Rivayete göre, kendisine Kutsal Mezar Kilisesi’nde namaz kılması teklif edilmiş, ancak “Eğer burada namaz kılsam, ileride burası camiye çevrilir” endişesiyle bu öneriyi reddetmiş ve avluda namaz kılmıştır.⁷¹² Bu tutum, askeri zaferin sağlayabileceği tüm “gereklilik” veya “hak” iddialarının ötesinde, farklı bir dine ait kutsal mekânlara duyulan derin saygı ve hukuki bakış açısının eşsiz bir örneğidir.

3.1.4. İnsancılık İlkesi

Savaş, insanlık tarihinin kaçınılmaz ve acı bir gerçeği olsa da, onun yıkıcı etkilerini sınırlama ve insan onurunu koruma gayretleri her dönemde varlığını sürdürmüştür.⁷¹³ Günümüzde bu gayretler, Cenevre Sözleşmeleri temelinde şekillenen Uluslararası İnsancıl Hukuk çatısı altında kurumsallaşmıştır. Ancak, insan hayatına ve onuruna saygıyı esas alan bu prensipler, kökleri çok daha eskiye uzanan İslam hukuk sisteminin de temel yapı taşları arasında yer almaktadır.

Uluslararası İnsancıl Hukuk’un temel amacı, savaşın yıkıcı etkilerini sınırlandırmak ve çatışmalardan etkilenen kişileri korumaktır.⁷¹⁴ Bu hukukun özünü insancılık ilkesi oluşturur. Bu ilke gereğince, savaşan taraflar; çatışmalara doğrudan katılmayan sivillere veya artık katılamayacak durumda olan yaralıları ile esirlere her koşulda insanca davranmakla yükümlüdür. Bu insani muamele, işkence, zalimane tutumlar, rehin alma ve onur kırıcı her türlü eylemi kesin biçimde yasaklar. İlkenin temel dayanağı, savaşan tarafların askeri gereklilikleri ile insan hayatını ve onurunu koruma zorunluluğu arasında dengeli bir ilişki kurmaktır.⁷¹⁵

İslam hukukunda savaş ve uluslararası ilişkileri düzenleyen alan “siyer” olarak adlandırılır. Siyer, Uluslararası İnsancıl Hukuk’tan yüzyıllar önce, savaşın yıkıcı etkilerini en aza indirmeyi amaçlayan ve merkezine “insanı” yerleştiren kurallar bütünü oluşturmuştur. İslam hukukundaki insancılık anlayışı, ilahi kaynaklara dayanması

⁷¹² Muammer Gül, “Müslümanların Kudüs’ü Fethi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2001), 49-50.

⁷¹³ Müfit Selim Saruhan, “Öncesi ve Sonrası İle Savaş ve Ahlak Üzerine Düşünceler”, *İslam Düşüncesinde Savaş Ahlakı*, 17-40

⁷¹⁴ Beyza Gürleyen, *Uluslararası İnsancıl Hukuka Riayetin Sağlanmasında Devlet Egemenliğinin Rolü* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 50.

⁷¹⁵ Yılmaz, *Uluslararası İnsancıl Hukukun Gelişiminde Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi*, 41-44.

nedeniyle yalnızca hukuki bir yükümlülük değil, aynı zamanda ahlaki ve vicdani bir sorumluluk niteliği taşır. Bu yaklaşım, Allâh'ın yarattığı en değerli varlık (eşref-i mahlûkat) olan insanın canına, malına ve onuruna dokunulmazlık tanır. Savaş, İslam'da bir amaç değil; yalnızca zaruret halinde başvurulacak bir araçtır ve bu araç uygulanırken dahi insani ve ahlaki sınırlar kesinlikle ihlal edilemez.⁷¹⁶

İslam hukukunun insancılığa dair ilkeleri, yalnızca teorik bir ideal olarak kalmamış, İslam tarihi boyunca fiilen uygulanmıştır. Bu uygulamalar, modern hukukun ancak yüzyıllar sonra erişebildiği standartları o dönemde hayata geçirmiştir. Bedir Savaşı sonrasında esirlere yönelik Müslümanların tutumu, bu ilkenin en çarpıcı örneklerinden biridir. Sahabe, kendi yiyeceklerini esirlerle paylaşmış, hatta çoğu zaman daha iyi olanlarını onlara verip kendileri hurma gibi daha sade gıdalarla yetinmişlerdir. Okuma-yazma bilen esirlerin, on Müslüman çocuğa eğitim vermeleri karşılığında serbest bırakılması ise esir statüsünü toplumsal faydaya dönüştüren ve tarihte benzeri görülmemiş bir uygulama olmuştur.⁷¹⁷

Cenevre Sözleşmeleri'nde mutlak yasaklar arasında sayılan işkence ve ölüye saygısızlık, İslam hukukunda da en ağır şekilde yasaklanmıştır. Hz. Muhammed (sav), en sevdiği amcası Hz. Hamza'nın naaşına yapılan zulmü gördüğünde derin bir üzüntü yaşamış, ancak buna rağmen misillemeye kesinlikle izin vermemiştir.⁷¹⁸ Bu tavır, savaşın en çetin anlarında bile ahlaki ve hukuki sınırların korunması gerektiğini ortaya koyan güçlü bir örnektir.

Tarihi örnekler, bu ilkelerin sadece kâğıt üzerinde kalmadığını, İslam medeniyetinin adalet ve merhamet temelinde nasıl bir savaş ahlakı inşa ettiğini açıkça göstermektedir. Dolayısıyla, modern dünyanın çatışmalarla dolu gündeminde, İslam hukukunun 14 asır önce ortaya koyduğu bu evrensel insancıl değerler, sadece Müslümanlar için değil, tüm insanlık için ilham verici ve yol gösterici bir miras niteliğindedir. İslam'ın bu konudaki üstünlüğü, yaptırımının sadece dünyevi otoritelere değil, her şeyin mutlak sahibi olan ilahi bir otoriteye dayanması ve insanı sadece biyolojik bir varlık olarak değil, ruhu ve onuruyla bir bütün olarak ele almasından kaynaklanmaktadır.

⁷¹⁶ Nargül, “İslam Savaş Hukukunun Temel İlkeleri Ekseninde Nehcü’l-Belağ”, 127.

⁷¹⁷ Yousaf, “‘IHL’ as ‘Islamic Humanitarian Law’: A Comparative Analysis of International Humanitarian Law and Islamic Military Jurisprudence Amidst Changing Historical Contexts”, 463-465.

⁷¹⁸ Soycan, “Uhud Savaşı Özelinde Hz. Peygamber’in Kriz Yönetimi”, 366-367.

3.2. İslam Hukukundaki Emân Kurumu ile Uluslararası İnsancıl Hukuktaki Güvence ve Himaye İlkelerinin Mukayesesi

İnsanlık tarihi, yalnızca savaşlar, çatışmalar ve zulümlerle şekillenen bir süreç değil, aynı zamanda bu olağanüstü dönemlerde güvenli bir sığınak arayışının da tarihidir. Yabancı topraklarda can ve mal güvenliğinin sağlanması, savaş esnasında asgari insani muamelenin temini ve zulümden kaçan bireylere sığınma hakkının tanınması, medeniyetin gelişmişlik düzeyini gösteren temel ölçütlerden biri olarak kabul edilebilir. Bu evrensel ihtiyaca, farklı medeniyetler ve hukuk sistemleri kendi tarihsel ve kültürel bağlamlarına uygun kurumlarla karşılık vermiştir. İslam medeniyeti ise erken dönemlerden itibaren geliştirdiği ‘Eman’ veya ‘Himaye’ kurumu aracılığıyla bu ihtiyacı teolojik, ahlaki ve hukuki temellere dayalı bir mekanizma ile karşılamıştır.⁷¹⁹ Öte yandan, özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda yaşanan yıkıcı savaşların ardından devletlerin ortak iradesiyle inşa edilen Uluslararası İnsancıl Hukuk, modern dünyanın bu alandaki normatif çerçevesini teşkil etmiştir.⁷²⁰ Dolayısıyla söz konusu iki sistemin karşılaştırılması, yalnızca hukuki düzeyde bir analiz sunmakla kalmamakta, aynı zamanda farklı medeniyetlerin insanı ve insan onurunu hangi değerler üzerinden konumlandığını ortaya koyan felsefi bir bakış açısı da sağlamaktadır.

Modern Uluslararası Hukukun, himaye ve güvence ilkelerini iki ana dalda ele aldığı görülür; Savaş dönemlerinde sivillerin ve savaştan unsurların korunmasını konu edinen *Uluslararası İnsancıl Hukuk* (UİH) ile zulümden kaçan bireylerin hukuki statüsünü ve sahip oldukları hakları düzenleyen *Mülteci Hukuku*.⁷²¹ Söz konusu hukuk dallarının felsefi arka planı, ilahi buyruklara değil; doğal hukuk kuramlarına ve özellikle devletlerin ortak rızasına dayalı pozitivist yaklaşım anlayışına yaslanmaktadır. 1864 tarihli ilk Cenevre Sözleşmesi’nden itibaren, iki dünya savaşının yol açtığı ağır yıkımlar ve işlenen insanlık suçları, devletleri insan hayatını savaşın vahşetinden koruyacak ortak kurallar benimsemeye yöneltmiştir. Henry Dunant’ın Solferino Muharebesi sonrasındaki gözlemleri⁷²² ve akabinde Uluslararası Kızılhaç Komitesi’nin (ICRC) kuruluşu, bu sürecin başlangıç noktası kabul edilmektedir.⁷²³ Bu hukuk, teolojik referanslardan ziyade seküler ve hümanist bir saikle şekillenmiş olup, meşruiyetini devletlerin imzalayarak yürürlüğe koyduğu uluslararası sözleşmelerden almaktadır.

⁷¹⁹ Hadduri, *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*, 164-169; Güneş, “İslam Hukukunda Gayrimüslimlerin Vatandaşlık Statüleri”, 258-259.

⁷²⁰ Nabiebu, “A Comparative Study Of Islamic And International Humanitarian Law”, 48-49.

⁷²¹ Hatice Türkay, “Mültecilerin Korunmasında İnsancıl Hukukun Rolü”, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 17/1 (2022), 210.

⁷²² Demiralp, “Uluslararası İnsancıl Hukuk: Kökenleri ve Gelişimi”, 23.

⁷²³ Yılmaz, *Uluslararası İnsancıl Hukukun Gelişiminde Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi*, 2.

İnsancıl hukuk, “korunan kişiler” kategorisi altında sivilleri, yaralıları, hastaları ve savaş esirlerini özel bir himaye altına alır. Mülteci hukukunun merkezinde, ‘mülteci’ kavramı bulunmaktadır. Bu kavram, ırkı, dini, tabiiyeti, belirli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi görüşleri nedeniyle zulme uğrama tehlikesi taşıdığına dair haklı gerekçelerle korku duyan, bu sebeple vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve söz konusu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da bu korkusu nedeniyle yararlanmak istemeyen kişiyi ifade eder.⁷²⁴ Mülteci hukukunun en temel ilkesi ise, geri göndermeme (non-refoulement) kuralıdır. Bu ilke, hiçbir mültecinin yaşamının veya özgürlüğünün tehlikeye düşeceği bir ülkeye, hiçbir koşul altında geri gönderilemeyeceğini öngörmektedir.⁷²⁵

İslam hukukunda Emân Kurumu, en temel düzeyde, gayrimüslim bir yabancı (harbî) İslam ülkesinde (Dâru’l-İslam) geçici bir süre için can, mal ve namus güvenliğinin sağlanmasını öngören bir ‘güvence akdi’ ya da ‘himaye sözleşmesi’ niteliği taşımaktadır.⁷²⁶ İslam hukukçuları, emanı veriliş şekline göre özel emân ve genel emân olmak üzere iki ana kategoriye ayırmışlardır.⁷²⁷ Özel emân, akıl ve baliğ olma şartını taşıyan herhangi bir Müslüman’ın tek bir veya birkaç yabancıya (harbî) güvence vermesiyle geçerlilik kazanmaktadır.⁷²⁸ Hz. Peygamber’in (sav) “Müslümanların zimmeti bir bütündür. Onu rütbesi en aşağıda olan da taşır.” hadisine dayanarak fakihlerin çoğunluğu, her Müslümanın özel eman tanıyabileceğini ve bu emânın kamu yararına aykırı olmadığı sürece geçerli sayılacağını kabul etmiştir.⁷²⁹ Bu durum, İslam hukukunun en dikkat çekici ve özgün özelliklerinden biridir. Zira sıradan bir Müslüman tarafından verilen emân, devlet başkanı da dâhil olmak üzere tüm İslam toplumunu bağlayıcı niteliktedir. Böylelikle himaye yetkisi devletin tekelinden çıkarılarak, her bireyin vicdanına ve sorumluluğuna tevdi edilmiş olur. Bir Müslüman’ın verdiği sözün bütün bir ümmet tarafından sahiplenilmesi ise, toplumsal sorumluluk bilincinin ve ahlaki bütünlüğün en yüksek ifadesi olarak görülmektedir. Dolayısıyla özel eman, insani bir ihtiyaca en hızlı ve en pratik cevabı sunan, âdem-i merkeziyetçi bir kurumdur. Buna karşılık, modern uluslararası mülteci rejiminde sığınma talebinde bulunan bir kişinin mülteci statüsünü elde edebilmesi, uzun ve karmaşık bürokratik süreçlere bağlıdır.⁷³⁰

⁷²⁴ Aydoğan Asar, *Yabancılar Hukuku* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021), 279.

⁷²⁵ Mülteci Sözleşmesi, madde 33/1.

⁷²⁶ Güneş, “İslam Hukukunda Gayrimüslimlerin Vatandaşlık Statüleri”, 258-259.

⁷²⁷ Ahmet Özdemir, “Uluslararası İlişkiler Alanında İslam Hukukunun Temel İlkeleri Emân Akdi Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/6 (2013), 895.

⁷²⁸ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku* (İstanbul: Nesil Yayınları, 1991), 3/244.

⁷²⁹ Özdemir, “Uluslararası İlişkiler Alanında İslam Hukukunun Temel İlkeleri Emân Akdi Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme”, 895.

⁷³⁰ Türkay, “Mültecilerin Korunmasında İnsancıl Hukukun Rolü”, 199.

Çoğu durumda sığınmacılar, aylarca hatta yıllarca kamplarda belirsizlik içinde bekletilmekte, bu süreçte temel haklardan mahrum kalabilmektedir. Özellikle Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) veya devletlerin ilgili kurumları tarafından yürütülen mülakatlar, güvenlik taramaları ve yargısal incelemeler⁷³¹ insani bir ihtiyacı acil şekilde karşılamak yerine, çoğu zaman bürokratik gecikmelere neden olabilir. Genel emân ise, devlet başkanının (halife veya sultan) ya da onun yetkilendirdiği bir komutanın; bir şehir, bir bölge halkı veya tüm bir ordu gibi geniş kitlelere tanıdığı toplu güvenceyi ifade etmektedir.⁷³² Hz. Peygamber, düşmanlardan bir talep gelmese dahi genel emân tanımıştır. Nitekim Mekke'nin fethi sırasında, Kâbe'nin avlusuna girenlerin, Ebû Süfyan'ın evine sığınanların veya kapılarını kapatanların güvenlik içinde olacaklarını açıkça ilan etmiştir.⁷³³

Tevbe Suresi'nin 6. ayeti, emân kurumunun temelini oluşturur: *“Eğer müşriklerden biri senden emân dilerse (güvence ve sığınma talep ederse), ona emân ver ki Allâh'ın kelamını dinleme fırsatı bulsun. Sonra onu, kendisini güvende hissedeceği bir yere ulaştır. Bu, onların bilmeyen bir kavim olmaları sebebiyledir.”* Söz konusu ayet, emân vermenin yalnızca hukuki bir yükümlülük olmadığını, aynı zamanda bir tebliğ ve merhamet görevi olduğunu vurgular. Sığınma talep eden kişi düşman dahi olsa, ona güvenlik sağlamak, İslam'ın evrensel mesajını iletmek ve insani bir jestte bulunmak Müslümanlar için bir sorumluluktur. Emân, İslam'ın temel ahlaki ilkeleri olan ‘ahde vefa’ (sözünde durma) ve ‘emanete riayet’ anlayışının somut bir yansımasıdır. Verilen eman sözü, Allâh'a verilmiş bir taahhüt hükmünde olup, bozulması diyeti gerektirir.⁷³⁴

Eman verilen kişiye ‘müste'men' denir.⁷³⁵ Müste'men, İslam ülkesinde bulunduğu süre boyunca can ve mal güvenliği güvencesine sahiptir; ticari faaliyetlerde bulunabilir, seyahat edebilir ve inancını özel yaşam alanında özgürce icra edebilir. Buna karşılık, İslam toplumunun kanun ve düzenine uymak ve casusluk veya diğer düşmanca faaliyetlerde bulunmamak gibi yükümlülükleri de vardır.⁷³⁶

Her iki sistemin temel hedefi, çatışma ve zulüm karşısında savunmasız kalan bireyin yaşamını, onurunu ve temel haklarını güvence altına almaktır. Müste'menin can

⁷³¹ Elif Uzun, “Uluslararası Hukuk Çerçevesinde BMMYK'nın Yapısı, Görevleri ve Uluslararası Mülteci Hukukunun Gelişimindeki Yeri”, *Göç Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2016), 75.

⁷³² Özdemir, “Uluslararası İlişkiler Alanında İslam Hukukunun Temel İlkeleri Emân Akdi Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme”, 895.

⁷³³ Özdemir, “Uluslararası İlişkiler Alanında İslam Hukukunun Temel İlkeleri Emân Akdi Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme”, 896.

⁷³⁴ Özdemir, “Uluslararası İlişkiler Alanında İslam Hukukunun Temel İlkeleri Emân Akdi Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme”, 898-899.

⁷³⁵ Güneş, “İslam Hukukunda Gayrimüslimlerin Vatandaşlık Statüleri”, 258.

⁷³⁶ Muhammed Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi* (İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1963), 165.

ve mal güvenliği ile Uluslararası İnsancıl Hukuk kapsamındaki ‘korunan kişi’ veya mültecinin sahip olduğu haklar, bu ortak amaca hizmet eder. Eman kurumu meşruiyetini ilahi vahiyden aldığı için, zaman ve mekândan bağımsız, değiştirilemez ve pazarlığa kapalı ahlaki bir üstünlük taşır. Buna karşılık, uluslararası hukuk meşruiyetini devletlerin değişken iradelerine ve siyasi yapılarına bağlı olarak şekillenen insan yapımı antlaşmalardan edinir. Bu durum ise uluslararası hukuku, siyasi çıkarlar karşısında daha kırılgan bir konuma sokabilmektedir.

Tarih, eman kurumunun yalnızca teorik bir kavram olmadığını, fiilen uygulandığını ortaya koyan pek çok örnek barındırır. Hz. Peygamber’in kızı Zeynep’in müşrik olan eşi Ebu’l-Âs’a eman vermesi ve bu emânın bizzat Allâh Resûlü tarafından onaylanması, bireysel emânın ne kadar bağlayıcı olduğuna dair en dikkat çekici örneklerdendir.⁷³⁷ Halife Hz. Ömer’in 637 yılında Kudüs’ü fethettiğinde Patrik Sophronius’a verdiği ‘Ömeriyye Ahidnamesi’,⁷³⁸ genel emânın en önemli örneklerinden biridir. Bu ahidname ile Kudüs halkının canları, malları, kiliseleri, haçları ve dinlerini özgürce yaşayabilmeleri güvence altına alınmıştır.⁷³⁹ Benzer şekilde Osmanlı Devleti de tarihi boyunca zulümden kaçanlara sığınak olmuştur. Nitekim 1492’de İspanya’dan sürülen Yahudilerin Sultan II. Bayezid tarafından kabul edilerek imparatorluk topraklarına yerleştirilmesi, eman anlayışının devlet politikası haline geldiğini gösteren çarpıcı bir örnektir.⁷⁴⁰

İslam hukukunun ortaya koyduğu model; meşruiyetini ilahî kaynaktan alan, bireyin vicdanını ve ahlaki sorumluluğunu merkezine yerleştiren, bürokratik engellerden arındırılmış, hızlı ve etkili bir koruma mekanizmasıdır. Bu anlayış, himayeyi yalnızca devletin yükümlülüğü olarak değil, her bir müminin ahlaki ve manevi sorumluluğu olarak görür. Tarih boyunca sergilenen tutarlı ve merhamet temelli uygulamalar, bu kurumun bir ütopya değil, yaşanabilir bir gerçeklik olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla eman kurumu, günümüzün mülteci krizleri ve savaş trajedileri karşısında yalnızca tarihsel bir hatıra değil; aynı zamanda ilham verici, insan merkezli ve evrensel bir hukuk ile ahlak mirası olarak varlığını sürdürmektedir.

⁷³⁷ Raziye Gül Güzeş ve Ali Dadan, “Bedir Esirlerinin Serbest Bırakılması ve Bedir Savaşı Sonrası İslam’a Karşı Tutumları”, *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2023), 182.

⁷³⁸ Osman Aydın, “Kudüs’ün Fethi Ve Hz. Ömer Emannâmesi”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 618.

⁷³⁹ Fatih Orta, “Hz. Ömer Zamanında Müslümanların Kudüs’ü Fethi”, *Yeni Fikir* 21 (2018), 21.

⁷⁴⁰ Tuna Kahraman, *Osmanlı Arşivlerine Göre Yahudilerin Filistin’e Yerleşme Çabaları (1880-1922)* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 15.

3.3. Jus ad Bellum ve Jus In Bello Perspektifinden Mukayese

Jus ad bellum, devletlerin savaş başlatma veya güç kullanma yetkisini düzenleyen temel prensip olarak kabul edilmektedir. Bu ilke, özellikle Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 2(4) maddesiyle modern dönemde kesin çerçevesine kavuşmuş; devletlerin kuvvet kullanımını genel bir yasak altına alırken, yalnızca meşru müdafaa ve BM Güvenlik Konseyi tarafından onaylanan kolektif güvenlik önlemleri kapsamında istisnai olarak meşrulaştırmıştır.⁷⁴¹ Buna karşılık *jus in bello* ise, çatışmalar başladıktan sonra uygulanacak kuralları belirleyen ve esasen Cenevre Sözleşmeleri'nde somutlaşan bir düzenlemeler bütünüdür.⁷⁴² Uluslararası insancıl hukuk, savaşın haklı ya da haksız gerekçelerle başlatılıp başlatılmadığını dikkate almaz; yalnızca çatışmanın başlamasından sonraki sürece uygulanır.⁷⁴³ Bu nedenle saldırgan bir devlet ile meşru müdafaa hakkını kullanan devlet arasında insancıl hukuk bakımından bir fark gözetilmez. Ancak böylesi bir yaklaşım, saldırıya uğrayan devlet açısından adaletsiz sonuçlar doğurabilmektedir. Birleşmiş Milletler Şartı saldırı yasağını açıkça düzenlerken, insancıl hukuk bu yasağın uygulanmasına doğrudan bir katkı sunmaz. Dolayısıyla saldırgan bir devlet savaş başlattığında, insancıl hukuk ona haklı veya haksız olduğuna dair bir değerlendirme getirmez; yalnızca 'çatışma sırasında sivilleri koru' ilkesini hatırlatır. Bu durum, saldırıyı başlatan devlet için hukuki anlamda caydırıcılığın azalmasına yol açmaktadır. Bir devlet haksız saldırıya maruz kaldığında, insancıl hukuk onu sadece çatışma sırasında geçerli kurallarla korur; saldırıyı başlatan devletin sorumluluğu ise bu hukuk düzeninde yeterince işlenmez. Hâlbuki adaletin sağlanması, yalnızca savaşın yürütülmesiyle değil, savaşın meşru olmayan şekilde başlatılmasıyla da ilgilidir.

Uluslararası hukukta savaşın meşruiyeti genellikle devletlerin çıkarlarına, güç dengelerine ve uluslararası örgütlerin siyasi kararlarına bağlıdır. Bu durum, Gazze'deki işgal örneğinde olduğu gibi, hukuki temelden yoksun savaşların kolayca meşrulaştırılmasına neden olabilmektedir.

İslam hukukunda savaşın meşruiyeti konusuna geçmeden önce İslam'ın esas itibariyle bir barış dini olduğu belirtilmelidir. İslam, savaşı desteklemekten ziyade barışı teşvik eder.⁷⁴⁴ Bu temel ilke birçok Kur'an ayetinde ifade edilmiştir.⁷⁴⁵ İslam hukukunda savaşın meşruiyeti, dünyevi çıkar ya da siyasal iktidar hesaplarından ziyade, hukuki

⁷⁴¹ Ahmed Al-Dawood, "Islamic law and international humanitarian law: An Introduction to the main principles", *International Review of the Red Cross* 99/3 (2017), 997.

⁷⁴² Tütüncü, *İnsancıl Hukuka Giriş*, 12.

⁷⁴³ Omar Yousaf, "'IHL' as 'Islamic Humanitarian Law': A Comparative Analysis of International Humanitarian Law and Islamic Military Jurisprudence Amidst Changing Historical Contexts", *Florida Journal of International Law* 24/2 (2012), 449; Tütüncü, *İnsancıl Hukuka Giriş*, 13.

⁷⁴⁴ Iwansyah, "Islam and the Provisions of War", 332.

⁷⁴⁵ Nahl, 16/125; Maide, 5/25; Mümtahine, 60/8; Enfâl, 8/61.

sınırlamalar ve ilahi referanslarla tanımlanmıştır. İslam Hukukunda savaş, bir “hak” tan ziyade ağır sorumluluklar yükleyen bir “istisna” durumudur.⁷⁴⁶ Kur’an-ı Kerim’de geçen ‘Sizinle savaşanlara karşı Allâh yolunda savaşın, fakat sınırı aşmayın; Allâh sınırı aşanları sevmez’ (Bakara 2/190) ifadesi, savaşın ancak saldırıya karşı savunma ve zulme engel olma amacıyla haklılık kazanabileceğini vurgulamaktadır.⁷⁴⁷ Dolayısıyla İslam hukukunda savaşın meşruiyeti, uluslararası hukukta görüldüğü gibi devlet iradesine veya Güvenlik Konseyi’nin yetkisine değil; doğrudan ilahi iradeye ve ahlaki normlara dayanır. Bu da çıkar odaklı savaşların çıkmasına engel olmakta ve adaletin öncelikli ilke olarak korunmasına daha sağlam bir zemin sunmaktadır.

İslam hukukunda jus ad bellum ile jus in bello kesin sınırlarla birbirinden ayrılmaz; aksine, birbirini tamamlayan bir bütün oluşturur.⁷⁴⁸ Bu yaklaşımda yalnızca savaşın yürütülmesine ilişkin kurallar değil, savaşın başlatılmasına dair esaslar da düzenlenir. Bu, insancıl hukuktaki eksikliği gideren normatif bir çerçeve sunar. İslam Hukukunda savaşın meşruiyeti için aranan temel gerekçeler şunlardır: Meşru müdafaa,⁷⁴⁹ din ve vicdan hürriyetini sağlamak,⁷⁵⁰ fitne ve zulmün önlenmesi,⁷⁵¹ Allâh’ın adını yüceltmek, dinin sadece Allâh’a ait olduğunu ispat etmek, uluslararası anlaşmaların ihlali, insani müdahale,⁷⁵² iç karışıklıklar,⁷⁵³ elçi dokunulmazlığı ihlali.⁷⁵⁴

İslam hukukunda savaş ilanından önce düşmana üç alternatif sunma geleneği vardır: İslam’ı kabul etmek, İslam devletinin hâkimiyetini tanıyıp kendi inancını koruyarak cizye ödemek ya da savaşı tercih etmek.⁷⁵⁵ Bu uygulama, savaşı en son çareye bırakmayı ve kan dökülmesini önlemeyi amaçlayan diplomatik bir yöntem olarak değerlendirilebilir. Uluslararası insancıl hukukta bulunmayan bu prosedür, savaştan kaçınmaya yönelik özgün bir ahlaki ve hukuki yaklaşım niteliği taşır.

Jus in bello, savaşın yürütülme biçimini düzenleyen kuralları ifade eder ve özünde sivillerin, savaş esirlerinin, yaralıların ve sivil nitelikteki varlıkların korunmasına dayanır. Uluslararası insancıl hukuk, bu koruma anlayışını özellikle 1949 Cenevre Sözleşmeleri ile 1977 tarihli Ek Protokoller aracılığıyla sistematik bir yapıya kavuşturmuştur. Buna karşılık İslam hukuku, VII. yüzyıldan itibaren savaş hukukuna ilişkin kapsamlı ilkeler

⁷⁴⁶ Akıncı, *İslam Hukukuna Göre Savaşta Uyulacak Kurallar*, 6-9.

⁷⁴⁷ Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, 55.

⁷⁴⁸ Haruna ve Jimeta, “Similarities of International Humanitarian Law and Islamic Law of Warfare: An Appraisal of the Principle of Distinction During Armed Conflict”, 13.

⁷⁴⁹ Mevdudi, *Cihad, İslam’da Savaş Hukuku*, 53-82.

⁷⁵⁰ Bakara, 2/193.

⁷⁵¹ Zuhayli, *İslam Hukukunda Savaş*, 41.

⁷⁵² Yücel, *İslam Savaş Hukuku ve Cihad Kavramı*, 88.

⁷⁵³ Yücel, *İslam Savaş Hukuku ve Cihad Kavramı*, 92.

⁷⁵⁴ Güreşer, *İslam’da Savaş Ahlakı*, 44.

⁷⁵⁵ Yücel, *İslam Savaş Hukuku ve Cihad Kavramı*, 96-97.

geliştirmiş; Kur'an ve Sünnet'in ortaya koyduğu hükümler doğrultusunda insancılık, ayırım, orantılılık ve gereksiz acı vermeme gibi temel prensipleri tesis etmiştir.

Her iki hukuk sistemi arasında jus in bello noktasında önemli ölçüde benzerlikler vardır. Gerek Uluslararası İnsancıl Hukuk gerekse İslam hukuku, sivillerin savaş sırasında doğrudan hedef alınmasını kesin biçimde yasaklamaktadır.⁷⁵⁶ İslam hukukunda 'savaşmayanların öldürülmemesi' kuralı, Hz. Peygamber'in savaşla ilgili talimatlarında açıkça belirtilmiştir. Benzer şekilde, Cenevre Sözleşmeleri de sivillerin dokunulmazlığını mutlak bir ilke olarak düzenlemiştir. Bunun yanında, her iki hukuk sistemi de savaş esirlerine insanca davranılmasını,⁷⁵⁷ yaralıların tedavi edilmesini ve ölülerin saygıyla muamele görmesini zorunlu kılmıştır.⁷⁵⁸ Yine aynı şekilde ayırım gözetmeyen silahların kullanılmasının yasaklanması, canlı kalkanın ve gece saldırılarının yasaklanması, savaşta mülkiyetin korunması iki hukuk sisteminin kesiştiği konulardır. Bununla birlikte iki hukuk sistemi arasında bazı farklılıklar da göze çarpmaktadır. İslam hukukunun jus in bello bağlamındaki üstünlüğü, öncelikle ilahi kaynağa dayandığı için sahip olduğu ahlaki bağlayıcılıktan ileri gelir. Uluslararası antlaşmalar, devletlerin çıkarları doğrultusunda zaman zaman ihlal edilebilir veya göz ardı edilebilirken; İslam hukukunun hükümleri, inananlar açısından hem dini hem de ahlaki bir yükümlülük niteliği taşır. Bu durum, savaşta insani ilkelere bağlı kalmayı yalnızca hukuki bir mecburiyet olmaktan çıkararak, aynı zamanda ibadet bilinciyle yerine getirilen bir ahlaki sorumluluk haline dönüştürür.⁷⁵⁹

Modern dünyada sıkça dile getirilen 'insan hakları' kavramı, aslında uzun süredir ihlallerle karşı karşıya kalmış ve bu durum günümüzde de devam etmektedir. Birleşmiş Milletler, zulme uğrayanlar tarafından bölünmüş milletler olarak adlandırılmış, tarafından kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, teorik olarak önemli ilkeler ortaya koysa da, uygulamada çoğu zaman siyasi çıkarlar ve veto mekanizmaları nedeniyle etkisiz kalmaktadır. Bu sebeple sivillerin korunması, yaralıların tedavi edilmesi, yetimlerin himaye edilmesi ve açların doyurulması gibi temel insani ihtiyaçlar çoğu zaman karşılanamamaktadır. Oysa bu haklar, Kur'an'da açıkça ortaya konmuş, Hz. Peygamber'in (sav) sözleriyle ayrıntılandırılmış ve bizzat uygulamaya geçirilmiştir. Bu durum, ilahi kaynaklı ve değişmez olan İslam hukukuyla, insan eliyle oluşturulmuş ve çıkarlar doğrultusunda ihlal edilebilen hukuk sistemleri arasındaki temel farkı ortaya

⁷⁵⁶ Al-Dawood, "Islamic law and international humanitarian law: An introduction to the main principles", 1003.

⁷⁵⁷ 1949 tarihli IV. Cenevre Sözleşmesinin 82.maddesiyle uyumlu

⁷⁵⁸ 1949 tarihli I. Cenevre Sözleşmesinin 17.maddesiyle uyumlu

⁷⁵⁹ Al-Dawood, "Islamic law and international humanitarian law: An introduction to the main principles", 999.

koymaktadır. Nitekim İslam’da en temel haklar, 'yaşama hakkı' ve 'insan hayatına saygı' ilkesi etrafında şekillenmektedir.⁷⁶⁰

3.4. Savaş Suçları Bağlamında Mukayese

Savaş suçları, insanlık tarihinin en trajik olgularından biri olarak uluslararası hukuk literatüründe önemli bir yer tutmaktadır. Tarihin farklı dönemlerinde savaş, devletler ve toplumlar arasındaki siyasi, ekonomik ya da dini çatışmaların kaçınılmaz bir sonucu olarak görülse de, savaşın nasıl yürütülmesi gerektiği noktasında ahlaki ve hukuki sınırlar daima tartışılmıştır. İslam hukuku ile modern uluslararası insancıl hukuk, savaşın tamamen ortadan kaldırılamayacağı gerçeğinden hareketle, savaş sürecinde işlenebilecek suçları tanımlamış ve sivillerin, esirlerin, yaralıların hatta doğal çevrenin korunmasına dair ilkeler ortaya koymuştur.⁷⁶¹ Bu çerçevede her iki hukuk sistemi savaş suçlarını benzer kategoriler altında ele almakla birlikte, dayandıkları temel felsefe, uygulama alanları ve yaptırım mekanizmaları açısından dikkate değer farklılıklar içermektedir.

Savaş suçu, hukuki bir kavram olmasının yanında, siyaset alanında da sorunlara yol açabilen; tarihsel ve ahlaki yönleri olan geniş kapsamlı bir konudur. Bu nedenle yalnızca uluslararası hukuk değil, ceza hukuku ve anayasa hukuku da savaş suçlarını inceleme alanına dâhil etmektedir.⁷⁶²

Uluslararası belgeler ve çeşitli uluslararası mahkemelerin statüleri, dönemin hâkim uluslararası yaklaşımlarına bağlı olarak savaş suçlarını farklı biçimlerde tanımlamış ve nitelendirmiştir. Örneğin, II. Dünya Savaşı’nın ardından 1945 yılında Alman savaş suçlularını yargılamak üzere kurulan Nüremberg Uluslararası Askerî Mahkemesi’nin dayanağı olan Londra Anlaşması’nın 6. maddesinde mahkemenin üç tür suçtan sorumlu olduğu belirtilmiştir. Barışa karşı işlenen suçlar, savaş suçları ve insanlığa karşı işlenen suçlar. Aynı maddenin (b) fıkrasında ise savaş suçları ilk kez tanımlanmış ve şu şekilde açıklanmıştır: ‘Savaş suçu, savaş hukukunun ve teamüllerinin ihlal edildiği her türlü fiildir.’ Bu tanımın ardından, sınırlandırıcı olmamak kaydıyla bazı örnekler sıralanmıştır. Sivillerin öldürülmesi, işgal edilen bölgelerde halka zorla iş yaptırılması ve eziyet edilmesi, savaş esirlerinin veya denizde seyahat eden kişilerin öldürülmesi ya da kötü muameleye maruz bırakılması, rehinelere öldürülmesi, kamuya veya özel kişilere ait malların yağmalanması, şehir, kasaba veya köylerin askeri gereklilikle açıklanamayacak şekilde yıkılması ve talan edilmesi. Bu metin, 'savaş suçları' kavramının

⁷⁶⁰ Nabiebu, “A Comparative Study Of Islamic And International Humanitarian Law”, 56.

⁷⁶¹ R. S. A. Simatupang vd. “War Crimes From The Perspective Of Islamic Law And International Law”, *Proceeding International Seminar on Islamic Studies* 5/1 (2024), 1086-1090.

⁷⁶² Muzaffer Yasin Aslan, *Teoride ve Uygulamada Savaş Suçları* (Ankara: Bilge Yayınevi, 2006), 66.

resmî olarak ilk kez yer aldığı uluslararası belgedir.⁷⁶³ Tokyo Savaş Suçları Mahkemesi'nde savaş suçlarına ilişkin benzer bir tanım yapılmış, ancak içerik bakımından önceki düzenlemelerden farklı bir yaklaşım ortaya konmamıştır. Buna karşılık, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin tüzüğünde 'savaş suçları' terimi doğrudan kullanılmamış; bunun yerine ikinci maddede 1949 Cenevre Sözleşmesi'nde düzenlenen 'ağır ihlallerin' unsurlarına atıf yapılmakla yetinilmiştir. Ayrıca tüzüğün üçüncü maddesinde 'savaş hukukuna ve teamüllerine aykırı fiiller' ifadesine yer verilerek kavramsal çerçeve genişletilmiştir.⁷⁶⁴

Günümüzde savaş suçlarına ilişkin hukuki düzenlemelerin temel kaynağını, uluslararası ceza hukukundaki en yeni metinlerden biri olan Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kuruluş belgesi, diğer adıyla Roma Statüsü oluşturmaktadır.⁷⁶⁵ Roma Statüsü, savaş suçlarını belirlerken hangi fiillerin bu kapsama girdiğini tek tek sıralamıştır. Statüde, suçlar kaynağı ve işleniş biçimleri bakımından gruplara ayrılmıştır. Birinci grupta 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri'nin ağır ihlalleri,⁷⁶⁶ ikinci grupta uluslararası hukukun mevcut sistemi içerisinde uluslararası silahlı çatışmalarda uygulanabilir yasa ve geleneklerin ciddi ihlalleri,⁷⁶⁷ üçüncü grupta Cenevre Sözleşmeleri'nin ortak üçüncü maddesinin ciddi ihlalleri,⁷⁶⁸ dördüncü grupta ise uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalarda uygulanabilen yasa ve geleneklerin ciddi ihlalleri⁷⁶⁹ yer almaktadır.⁷⁷⁰

Savaş suçları kapsamlı bir suç kategorisi olduğundan, bunların yargılanması hem ulusal hem de uluslararası mahkemeler tarafından gerçekleştirilmiştir. Uluslararası düzeyde yargılamalar, Nürnberg Uluslararası Askerî Mahkemesi ile başlamış ve günümüzde Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) ile sürdürülmektedir.⁷⁷¹

İslam hukukunda modern terminolojide kullanılan 'savaş suçu' terimi bulunmamakla birlikte, Kur'an ve Sünnet hükümleri ile klasik fıkıh kaynaklarında savaşın meşru sınırlarını aşan eylemler, savaş hukuku ihlali olarak değerlendirilmiş ve ağır yaptırımlara bağlanmıştır.⁷⁷² Bu çerçevede savaş suçları; Allâh'ın koyduğu kuralları

⁷⁶³ Saad Lagoun, "İslam Ceza Hukuku Ve Uluslararası İnsancıl Hukukta Savaş Suçları", *İslam Ceza Hukuku-II*, çev. Osman Güman (İstanbul: Lale Yayıncılık, 2017), 784.

⁷⁶⁴ Lagoun, *İslam Ceza Hukuku Ve Uluslararası İnsancıl Hukukta Savaş Suçları*, *İslam Ceza Hukuku-II*, 784.

⁷⁶⁵ Can Akdoğan, *Uluslararası Ceza Divanı Statüsünde Savaş Suçları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009), 76.

⁷⁶⁶ Statü'nün 8/2-a hükmünde geçen ihlaller savaş suçu olarak kabul edilmiştir.

⁷⁶⁷ Statü'nün 8/2-b hükmünde geçen ihlaller savaş suçu olarak kabul edilmiştir.

⁷⁶⁸ Statü'nün 8/2-c hükmünde geçen ihlaller savaş suçu olarak kabul edilmiştir.

⁷⁶⁹ Statü'nün 8/2-e hükmünde geçen ihlaller savaş suçu olarak kabul edilmiştir.

⁷⁷⁰ Geyik, "Devletlerin İnsancıl Hukuk Kurallarının İhlali Nedeniyle Sorumluluğu", 65-66.

⁷⁷¹ Başol Erol, *Uluslararası Hukukta Savaş Suçları ve Türk Hukukunda Uygulanabilirliği* (İstanbul: İstanbul Gedik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 65-66.

⁷⁷² Yücel, *İslam Savaş Hukuku ve Cihad Kavramı*, 118.

ihlâl eden, savaşın meşruiyetini sarsan ve insan, mal veya çevreye haksız zarar veren fiiller şeklinde tanımlanabilir. İslam hukuku, 'hukuk' ve 'İslam' kavramlarının birleşiminden oluşur. Hukuk kavramı İslam ile birlikte ele alındığında, İslam hukuku; Allâh'ın vahyi ve Peygamber'in sünneti esas alınarak insan davranışlarını düzenleyen ve İslam'a iman eden herkes için bağlayıcı kabul edilen kurallar bütünüdür.⁷⁷³ Dolayısıyla İslam hukukunda savaş suçları yalnızca askeri düzenin bozulmasıyla değil, aynı zamanda ilahi emirlerin çiğnenmesiyle de doğrudan bağlantılıdır.

İslam hukukunda cezalar, suçun niteliğine göre farklı kategoriler altında düzenlenmiştir. Genel olarak üç ana başlık altında incelenir: Kisas ve diyet cezası, had cezası, ta'zîr cezası.⁷⁷⁴

Bu bölümde, Roma Statüsünde düzenlenen savaş suçlarının İslam hukukundaki karşılıkları ele alınacak ve bu ihlallerin hangi cezai yaptırımları gerektirdiği açıklanacaktır.

Roma Statüsü Md. 8/2-a-i: “*Sivilleri kasten öldürmek.*”

Roma Statüsü'nün 8/2(a)(i) maddesi, sivillerin kasten öldürülmesini savaş suçu kapsamında düzenlemektedir. İslam hukukunda da çatışma sürecinde fiilen muharip olmayan kişilerin korunması temel bir ilke olarak kabul edilmiştir. Bu kapsamda kadınlar, çocuklar, yaşlılar, din adamları ile diğer gayri muharip sivillerin hedef alınması hukuken yasaklanmıştır.⁷⁷⁵

İslam hukukunda, fiilen savaşıma gücüne sahip olmayan ya da savaş dışı kalan kişilere yönelik saldırılar ağır bir ihlal niteliği taşımakta; somut olayın şartlarına bağlı olarak kisas, diyet veya kamu hukukuna ilişkin yaptırımların uygulanması söz konusu olabilmektedir.⁷⁷⁶

Roma Statüsü Md. 8/2-a-ii: “*İşkence, zalimane muamele.*”

İslam hukukunda bedeni sakatlama, uzuvların koparılması (müsle), her türlü işkence ve insanlık dışı muamele kesin biçimde yasaklanmış ve kınanmıştır.⁷⁷⁷ Halife Hz. Ebû Bekir'e düşman liderlerinden birinin kesik başı getirildiğinde, o bu duruma sert bir şekilde karşı çıkmış ve düşmanların Müslümanlara aynı muameleyi uyguladığı hatırlatıldığında dahi bunun caiz olmadığını açıkça belirtmiştir. Bu yaklaşım, insanlık dışı muamelenin, karşı tarafın aynı kurallara uyup uymamasına bakılmaksızın yasak olduğunun göstergesidir. Nitekim Uhud Savaşı da bu ilkeyi doğrulayan somut bir

⁷⁷³ Simatupang vd. “War Crimes From The Perspective Of Islamic Law And International Law”, 1088.

⁷⁷⁴ Detaylı bilgi için bkz. İlhan Akbulut, “İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 52/1 (2003), 167-181.

⁷⁷⁵ Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, 144.

⁷⁷⁶ Akbulut, “İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar” 170-171.

⁷⁷⁷ Hadduri, *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*, 114.

örnektir; Peygamber'in amcası da dâhil olmak üzere birçok Müslüman'ın bedenleri ağır şekilde sakatlanmasına rağmen, düşman cesetlerine benzer karşılık verilmesi emredilmemiştir. Ayrıca, Peygamber döneminde beden sakatlanması ve ağır işkence uygulamaları savaşlarda yaygın bir pratik olmasına rağmen, Hz. Muhammed bu tür davranışları Müslümanlara kesin olarak yasaklamış ve bu yasak sonraki yüzyıllarda da değişmeden İslam toplumunda köklü bir kural olarak varlığını sürdürmüştür.⁷⁷⁸ Söz konusu ihlaller, fiilin niteliği ile somut olayın şartları çerçevesinde değerlendirilmekte; ta'zîr başta olmak üzere muhtelif cezai yaptırımların uygulanması söz konusu olabilmektedir.

Roma Statüsü Md. 8/2-a-vi: “*Esirleri öldürmek veya kötü muamele.*”

Roma Statüsü'nün 8/2(a)(vi) hükmü, savaş esirlerinin öldürülmesini veya kötü muameleye tabi tutulmasını savaş suçu olarak tanımlamaktadır. Buna paralel olarak İslam hukukunda da esirlere insancıl ve şefkatli davranma yükümlülüğü benimsenmiş; işkence, aç bırakma ve onur kırıcı muameleler açıkça yasaklanmıştır.⁷⁷⁹ Bu iyi muamele kimi zaman affetme, koşulsuz serbest bırakma ya da hasta esirlere bakım sağlama gibi uygulamalarla da kendini gösterebilir.⁷⁸⁰ İslam ordusu komutanlarından Selahaddin-i Eyyûbî, düşmandan çok sayıda kişiyi esir aldığı anda onlara yetecek yiyecek bulamadığı durumlarda, esirlerin yanında açlıktan ölmelerinden önce onları serbest bırakmayı tercih ederdi. Esirler daha sonra güç toplayıp yeniden saldırdıklarında onlarla savaşırdı. Çünkü o, esirlerin yiyecekten mahrum bırakılarak ölmesini değil, savaş meydanında ellerinde silahlarıyla karşılına çıkıp savaşarak ölmelerini uygun görürdü. Bu tutumu, esirleri doyurmayı dini bir yükümlülük kabul eden İslamî değerlere bağlılığının bir göstergesiydi.⁷⁸¹ İslam hukukunda savaş esirlerine yönelik kötü muamele fiilleri, fiilin ağırlığı ve mahiyeti esas alınarak farklı yaptırım rejimlerine tabi tutulmakta; kasten öldürme veya ağır bedensel zarar hâllerinde kısas ya da diyet uygulanabilirken, bunun dışındaki ihlaller ta'zîr ve siyâseten cezalandırma kapsamında ele alınmaktadır.

Roma Statüsü Md. 8/2-b-vi: “*Teslim olan veya silahını bırakan askeri öldürmek.*”

Roma Statüsü'nün 8/2(b)(vi) maddesinde teslim olan veya silahını bırakan askerlerin öldürülmesi savaş suçu olarak düzenlenmiştir. Benzer şekilde İslam hukuku da silahını bırakan, kaçan ya da savaşma gücünü fiilen kaybeden kimselerin hedef alınmasını

⁷⁷⁸ Çakmak ve Güneysu, “Exploring foundational convergence between the Islamic law of armed conflict and modern international humanitarian law: Evidence from al-Shaybani's Siyar al-Kabir”, 1171.

⁷⁷⁹ Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, 170-171.

⁷⁸⁰ Simatupang vd. “War Crimes From The Perspective Of Islamic Law And International Law”, 1089.

⁷⁸¹ Lagoun, *İslam Ceza Hukuku Ve Uluslararası İnsancıl Hukukta Savaş Suçları*, *İslam Ceza Hukuku-II*, 778.

yasaklamaktadır. Bu ilke, Hz. Ali'nin Sıffin Savaşı öncesi talimatlarında açıkça görülmektedir.

Hz. Ali, silahlarını bırakan veya savaş alanından kaçanların öldürülmesini kesinlikle yasaklamıştır. Muaviye komutasındaki askerlerle yapmış olduğu Sıffin Savaşı'ndan önce savaşçılara verdiği talimatlar, çok önemlidir: “Eğer onları yenerseniz, kaçan birini öldürmeyin. Yaralıları imha etmeyin, mahrem yerleri açığa çıkarmayın, ölüleri sakatlamayın, perdeleri yırtmayın, izinsiz evlere girmeyin, mallarına el sürmeyin ve kadınlarına işkence yapmayın; hatta liderlerinize hakaret etseler bile. Allâh'ı anmayı ihmal etmeyin; böylece hakikati öğrenmiş olursunuz.”⁷⁸²

Fiilen savaşma gücünü kaybetmiş veya silahını bırakarak çatışmadan çekilmiş kimselere yönelik eylemler, İslam hukukunda mutlak surette yasaklanmış olmakla birlikte uygulanacak ceza, fiilin kasıtlı öldürme boyutuna ulaşp ulaşmadığına göre belirlenmektedir. Eylemin kasten öldürme seviyesine ulaşması hâlinde kısas ya da diyet söz konusu olabilmekte; bunun dışındaki durumlarda ise söz konusu fiiller, savaş düzeni ve kamu yararını ihlal eden davranışlar olarak ta'zîr ve siyâseten cezalandırma kapsamında değerlendirilmektedir.

Roma Statüsü Md. 8/2-b-xvi: “*Sivillerin Malına Yönelik Saldırılar / Yağma.*”

Roma Statüsü'nün ilgili maddesinde yağma yasak olduğu gibi İslam hukukunda da sivillerin malına el koymak yasaktır. Savaş sırasında ganimet yalnızca düşman askerlerinden elde edilebilir; masum halkın malına el koymak ise gasp olarak kabul edilir.⁷⁸³ İslam hukukunda ganimet, yalnızca savaşta elde edilen bir kazanç olarak değil, aynı zamanda toplumsal düzeni ve adaleti teminat altına alan bir kurum olarak kabul edilebilir. Bu uygulamanın hikmeti birkaç açıdan öne çıkmaktadır: Kur'an, ganimetin keyfî biçimde paylaşılmasını yasaklamış ve onun belirli kurallara bağlı, adaletli bir şekilde dağıtılmasını emretmiştir.⁷⁸⁴ Ganimet, savaş meydanında canını ortaya koyan askerinin hakkını meşru zeminde güvence altına alırken; bu hak bireysel inisiyatifte bırakılmayıp merkezî otorite tarafından belirlenir.⁷⁸⁵ Böylelikle ganimet, yağmada görülen “güçlü olanın daha fazla pay alması” anlayışını ortadan kaldırarak eşitlikçi ve dengeli bir dağılım mekanizması oluşturur. Ayrıca ganimetin beşte biri, toplumun ihtiyaç sahibi kesimlerine ayrılmakta; bu da onu sadece askerî bir gelir kaynağı olmaktan çıkarıp

⁷⁸² Zawati, Hilmi M. "Jus in Bello: Civilians' Fundamental Rights under Islamic and Public International Law." Hilmi M. Zawati, "Jus in Bello: Civilians' Fundamental Rights under Islamic and Public International Law," in M. Cherif Bassiouni & A. Guellali, eds. *Jihad and Its Challenges to International and Domestic Law*, The Hague, The Netherlands: Hague Academic Press, pp (2010): 174.

⁷⁸³ Güreser, *İslam'da Savaş Ahlakı*, 108.

⁷⁸⁴ Enfâl, 8/41.

⁷⁸⁵ Hadduri, *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*, 123-136.

sosyal adaletin tesisinde işlevsel hale getirmektedir.⁷⁸⁶ Öte yandan İslam hukukunda ganimet, yalnızca düşman askerlerinden elde edilebilir; kadınların, çocukların, yaşlıların ve din adamlarının mallarına dokunulması ise kesinlikle haramdır. Bu özellik, ganimeti yağmadan ayıran ve sivillerin dokunulmazlığını garanti altına alan en önemli yönlerinden biridir. Ayrıca yağma orduda anarşiye ve kargaşaya sebep olurken, ganimetin paylaşımı komutanın kontrolünde gerçekleşir. Bu durum ganimeti, savaş sonrası düzeni koruma açısından üstün kılar.⁷⁸⁷

Yağma, İslam hukukunda kamu düzeni ile mülkiyet dokunulmazlığına yönelik ağır bir ihlâl olarak kabul edilmekte; uygulanacak yaptırım, fiilin mahiyeti, yaygınlığı ve failin statüsü dikkate alınarak belirlenmektedir. Bu çerçevede, olayın özelliklerine bağlı olarak farklı türde cezai ve idarî müeyyidelerin uygulanması mümkün görülmektedir.

Roma Statüsü Md. 8/2-b-xvii-xx: “*Yasaklı Silah Kullanmak.*”

İslam savaş hukukunda savaş araç ve yöntemlerinin meşruiyeti, sivillere, çevreye ve gereksiz tahribata zarar vermeme ilkesiyle sınırlandırılmıştır. Kur’an’da yer alan “haddi aşmayın”⁷⁸⁸ emri ile Hz. Peygamber’in kadınların, çocukların ve yaşlıların öldürülmesini yasaklayan hadisleri, savaşta kullanılacak silahların masumlara yöneltilmesini açıkça yasaklamaktadır. Buna karşılık Kur’an’ın “*Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın*”⁷⁸⁹ buyruğu, Müslümanların dönemin şartlarına uygun en gelişmiş silahlarla donanmasını bir yükümlülük olarak ortaya koymaktadır.⁷⁹⁰ Bu çerçevede İslam hukuku, nükleer, biyolojik ve kimyasal gibi ayırım gözetmeden yıkıma yol açan kitle imha silahlarını yasaklamakta; ancak caydırıcılığı temin etmek ve düşmana karşı güç dengesini korumak için Müslümanların modern silahlara sahip olmasını zorunlu görmektedir. Böylece, silahlara sahip olmak ile onları kullanmak arasında fark gözetilerek, kullanımın yalnızca meşru askerî hedeflerle sınırlı olması gerektiği vurgulanmaktadır.⁷⁹¹

Yasaklı silahların kullanımı, İslam hukukunda savaşın meşru sınırlarını aşan ve ayırım gözetmeyen sonuçlar doğuran ağır bir ihlâl olarak değerlendirilmekte; siviller, çevre ve gelecek nesiller üzerindeki kalıcı etkileri sebebiyle olağan bir savaş fiili olarak kabul edilmemekte ve buna bağlı sorumluluk, ihlâlin kapsamı esas alınarak belirlenmektedir.

⁷⁸⁶ Güreser, *İslam’da Savaş Ahlakı*, 108.

⁷⁸⁷ Yücel, *İslam Savaş Hukuku ve Cihad Kavramı*, 131.

⁷⁸⁸ Bakara, 2/190.

⁷⁸⁹ Enfâl, 8/60.

⁷⁹⁰ Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, 116-117.

⁷⁹¹ Abbood Mahdi, “Comparative Study of Categories Protected During Armed Conflict in Islamic Law and International Humanitarian Law”, 8232; Al-Dawoody, “Islamic law and international humanitarian law: An introduction to the main principles”, 1004; Iwansyah, “Islam and the Provisions of War”, 339.

Roma Statüsü Md. 8/2-b-ix: “İbadethanelere, Kültürel Varlıklara Saldırı.”

İslam savaş hukuku, ibadethanelerin ve kültürel varlıkların korunmasını temel ilkelerden biri olarak benimsemiş; Hz. Peygamber’in ordularına verdiği “manastırlarda ibadet edenlere dokunmayın” talimatı ile Hz. Ebû Bekir’in Şam seferine çıkan askerlere yönelik “kiliselere zarar vermeyin, ağaçları kesmeyin, binaları yakmayın” şeklindeki vasiyeti bu anlayışın en açık örneklerini teşkil etmiştir.⁷⁹² İslam, savaşın dahi belirli sınırlar içinde yürütülmesi gerektiğini vurgulamış; adalet, merhamet ve insani değerleri en çetin çatışma anlarında bile gözetmiştir. Bu yönüyle İslam savaş hukuku, savaşın yıkıcı etkilerini sınırlandıran ve medeniyetlerin ortak mirasını muhafaza etmeyi amaçlayan insancıl bir perspektif sunarak, modern dönemde dahi takdir edilmesi gereken bir hukuk düzeni ortaya koymuştur.

İslam hukukunda ibadethaneler ile kültürel varlıklara yönelik saldırılar, yalnızca maddi kayıplara yol açan fiiller olarak değil, din özgürlüğünü ve ortak kültürel mirası zedeleyen ağır ihlâller olarak ele alınmaktadır. Bu çerçevede uygulanacak yaptırım, meydana gelen zararın boyutu ve ihlâlin toplumsal yansımaları göz önünde bulundurularak belirlenmekte; olayın özelliklerine bağlı olarak ta’zîr cezaları, kamu yararını gözetken siyâsî müeyyideler ve tazmine ilişkin yaptırımlar söz konusu olabilmektedir.

Roma Statüsü Md. 8/2-b-xxii: “Tecavüz ve cinsel şiddet.”

İslam savaş hukukunda tecavüz, cinsel köleleştirme ve zorla hamile bırakma gibi eylemler kesin biçimde yasaklanmış olup, hem şer ‘an büyük günah hem de ağır bir suç olarak değerlendirilmiştir. Kur’an’daki “zina etmeyin”⁷⁹³ emri ile Hz. Peygamber’in “kadına ve çocuğa dokunmayın” buyruğu, savaş şartlarında dahi kadınların beden dokunulmazlığının ihlal edilemeyeceğini açıkça ortaya koymaktadır. Tarihte, esirler arasında kadınların bulunduğu durumlarda dahi onların zorla cinsel ilişkiye maruz bırakılması kesin şekilde yasaklanmış; nikâh bağı olmaksızın gerçekleştirilen cinsel birliktelikler zinâ kabul edilerek ağır cezalara tabi tutulmuştur.⁷⁹⁴ İnsanlık tarihi boyunca varlığını sürdüren bir şiddet türü olan ırza geçme (tecavüz), bireyin hem fiziksel hem de

⁷⁹² Nabiebu, “A Comparative Study Of Islamic And International Humanitarian Law”, 54; Samina Ashraf ve Mahwish Nazir, “Navigating War Zones: Safeguarding Civilian Rights to Life and Religion through International and Islamic Law”, *International Journal of Education, Culture, and Society* 1/1 (2023), 121-139; Haruna ve Jimeta, “Similarities of International Humanitarian Law and Islamic Law of Warfare: An Appraisal of the Principle of Distinction During Armed Conflict”, 130; H.M. Zawati, “Jus in bello: Civilians’ fundamental rights under Islamic and public international law”, *The Hague, The Netherlands: Hague Academic Press*, (2010), 180; Yücel, *İslam Savaş Hukuku ve Cihad Kavramı*, 121; Yaman, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, 144; Hadduri, *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*, 109.

⁷⁹³ İsrâ, 17/32.

⁷⁹⁴ Talip Türkan, “İslam Ceza Hukukunda Nitelikli Cinsel Saldırı Suçu Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Hitit İlahiyat Dergisi* 22/1 (2023), 61.

ruhsal bütünlüğünü ihlal eden, aynı zamanda genel ahlakı ve aile düzenini doğrudan etkileyen bir suçtur. Bu sebeple, hem beden bütünlüğünün hem de şeref gibi yüksek manevi değerlerin korunması anlamına gelen “ırz güvenliği”, İslam hukuku tarafından en üst seviyede korunmuştur.⁷⁹⁵

Bu fiillerin cezai karşılığı, İslam hukukunda eylemin mahiyeti ve ispat şartları esas alınarak belirlenmektedir. Zinâ suçunun had cezasını gerektiren şartların gerçekleşmesi hâlinde had cezası uygulanmakta; bu şartların oluşmadığı durumlarda ise fiil, kamu düzenini ve beden dokunulmazlığını ihlâl eden ağır bir suç olarak ta‘zîr kapsamında değerlendirilmektedir. Ayrıca saldırının mağdurda bedenî veya manevî zarara yol açması hâlinde, zararın niteliğine göre diyet ve tazmine ilişkin müeyyideler de gündeme gelebilmektedir.⁷⁹⁶

Roma Statüsü Md. 8/2-b-viii: “ *Sivillerin Zorla Yerinden Edilmesi.* ”

İslam savaş hukukunun en temel esaslarından biri, savaşın yalnızca doğrudan muharip taraflarla sınırlı tutulması ve masum sivillerin her türlü saldırı, haksızlık ve zorbalıktan korunmasıdır. Bu ilke, sadece sivillerin can güvenliğini değil, aynı zamanda onların mal varlığını, ibadet özgürlüğünü ve yerleşim haklarını da teminat altına almaktadır.⁷⁹⁷ Bu nedenle sivillerin zorla yerlerinden edilmesi (tehcir veya sürgün), İslam hukukunda açıkça yasaklanmış ve ciddi bir ihlal olarak değerlendirilmiştir. Nitekim: “*Hani sizden, birbirinizin kanını dökmeyeceğinize ve birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacağınıza dair kesin söz almıştık. Siz de buna dair sağlam bir taahhütte bulunmuştunuz. Hâlâ buna rağmen (bu yasağı) çiğniyorsunuz, değil mi?*”⁷⁹⁸ ayeti masum insanların zorla göç ettirilmesini Allâh’a verilen ahde ihanet olarak nitelendirmekte ve bunu zulüm ile fesadın bir parçası saymaktadır. Hayber’in fethinden sonra Hz. Peygamber’in Yahudileri sürgün etmeyip yerlerinde kalmalarına, topraklarını işlemeye devam etmelerine izin vermesi;⁷⁹⁹ yine Hz. Ömer döneminde Suriye, Irak ve Mısır’ın fetihlerinden sonra yerel halkın kendi yurtlarında bırakılması, İslam savaş hukukunun sivillerin zorla yerinden edilmesini reddettiğini ortaya koymaktadır. Bu uygulamalarda yalnızca savaşın unsurlar etkisiz hâle getirilmiş, halkın tarımsal faaliyetleri, ticari yaşamı

⁷⁹⁵ Belkıs Konan, “Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 29/29 (2011), 150.

⁷⁹⁶ Âdem Yıldırım, “İslam Hukûkunda Cinsel Dokunulmazlığa Karşı İşlenen Hetk-i Irz (Tecavüz) Suçunun Cezası ve Kur’an Ceza İlkeleri Açısından Değerlendirmesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2018), 238.

⁷⁹⁷ Furkan Düzenli, “Zorunlu Göç Hareketi Olarak Hicret: Sosyolojik Bir Analiz”, *İslami İlimler Dergisi* 40 (2025), 378.

⁷⁹⁸ Bakara, 2/84

⁷⁹⁹ Er, Hz. Muhammed’in Savaşları, 192.

ve dinî özgürlükleri güvence altına alınmıştır. Dolayısıyla bu tarihî örnekler, zorla göç ettirmenin İslam hukukunda kabul görmediğinin açık bir göstergesidir.

Sivillerin zorla yerlerinden çıkarılması, İslam hukukunda zulüm ve fesat kapsamında ele alınan ciddi bir hukuk ihlâli olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda verilecek ceza, eylemin bireysel mi yoksa organize biçimde mi gerçekleştiği, yol açtığı mağduriyetin boyutu ve kamu düzeni üzerindeki etkileri göz önünde bulundurularak takdir edilmekte; somut olayın şartlarına göre ta‘zîr cezası uygulanabilmekte, ayrıca fiilin kişisel zarara yol açması hâlinde diyet ve benzeri tazmin yükümlülükleri de gündeme gelebilmektedir.

Roma Statüsü Md. 8/2-b-xxvi: “Çocuk asker kullanmak.”

İslam hukukuna göre savaş sorumluluğu, yalnızca buluş çağına ulaşmış ve fiilen savaşabilecek güçte olan erkeklere aittir. Bu nedenle, buluşa ermemiş çocukların orduya katılması meşru kabul edilmemiştir.⁸⁰⁰ Bu yaklaşım, masumların korunması ilkesinin yanı sıra adalet ve merhamet esaslarına dayandırılabilir. Hz. Peygamber’in çocuklara karşı merhamet ve şefkati, onların haklarını ve hassasiyetlerini koruma noktasında açıkça görülmektedir. O, sadece kendi evlatlarına değil tüm çocuklara sevgi göstermiş, onlarla ilgilenmiş, şakalaşmış, hasta olanları ziyaret etmiş ve toplumda değerli hissetmelerini sağlamıştır. Çocuklara olan bu yaklaşımı, katı ve sert mizaçlı Araplarca yadırgansa da Resûlullah, merhametin imanın bir gereği olduğunu vurgulamıştır.⁸⁰¹ Hatta namaz esnasında bile çocukların huzurunu gözetmiş, ağlayan bir çocuğun annesini zor durumda bırakmamak için namazını kısa tutmuştur.⁸⁰² Aynı merhamet anlayışı savaşlarda da kendini göstermiş; Bedir ve diğer gazvelerde yaşları küçük olduğu için bazı çocukları geri çevirmiş, ancak buluş çağına yaklaşan ve ısrar eden birkaç gence müsaade etmiştir.⁸⁰³ Bu tutum, onun çocukların savaşın ağır yükünden korunmasına verdiği önemi ortaya koymaktadır.

Çocukların savaşta kullanılması, İslam hukukunda münferit bir davranıştan ziyade emir, izin ve organizasyon boyutu bulunan ağır bir ihlâl olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede sorumluluğun yalnızca fiili bizzat gerçekleştiren kişilerle sınırlı tutulmaması; çocukların çatışmalara dâhil edilmesini emreden, buna göz yuman ya da önleyici tedbirleri almayan komuta kademesine de teşmil edilmesi gerektiği söylenebilir.

⁸⁰⁰ Şerife Esma Kaplan, *Cahiliye Döneminden İslamiyet’e Geçişte Çocuk ve Çocuk Haklarının Değişimi* (Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 103.

⁸⁰¹ Kaplan, *Cahiliye Döneminden İslamiyet’e Geçişte Çocuk ve Çocuk Haklarının Değişimi*, 105-111.

⁸⁰² Yusuf Ziya Keskin, “Hz. Peygamber’de Çocuk Sevgisi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/17 (2007), 259-270.

⁸⁰³ Ahmet Canbek, *Abdullah b. Ömer’in Hayatı, Kişiliği ve İslam Tarihindeki Yeri* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 13.

Uygulanacak yaptırımın ise ihlâlin ağırlığı ve ortaya çıkan sonuçlar dikkate alınarak hâkimin takdirinde belirleneceği; ta'zîr kapsamında cezaların yanı sıra askerî görevden uzaklaştırma gibi disiplinî tedbirlerin de gündeme gelebileceği ifade edilebilir.

Roma Statüsü Md. 8/2-b-xxiii: “*Sivillerin veya korunmuş kişilerin düşman saldırılarına karşı kalkan olarak kullanılması.*”

İslam düşüncesi, savaşın nedenleri ve amaçları bakımından diğer inanç sistemlerinden belirgin şekilde ayrılmaktadır. İslam’da savaşın temel gayesi, insanları karanlıktan aydınlığa çıkarmak, hem dünya hem de ahiret saadetini sağlayan hak dini seçenlere sürekli destek olmak, hakikatin önündeki engelleri kaldırmak, yöneticilerin halkına zulmünü bertaraf etmek, saldırganlığı önlemek ve İslam ümmetini korumaktır.⁸⁰⁴ Bu hedefler dikkate alındığında, diğer din ve inanışların aksine İslam’ın sivilleri savaşlarda canlı kalkan olarak kullanmayı bir savaş politikası veya stratejisi haline getirmesi düşünülemez. Nitekim İslam tarihi kaynaklarında bu anlayışı çağrıştıracak herhangi bir örneğe rastlanmamaktadır. İslam dini böyle bir uygulamayı kesin olarak reddettiği için, fıkıh kaynaklarında Müslümanların sivilleri canlı kalkan olarak kullanıp kullanamayacağına dair bir tartışmaya yer verilmemiştir. Bunun yerine, düşman güçler tarafından canlı kalkan olarak kullanılan Müslüman veya gayrimüslim sivillere karşı Müslüman askerlerin nasıl davranması gerektiği üzerinde durulmuş ve buna ilişkin hukuki düzenlemeler geliştirilmiştir.⁸⁰⁵ Canlı kalkan yasağı, savaşın ahlaki temeliyle doğrudan ilişkilidir ve bu yönüyle modern hukukun teknik ve prosedürel düzenlemelerinin ötesinde belirgin bir insani üstünlük sunar.

Sivillerin veya korunmuş kişilerin canlı kalkan olarak kullanılması, İslam hukukunda insan onurunu ve yaşam hakkını ağır biçimde ihlâl eden bir fiil olarak değerlendirilmekte; kasten öldürme veya ağır bedensel zararın ortaya çıkması hâlinde kısas ya da diyet söz konusu olabilmekte, bunun dışındaki hâllerde ise eylemin ağırlığına göre ta'zîr kapsamında caydırıcı yaptırımlar uygulanabilmektedir.⁸⁰⁶

3.5. Tarihsel Bağlamda Mukayese

Uluslararası insancıl hukukun (UİH) ortaya çıkışı ve gelişimi üzerine yapılan akademik çalışmalar, İslam düşüncesinin bu alana katkılarını büyük ölçüde göz ardı etmektedir. Oysa modern uluslararası hukukun kurucuları arasında sayılan bazı tanınmış hukukçuların görüşleri, büyük ölçüde İslam hukukunun temel ilkeleriyle paralellik

⁸⁰⁴ Yücel, *İslam Savaş Hukuku ve Cihad Kavramı*, 30.

⁸⁰⁵ Yavuz Gönan, “İslam Hukukunda Canlı Kalkanla İlgili Hukukî Düzenlemeler”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/25 (2024), 245.

⁸⁰⁶ Gönan, “İslam Hukukunda Canlı Kalkanla İlgili Hukukî Düzenlemeler”, s. 248-253.

göstermektedir. Özellikle Endülüs'te Batı ile İslam dünyası arasındaki temas ve etkileşim, iki medeniyet arasındaki farklılıkları önemli ölçüde azaltmıştır.⁸⁰⁷ Batı'da savaş hukukunun kodifikasyonundan önce, İslam dini düşmanlık ve savaşların yürütülmesine ilişkin bazı temel ilkeleri belirlemişti. Örneğin Siyer, Hz. Muhammed'in hayatını ve katıldığı savaşları inceleyen bağımsız bir ilmî disiplin olmakla birlikte, bu savaşlarda uyulması gereken hukuki kurallar ve etik standartları da kapsamaktadır.⁸⁰⁸ Siyer çalışmaları, Müslüman savaşçıların savaş sırasında nasıl hareket etmeleri gerektiği, hangi yükümlülöklere tabi oldukları ve hangi kurallara uymaları gerektiği gibi konulara odaklanır.⁸⁰⁹ Bu çalışmalarda ortaya konulan kurallar ve standartlar ile modern savaş hukukunun kodifiye ettiği hükümler arasında çarpıcı benzerlikler bulunabilir.⁸¹⁰ Bu benzerliklerin oluşmasında, uluslararası hukukun öncülerinden bazılarının İslam hukuk mirası ve tarihsel birikimiyle – özellikle İslam'ın tarihsel olarak etkili olduğu İtalya ve İspanya'da – en azından kısmen temas kurmuş olmalarının etkili olduğu söylenebilir. Francisco de Vitoria, Baltazar de Ayala, Alberico Gentili ve Hugo Grotius gibi isimler, İslam düşüncesinden çeşitli derecelerde etkilenmişlerdir.⁸¹¹ Her ne kadar bu düşünürlerin uluslararası hukuk teorilerinin doğrudan İslam tarafından şekillendirildiğini söylemek abartılı olsa da, birtakım esinlenmelerin varlığı göz ardı edilemez. Nitekim bazı araştırmacılar, Grotius'un İstanbul'da bulunduğu dönemde⁸¹² İslam kaynaklarını incelemesinin, onun uluslararası hukuk alanındaki yetkinliğine katkı sağladığını ileri sürmektedir.⁸¹³

Uluslararası insancıl hukuk ilkelerinin tarihsel olarak İslam hukuku mirasından etkilenmiş olduğu dikkate alındığında, modern İslam ölkelerinin büyük çoğunluğunun seküler hukuk sistemlerine bağılı kalması ve İslam hukukunun bu alandaki katkılarını yeterince dikkate almaması dikkat çekici bir durumdur. Oysa İslam hukuku, savaşların yürütülmesine ilişkin etik ve hukuki normları tarih boyunca belirlemiş ve sivillerin yanı sıra savaş esirlerinin korunmasını güvence altına alan temel ilkeleri ortaya koymuştur. Bu bağlamda, İslam hukukunun savaş ve çatışmalarda insancıl standartların şekillenmesine katkısı, modern uluslararası hukukun oluşum sürecinde, özellikle Batı düşünürleri

⁸⁰⁷ Edip Akyol, "İslam Medeniyeti'nin Batı'ya Etkileri İle İlgili Bazı Değerlendirmeler", *İstem* 7 (2006), 117-134.

⁸⁰⁸ Nabiebu, "A Comparative Study Of Islamic And International Humanitarian Law", s. 51.

⁸⁰⁹ Nabiebu, "A Comparative Study Of Islamic And International Humanitarian Law", 52-53.

⁸¹⁰ Ashraf ve Nazir, "Navigating War Zones: Safeguarding Civilian Rights to Life and Religion through International and Islamic Law", s. 122.

⁸¹¹ Çakmak ve Güneysu, "Exploring foundational convergence between the Islamic law of armed conflict and modern international humanitarian law: Evidence from al-Shaybani's Siyar al-Kabir", s. 1157.

⁸¹² M.Rahmi Telkenaroğlu, "Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî (189/804) ve Hugo Grotius'un (1583-1645) Devletler Hukukuna Etkileri (Mukayeseli Bir Çalışma)", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 5 (2005), 68.

⁸¹³ Çakmak ve Güneysu, "Exploring foundational convergence between the Islamic law of armed conflict and modern international humanitarian law: Evidence from al-Shaybani's Siyar al-Kabir", 1157.

aracılığıyla dolaylı bir şekilde yansımıştır. Ancak günümüzde pek çok Müslüman ülke, bu köklü tarihsel ve hukuki birikimi seküler normların gölgesinde bırakmakta ve İslam hukukunun savaş hukuku ile insan hakları alanındaki potansiyel katkılarını yeterince değerlendirmemektedir. Bu durum, yalnızca hukuki mirasa yönelik bir ihmali değil, aynı zamanda güncel çatışmalarda uygulanabilecek özgün ve etkili koruma mekanizmalarının da göz ardı edilmesini beraberinde getirmektedir. Örneğin, Gazze, Yemen ve Afganistan gibi çatışma bölgelerinde yaşanan ihlaller incelendiğinde, İslam hukukunda öngörülen sivillerin korunması, tahribatın sınırlandırılması ve savaş esirlerine insani muamele gibi temel ilkelerin uygulanmadığı görülmektedir. Bu durum, modern seküler sistemlere sıkı sıkıya bağlı kalmanın, tarihsel ve etik birikimi göz ardı ederek insani korumada ciddi boşluklar ortaya çıkardığını göstermektedir. Bu çerçevede, İslam ülkelerinin kendi hukuk mirasları ile uluslararası insancıl hukuk ilkeleri arasında bir köprü kurması, hem teorik hem de pratik açıdan büyük önem taşımaktadır. Bu yaklaşım, seküler sistemlerin sağladığı uluslararası normları, İslam hukukunun etik ve koruyucu ilkeleriyle bütünleştirerek uygulanabilir bir çerçeve geliştirmeyi hedeflemelidir. Örneğin, ulusal mevzuatta savaş sırasında sivillerin korunması ve insani yardımların sağlanması konularında İslam hukuku kaynaklı normlar açıkça düzenlenebilir; eğitim ve askerî tatbikatlarda bu ilkeler sistematik biçimde aktarılabilir; ayrıca uluslararası insancıl hukuk mekanizmalarıyla iş birliği içinde İslami hukuki perspektifler değerlendirilebilir. Bu yöntem, hem tarihsel mirası yaşatacak hem de güncel çatışmalarda sivillerin korunmasına yönelik pratik ve etkili bir araç sunacaktır.

Sonuç olarak, İslam hukukunun savaş hukuku alanındaki bilgi birikiminin göz ardı edilmesi, yalnızca hukuki ve etik bir boşluk oluşturmakla kalmayıp, güncel çatışmalarda sivillerin korunması açısından da ciddi eksiklikler doğurmaktadır. Bu nedenle, İslam ülkelerinin hem ulusal hem de uluslararası düzeyde kendi hukuki miraslarını yeniden değerlendirmeleri ve modern insancıl hukukla entegrasyonunu sağlamaları, hem teorik hem de pratik açıdan çözüm odaklı bir yaklaşım olarak öncelikli hale gelmektedir.

3.6. Otonom Silah Sistemlerinin Kullanımı Noktasında Mukayese

ABD Savunma Bakanlığı'nın otonom silah sistemlerine ilişkin yayımladığı direktife göre, bu sistemler etkinleştirildikten sonra insan müdahalesi olmaksızın devreye girip bağımsız şekilde harekete geçen mekanizmalar olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, söz konusu sistemler arasında insan operatörlerinin gerekli gördüklerinde müdahale ederek devre dışı bırakabileceği, yani insan denetimine açık otonom silah

sistemleri de bulunmaktadır. Ancak direktifte, bu tür sistemlerin belirli durumlarda insan kontrolü olmadan hedefleri seçip faaliyete geçebileceği de belirtilmiştir. Dolayısıyla bu tanım, otonom silah sistemlerinin insan denetimli, yarı otonom ve tam otonom olmak üzere üç farklı kategoride sınıflandırıldığını ortaya koymaktadır.⁸¹⁴ Yarı otonom sistemlerde, makine belirli bir görevi tamamladıktan sonra görevin devamı için insanın sürece müdahil olması gerekmektedir. Buna karşılık, denetimli otonom sistemlerde makine, karar alma ve uygulama süreçlerini kendi başına yürütebilir; ancak insan operatör, sistemi gözlemleyerek dilediği anda müdahale edip durdurma yetkisine sahiptir. Öte yandan, insan etkisi veya müdahalesi olmaksızın tamamen bağımsız biçimde karar verip eyleme geçen makineler ise tam otonom sistemler olarak tanımlanmaktadır.⁸¹⁵

Tarih boyunca insanlık, güç ve üstünlük arayışı içinde daha gelişmiş ve yıkıcı silahlar geliştirmiştir. Kılıçlardan insansız hava araçlarına ve nükleer silahlara uzanan bu süreç, savaş yöntemlerini daha verimli hâle getirme çabalarının bir sonucudur. Bu gelişimin günümüzdeki en son aşamasını, hedefleri insan kontrolü olmadan tespit edip saldırabilen “öldürücü robotlar” ya da tam otonom silah sistemleri oluşturmaktadır.⁸¹⁶ Otonom ve yapay zekâyla donatılmış silahlar, insan müdahalesi olmaksızın hedef tespit edip saldırabilme kapasitesine sahiptir; bu durum ciddi etik, hukuki ve güvenlik sorunlarını beraberinde getirmektedir. İnsan müdahalesi olmadan ölümcül saldırılar gerçekleştirebilecek bu teknolojilerin yaygınlaşma ihtimali, insan yaşamının korunması ve etik kurallar açısından kaygı doğurmaktadır.⁸¹⁷ Bu tür silahlar, hedefleme ve ateşleme süreçlerinde bilgi işleme yeteneği sağlayan yapay zekâ temeline dayanmaktadır. Yapay zekânın silahlardaki kullanımı iki alana ayrılabilir: veri işleme düzeyindeki icraî yapay zekâ ve durum değerlendirmesi ile hedefe müdahale kararlarını veren karar verme yapay zekâsı. Özellikle karar verme yapay zekâsı, sivil nüfusu koruma ile uluslararası insan hakları ve insancıl hukuka uyum bakımından kritik zorluklar ortaya koymaktadır.⁸¹⁸

Modern savaş teknolojisinin gelişimi, insanın savaş alanındaki rolünü azaltmakta ve karar mekanizmalarını makinelere devretmektedir. Bu bağlamda öldürücü otonom silah sistemleri (Lethal Autonomous Weapon Systems – LAWS), askeri strateji ve hukuki

⁸¹⁴ Kenan Dülger ve Özge Tanyeli Sökük, “Otonom Silah Sistemlerinin ve Doğabilecek Sorumluluk Meselesinin Uluslararası İnsancıl Hukuk Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 10/2 (2024), 487.

⁸¹⁵ Dülger ve Tanyeli Sökük, “Otonom Silah Sistemlerinin ve Doğabilecek Sorumluluk Meselesinin Uluslararası İnsancıl Hukuk Bağlamında Değerlendirilmesi”, 488.

⁸¹⁶ Yasir Ahmad Zeerak vd. “A Call for the Ban on Autonomous Weapons (Killer Robots): A Perspective from Shariah and Human Rights”, *Sociology & Cultural Research Review* 3/2 (2025), 208.

⁸¹⁷ Zeerak vd. “A Call for the Ban on Autonomous Weapons (Killer Robots): A Perspective from Shariah and Human Rights”, 208.

⁸¹⁸ Ramin Faghani ve Fatimeh Sadat Ghoreschi Mohammadi, “The Use of Artificial Intelligence in Military Weapons: From the Perspective of Humanitarian Law Principles and Islamic Jurisprudence”, *Interdisciplinary Studies in Society, Law, and Politics* 4/2 (2025), 326.

tartışmaların odağına yerleşmiştir.⁸¹⁹ Otonom silahların savaş hukukuna uygunluğu konusunda özellikle ayırım, orantılılık ve askeri gereklilik ilkelerine ilişkin önemli endişeler bulunmaktadır. Bu kaygılar yalnızca uluslararası insancıl hukuk (UİH) çerçevesinde ele alınmamaktadır; İslam savaş hukuku da aynı konular üzerinden bu sistemlerin meşruiyetini tartışmaktadır.⁸²⁰ İslam hukukunda savaşın meşruiyeti; sivil–asker ayırımı, sorumluluk ilkesi ve insan onurunun korunması temellerine dayanmaktadır. Buna göre savaşta kullanılan araçların insan onurunu ihlal etmeyecek biçimde sınırlandırılması esastır. Benzer şekilde, UİH de savaş sırasında sivillerin korunmasını ve savaş araçlarının sınırlandırılmasını zorunlu kılmaktadır.

Bu bölümde, İslam hukuku ve UİH perspektifinden otonom silah sistemleri değerlendirilecek; her iki hukuk sisteminin temel ilkeleri ışığında benzerlikler ve farklılıklar mukayeseli olarak ortaya konacaktır. Modern çatışma ortamında teknolojinin hızla ilerlemesi yeni etik ve hukuki tartışmalar doğurduğu için, özellikle öldürücü otonom silahların yol açtığı hukuki boşluklar ve etik sorunlar detaylı şekilde incelenecektir.

3.6.1. İslam Hukuku Perspektifi

İslam hukukuna göre savaş yalnızca zorunluluk hâlinde ve belirlenmiş sınırlar dâhilinde meşru sayılmaktadır. Kur'an ve hadislerdeki hükümlere göre masum siviller korunmak zorundadır. Ayrıca savaşta araçların ve yöntemlerin aşırıya kaçmaması; düşmanın tamamen yok edilmesinden ziyade adaletin sağlanması hedeflenmiştir. Bu çerçevede, öldürücü otonom silah sistemlerinin tam özerk olarak, insan müdahalesi olmadan karar verip hedef seçebilmesi İslam hukuku ilkeleriyle bağdaştığı söylenemez.⁸²¹

Birincisi, insan onuru İslam hukukunun özünü teşkil etmektedir.⁸²² Kur'an'da “Kim bir canı haksız yere öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur”⁸²³ ayetiyle insan hayatının mutlak dokunulmazlığı açıkça vurgulanmıştır. Tam otonom sistemlerin hata yapma riski ve hedefler arasında doğru ayırım yapamama ihtimali, masum insanların yaşamını tehlikeye atabileceğinden bu durum, söz konusu ilkenin ihlali anlamına gelir. Ayrıca insanın yeryüzünde Allâh'ın halifesi olarak yaratıldığı⁸²⁴ dikkate alındığında, ona

⁸¹⁹ Muhammad Faizul Haque, “Autonomous Weapons and Human Dignity: Sharia'h and Legal Perspective”, *Al-Kashaf* 1/2 (2021), 1.

⁸²⁰ Faghani ve Ghoreshi Mohammadi, “The Use of Artificial Intelligence in Military Weapons: From the Perspective of Humanitarian Law Principles and Islamic Jurisprudence”, 327-330.

⁸²¹ Zeerak vd. “A Call for the Ban on Autonomous Weapons (Killer Robots): A Perspective from Shariah and Human Rights”, 208.

⁸²² Ahmet Sait Sıcak ve Necmettin Çalışkan, “İnsan Şahsiyetinin İnşası ve Korunması Bağlamında Kur'an'da Sığınma Realitesinin İsimlendirilmesi”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2019), 143.

⁸²³ Mâide, 5/32.

⁸²⁴ Bakara, 2/30.

özel bir sorumluluk yüklendiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hayat ve ölüm kararının bir makineye devredilmesi, insan onuruna ve halifelik misyonuna açıkça aykırıdır.⁸²⁵

İkincisi, niyet (maksat) ve sorumluluk (mükellefiyet) ilkesi İslam hukukunun temel unsurlarındandır.⁸²⁶ Kişi, iradesine ve niyetine bağlı olarak fiillerinden sorumlu tutulur; “Ameller niyetlere göredir” hadisi de bu prensibin dayanağını oluşturur.⁸²⁷ Ancak otonom silahların aldığı kararların hukuki ve ahlaki sorumluluğunun kime ait olduğu — operatör, komutan, üretici veya devlet — belirsizdir. Bu durum, İslam hukukunda cezai sorumluluğun öznesi olan insanın yerine makinenin geçmesi gibi ciddi bir sorun ortaya çıkarır. Zira bir eylemin hukuki ve etik sorumluluğu insanın irade ve niyetiyle ilişkilidir; oysa bir makineye niyet atfetmek mümkün değildir.⁸²⁸

Üçüncüsü, ayırım ve orantılılık ilkeleri İslam savaş hukukunun açık ve vazgeçilmez unsurlarıdır. Hz. Peygamber (sav), ordu komutanlarına yaptığı tavsiyelerde sivillerin ve tarım alanlarının korunmasını özellikle vurgulamıştır. Ancak otonom silahların ayırım yapma kapasitesinin sınırlı olması, masum sivillerin zarar görmesine neden olabileceğinden, bu durum İslam hukukunun temel ilkeleriyle çelişmektedir.⁸²⁹ İslam hukuku, sivillerin kasten ya da ağır ihmal sonucu hedef alınmasını kesin biçimde yasaklamaktadır. Otonom silah sistemlerinin sensör ve algoritma temelli hedef seçme süreçleri, insanın değerlendirme yetisini devre dışı bırakıyorsa, bu durumda hedef ayırımının güvenilir biçimde yapılabileceği oldukça tartışmalıdır. Nitekim modern analizler, tam özerk sistemlerin karmaşık savaş ortamlarında hatasız bir ayırım gerçekleştirmesinin mümkün olmayabileceğini göstermektedir.⁸³⁰

Otonom silah sistemleri İslam hukukunun temel savaş ilkeleri olan ayırım, orantılılık, sorumluluk ve insan onuru bakımından ciddi sorunlar ortaya çıkarmaktadır. İnsanın denetim dışı bırakıldığı tam özerk sistemler, hem niyet unsurunu hem de hesap verebilirliği ortadan kaldırmaktadır. Bu nedenle, İslam hukuku perspektifinden bakıldığında tam özerk ölümcül silah sistemlerinin yasaklanması; insan kontrolünün sürdüğü yarı özerk sistemlerin ise sıkı şer’î ve hukuki sınırlamalara tabi tutulması gerektiği sonucuna ulaşılabilir.

⁸²⁵ Haque, “Autonomous Weapons and Human Dignity: Sharia’h and Legal Perspective”, 5.

⁸²⁶ M.Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâturîdî* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 252.

⁸²⁷ Hüseyin Esen, *İslam Hukukunda Cezai Sorumluluk* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2003), 129.

⁸²⁸ Esma’il Khalife ve Ahmad Esma’iltabar, “The Proliferation of Autonomous Offensive Weapons in Islamic International Humanitarian Law”, *Islamic Jurisprudential Researches* 19/2 (2023), 165.

⁸²⁹ Haque, “Autonomous Weapons and Human Dignity: Sharia’h and Legal Perspective”, 3.

⁸³⁰ Zeerak vd. “A Call for the Ban on Autonomous Weapons (Killer Robots): A Perspective from Shariah and Human Rights”, 209.

3.6.2. Uluslararası İnsancıl Hukuk Perspektifi

İnsancıl Hukuk, özellikle Cenevre Sözleşmeleri ve ek protokoller aracılığıyla, savaş zamanlarında insanlık değerlerini korumayı amaçlamaktadır. Bu hukuk sisteminin temel ilkelerinden biri, savaşan taraflar ile siviller arasında kesin bir ayırım yapılmasıdır. Ancak otonom silah sistemlerinin sivillerle muharip unsurları güvenilir biçimde ayırt edip edemeyeceği oldukça tartışmalıdır. Eleştirmenler, bir robotun ayırım ilkesine uygun hareket edebilmesi için gelişmiş görüntü analizi, sensör verilerinin işlenmesi ve bilgi entegrasyonu gibi yüksek düzeyde teknolojik kabiliyetlere sahip olması gerektiğini belirtmektedir. Bunun yanında, doğru bir ayırım için durum farkındalığı ve nesne tanıma yetenekleri de zorunludur. Yapay zekâ tabanlı silahların en iyimser savunucuları bile bu gereksinimlerin karşılanmasında ciddi teknik zorluklar bulunduğunu kabul etmektedir.⁸³¹ Nitekim yapay zekâ uzmanları, bu sistemlerin ayırım ilkesini fiilen uygulayabileceğine dair ikna edici bir kanıt ortaya koyamamıştır. Üstelik sivillerin doğrudan çatışmalara katıldığı durumlarda hedefin tespiti daha da zorlaşmakta ve bu ilkenin uygulanması çok daha karmaşık bir hâl almaktadır.⁸³²

İkinci temel ilke olan orantılılık, beklenen sivil zararın elde edilecek askeri kazancı aşmamasını gerektirir. Oysa otonom sistemlerin, etik ve hukuki muhakeme gerektiren orantılılık hesaplamalarını yapabilecek düzeyde yetkinlikte olmadığı açıktır. Makineler bağlamı güvenilir biçimde değerlendirmekte ve daha geniş durumu doğru yorumlamakta güçlük çeker; bu da yapay zekâ tabanlı silahların saha koşullarında orantılılık ilkesine uyumunu zorlaştırır. Sonuçta bu tür sistemler sıklıkla orantılılık gerekliliklerini karşılayamayabilir.⁸³³

Üçüncü olarak, hesap verebilirlik konusu önem taşımaktadır. Uluslararası İnsancıl Hukuk (UİH), savaş hukuku ihlallerinden sorumlu olanların yargılanmasını öngörür. Ancak bir otonom silah sistemi sivil ölümlere neden olduğunda, sorumluluğun kime ait olduğu (yazılımcıya mı, komutana mı yoksa devlete mi) belirsizdir. Bu belirsizlik, UİH'nin mevcut yapısı içinde önemli bir hukuki boşluk ortaya çıkarmaktadır.⁸³⁴

⁸³¹ Faghani ve Ghoreshi Mohammadi, "The Use of Artificial Intelligence in Military Weapons: From the Perspective of Humanitarian Law Principles and Islamic Jurisprudence", 328.

⁸³² Dülger ve Tanyeli Sökük, "Otonom Silah Sistemlerinin ve Doğabilecek Sorumluluk Meselesinin Uluslararası İnsancıl Hukuk Bağlamında Değerlendirilmesi", 493-494.

⁸³³ Özer, *Uluslararası İnsancıl Hukuk (Jus In Bello) Açısından Otonom Silah Sistemleri*, 159-167.

⁸³⁴ Dülger ve Tanyeli Sökük, "Otonom Silah Sistemlerinin ve Doğabilecek Sorumluluk Meselesinin Uluslararası İnsancıl Hukuk Bağlamında Değerlendirilmesi", 500-509; Faghani ve Ghoreshi Mohammadi, "The Use of Artificial Intelligence in Military Weapons: From the Perspective of Humanitarian Law Principles and Islamic Jurisprudence", 327.

3.6.3. Öneri

Otonom silah sistemleri, insan hayatının değerini ikinci plana iten ve savaşın etik sınırlarını aşan teknolojilerdir. Tamamen bağımsız biçimde işleyen bu “öldürücü robotlar”, insan kontrolü olmadan hedef belirledikleri için hem İslam hukukunun hem de uluslararası insancıl hukukun temel ilkeleriyle çelişmektedir. Bu tür sistemler, masum sivilin zarar görme ihtimalini artırmakta, hukuki sorumluluğu belirsiz hâle getirmekte ve savaşta adalet ilkesini zedelemektedir. Vicdan, empati ve sezgiden yoksun makinelerin yaşam ve ölüm kararlarını vermesi kabul edilemezdir; ayrıca teknik arızalar veya kötüye kullanım ihtimalleri sivilin açısından ciddi tehditler doğurmaktadır. Bu sebeple otonom silahların kullanımı yasaklanmalı yahut sıkı denetim ve yasal düzenlemelere tabi kılınmalıdır. İslam hukuku, insan iradesi ve sorumluluğunun devredilemezliği esasına dayanarak bu tür sistemleri meşru görmezken; uluslararası insancıl hukuk da insan kontrolünün zorunluluğunu vurgulamaktadır. Her iki yaklaşımın ortak yönü, savaşta insan merkezli etik anlayışın korunmasıdır. Bu ortak bakış açısı, küresel düzeyde yürütülen müzakerelere değerli katkılar sağlayabilir. Bu doğrultuda, İslam İşbirliği Teşkilatı bünyesinde hukukçular ve mühendislerin birlikte çalışacağı, yapay zekâ temelli silahların şer’î ve etik ölçütlere uygunluğunu inceleyecek disiplinler arası bir komisyonun kurulması yerinde bir öneri olacaktır. Otonom silahların doğurduğu sorumluluk sorununu klasik fıkıh çerçevesinde ele aldığımızda, İslam hukukunda cezai mesuliyetin temelini “niyet” (kasıt) unsurunun oluşturduğu görülür. Bir fiilin haram sayılması veya hukuki sonuç doğurması için failin eylemi bilerek ve isteyerek gerçekleştirmesi gerekir.⁸³⁵ Bu bakımdan, insan kastının bulunmadığı otonom sistemlerde “sorumluluğun kime ait olduğu” meselesi gündeme gelir. Ancak İslam hukukunun “zararın giderilmesi” (ed-darar yuzâl)⁸³⁶ ilkesine göre, zararın faili tespit edilemese bile bir tazmin ve sorumluluk mekanizmasının işletilmesi gerekir. Bu noktada, eylemi bizzat gerçekleştirmemiş olsa da onu programlayan, yönlendiren veya onaylayan kişi ya da kurumlar tesebbüb (dolaylı sebebiyet) kapsamında sorumlu tutulabilir.⁸³⁷ Bu yaklaşım, İslam hukukundaki mübâşir (doğrudan fail) ve gayr-ı mübâşir (dolaylı fail) ayrımını hatırlatır.⁸³⁸ İslam hukukunda, bir kimse niyeti farklı olsa dahi yaptığı fiilin ölümle sonuçlanabileceğini biliyorsa, hem kendi eyleminden hem de ortaya çıkan sonuçtan sorumlu tutulur. Nitekim fıkıh kaynaklarında yer alan “el-mübâşir dâmin ve in lem yete‘ammed” (doğrudan fiili işleyen

⁸³⁵ Talip Atmaca, *İslam Hukukunda Ceza Ehliyeti* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2002), 116.

⁸³⁶ Kurban, *Mecelle ve Günümüz Hukuku*, 74.

⁸³⁷ Esen, *İslam Hukukunda Cezai Sorumluluk*, 189-190.

⁸³⁸ Esen, *İslam Hukukunda Cezai Sorumluluk*, 144.

kişi, kasıt bulunmasa bile tazminle yükümlüdür) kaidesi,⁸³⁹ bu yaklaşımın temelini oluşturur. Bu prensibe göre, doğrudan bir fiilin faili, sonucu öngörmemiş olsa dahi, fiilin yol açtığı zarardan sorumludur. Dolayısıyla, otonom silahların neden olduğu zararlarda da, eylemi gerçekleştiren makineyi tasarlayan, programlayan veya kullanımına izin veren kişi ya da kurumlar, mübâşir veya gayr-ı mübâşir konumunda değerlendirilerek sorumluluktan muaf tutulamazlar.

Uluslararası insancıl hukukta da benzer bir anlayış mevcuttur. Savaş suçlarının yalnızca doğrudan kastla işlenmesi gerekmez; bir kişi sonuçları öngörebilecek durumda olduğu hâlde gerekli özeni göstermemişse veya ihmali varsa yine sorumlu tutulabilir. Ayrıca uluslararası hukukta kabul edilen “komuta sorumluluğu ilkesi”, bir komutanın astlarının işlediği hukuk dışı fiilleri önlemek için yeterli denetimi yapmaması hâlinde onun da sorumluluğunu gündeme getirir.⁸⁴⁰ Bu ilke, İslam hukukundaki dolaylı sorumluluk anlayışıyla paralellik arz eder. Her iki sistemde de, failin doğrudan tespiti mümkün olmadığında veya eylemin bir makine tarafından gerçekleştirildiği durumlarda sorumluluk tamamen ortadan kalkmaz; aksine dolaylı fail kavramları ve sorumluluk mekanizmaları işletilmelidir.⁸⁴¹

Sonuç olarak, otonom silahların yol açtığı etik ve hukuki sorunlar hem İslam hukuku hem de uluslararası insancıl hukuk çerçevesinde değerlendirilebilir. Her iki sistem de insan denetimini, sorumluluk ilkesini ve sivillerin korunmasını ön plana çıkarır.

⁸³⁹ Yıldırım, *Mecelle'nin Külli Kaideleri*, 190.

⁸⁴⁰ M.Üğur Bozkurt, *Silahlı Çatışmalar Hukuku Kapsamında Yapay Zekâ, Otonom Silah Sistemleri ve Komuta Sorumluluğu* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023), 241-266.

⁸⁴¹ Hasan İba, “Roma Statüsü m. 28’e Göre Üstlerin Astların İşlediği Suçlardan Kaynaklanan Cezai Sorumluluğu”, *AHBVÜ Hukuk Fakültesi Dergisi* 28/3 (2024), 221-222; Kurban, *Mecelle ve Günümüz Hukuku*, 167.

4.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Uluslararası insancıl hukuk, silahlı çatışmaların doğurduğu tüm sonuçları ve bunların öngörülebilir ya da öngörülemeyen etkilerini düzenlemeyi hedefleyen bir hukuk alanıdır. Bu sistemin esas amacı, çatışmalardan doğrudan ya da dolaylı şekilde etkilenen tüm toplum kesimlerinin yaşamını, özgürlüklerini ve onurunu koruma altına almaktır. Ancak, insancıl hukukun en ciddi problemi, yazılı kurallar ile bunların fiili hayatta uygulanışı arasındaki büyük farklılıktır.

Günümüzde savaşların niteliği köklü bir değişim geçirmektedir. Devlet dışı silahlı grupların güç kazanması, hibrit savaşların yaygınlaşması ve asimetrik çatışmalar, klasik savaş hukukunun sunduğu geleneksel çerçevenin yetersizliğini açıkça ortaya koymaktadır. Her ne kadar insancıl hukuk, evrensel değerleri koruma iddiasını sürdürse de hem normların oluşturulması hem de bunların uygulanmasında ciddi sınırlılıklar bulunmaktadır. Özellikle bu hukuk düzeninin norm üretme kapasitesi, siyasal güç dengelerine sıkı sıkıya bağlıdır. Nitekim Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin yapısı ve daimi üyelerin sahip olduğu veto yetkisi, uluslararası hukukun tarafsız ve etkili biçimde işlemlerini çoğu zaman engellemektedir. Benzer şekilde Roma Statüsü ile kurulan Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yetkisi sınırlı kalmakta; yalnızca taraf devletler üzerinde işlem yapabilmekte, büyük güçler ise bu sistemin dışında kalarak fiilen dokunulmazlık elde etmektedir. Bu durum, hukukun evrensellik iddiasını sarsmakta ve adaletin yalnızca belirli durumlarda seçici olarak işletildiği yönündeki algıyı güçlendirmektedir. Nitekim Gazze'de sivillerin sistematik biçimde hedef alınması, hastanelerin ve insani yardım koridorlarının dahi saldırıya maruz kalması, insancıl hukukun sahada ne kadar zayıf ve kırılgan bir yapıya sahip olduğunu gözler önüne sermektedir.

Günümüzde uluslararası insancıl hukukun yaşadığı krizler, bu sistemin tek başına evrensel ve etkili bir düzen kurma kapasitesine sahip olmadığını açıkça göstermektedir. Bu noktada ise İslam hukukunun savaş hukukuna ilişkin ortaya koyduğu ilkeler, mevcut boşlukları doldurabilecek güçlü bir normatif zemin sunmaktadır. Nitekim erken dönem İslam âlimleri, savaş hukukuna dair bıraktıkları kapsamlı ve sistematik mirasla yalnızca kendi dönemlerine değil, modern uluslararası hukuka da yol gösterebilecek sağlam bir temel oluşturmuşlardır. Günümüzde yaşanan çatışmalar karşısında bu ilkelerin yeniden gündeme getirilmesi, uluslararası hukuk düzeninin hem ahlaki hem de hukuki bakımdan güçlenmesine önemli katkılar sunabilir. Bu nedenle, geleceğe yönelik insancıl hukuk

düzeninin inşasında İslam hukukunun değer temelli yaklaşımından yararlanmak, yalnızca teorik bir zenginlik değil, aynı zamanda pratik bir zorunluluk olarak değerlendirilmelidir.

İslam'daki uluslararası insani hukuk anlayışı, gerek kaynakları gerekse değer temelli yaklaşımı bakımından mevcut uluslararası insancıl hukuktan farklılık göstermektedir. İslam hukuku, normatif yapısını yalnızca pozitif hukuk kurallarına değil; adalet, merhamet, affetme ve insanlık onuru gibi ilahi temelli ilkelere dayandırmıştır. Bu çerçevede savaş hukukuna ilişkin düzenlemeler, insanlığın korunmasını merkeze alan evrensel ve bütüncül ilkelerden beslenmektedir.

İslam, istilacı bir politika, insanları ve kaynakları sömürmeye dayalı bir yönetim anlayışı ya da şiddeti meşrulaştıran bir ideoloji değildir. Aksine, İslam'ın hedefi bireylerin ve toplumların yok edilmesi değil, onların yeniden ihya edilmesi ve adalet temelinde yaşatılmasıdır. Hedef, onurlu ve erdemli niteliklerle donanmış insanı kazanmak üzerine kuruludur. Savaş, bu temel hedefi ortadan kaldıramaz. Diğer yandan İslam, inançsızlığa ya da inanmayanlara da yönelik hoşgörülü ve tahammüllü bir bakışa sahiptir; insanları zorlama, cebren dine sokma ya da korkutmayla inandırma gibi bir amacı yoktur. Bu nedenle İslam, hoşgörüyü ve insani saygıyı esas alır; katliam, asimilasyon, soykırım gibi zulümleri hiçbir koşulda meşrulaştırmaz.

İslam hukuku keyfi saldırılara izin vermez; ancak savaşın varlığını tamamen inkâr da etmez. Savaşta hakkaniyetin korunması emredilmiş, düşmanlığa aşırı ve orantısız şiddet uygulanması, bir topluma karşı kinle haksızlığa başvurulması uygun görülmemiştir. Savaş öncesinde davet ve uzlaşma yollarının tercih edilmesi, her durumda itidalin korunması gerektiği vurgulanmıştır. Özellikle kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve çatışmaya katılmayan siviller; manastır, mescit ve diğer ibadet yerlerine sığınmış kişiler ile zorunlu olmadıkça hayvanlar, ağaçlar ve çevresel unsurlara zarar verilmemesi emredilmiştir.

Hz. Peygamber'in (sav) Medine'de geçirdiği on yıllık dönemde, bizzat katıldığı yirmi yedi gazve ile sahabenin komutasında düzenlenen yaklaşık altmış seriyyede toplamda sadece yüz elli düşman hayatını kaybetmiştir. Bu durum, İslam'ın insan hayatına verdiği değeri, gereksiz kan dökülmesinden kaçınma ilkesini ve savaşta ölçülülük sağlama anlayışını açık biçimde ortaya koymaktadır. Ayrıca İslam'ın en hızlı yayıldığı dönem, Kureyş ile yapılan Hudeybiye Antlaşması sonrasındaki barış yıllarıdır. Yaklaşık iki yıl süren bu dönemde İslam'ı benimseyenlerin sayısı, dinin başlangıcından itibaren geçen yirmi yıla yakın sürede Müslüman olanların sayısından daha fazla olmuştur. Tüm bu veriler, İslam'ın özünde savaşla değil; sevgi, eşitlik, hoşgörü ve barışa dayalı davet yoluyla yayıldığının en somut kanıtlarıdır. Dolayısıyla İslam, savaş değil

barış dinidir; savaş ise yalnızca saldırgan düşmana karşı barışı korumak amacıyla başvurulmuş bir zorunluluktur.

Bugün İslam dünyasında yaşanan zulümlerin başlıca nedenlerinden biri, caydırıcı bir askerî, siyasî ve entelektüel birliğin eksikliğidir. Filistin, Suriye, Yemen, Doğu Türkistan, Irak ve Myanmar gibi farklı bölgelerde Müslümanların maruz kaldığı işgal, katliam ve zulümler, parçalanmışlığın ve ortak bir strateji yoksunluğunun acı sonuçlarını ortaya koymaktadır. Bu durum, İslam ümmetinin caydırıcı bir güç oluşturamadığını ve dolayısıyla dış müdahalelere açık hâle geldiğini göstermektedir. Kur'an-ı Kerim'in Enfâl Suresi'nin 60. ayetinde Müslümanlara, dönemlerinin en etkili savaş araç ve gereçlerini hazırlamaları emredilmektedir. Ayette geçen "atlar" ifadesi, o dönemdeki en güçlü harp vasıtalarını temsil etmekle birlikte, tefsirlerde her dönemin modern askerî donanımına işaret ettiği kabul edilmektedir. Bu çerçevede âyet, Müslümanların yalnızca savunma açısından değil, caydırıcılık yönünden de güçlü olmalarını öngörmektedir. Böylelikle düşman saldırılardan alıkonularak barış ortamının korunması mümkün kılınmaktadır. Günümüzde İslam dünyasında yaşanan zulümlerin önlenmesi ve caydırıcı bir barış düzeninin sağlanabilmesi için en kritik kurumsal yapı, şüphesiz İslam İşbirliği Teşkilatı'dır (İİT). 1969 yılında, Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya yapılan saldırının ardından kurulan bu teşkilat, günümüzde 57 üye devletiyle Birleşmiş Milletler 'den sonra en geniş ikinci uluslararası yapı konumundadır. Teşkilatın temel amacı, İslam dünyasında dayanışmayı güçlendirmek, Müslümanların haklarını korumak ve ortak sorunlara çözüm üretmektir. Ancak yarım asrı aşan geçmişinde İİT, çoğu zaman pasif bir izlenim bırakmış; Filistin meselesi, Bosna soykırımı, Arakan ve Doğu Türkistan Müslümanlarının maruz kaldığı zulümler, Irak ve Suriye'deki iç savaşlar ile Yemen krizi gibi önemli konularda somut ve etkili sonuçlar elde edememiştir. Bu nedenle, İİT'nin yalnızca diplomatik bir platform olmanın ötesine geçerek, somut güç unsurlarıyla desteklenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, İİT çatısı altında ortak bir İslam ordusunun kurulması zorunludur. Bu ordu, saldırganlık amacıyla değil; zulme uğrayan Müslüman toplulukları korumak, işgal ve soykırımları önlemek için caydırıcı bir güç olarak görev yapmalıdır. Ortak bir komuta yapısına ve disipline sahip, profesyonel bir organizasyon biçiminde yapılandırılmalıdır. Birleşmiş Milletler Barış Gücü'ne benzer bir görev üstlenmekle birlikte, faaliyetlerini İslami değerler ve insancıl hukuk temelinde yürütmelidir. Böyle bir ordunun varlığı, yalnızca işgal ve katliamların önlenmesi için değil; caydırıcılık aracılığıyla savaşların başlamasını engellemek açısından da hayati öneme sahiptir.

İslam ülkeleri arasındaki birçok kriz, doğrudan müdahale gerektirmeyen ancak uzun süre çözülmediğinde derinleşen ihtilaflardan kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, İİT

çatısı altında kurulacak tahkim ve arabuluculuk mekanizması, üye devletlerarasındaki pek çok anlaşmazlığın çatışmaya dönüşmesini önleyebilir. Böylece İslam dünyasındaki iç parçalanmışlık azaltılabilir ve Müslüman devletlerarasındaki ihtilaflar, üçüncü taraf müdahalesine ihtiyaç duyulmadan çözülmüş olur. Ayrıca, böyle bir mekanizma yalnızca İslam ülkeleriyle sınırlı kalmayıp, uluslararası barışın tesisinde de önemli bir rol üstlenebilir. Tarafsızlık, adalet ve dinî-ahlakî değerlere dayanan bir tahkim sistemi, mevcut uluslararası kurumların (örneğin BM veya UCM gibi) yetersiz kaldığı durumlarda alternatif bir barış çözüm modeli olarak işlev görebilir. Bununla birlikte, bu tahkim kurumu uluslararası toplumla iş birliği yaparak çatışma bölgelerinde ortak barış girişimleri geliştirebilir, arabuluculuk süreçlerinde teknik destek sunabilir ve hukuki danışmanlık hizmetleri verebilir. Böyle bir iş birliği, tarafsız bir müzakere ortamının oluşmasına katkı sağlayacağı gibi, küresel ölçekte barışın kurumsal altyapısını da güçlendirecektir. Sonuç olarak, bu mekanizma savaşların önlenmesi, çatışmaların barışçıl yollarla çözülmesi ve özellikle sivillerin korunması bakımından, uluslararası toplumla birlikte hareket ederek istikrarın ve adaletin pekiştirilmesine önemli bir katkı sunabilir.

İİT bünyesinde Uluslararası İslami Adalet Divanı (International Islamic Court of Justice) kurulmuş olmasına rağmen, bugüne kadar etkin bir şekilde işlev görememiştir. Bu mahkeme aktif hâle getirildiğinde; savaş suçları, soykırım, insanlığa karşı işlenen suçlar ve ağır insan hakları ihlalleri yargılanabilir. Mahkemenin kararları, yalnızca İslam hukukuna değil, aynı zamanda uluslararası insancıl hukuk ve geçerli uluslararası anlaşmalara da dayanarak alınabilir. Böylece, Batı merkezli mahkemelerin taraflı tutumlarına karşı, ümmet merkezli, adil ve bağımsız bir yargı organı ortaya çıkmış olur. Divanın faaliyete geçmesi, Müslüman coğrafyalarda işlenen zulümlere karşı mağdurlara güvenilir bir başvuru kanalı sunacak ve İslam dünyasında hukukun üstünlüğünü kurumsallaştıracaktır.

Mevcut yapısıyla İslam İşbirliği Teşkilatı, Müslümanların sorunlarını çözmede yetersiz kalsa da, uygun reformlarla ümmet için güçlü, caydırıcı ve adalet temelli bir yapı hâline gelebilir. Ortak bir İslam ordusu, tahkim mekanizması ve etkin bir İslami Adalet Divanı ile desteklenen bir İİT, yalnızca Müslüman halkların güvenliğini sağlamakla kalmaz; aynı zamanda küresel düzeyde barış ve adaletin tesisi için de önemli bir aktör konumuna yükselir. Böylelikle, Enfâl Suresi'nin 60. ayetinde vurgulanan caydırıcılık ilkesinin çağdaş bir yansıması ortaya çıkacak ve Müslümanların birlik ve dayanışma içinde zulme karşı dirençli bir yapı kurmaları mümkün hâle gelecektir.

KAYNAKÇA

- A. Shah, Niaz. (2011). *Islamic Law and the Law of Armed Conflict : The armed conflict in Pakistan*. London and New York: Routledge Research in the Law of Armed Conflicts.
- Abbood Mahdi, Najm. (2024). “Comparative Study of Categories Protected During Armed Conflict in Islamic Law and International Humanitarian Law”. *International Journal of Religion* 5/11, 8229-8242.
- Acer, Yücel. (2004). *Uluslararası Hukukta Saldırı Suçu*. Ankara: Roma Yayınları.
- Acer, Yücel ve Kaya, İbrahim. (2022). *Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ağırman, Mustafa. (1997). Hz. peygamber’in katıldığı savaşlarda sivillerin korunması meselesi. *Ekev Akademi Dergisi* 1/1, 117-128.
- Akbulut, İlhan. (2003). İslam hukukunda suçlar ve cezalar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 52/1, 167-181.
- Akbulut, Oya. (2012). Uluslararası insan hakları ve uluslararası insancıl hukukun bir kesişim noktası: “Yaşam hakkı”. *İstanbul Barosu Dergisi* 86/5, 289-306.
- Akdoğan, Can. (2009). *Uluslararası Ceza Divanı Statüsünde Savaş Suçları*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Akıncı, Ahmet. (2007). *İslam Hukukuna Göre Savaşta Uyulacak Kurallar*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Akkutay, Ali İbrahim. (2016). Silahlı çatışmalar hukukunda iç silahlı çatışmaların uluslararasılaşması. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 65/1, 1-62.
- Aksar, Yusuf. (2021). *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk -II*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 6. Basım.
- Akyol, Edip. (2006). “İslam Medeniyeti’nin Batı’ya etkileri ile ilgili bazı değerlendirmeler”. *İstem*, 7/117-134.
- Al-Athibanee, Mohammed Waad Ahmed. (2017). *Uluslararası Silahlı Çatışmalarda Kadın ve Çocukların Korunması*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Albayrak, Gökhan. (2018). *İnsancıl Hukukun Temel İlkeleri ve Bu İlkelerin Tarihsel Gelişim Safhaları, Uluslararası İnsancıl Hukuk Kavramlar İlkeler ve Yeni Gelişmeler*. Ankara: Adalet Yayınevi.

- Albayrak, Gökhan. (2020). Uluslararası insancıl hukukta işgale ilişkin hukuki meseleler. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 28/2, 445-471.
- Albayrak, Gülizar. (2016). *Hadis ve Sünnette Empati*. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Al-Dawoody, Ahmed. (2017). Islamic law and international humanitarian law: An introduction to the main principles. *International Review of the Red Cross* 99/3, 995-1018.
- Altınsoy, Zeynep Deniz. (2022). *Uluslararası Hukukta İnsan Ticareti Suçunun Silahlı Çatışmalarda Çocuklar Açısından Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Ammara, Muhammed. (1991). *Laiklik ve Dinî Fanatizm Arasında İslam Devleti*. İstanbul: Denge Yayınevi.
- Asar, Aydoğan. (2021). *Yabancılar Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ashraf, Samina ve Nazir, Mahwish. (2023). Navigating war zones: safeguarding civilian rights to life and religion through international and ıslamic law. *International Journal of Education, Culture, and Society* 1/1, 121-139.
- Aslan, Murat ve Hoccoğlu, Çiçek. (2014). Yaşlılarda intihar davranışı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 6/3, 294-309.
- Aslan, Muzaffer Yasin. (2006). *Teoride ve Uygulamada Savaş Suçları*. Ankara: Bilge Yayınevi.
- Ataş, İsmail. (2023). *Otonom Silah Sistemlerinin Ve Siber Saldırıların Uluslararası İnsancıl Hukukun Temel Prensiplerine Uygunluğu*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Atmaca, Esra. (2007). *Hudeybiye Seferi*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Atmaca, Talip. (2002). *İslam Hukukunda Ceza Ehliyeti*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Atsız, Hüseyin Nihal. (2014). *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Aydın, M.Akif. (2014). *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Aydın, Melikşah. (2015). İslam hukukuna göre isyan (bağy) suçu ve cezası. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 23/2.
- Aydınlı, Osman. (2020). Kudüs'ün fethi ve Hz. Ömer emannâmesi. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1, 608-630.
- Baberti, Muhammed b. Muhammed b. Mahmut Şemseddin er-Rumi. (2006). *el-İnaye Şerhu'l-Hidaye*. Beyrut: Daru'l-Fikr Yayınları.

- Bagheri, Saeed. (2015). *Uluslararası İnsancıl Hukuk Ve Nükleer Silahlar*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Bağdâdî, Ebûbekir Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatîb. (1997)-. *Kitâbu Esmâi'l Mübheme fî Enbâi'l-Muhkeme*. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî.
- Balcı, İsrâfil. (2006). Mürtedlerin yakılarak öldürüldüğüne dair rivayetlerin tahlili. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/1, 23-47.
- Bassiouni, M. Cherif. (2000). The normative framework of international humanitarian law overlaps, gaps and ambiguities. *International Law Studies* Vol.75.
- Başer, Murat. (2012). *Günümüzde İnsancıl Hukuk ve İnsan Haklarının Korunması Sorunu*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Başer, Murat. (2014). *İnsancıl Hukuk Yeni Savaşlar Yapısal Sorunlar ve Korunmayan İnsan Hakları*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Başpınar, Veysel. (2016). Silahlı çatışmalar hukukunda iç silahlı çatışmaların uluslararasılaşması. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 65/1.
- Batur Yamaner, Melike. (2007). *Silahlı Çatışmalarda Sivillerin Korunması*. İstanbul: Arıkan Basım Yayım Dağıtım.
- Batur Yamaner, Melike vd. (t.y). *12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri*. İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Beydâvî, Nasîru'd-Dîn Ebu'l-Hayr Abdullah ibn Ömer ibn Muhammed. (1303). *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*. Beyrut: Daru't-Tıbaati'l Âmire.
- Beyhaki, Ebu Bekr Ahmed b. El-Hüseyin b. Ali. (2003). *es-Sünen-u'l-Kübra*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Bilmen, Ömer Nasûhi. (1996). *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kâmusu*. Ankara: Gündüz Yayınları.
- Boynukalın, Ertuğrul. (1988). *İslam Hukukunda Gaye Problemi*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Bozbeyoğlu, Eda. (2015). Mülteciler ve insan hakları. *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi* 2/1, 60-80.
- Bozkurt, Enver. (2007). Kant'ın ebedi barış üzerine denemesinin günümüze yansması. *Anayasa Yargısı* 23/1, 501-523.
- Bozkurt, Enver vd. (2021). *Devletler Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınevi.
- Bozkurt, M.Uğur. (2023). *Silahlı Çatışmalar Hukuku Kapsamında Yapay Zekâ, Otonom Silah Sistemleri ve Komuta Sorumluluğu*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

- Buğda, Alimcan. (2019). İslam savaş hukûkunda nefir-i âmm (genel seferberlik). *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/34, 353-384.
- Buğda, Alimcan. (2021). İslam hukuk literatüründe savaş kavramları ve cihad. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 37, 195-213.
- Canbek, Ahmet. (2010). *Abdullah b. Ömer'in Hayatı, Kişiliği ve İslam Tarihindeki Yeri*. Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa.
- Cezerî, İbnü'l-Esir. (t.y). *Teysîru'l-Vüsûl ilâ Câmi'i'l-Usûl*. İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Clark, Roger Stenson. (1996). *The Prosecution of International Crimes*. U.S.A.: Transaction Publishers.
- Crowe, Jonathan ve Weston-Scheuber, Kylie. (2013). *Principles of International Humanitarian Law*. Massachusetts: Edward Elgar Publishing Limited.
- Çaha, Ömer. (2019). *Açık Toplum Yazıları*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Çakmak, Cenap ve Güneysu, Gökhan. (2020). Exploring foundational convergence between the islamic law of armed conflict and modern international humanitarian law: evidence from al-shaybani's siyar al-kabir. *International Review Of The Red Cross* 102/915, 1153-1178.
- Çiftçi, Selda. (t.y.). Uluslararası hukukta kuvvet kullanma yasağı. *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları Birikimler-V-*, 491-511.
- Çuçak, Muhammed. (2016). İslam hukuk literatüründe dâru'l-İslam ve dâru'l-harbın sınırları. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1, 205-225.
- Darcy, Shane. (2014). *Judges, Law and War: The Judicial Development of International Humanitarian Law*. New York: Cambridge University Press.
- Demiralp, Oğuz. (2021). Uluslararası insancıl hukuk: kökenleri ve gelişimi. *Uluslararası Suçlar Ve Tarih* 22, 21-28.
- Demirtaş, Mehmet. (2017). İslam düşüncesinde 'ölçülü ve dengeli olmak' bir değer olarak nasıl ele alınmıştır? *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2.
- Denli, Simge. (2021). *Uluslararası İnsancıl Hukuk Bakımından Silahlı Çatışmalarda Sivillerin, Objelerin ve Çevrenin Korunması*. Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep.
- Doğan, Hasan. (2023a). İslam hukuku bakımından savaşta gözetilen hukukî ve ahlâki ilkeler. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 64, 196-223.
- Doğan, Hasan. (2023b). Osmanlı savaş hukukunda sivillere yönelik benimsenen genel siyaset(1853-1920). *Belleten* 87/309, 595-634.
- Doğan, İlyas. (2020). *Devletler Hukuku*. Ankara: Astana Yayınları.

- Dost, Süleyman. (2018a). Uluslararası insancıl hukukta hainlik yasağı, meşru savaş hileleri ve casusluk. *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 8/1, 27-55.
- Dost, Süleyman. (2018b). Uluslararası silahlı çatışmalarda gazetecilerin ve medya araçlarının korunması. *Ankara Barosu Dergisi* 76/2, 171-203.
- Duisenov, Nurgissa. (2011). *Sebepler ve Sonuçlarıyla Huneyn Gazvesi*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Dunant, Henry. (1862). *A Memory of Solferino*. Geneva.
- Dursun, Akif. (2020). *Tasavvuf Fıkıh İlişkisi*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Dusûkî, Şemsuddîn eş-Şeyh Muhammed Urfe. (t.y). *Hâşiyetü'd-Dusûkî ale's-şerhi'l-kebîr*. Kahire: Dârü İhyâ'i 'l-Kütübi 'l-'Arabiyya.
- Dülger, Kenan. (2014). *Devletin Uluslararası İnsancıl Hukukun İhlalinden Doğan Sorumluluğu*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Dülger, Kenan ve Tanyeli Sökük, Özge. (2024). Otonom silah sistemlerinin ve doğabilecek sorumluluk meselesinin uluslararası insancıl hukuk bağlamında değerlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 10/2, 485-513.
- Düzenli, Furkan. (2025). Zorunlu göç hareketi olarak hicret: sosyolojik bir analiz. *İslami İlimler Dergisi* 40, 371-388.
- Ebû Davûd, Süleymân b. Eş'as. (1992). *Sünen*. Çev. B. Çetiner, İstanbul: Dârü Sahnûn-Çağrı yayınları.
- Ebu Halil, Şevki. (1983). *el-İslam fî Kafesi'l-İttihâm*. Dimeşk: Fikir Yayınevi.
- Ebu Yusuf, Ya'kûb b. İbrahim b. Habib El-Ensari El-Kufi. (1302). *Kitabu'l Harac*. Bulak.
- Er, İbrahim Halil. (2023). *Hz. Muhammed'in Savaşları*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Erdoğan, Mehmet. (2010). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Ereker, Fulya. (2016). Savaşlarla kendini gerçekleştiren dünya: Hegel felsefesinde savaş ve ulus-devlet. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 51.
- Erendor, Mehmet Emin. (2019). Silahlı çatışma hukuku ilkelerinin değerlendirilmesi: askeri gereklilik, gereksiz acı ve ıstırapın önlenmesi ve onur. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/2, 1991-2009.
- Erol, Başol. (2024). *Uluslararası Hukukta Savaş Suçları ve Türk Hukukunda Uygulanabilirliği*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gedik Üniversitesi, İstanbul.
- Ertürk, Hatice Nur. (2019). Cahiliye'den İslam'a cesaret timsâli bir kadın portresi: Hind bt. Utbe. *Siyer Araştırmaları Dergisi* 6, 48-77.

- Esen, Hüseyin. (2003). *İslam Hukukunda Cezai Sorumluluk*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Faghani, Ramin ve Ghoreschi Mohammadi, Fatimeh Sadat. (2025). The use of artificial intelligence in military weapons: from the perspective of humanitarian law principles and ıslamic jurisprudence. *Interdisciplinary Studies in Society, Law, and Politics* 4/2, 325-333.
- Fayda, Mustafa. (1995). “Fetih”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 12/467-470. Ankara:TDV Yayınları.
- Geyik, Hatice. (2016). Devletlerin insancıl hukuk kurallarının ihlali nedeniyle sorumluluğu. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 24/2, 57-91.
- Gönan, Yavuz. (2024). İslam hukukunda canlı kalkanla ilgili hukukî düzenlemeler. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/25, 237-266.
- Greenwood, Christopher. (2008). *Historical Development and Legal Basis*. New York: The Handbook of International Humanitarian Law.
- Grotius, Hugo. (2011). *Savaş ve Barış Hukuku*. İstanbul: Say Yayınları.
- Gül, Muammer. (2001). Müslümanların kudüs’ü fethi. *Harran Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi* 2.
- Güneş, Ahmet. (2008). İslam hukukunda gayrimüslimlerin vatandaşlık statüleri. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 11, 255-268.
- Güneysu, Gökhan. (2012). Askeri gereklilik ilkesi ve uluslararası insancıl hukuk. *Ankara Barosu Dergisi* 4, 93-108.
- Güneysu, Gökhan. (2013). Orantılılık ilkesi ve uluslararası insancıl hukuk. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* 14, 451-465.
- Güneysu, Gökhan. (2014). *Çevrenin Silahlı Çatışmalar Esnasında Korunması*. Ankara: Adalet Yayınları.
- Güreser, Osman. (2023). *İslam’da Savaş Ahlakı*. İstanbul: Safa Yayınları.
- Gürleyen, Beyza. (2022). *Uluslararası İnsancıl Hukuka Riayetin Sağlanmasında Devlet Egemenliğinin Rolü*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Güzeş, Raziye Gül ve Dadan, Ali. (2023). Bedir esirlerinin serbest bırakılması ve bedir savaşı sonrası islam’a karşı tutumları. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33, 173-203.
- Hadduri, Macid. (1999). *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*. İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Hajizada, Mukhtar. (2007). *Uluslararası İnsancıl Hukukta Sivillerin Korunması*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

- Hâkim, Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Hamdeviye en-Nisaburi. (1990). *el-Müstedrek ala's-Sahihayin*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Halebi, İbrahim. (1894). *Mülteka el-Ebhur*. İstanbul: Mahmutbey Matbaası.
- Hamidullah, Muhammed. (1984). *İslam Devletler Genel Hukukunun Başlangıçtaki Teori ve Pratiği*. İstanbul: İslam Hukuku Etütleri.
- Hamidullah, Muhammed. (1963). *İslam'da Devlet İdaresi*. İstanbul: Ahmed Said Matbaası.
- Hamidullah, Muhammed. (1966). *İslam Peygamberi*. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Haque, Muhammad Faizul. (2021). Autonomous weapons and human dignity: sharia'h and legal perspective. *Al-Kashaf* 1/2, 1-7.
- Haruna, Abdulrashid Lawan ve Jimeta, U.S. Abbo (t.y.). Similarities of international humanitarian law and islamic law of warfare: an appraisal of the principle of distinction during armed conflict. *Journal of Malaysian and Comparative Law* 42, 1-18.
- Haznevi, Nihat. (2017). *İslam Hukukunda Meşruiyet Sınırları Bağlamında Savaş Ahkâmı*. Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu.
- Henckaerts, Jean Marie ve Doswald-Beck, Louise. (2007). *Customary International Humanitarian Law*. New York: Cambridge University Press, Vol. 1.
- Hindî, İhsan el- (1993). *Ahkâmü'l-harb ve's-selâm fî Devleti'l-İslam*. Dimeşk: Dârü'n-Nemir.
- Hoş, Hasan Serdar. (2011). *Haklı Savaş ve İnsancıl Hukuk*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Hoş, Hasan Serdar. (2020). *Haklı Savaş ve İnsancıl Hukuk*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Işık, Alper. (2017). Uluslararası silahlı çatışmalar hukukunda hastanelerin, tıbbi personelin ve tedavi görenlerin korunması. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 23/1, 159-192.
- Işık, Mehmet. (2020). Çatışma alanlarında gazetecilik pratiklerinin dönüşümü ve dijital çağda savaş gazeteciliği. *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi* 1/1, 35-52.
- Iwansyah, Henry. (2018). Islam and the provisions of war. *Al-Adalah* 15/2, 325-344.
- İba, Hasan. (2024). Roma statüsü m. 28'e göre üstlerin astların işlediği suçlardan kaynaklanan cezai sorumluluğu. *AHBVÜ Hukuk Fakültesi Dergisi* 28/3, 207-262.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin. (1966). *Reddü'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar Şerhu Tenviri'l-Ebsar*. Mısır: Darü'l-Ma'rife.

- İbn Hişâm, Abdülmelik. (1994). *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer. (2009). *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azîm*. Kahire: el-Tevfikiyye li't-Tûrâs Yayıncılık.
- İbn Kudame, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b.Ahmed. (1997). *el-Mugnî*. Riyad: Dârü Âlemi'l-Kütüb.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd. (1992). *Sunen*. İstanbul: Dâru Sahnûn-Çağrı yay.
- İbn Manzur. (t.y.). *Lisânü'l-Arab*. Kahire: Dâru'l-Maârif.
- İbn Miskeveyh, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb el-Hâzin. (2013). *Tehzibu'l-Ahlâk*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- İbni Hacer el-Askalani, Ahmet b. Ali b. Muhammed. (1959). *Fethu'l-Bari Şerhu Sahihi'l-Buhârî*. Beyrut: Daru'l-Marife.
- İsfahani, Ebu'l Kasım Hüseyin Bin Muhammed Er Ragıb. (1961). *El-Müfredat Fi Garibi'l-Kuran*. Mısır.
- Kafadar, Cemal. (1996). "Gazâ". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 13/427-429. Ankara: TDV Yayınları.
- Kahraman, Tuna. (2019). *Osmanlı Arşivlerine Göre Yahudilerin Filistin'e Yerleşme Çabaları (1880-1922)*. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Kalshoven, Frits ve Zegveld, Liesbeth. (2011). *Constraints on the Waging of War: An Introduction to International Humanitarian Law*. New York: Cambridge University Press.
- Kant, Immanuel. (1960). *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme*. Ankara.
- Kaplan, Şerife Esmâ. (2024). *Cahiliye Döneminden İslamiyet'e Geçişte Çocuk ve Çocuk Haklarının Değişimi*. Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman.
- Kara, Süleyman Zahit ve Kaya, İslam Safa. (2015). Uluslararasılaşmış silahlı çatışmalarda işlenen savaş suçları: Suriye örneği. *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 10/131-132.
- Karacaoğlu, Emine. (1994). Uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası kızılhaç kızılay hareketi. *İnsan Hakları Yıllığı Dergisi* 16/16.
- Karaman, Hayreddin. (1989). *İslam Hukuku Tarihi*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Karaman, Hayreddin. (1991). *Mukayeseli İslam Hukuku*. İstanbul: Nesil Yayınları.

- Karaman, Hayreddin vd. (2020). *Kuran Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kâsânî, Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ud. (1986). *Bedaiü's-sanâi' fî tertibi's-şerâi*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Katılmış, Rezzan. (2018). *Yeni Çatışmaların Yarattığı Sorunlar ve İnsancıl Hukuk*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Kaya Gürpınar, Nuray. (2019). *Uluslararası Nitelikte Silahlı Çatışmalar Bakımından Uluslararası İnsancıl Hukukun Uygulama Anının Tespiti Sorunu*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Kaya, İslam Safa. (2017). *Uluslararası Hukuk Mevzuatı*. Ankara: Adalet Yayınları.
- Kazancı, Ahmet Lütfi. (2011). *Tahlihsiz Halife Emirül'l-Müminin Hz. Ali*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Kelpetin, Mahmut. (2013). Benî kurayza gazvesi ile ilgili rivayetlerin değerlendirilmesi: İbn Hişâm örneği. *Tarih Dergisi* 53, 1-18.
- Keskin, Funda. (1997). Silahlı çatışmalar hukukunun b.m. kuvvetlerine uygulanması. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 52/1, 447-466.
- Keskin, Yusuf Ziya. (2007). Hz. Peygamber'de çocuk sevgisi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/17, 259-270.
- Khadduri, Mecd. (1966). *The Islamic Law of Nations: Shaybānī's Siyar*. Baltimore: Johns Hopkins Üniversitesi Yayınları.
- Khalife, Esma'il ve Esma'iltabar, Ahmad. (2023). The proliferation of autonomous offensive weapons in islamic international humanitarian law. *Islamic Jurisprudential Researches* 19/2, 161-174.
- Kolb, Robert ve Hyde, Richard. (2008). *An Introduction to the International Law of Armed Conflicts*. Oxford: Hart Publishing.
- Konan, Belkıs. (2011). Osmanlı hukukunda tecavüz suçu. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 29/29, 149-172.
- Koyuncu, Mevlüt. (1987). *Emevî Halifesi Ömer b. Abdülaziz ve Devri*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Köse, Saffet. (2015). *İslam Hukukuna Giriş*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları.
- Kurban, Yasin. (2020). *Mecelle ve Günümüz Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kurtubi, Ebu Abdullah Şemseddin. (1964). *el-Camiu li'ahkame'l-Kur'an*. Kahire: Daru'l-Kütübü'l-Mısriyye Yayınları.
- Lagoun, Saad. (2017). *İslam Ceza Hukuku Ve Uluslararası İnsancıl Hukukta Savaş Suçları, İslam Ceza Hukuku-II*. İstanbul: Lale Yayıncılık.

- Mahmudov, Elşad. (2010). *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*. İstanbul: İSAM.
- Mâlik b. Enes, el-Esbahî. (1997). *el-Muvatta*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslamî.
- Maverdi, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. (1999). *el-Havi'l-Kebir*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Melzer, Nils. (2016). *International Humanitarian Law A Comprehensive Introduction*. ICRC.
- Meragi, Ahmed b. Mustafa. (1946). *Tefsiru'l-Merağî*. Mısır: Mustafa el-Babi el-Halebi Kitabevi.
- Meray, Seha L. (1960). *Devletler Hukukuna Giriş*. Ankara: Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Meron, Theodor. (2000). The humanization of humanitarian law. *Cambridge University Press* 94/2.
- Mevdudi. (1992). *Cihad, İslam'da Savaş Hukuku*. İstanbul: Şafak Yayınları.
- Mevsilî, Abdullah B.Mahmud. (1951). *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*. Mısır: El-Mektebü'l-İslamiyye.
- Mutluel, Osman ve Bostan, Yasin. (2024). *İslam Düşüncesinde Savaş Ahlakı*. Ankara: Eskiyei Yayınları.
- Nabiebu, Miebaka. (2023). A comparative study of ıslamic and international humanitarian law. *Pinisi Journal Of Social Science* 2/2, 47-60.
- Nandudu, Mariam. (2018). *İnsancıl Hukuk Kapsamında Afrika'daki Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmalar*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Nargül, Veysel. (2011). İslam savaş hukukunun temel ilkeleri ekseninde nehcü'ı-belağa. *İnanç. Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 8/3, 115-150.
- Nargül, Veysel. (2014). İslam hukukunda çevrenin savaş sırasında korunması. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 23, 223-249.
- Nevevi, Ebû Zekerıyyâ Yahya b. Şeref. (2003). *Ravzatü't-tâlibîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Okur, Hüseyin. (2019). İslam hukuk tarihinde yaşamayan sünnî mezhepler ve fuat sezgin'in tasnifi. *FSM İlmi Araştırmalar İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi* 14, 399-434.
- Orta, Fatih. (2018). Hz. ömer zamanında müslümanların kudüs'ü fethi. *Yeni Fikir* 21, 16-22.

- Owoade, A.A. (2019). A critical analysis of the status and rights of non-combatants under islamic international law. *Nnamdi Azikiwe University Journal of International Law and Jurisprudence* 10/1, 124-129.
- Öktem, A.Emre. (2011). *Terörizm İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Öktem, Emre. (2013). *Uluslararası Teamül Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Öz, Veysel. (2021). “Osmanlı Devleti’nde istimâlet siyâseti ve istimâletnâmeler”. *Edebali İslamiyat Dergisi* 5/2, 1-18.
- Özdemir, Ahmet. (2008). *İslam Devletler Hukukunda Uluslararası Kamu Düzeninin Savaş Yoluyla Sağlanması*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Özdemir, Ahmet. (2013). “Uluslararası İlişkiler Alanında İslam Hukukunun Temel İlkeleri Emân Akdi Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme”. *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/6, 893-904.
- Özdemir, Ahmet. (2017). *İslam Hukukunda Uluslararası Kamu Düzeni ve Savaş Hukuku*. Ankara: Murat Kitapevi.
- Özel, Ahmet. (1984). *İslam Hukukunda Ülke Kavramı*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Özel, Ahmet. (1995). “Esir”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 11/382-389. İstanbul: TDV Yayınları.
- Özel, Ahmet. (1996). *İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*. Ankara: TDV Yayınları.
- Özel, Ahmet. (1997). “Harbî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 16/112-114. Ankara: TDV Yayınları.
- Özel, Ahmet. (2007). *İslam ve Terör*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Özer, Adem. (2022). *Uluslararası İnsancıl Hukuk (Jus In Bello) Açısından Otonom Silah Sistemleri*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Özer, Adem. (2023a). Düşmanlıkların yürütülmesinde orantılılık ilkesi: teorik ve pratik zorluklar. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 13/2, 271-284.
- Özer, Adem. (2023b). Uluslararası insancıl hukukta askeri gereklilik ilkesi ve insani mülahazalar arasındaki denge. *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi* 4/2, 189-211.
- Parlak, Türkan Melis. (2017). *Uluslararası Hukukta Silahlı Çatışmalarda Kadınların Korunması*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Pazarcı, Hüseyin. (1992). Uluslararası hukuka göre çevrenin savaş sırasında korunması. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 47/1.
- Pazarcı, Hüseyin. (2014.). *Uluslararası Hukuk*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Pazarcı, Hüseyin. (2020). *Uluslararası Hukuk Dersleri 4.Kitap*. Ankara: Turhan Kitabevi.

- Polat, İsmail. (2023). İslam'da temel hak ve özgürlüklerin ilkesel dayanakları. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/1, 195-211.
- Râgıb el-İsfahânî, -Huseyn b. Muhammed. (1992). *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem.
- Rousseau, Jean-Jacques. (2010). *Toplum Sözleşmesi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rubenstein, Leonard S. ve Bittle, Melanie D. (2010) Responsibility for protection of medical workers and facilities in armed conflict. *The Lancet Journal* 375/9711, 329-340.
- Ruheybani, Mustafa b. Saad. (1994). *Metelib Uli'n-Nuha*. Dimeşk: el-Mektebu'l İslami Yayınları.
- Sabık, Seyyid. (1997). *Fıkhu-s'Sünne*. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. (1980). *Ravâi'u'l-Beyân Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm mine'l-Kur'ân*. Dimeşk: Mektebetü'l Gazâlî.
- Sakalar, Onur. (2024). *Haçlılar'dan Eyyûbîler'e Kudüs (1099-1260)*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Salman, Yüksel. (2022). İslam ceza hukuku hükümleri açısından kanunlar ihtilafı. *Diyanet İlmi Dergi* 58/3, 1003-1040.
- Sarı, Arif. (2020). Osmanlı devleti'nin safevî tebaasına yönelik istimâlet ve mülteci siyaseti. *Amme İdaresi Dergisi* 53/3, 55-78.
- Saulnier, Françoise Bouchet. (2002). *İnsancıl Hukuk Sözlüğü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sav, Önder. (2020). *Uluslararası İnsancıl Hukuk*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Sav, Özden. (2015). *Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Savaş ve Barış Hukuku*. Ankara.
- Schindler, Dietrich ve Toman, Jiri. (1988). *The Laws of Armed Conflicts: A Collection of Conventions, Resolutions, and Other Documents*. Geneva: Brill Nijhoff,.
- SCHMITT, Michael N. (2010). Military necessity and humanity in international humanitarian law: preserving the delicate balance. *Virginia Journal of International Law* Vol.5/4, 796-837.
- Sehrawala, Fatma Betül. (2023). IV no'lu cenevre sözleşmesi kapsamında sivillerin korunması. *Uluslararası Kriz Ve Siyaset Araştırmaları Dergisi* 7/2, 321-354.
- Serahsi, Şemsü'l-Eimme Muhammed ibn Ahmed ibn Ebu Sehl. (1971). *Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*. Mısır: Câmîâtü'd-Devli'l-Arabiyye.

- Serahsi, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmet. (1989). *el-Mebsut*. Beyrut: Dârü'l-Me'rife.
- Shaw, Malcolm Nathan. (2018). *Uluslararası Hukuk*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Yayınları.
- Sıcak, Ahmet Sait ve Çalışkan, Necmettin. (2019). İnsan şahsiyetinin inşası ve korunması bağlamında kur'ân'da sığınma realitesinin isimlendirilmesi. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/1, 140-168.
- Sırma, İhsan Süreyya. (2014). *Müslümanların Tarihi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Simatupang, R. S. A. vd. (2024). War crimes from the perspective of islamic law and international law. *Proceeding International Seminar on Islamic Studies* 5/1, 1086-1090.
- Soycan, Mustafa. (2022). Hz. Peygamber'in savaşlarının ahlaki boyutu. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/1, 475-510.
- Soycan, Mustafa. (2025). Uhud savaşı özelinde Hz. Peygamber'in kriz yönetimi. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 9/2, 349-372.
- Sur, Melda. (2022). *Uluslararası Hukukun Esasları*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Şaban, Zekiyuddin. (2015). *İslam Hukuk İlminin Esasları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şafii, Muhammed b. İdris. (1990). *el-Umm*. Beyrut: Daru'l-Maarif.
- Taberânî. (1405/1985a). *el-Mucemu'l-Kebir*. Kahire: Mektebetu İbn Teymiye Yayınları.
- Taberânî, Ebû'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb el-Lahmi. (1405/1985b). *el-Mu'cemu's-Sağîr*. Tahk. Muhammed Şekûr-Mahmud el-Hâc Emîr, Beyrut: el-Mektebü'l-İslamî.
- Tanyeli Sökük, Özge. (2023). *Otonom Silah Sistemlerinin Kullanımının Uluslararası İnsancıl Hukuk Kuralları Çerçevesinde İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi , İstanbul Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Taşdemir, Fatma. (2009). *Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmalar Hukuku*. Ankara: Adalet Yayınları.
- Taşdemir, Fatma ve Albayrak, Gökhan. (2018). *Uluslararası İnsancıl Hukuk: Kavramlar, İlkeler ve Yeni Gelişmeler*. Ankara: Adalet Yayınları.
- Tatlıpınar, Mehmet Emin. (2020). *İnsancıl Hukuk İhlallerinde Sorumluluk*. Yüksek Lisans Tezi, Çankaya Üniversitesi, Ankara.

- Telkenaroğlu, M.Rahmi. (2005). “Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî (189/804) ve Hugo Grotius’un (1583-1645) devletler hukukuna etkileri (Mukayeseli Bir Çalışma)”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 5/67-94.
- Telli, Hasan. (2021). “Müşriklerin liderlerinden Ukbe b. Ebû Muayt ve Hz. Peygamber’e karşı mücadelesi”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2, 831-862.
- Tetik, Enes. (2023). *İnsancıl Hukukun Temel İlkeleri Bağlamında Yasaklanan Silahlar*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.
- Ticehurst, Rupert. (1997). The martens clause and the laws of armed conflict. *International Review of the Red Cross* Vol.37/317, 125-134.
- Topaloğlu, Bekir. (1994). “Din”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 9/322-325. İstanbul: TDV Yayınları.
- Tuncer, Yücel. (2016). *İnsani Müdahale: Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası İlişkilerde İnsani Müdahale Aktörleri ve Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.
- Türcan, Talip. (2023). İslam ceza hukukunda nitelikli cinsel saldırı suçu üzerine bazı mülahazalar. *Hitit İlahiyat Dergisi* 22/1, 47-72.
- Türkay, Hatice. (2022). Mültecilerin korunmasında insancıl hukukun rolü. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 17/1, 193-223.
- Tütüncü, Ayşenur. (2012). *İnsancıl Hukuka Giriş*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Useymın, Muhammed b. Salih. (2007). *eş-Şerhu’l Mumti’ ala Zadi’l-Müstakni*. el-Memleketu’l- Arabiyyetu’s- Suudiyye: İbni Cevzi Yayınevi.
- Uzun, Elif. (2010). Haklı savaş düşüncesinin batılı kökleri: ilk çağlardan yirminci yüzyıla jus ad bellum kavramı. *Uluslararası Hukuk ve Politika* 6/21, 19-33.
- Uzun, Elif. (2016). Uluslararası hukuk çerçevesinde BMMYK’nın yapısı, görevleri ve uluslararası mülteci hukukunun gelişimindeki yeri. *Göç Araştırmaları Dergisi* 2/2, 60-85.
- Ünal, Gonca. (2017). *Silahlı Devlet-Dışı Aktörlerin Uluslararası İnsancıl Hukuk Bağlamında Sorumluluğu*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Ünsal, Artun. (1996). “Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi”. *Cogita Dergisi* 6-7.
- Vatandaş, Celaledin. (2012). *Hz. Muhammed’in Hayatı ve İslam Daveti*. İstanbul: Pınar Yayıncılık.
- Yalçınkaya, Haldun. (2008). *Savaş: Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Yaman, Ahmet. (1998). *İslam Devletler Hukukunda Savaş*. İstanbul: Beyan Yayınları.

- Yaman, Ahmet. (2009a). “es-Siyerü’l-Kebir”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 37/327-329. Ankara: TDV Yayınları
- Yaman, Ahmet. (2009b). “Savaş”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 36/189-194. Ankara: TDV Yayınları
- Yaqoob, Kenan Mehdi. (2019). İslam ceza hukukunda feragat nedenleri(ibaha). *Atlas Dergisi* 5/22, 680-689.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. (1992). *Hak Dini Kur’ân Dili*. İstanbul: Azim Yayınları.
- Yeprem, M.Saim. (2021). *İrade Hürriyeti ve İmam Mâturîdî*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yıldırım, Âdem. (2018). İslam hukûkunda cinsel dokunulmazlığa karşı işlenen hetk-i ırz (tecavüz) suçunun cezası ve kur’an ceza ilkeleri açısından değerlendirmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47, 225-261.
- Yıldırım, Mustafa. (2012). *Mecelle’nin Külli Kaideleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Yılmaz, Ekrem. (2018). *Uluslararası İnsancıl Hukukun Gelişiminde Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Yılmaz, Yasin. (2013). Cihad kavramı ve Hz. peygamberin (s.a.v.) mekke ile medine’deki uygulamaları. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 22, 285-307.
- Yiğit, İsmail. (2007). “Ömer Abdülaziz”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 34/53-55. İstanbul: TDV Yayınları.
- Yiğit, İsmail. (2011). “Tebük Gazvesi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 11/228-230. Ankara: TDV Yayınları.
- Yolcu, Üsame. (2023). *İslam Hukuku Perspektifinden Uluslararası İnsancıl Hukukta Korunan Kişiler*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul.
- Yousaf, Omar. (2012). ‘Ihl’ as ‘islamic humanitarian law’: a comparative analysis of international humanitarian law and islamic military jurisprudence amidst changing historical contexts. *Florida Journal of International Law* 24/2, 439-468.
- Yücel, Abdullah. (2021). *İslam Savaş Hukuku ve Cihad Kavramı*. İstanbul: Azim Dağıtım.
- Zaid, Zaid Ali ve Aljasmi, Nouf Abdalla. (2024). Protection of civilians in areas under the control of armed groups. *Journal Of Law And Sustainable Development* 12/4, 1-30.

- Zawati, H.M. “Jus in bello: Civilians’ fundamental rights under Islamic and public international law”. *The Hague, The Netherlands: Hague Academic Press*, 167-190.
- Zebîdî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. (1994). *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l Kâmûs*. Beyrut: Daru’l-Fikr.
- Zeerak, Yasir Ahmad vd. (2025). “A Call for the Ban on Autonomous Weapons (Killer Robots): A Perspective from Shariah and Human Rights”. *Sociology & Cultural Research Review* 3/2, 208-210.
- Zeydan, Abdülkerim. (1974). “İslam Hukukunda Zaruret Hali”. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 13/5, 289-302.
- Zuhayli, Vehbe. (1994). *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*. İstanbul: Risale Yayınları.
- Zuhayli, Vehbe. (1996). *İslam Hukukunda Savaş*. İstanbul: İhtar Yayıncılık.
- Zuhayli, Vehbe. (1998). *Âsâru’l-harp fi’l-fikhi’l-İslamî*. Beyrut: Daru’l-Fikr.
- International Committee of the Red Cross (ICRC). (2008). *Handbook of the International Red Cross and Red Crescent Movement*. Geneva: ICRC.
- ICRC ve Türk Kızılayı. (2002). *Uluslararası İnsancıl Hukuk Sorularınıza Cevaplar*.

ÖZGEÇMİŞ

Yazar, 2006 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olmuştur. Mezuniyetinin ardından Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde öğretmen olarak göreve başlamış ve halen bu görevine devam etmektedir. 2023 yılında Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başlamıştır. Yazar, evli ve iki çocuk babasıdır.

